İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret Emiroğlu 4
Yâ Kebîkeç
Hüsrev Hatemi 5
Nasrettin Hoca'nın Fıkralarında Güç, Beden ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları
Jennifer Petzen 7
Ermeni Harfleriyle Türkçe Hakkında Araştırmalar
Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst/ç. Hakan T. Karateke.. 13
***Türklerin Siyasi Düsturları* Nasıl Yayınlandı, Nasıl Okundu?**
Kudret Emiroğlu 35
Meşrutiyet Matbuatı (1324 - 1325) - III
Ali Birinci 39

KONGRELER

V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nin Ardından
Metin Turan 43
XI. Uluslararası Tarih ve Bilgisayar Konferansı (Moskova 20 - 24 Ağustos 1996)
Ramazan Acun 45
Neo-Liberalizme Karşı, İnsanî Bir Toplum İçin Kıtalararası Buluşma: Chiapas'taki Umut Enternasyonali
Temel Demirer 49

DOSYA
İZMİR

İzmir'in Gezginleri
İlhan Pınar 57
XVI. Lui'nin Coğrafyacısından Kemeraltı
Serap Yılmaz 65
İzmir Kadı Sicillerindeki Kültürel Mirasımız
Abdullah Martal 73

Şavat Aniim: **Sefarad Cemaatinde Sosyal Bölünme, Sınıf Savaşı ve Önderlik 1847 İzmir Vakası**
Avner Levi/ Çev: Rıfat N. Bali 81
***Mülhakat* : II. Meşrutiyet İzmir'inin "Bilinmeyen" ve Demokrat Söylemli Gazetesi**
Sabri Yetkin 97
II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası
Fevzi Demir 119
Dilde Sadeleşme Akımı ve *Köylü* Gazetesi
Zeki Arıkan 129
İzmir Türk Ocağı (1912 - 1919)
Günver Güneş 149
İstatistiklerle İzmir (1917 - 1918)
Erkan Serçe 159
İzmir'de Çiftçi Mübadiller
Tülay Alim Baran 175
Hâfız İsmail Hakkı'nın (İzmirli) Teracim-i Ahvâli
Ali Birinci 185
Harf Devriminden 1950'ye İzmir'de Yayıncılık ve Fikir Hayatı
Serap Taşdemir 187
İzmir İşçi - Esnaf Kurumlar Birliği Yardım Talimatnameleri (1935 - 1936)
M. Bülent Varlık 195
Türk-İş'in İzmir Genel Grevi (1975)
Yıldırım Koç 203

EVRAK-I METRUKE

Hüseyin Sami Bey'in Hayatı ve Ankara'daki Ajanlık Yılları
Ömer Türkoğlu 215

SUNUŞ

Beş sayıda bir dosyamızı şehrengize ayırmaya karar verince, İzmir, ilk sırayı kaptı. Bu sayımızın dosya editörü Sayın Zeki Arıkan başta olmak üzere İzmirli dostlarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca İlhan Pınar da arşivini bize cömertçe açtı. Dosyamızdaki katkılarını [İ. P.] rümuzu ile gösterdik.

"İzmir Bibliyografyası" veremedik ama *Dersim(Tunceli)Bibliyografyası* ekimizdedir. İleride "Dersim Dosyası" yaptığımızda,"İzmir Bibliyografyası" vermeyi düşünüyoruz. Böylece kimsenin hakkı yenmemiş olacak. Ertuğrul Danık'ın bu emek ürünü çalışmasını, bizim için Almanya'da inceleyen,notlar gönderen Sait Çiya'ya; ayrıca çalışmayı gözden geçiren dostumuz Bilal Aksoy'a da teşekkür borçluyuz.

Ermeni Harfleriyle Türkçe Hakkında Araştırmalar makalesi vesilesiyle gıyaben tanıştığımız, başımız sıkıştığında mektuplaşarak sorunlarımıza çare aradığımız Kevork Pamukciyan'ı 23 Eylül 1996 'da kaybettik, saygıyla anıyoruz.

Cüzzamlılar, korsanlar, tüccarlar devrinden sonra XIX. yüzyıl gerçek gezginler devri olmuştu. Şimdi de en çok 'dış temas' yapan sporcularla, kongre, konferans, sempozyumlara katılan bilimadamları geziyor. Spor haberleri ve kutlamaları çevre kirliliğine dönüşürken, bilimsel toplantılar haber değeri taşımıyor. Bu toplantılardan çok farklı üçünü *Kongreler* bölümümüzde bulacaksınız. V. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi ise İlhan Başgöz'ün susturulması ile haber olabilmişti. Metin Turan bu kongreyi değerlendirirken, değişmeyen folklor anlayışını da irdeliyor.

1882 Teşrinisani'de İstanbul'dan Paris ahrarına gönderilen imzasız bir mektup;"Nasreddin Hoca'nın hikayelerine havi olan matbu kitabın satılması ve evlerde bulundurulması saray-ı hümayun tarafından şiddetle menedilmiştir. Bu garip tedbir, mezkûr kitabın münderecatından ziyade alemi güldürmüştür" haberini veriyordu.* Belki yüz bu küsur yıl sonra bilim dünyasının nihayet, zorla da olsa Nasreddin Hoca'yla tanışabilmesiyle, gülmemizin nedenleri siyaset konusu olmaktan çıkıp bilime konu olmaya başlar. Jennifer Petzen, Nasreddin Hoca fıkraları üstüne yazısının ciddi kapsamı ve çekici kaynakçasıyla bu çıkış noktasından bir tartışma ve yaklaşım örneği veriyor.

Evrak-ı Metruke köşemiz, hem 40'ların iktidar muhalefet kaptıkaçtısına getirdiği yeni ipuçları, hem de tarihe mal ettiği bir 'ömr'ün verdiği heyecanla, "hurda kağıt"ların gerçek bir hazine olduğunu kanıtlıyor. Ömer Türkoğlu, buna mümasil Seka'ya gidecek kağıtlardan derlediği 'evrak'tan Kebikeç yayınları için bir yaşam öyküsü kitabı çıkarma çalışmalarını da sürdürüyor.

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

* Bahaeddin Şakir Bey'in Evrakına Göre İttihad ve Terakki, *Milliyet*, 11. 11. 1934, tefrika no 12.

YÂ KEBÎKEÇ

Hüsrev Hatemi

Eski yazma kitaplarımızın bazılarının ilk sahifesine veya sonuna, kitap kurdundan korumak için "yâ kebîkeç" yazılırmış. Bunu Cumhuriyet devrinde tekrar hatırlatan, Muzaffer Gökman olmuştur (*Evimizin Kütüphanesi*, 1966, s: 43). Muzaffer Gökman, Mütercim Asım'ın *Burhan-ı Katı* tercümesinde "Süryanice olması muhtemeldir" görüşünün tesirinde kalarak, bu kelimenin Süryanice olabileceğini söylemişti. Bu menşe muhtemel değil, neredeyse kesin gibi gösterilerek, *Ferheng-i Ziya* lügatine de alınmış, kelimenin Süryanice olduğu söylenmiştir. Cavit Orhan Tütengil, *Ağrı Dağındaki Horoz* adlı kitabında (Çan Yayınları, İstanbul, 1968, s: 46) yine "yâ kebîkeç" üzerinde durmuş ve bu sözün Süryanice olamayacağını, çünkü bu dilde 'Ç' ve 'C' sesleri olmadğını yazmıştı.

Ben de, bu kelimeyi 1987 yılında Süryani başkiposlarından Sayın Aziz Günel Bey'e sorarak, kesinlikle Süryanice olmadığı cevabını aldım.

Anadolulu bir Ermeni yazar olan A. Bedevian'ın, Kahire'de yazdığı bitki adları lügatında da kebîkeç, Mısır telaffuzuna uydurularak 'Kabîkeg gülü, verdül Kabîkeg' olarak geçmektedir. Türkçe karşılığı olarak da 'yırtıcılar ayağı' denmekte ise de, asıl karşılığı düğün çiçeği olmalıdır. (A. K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo 1936, s: 502).

Redhouse Türkçe-İngilizce sözlüğü (1968 yeni baskı, İstanbul) kebîkeç kelimesinin en iyi karşılığını veriyor: "Güvelerin kralı. Bir yazma üzerine yazılırsa, krallarına saygı göstererek güvelerin o kitaba yanaşmadıklarına inanılır".

Steingass, *Ferheng-i Farsi* adlı Farsça-İngilizce lügatında çok etraflı bilgi vererek, derdimize çare oluyor: "Bir yabani maydanoz çeşidinin ve öldürücü bir zehirin adıdır. Ayrıca böcekler kralıdır. Sıklıkla Hindistan'da, böceklerin yaklaşmayacağı batıl itikadı ile kitapların ilk sahifesine yazılır".

Böylece, Kebîkeç kelimesinin Sami kökenden değil, Hind-İran mitolojisinden geldiğini öğrenerek 1966-1988 arasında süren merakımız tatmin oluyor.

Sanıyorum ki, bu derdimize yabancı yazarların deva olması da bir önceki konuyu tamamlamaktadır. Bilgisayarları yapan batılı kafası, bizim doğu mitolojisi ile de bizden daha iyi ilgilenmiyor mu? Demek ki asıl konu bilim kafası ve eğitim konusudur.

Çelebi Bizi Unutma
İşaret Yayınları,
İstanbul, 1990, s. 21-22.

kebikeç yayınları

Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar

Uygur Kocabaşoğlu - Metin Berge

1917 Bolşevik Devrimi'nin Osmanlı toplumundaki yankıları ve yansımaları, İstanbul ve Ankara'da tartışılması ve değerlendirilişi, dönemin 41 süreli yayını taranarak ortaya çıkarılıyor...

AHMET REFİK - İki Komite İki Kıtâl

Hazırlayan: Hamide Koyukan

1915-1918 yıllarında İttihat ve Terakkî iktidarının ve Ermeni çetelerinin döktüğü kan hakkında ünlü tarihçinin dili değiştirilmeden yayınlanan insanî tanıklığı...

Beşer

İnceleme - Bibliyografya - Seçme Yazılar

M. Bülent Varlık

1949 yılında Abidin Nesimi tarafından yayınlanan ve dönemin hemen bütün sol içerikli süreli yayınları gibi kütüphanelerde bulunmayan *Beşer* gazetesi hakkında...

Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık
Yüzbaşı Cemal'in Anıları

Hazırlayan: Kudret Emiroğlu

İsyanlar, savaşlar ve sonunda Anadolu işgali karşısında kalan II. Meşrutiyet kuşağı komitacılığının kendi dilinden en açık, sansürsüz anlatımı...

Tarih-i Hayatım

Tahsil - Harp - Esaret - Kurtuluş Anıları

Başkâtipzâde Ragıp Bey

Medreset-ül-kuzat'ı kazanarak ilmiye yolunda ilerleme düşleri gerçekleşen Kayserili Ragıp Bey, kendisini önce İhtiyat Zabit Namzedi Karargahında sonra Sibirya ve Cemal Paşa'nın kadrosunda Afganistan'da buluyor...

kebikeç yayınları

Karanfil Sok. Birlik İş Merkezi 5/2 Kızılay Ankara Tel-Fax: 312-418 62 03

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA GÜÇ, BEDEN ve TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMLARI

Jennifer Petzen

Bir yüksek lisans öğrencisi, Nasreddin Hoca üzerine araştırma yapmak konusunda tereddüt edebilir. Pek çok değerli akademisyen tarafından Nasreddin Hoca'nın fıkraları üzerine en sıkı akademik standartlara uygun çalışmalar yapıldı. Burada sayılamayacak kadar çok sayıda çalışmada, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı yıllardaki koşullar ve Hoca'ya atfedilen fikirler adamakıllı incelendi.

Ben bir tarihçi değilim. Bu yüzden, Nasreddin Hoca'nın biyografisinin otantikliği hakkında yapılan argümanlara yeni bir ışık tutmak ya da ona atfedilen fıkraların otantikliğini tartışmak gibi bir amacım yok. Bir edebiyat öğrencisi olarak, bunların ikincil bir öneme sahip olduğunu düşünüyorum. Önemli olan bu fıkraları Anadolu insanın bir ürünü olarak kabul etmektir. Benim amacım Almanya'da Gronigen Üniversitesi'ndeki metinde yer alan fıkraların tematik bir okumasını önermek.

Nasreddin Hoca'nın fıkraları ile tanışık olan çoğu akademisyen bu metinde bir çok müstehcen anekdotun bulunduğunu bilir. Ama metin boyunca görülen bu temelar ile ilgili yayımlanmış kitap sayısı çok sınırlıdır. Bu, şüphesiz bizim akademik bir çalışma için neyin uygun olacağı ve neyin yakışık alacağı konusundaki "modern" yaklaşımımızdan kaynaklanıyor. Rus edebiyat eleştirmeni Mikhail Bakthin'e göre "avama özgü grotesk gelenek ile akademik edebiyat geleneğinin yolları ayrıldı ve bir daha da bir araya getirilemezler" (1984:109).

Türkiye'deki bir çok folklor araştırması okunduğunda, Anadolulu (insanların) karakterinin soyut hümanizmini vurgulama eğilimi ile beraber sözlü edebiyatın bir çok türünde temel bir tema olan fiziksellikten hiç söz edilmediği açıkça görülür. Hatta daha dün, öğle yemeğimi yerken, akademisyenler kongrenin açılış konuşmasında anlatılan fıkrayı tartışıyorlardı. Buranın bu tür şeyler için uygun bir yer olmadığını söylüyorlardı. Ama eğer bizler akademisyenler olarak kamusal bir alanda biraraya gelip kültürün farklı yönlerini özgürce tartışamayacaksak ne iş yapacağız? Toplumumuzun gelişmek ve geleceğe ayak uydurmak için ihtiyaç duyduğu akademiyi sansürlemeli miyiz? Akademinin özünün çözülmesi zor entellektüel sorunları çözmeye çalışmak olduğunu hatırlayalım. Zor konuları görmezlikten gelmek ya da yok saymak entellektüel korkaklığı doğurur. Sizleri, hoşgörünüzü ve Nasreddin Hoca'nın karnavalvari ruhunun incelenmesine yönelik

entellektüel merakınızı artırmaya davet ediyorum.

Daha önce de belirtildiği gibi, edebi - özellikle de Anadolu'nun rakipsiz halk kahramanının fıkraları üzerine - çalışmalar için neyin uygun olup olmadığı, neyin yakışık alıp almayacağına dair var olan anlayışımız, Gronigen elyazması, metnin konusu ve müstehcen dili konularındaki tereddüdümüzü artırıyor. Çalışmama başlarken, bu fıkraları ve Orta Çağ Anadolu taşrasında güç ilişkilerinin kurulmasına yarayan cinsellik ve cinsiyet kavramlarının anlamlarını çözümlemek istedim. Bunu yapabilmek için Halk mizahının ana unsurlarının anlaşılması gereklidir. Bakthin'in François Rabelais'nin eserleri hakkındaki yorumlarında kullandığı ana temaları ve analitik çerçeveleri, özellikle de grotesk ve karnavalvari tanımlarını ödünç almayı tercih ettim. Rabelais'nin romanının dayandığı tarihsel birikim, Anadolu'nunki ile tamamen aynı olmasa da, metinlerin kendisinde, tarihsel değil ama edebi bir karşılaştırma yapmaya yarayacak yeterli sayıda ortak tema vardır. (Rabelais ve Gronigen el yazmalarının adı bilinmeyen derleyicisini aynı çağda yazmışlardı.)

Bu noktada yazarı belli olan roman ve anonim anekdot gibi iki çok değişik türün karşılaştırılmasının yapılabileceğini savunmak istiyorum. Bakthin'in dediğine göre, Rabelais'nin ana malzeme kaynaklarından ve de felsefi ilham kaynaklarından biri halk kültürü dünyası ve bin yıllık gelişmenin ürünü olan halk mizahıdır (Bakhtin 1984: 2-3).

İşte, halk hicvi aracılığı ile getirilen groteske dayanan ve eşitleyici kahkaha bağı sayesinde Rabelais'nin imgelemini ve Nasreddin Hoca fıkraları arasındaki ilişkiyi keşfedebiliriz. İki farklı türün karşılaştırılması tür paradigmalarına dair düşüncelerimizi zenginleştirdiği süreçe yapılmalıdır (Ama bu başka bir yazının konusu!).

Pertev Naili Boratav, Anadolu'da bulunan halk edebiyatı türleri (örneğin tekerleme) içindeki motifler ve Rabelais'nin kullandığı imgeler ve motifler arasında pek çok paralel tema olduğunu söylüyor (Boratav 1992 [1958]: 44-46). Divan edebiyatındaki motifler genellikle ruhi kavramlara dayanır ve halk edebiyatındaki maddi/bedensel temalardan mümkün olduğunca uzak durur. Cumhuriyet sonrası kabul edilen eleştirilere göre divan türleri somut olaylardan o kadar uzak ki içinde bulunan imgeler -ve hatta dil- sarayın yakın çervesinde olmayan ve onun yakından etkisini yaşamayan halk anlayışının dışında kalıyordu. Orta Asya'dan gelen Türki göçmenlerin atalarının yarattığı edebiyattan apayrı bir divan edebiyatının olduğu görüşü yeni devletin meşruiyetini oluşturan edebi tarihe dair bakışların, "modern" Türkiye Cumhuriyeti'nin temel propagandasının bir parçasıdır.

Türk edebiyatında eleştirinin tarihi gelişimine baktığımız zaman iki değişik bölüm görebiliriz: "otantik" Türk edebiyatı - Orta Asya'nın mirası - ve "yabancı" olan Osmanlı unsurlar. Birinci kısım bir daha bölünüyor, temizlenmiş bir edebiyat (buradaki edeb kelimesi çok anlamlı) ve bir isimsiz, bahsedilmez "gerçek" Türk olmayan bir alan. "Divan" ve "Halk" edebiyatlarına bakışlarımızı yeniden değerlendirmemizin vakti geldi; farklılıklardan çok benzerlikeri aramamız lazım. Türk edebiyatında bulunan bölünmelere benzeyen Fransız edebiyatındaki bölünmeleri özetleyerek Bakhtin şöyle diyor:

"İçinde bulunulan dünyanın güzelliklerinin yanında şeylerin otantikliğini bozan yanlış bağlantılar, gelenek ile güçlenen ve dini ve resmi ideolojiler ile desteklenen yanlış özdeşleştirmeler de var. Nesneler ve düşünceler yanlış hiyerarşik

Akşehir Hamamında çocuklar yumurtlayub Hoca horos gibi çırpındığının resmidir, **Meşhur ve Mütearif Nasreddin Hoca Letaifi, 1886 [Mustafa Duman arşivi]**

ilişkiler ile birleştiriliyorlar... Yaşayan somut gerçeklikler içinde birbirilerine dokunmalarını engelleyen öteki dünyaya dair birçok durum tarafından birbirlerinden ayrılıyorlar. Bu yanlış bağlantılar skolastik düşünce, yanlış bir teolojik ve hukuki dolayım (causistry) ve son olarak da dilin kendisi tarafından güçlendiriliyor... " (Bakhtin 1981: 169)

Mikhail Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası (Rabelais and His World)* adlı kitabında, "abartma, mübalağa ve asrilik"in "temel unsurlarını" oluşturduğu grotesk kavramından faydalanarak, Rabelais'nin bedeni kullanışını anlamlandırıyor (Bakhtin 1984: 303). Bakhtin, yemek yemek, içmek, boşaltım yapmak ve cinsel davranışlar gibi tamamen fiziksel hareketler yolu ile erkekler ve kadınların "bütün kozmik olanı ve onun görünümlerini", yani toprak, deniz, ateş ve suyu kendi içlerinde yaşayabilir ve özümleyebilir olduklarını belirtiyor (Bakhtin 1984: 336). Gerçekten de Rabelais'nin söyleminin temel özelliklerinden birisi, insan vücudunu değişik fiziksel deneyimler yaşarken anlatan ayrıntılı, neredeyse tıbbi tasvirleridir. Bu değişik fiziksel durumlar, beden, besin, sarhoşluk, cinsel davranışlar, ölüm ve boşaltımızın kesitleri ve/veya parelel serileri şeklinde sınırlandırılmıştır. Peki Rabelais'nin metodu nasıl işliyor? Bakhtin, Rabelais'nin, Nasreddin Hoca anekdotunda da görülebilen, tasarlanmış metodolojisini anlatıyor:

"Bu metodun özünü, herşeyden önce, bütün sıradan bağların, şeylerin ve düşüncelerin alışıldık bütün matrislerinin kırılması ve beklenmedik matrislerin [ve] bağlantıların yaratılması oluşturur. Bütün bu nesneleri özgürleştirmek ve onların kendilerine organik olan özgür birlikler kurmalarına, bu birliklerin sıradan geleneksel kurumlar tarafından korkunç olarak yorumlanmalarına bakılmadan, izin verilmelidir. Bu nesneler birbirlerine, bütün somutlukları, gerçeklikleri ve taşıdıkları değerlerin çeşitliliği içinde dokunmalıdırlar. Kendi asıl doğalarına cevap verecek nesne ve düşünceler arasında yeni matrisler oluşturmak, birbirinden yanlış bir şekilde ayrılmış şeyleri bir araya getirmek ve birleştirmek, aynı zamanda yanlış bir şekilde yanyana getirilmiş şeyleri de birbirinden ayırmak gereklidir. Bu yeni nesneler matrisi temelinde yeni içsel ve otantik zorunluluktan ibaret olan bir dünya resmi canlanır" (Bakhtin 1984:

169).

Pek çok Nasreddin Hoca fıkrası eskinin yıkılmasını resmeder. Fıkralar, insanın en üst seviyedeki bir şeyi en alt seviyeye getirmekte serbest olduğu, karnavalvari bir atmosferde geçerler. Kendi amaçlarımız için, belirli bir olay olan Avrupa karnavalından ayırt edilmesi gereken bir ruh halini, daha evrensel bir şekilde uygulanabilir karnavalvari kavramını seçebiliriz. Bu karnaval havası, sınıf ve zenginlik, statü ve farklılık önünde saygı ile eğilmemeyi de içerir. O, kral veya yoksul, herkesi ringin ortasına iter ve onları hedef haline getirir.

Örneğin 51 numaralı fıkra:

Nasreddin Hoca'ya bir gün karısı:

— Ben gelinceye kadar şu oğlanı avut, demiş, gitmiş. O gidince oğlan ağlamaya başlamış. Hoca onu dizleri üzerine almış, oğlan da Hoca'nın üzerine işemiş. Hoca oğlanın başına sıçmış. Karısı gelmiş:

— Bre deli namzedi, demiş, nedir bu?

Hoca da cevap vermiş:

— Ya bre amcığını siktiğim! Şu kadarcık oğlanın altında kalır mıyım? (Burrill 1972: 60)

Herkes saldırıya karşı korumasızdır. Peki bütün bunların ne anlamı var? Michael Holquist'in, *Rabelais ve Dünyası* adlı kitabın girişinde belirttiği gibi "Bakhtin'in karnavalı... Kendisi bir devrimdir" (Bakhtin 1984: XVIII). Yenilenme ve yeniden doğuş, yeninin yolunu açmık için eskinin yok edilmesi...

Örneğin 27 numaralı fıkra:

Nasreddin Hoca bir gün mescide gitmiş. Tesadüfen kısacık kaftanlarla ön safa düşmüş. Rüku ederken ardından taşakları gözükmüş. Bir herif sıkı tutmuş. Hoca da imamın taşaklarını tutmuş. İmam:

— Hay, demiş. Ne yapıyorsun?

Hoca cevap vermiş:

— Ne yapayım? Ben sizin taşak karışma oynadığınızı sanırdım, demiş. (Burrill 1970: 55)

Bu fıkrada, bütün ilişkilerin mutlak bir tabu olarak görüldüğü bir toplumda, kutsal ibadethane erkekler arasında cinsel oyunlar oyanan yerdir. Daha masum görünen canalıcı nokta, cami, namaz ve ibadeti yönetmekte imamın rolü konularındaki muğlak tavırlara dikkat çeker.

Erkeklerin camide cinsel oyunlar oynamaları gibi uygunsuz bir durum, Anadolu halk edebiyatının bu gibi durumları bir araya nasıl getirdiğinin bir örneğidir. Gene de Bakhtin bu tür eleştirilerin, sonraki edebiyatta açıkça gösterilen hicivsel anlamda olumsuz olmadıklarını belirtir. Hatta, anlatıcıyı kavramların üzerine çıkarmayan, onu dinleyici ve kahramanlarla aynı seviyeye getiren ve halk mizahından kaynaklanan özgürleştirici bir kahkaha üretirler. Yukarıdaki anekdotta düzenli ibadet eden bir kimse, Hoca ve imam, secdedeyken birbirilerine testislerinden bağlanmışlar. İmam ve Hoca daha üst bir statüye yükselemezler. Hepsi bir seviyedeler ve hepsi yaratıcı, hepsi kutsal, yaşamsal potansiyellerini sembolize eden kendi fizikselliklerinden birbirlerine bağlanmışlar. Vücudun bu özel groteskinin iki işlevi vardır: bütün canlılar arasında eşitliği savunur ve doğum ile ölümün kesiştiği yeri oluşturur.

İmajların biraraya konduğu şaşırtıcı yollar, eski yerleşik kurallardan uzaklaşma ve yeni, yaratıcı bir mozaik oluşturma etkisine sahiptirler. En önemlisi, bedenin bir kutlaması ile onun kozmos ile etkileşim yolları ve onun kozmosun yeniden üretici enerjisini yansıtma şekilleri vardır.

Örneğin 23 numaralı fıkra:

Nasreddin Hoca bir gün yolda giderken bir alay don yıkayan kadına rasgelmiş. Kadınlar Hoca'yı görünce amlarını göstermişler:

— Hoca, demişler. Şuna ne derler?
Hoca:
— Am, demiş.
Kadılar da:
— Hay, Hoca, demişler, bilemedin! Buna garipler meşhedi derler. Hoca da gidip sikini eski bir bez parçasına sarmış ve bir kesi taş üstüne koyarak bir 'Vahdehu' söylemiş. Kadınlar:
— Hay, Hoca, demiyler, bu nedir?
Hoca söylemiş:
— Herhalde bu ölü gariplerden olacaktır, demiş. Yerine koyalım!
Kadınlardan birisi razı olmuş. Hoca kendisini yerleştirdiği vakit kadın Hoca'nın taşaklarını sıkı sıkı tutmuş:
— Ya bunlar nedir, demiş.
Hoca da
— Onlar garibin çocuklarıdır, demiş; makbereye beraber gelmişler. (Burrill 1970: 53)

Bu fıkra bizim modern duyarlılığımızı şok edebilir fakat benim için doğum ve ölüm imgelemlerini bir araya getirişi açısından çarpıcıdır. Burada beden kozmostur. "Ölü" penis, yaşama geldiği ve bir kez daha öldüğü gömü yerine konur. Fakat, yakında hayatın yeşereceği mezar da aynı yerdir.

Bu fıkra İslami temizlik ve kirlilik tanımlamaları açısından özellikle ilgi çekicidir. İslami temizlik kavramı üzerine bazı etnoğrafyacıların yaptıkları çalışmaları gözden geçirelim. Carol Delaney (*Tohum ve Toprak / The Seed And The Soil*) ve Julie Marcus (*Türkiye'de İslam ve Cinsiyet / Gender and İslam in Turkey*) gibi antropologlar, Mary Douglas'ın *Temizlik ve Tehlikesi*'ni başlangıç noktası olarak kullanarak Türkiye'de Sünni toplulukların temizliği nasıl kavramsallaştırdıklarını araştırmaya çalıştılar. Fiziksel temizlik durumu, ruhsal temizliği yansıtır. Bu temizlik durumu dua etmek, ramazan'da oruç tutmak ve hacca gitmek için gereklidir. Temizlik durumuna abdest alarak ulaşılabilir fakat belirli vücud atıkları -dışkı, sidik, kan ve cinsel sıvılar- abdesti bozar, bu nedenle kadınlar Ramazan'da ve hacda "kirlenmiş" olma durumundan kaçamazlar çünkü aylık adetleri kutsal ayla herzaman çakışacaktır (menapoza kadar). Kadının çocuk doğurma yetenekleri, ki bu yetenekler bir hayat yaratabilme gücüne sahip olması açısından onu Tanrı'ya yakınlaştırır, kendini müslüman olmanın gereklerini yerine getirmekten alıkoyan şeydir.

Bugünkü Sünni İslam'da temizlik ve kirlilik teorisini tanımlarken, Delaney ve Marcus, bedenin hatlar ve sınırlardan oluştuğu sonucuna vardılar. Sıvı belirli sınırları aştığı zaman temizlik durumu sona erer. Yukarıda alıntılanan fıkrada, Hoca ve kadın Kuran'a göre zina suçu işlemiş olurlardı. Zina, yasal ve fiziksel sınırların aşıldığı en yüksek cinsel kirlenme şeklidir. Ama eğer bir Bakthin okuması yapacak olursak, sınırların aşılması, ölümün yeni bir hayata dönüşmesi için - ceset, sadece döngünün daha sonraki bir noktasında aynı mezardan yeniden doğması için bir mezara gömülür- gereklidir. Testisler, doğmak için bekleyen çocuklar gibi canlanır. Burada doğum ve ölüm serilerini birleşmiş olarak açıkça görebiliriz.

Makalenin başlığı benim toplumsal cinsiyet veya biyolojik cinsiyetten kaynaklanan toplumsal kimlik kavramına değinmemi gerektiriyor. Batıda, cinsellik (sexulity) ve toplumsal cinsiyet (gender) gibi kelimeler tartışılıyor, hatta kadın ve erkek kategorileri bile uzun tartışmalara konu oluyor. Ben Judith Butler'in toplumsal cinsiyet kavramını sorunsallaştırmasını kullanmayı tercih ediyorum. Judith Butler toplumsal cinsiyeti, biyolojik cinsiyetten ayırmak için bir toplumsal kimlik - daha doğrusu, kimlikler - oluş-

masına izin veren gösteriler (performatives) olarak tarif eder. Kimlikler, değişmeyen davranışlar dizisi olmaktan çok, bir süreç olurlar. Yukarıdaki Hoca fıkrasında görebileceğimiz gibi, kadınlar kendilerinden beklenilen bütün davranış şekillerine karşı koyuyorlar. Kendilerini içinde buldukları duruma göre davranışlarını yaratmakta serbesttirler. O durumu manipüle ederek, edebi sözleri zekice kullanarak, cinsel olarak saldırgan olabilirler. Ve Nasreddin Hoca'nın şikayet ettiğini görmeyiz!

Sonuç olarak, geleneksel toplumsal "rollere", diğer bir çok kategoriler gibi, bu fıkralarda meydan okunur. Yerleşmiş toplumsal cinsiyetler, herhangi bir diğer sınırlayacı toplumsal anene gibi sorunlaştırılmalıdırlar. Bu sorunsallaştırma yeni yaratıcı ifade şekillerine yol açar, ki bu da bizi Nasreddin Hoca'nın yeniden yorumlanmasındaki dinamik süreçlere götürür.

Bu çeviri, Umut Azak, Erkan Buğday ve Didem Danış'ın ortak çalışması ile gerçekleştirildi. Onlara teşekkür ediyorum.

Kaynaklar

Bakhtin, Mikhail, *Rabelais and His World,* Bloomington: Indiana University Press, 1894.

The Dialogic Imagination: Four Essays, Ed. Michael Holquist; çev. Caryl Emerson ve Micheal Holquist, Austin: Üniversity of Texas Press, 1981.

Boratav, Pertev Naili, *Zaman Zaman İçinde,* İstanbul: Adam Yayınları, 1992 [1958].

Burrill, K.R.F, *The Nasreddin Hoca Stories in Archivum Ottomanicum,* The Hague: Mouton, 1970.

Butler, Judith, *Gender Trouble and the Subversion of Identity,* New York: Routledge, 1990.

Delaney, Carol, *The Seed and the Soil: Gender Cosmology in Turkish Village Sociery,* Berkeley: University of Californial Press, 1991.

Douglas, Mary, *Purity and Danger: an Analysis of Conception of Pollution and Taboo,* London: Routledge and K. Paul, 1996.

İnalcik, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600,* London: Phoenix, 1973.

Marcus, Julie, *World of Difference: Islam and Gender Hierarchy in Turkey,* London: Atlantic Highlands, 1992.

Şenel, Suleyman. "Aşık Musikisi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopodesi,* İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, 1994.

ERMENİ HARFLERİYLE TÜRKÇE HAKKINDA ARAŞTIRMALAR[1]

Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst

Tercüme: Hakan T. Karateke*

Bilindiği gibi millî krallıklarının çöküşünden sonra, Ermenilerin sadece küçük bir azınlığı kendi yurtlarında kalırken, büyük kısmı hâlen yaşamakta oldukları geniş topraklara dağıldılar. Sayıları aşağı yukarı 3.5 milyon kişi kadar olduğu tahmin edilen Ermenilerin, sadece bir çeyreği kendi topraklarında yaşamaya devam ederken, diğer kısım Anadolu'ya ve Asya'daki diğer Türk bölgelerine, Avrupa ve Afrika'ya, Avusturya-Macaristan'a, Rusya'ya, İran'a, Hindistan ve başka yerlere dağıldılar.[2] Bundan sonra büyük sayılarda Ermeniler, ayak bastıkları ülkelerin yabancı halklarının etkisi altında, özellikle seyrek oldukları yerlerde, milliyetlerini kaybettiler ve anadilleri olan Ermenice yerine, gittikleri ülkenin lisanını konuşma dili olarak aldılar. Fakat "diaspora"da yaşayan bütün Ermeniler için birleştirici bir bağ olan dinlerine çok daha sıkı sarıldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarında yerleşen Ermenilerin bir kısmı da milliyetlerini ve anadillerini unuttular, yani "türkleştiler". Böyle Türkçe konuşan Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda çoklukla başkent İstanbul, Anadolu'nun batı bölgeleri (İzmir), Kilikya ve Trabzon'un

* Makale 8 Mart 1911'de Viyana İlimler Akademisi'nde bildiri olarak okunmuş ve bir sene sonra basılmıştır: Dr. Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst, "Studien zum Armenisch-Türkischen", *Sitzungberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Philosopisch-Historische Klasse. 168. Band, 3. Abhandlung (Wien: 1912), 1-44 ve 45-46. sayfalarda fihrist. Tercümede Er.= "Ermenice"; Tü.= "Türkçe"; EhT= "Ermeni harfleriyle Türkçe" kısaltmaları kullanılmıştır. Almanca metindeki Arap harfli kelimeler çeviriyazı alfabesiyle karşılanmış, makale sahibinin Türkçe kelimelerin telaffuzuna ait verdiği çeviriyazı karşılıklar eğer normal çeviriyazı karşılıklardan farklılık gösteriyorsa köşeli parantez içinde yazılmışlardır. Makaleyi tercüme etmeye teşvik eden Sayın Ahmed T. Kut'a teşekkür ederim. [H.T.K.]

1 Burada çalışmam sırasında beni her açıdan destekleyen sayın hocam Prof. Dr. Maximilian Bittner'e teşekkür etmek benim için memnuniyet verici bir borcun edasıdır. Aynı zamanda, 1910 yazında Viyana'daki ikameti sırasında kendisini tanıma şerefine eriştiğim Katolik Ermeni Patrikliği delegesi sayın Mgr. Dr. J. Tomayan'a da bazı açıklama ve bilgileri için teşekkür borçluyum.

2 Krş. F. v. Hellwald ve L. C. Beck, *Die heutige Türkei*, 2. c., 2. bs. (Leipzig: 1878), 101.

doğusundaki bir kaç köyde bulunuyorlar.[3] Bunlardan başka, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında da Türkçe konuşan Ermeniler mevcuttur. Meselâ bunlar Urmiye gölünün güney kıyısında İran'ın Azerbaycan vilâyetinde, Barra, Hulguma, Kartikam ve Turs adlı dört şehirde, Ahıkelek'in batısında (Rus hükümeti Kutais), eski Boğdan'da (Akkirman) ve yeni Ermeni kolonisi Ermeniceyi kullanırken, eskisinin Türk dilini kullandığı Bulgaristan'da bulunurlar. Bu Türkçe konuşan Ermenilerin dili genellikle "Ermeni Harfleriyle Türkçe" diye anılır. Ermeni harfleriyle yazılır ve konuşuldukları bölgelere göre farklılık gösterirler. Genelde Ermeniler Türk diline pek itibar etmezler; Türkçe, onlar için bir *langue-barbare*dır, bu yüzden kullanımında kendilerine göre bir çok keyfilikler yaparlar. Buna bir kanıt, Türkçe'nin Ermeni harfleriyle, birbirinden farklı bir çok çeviriyazılarıdır; hatta denilebilir ki, ne kadar çok EhT yayın yapan matbaa varsa, o kadar çeşitli çeviriyazı çeşidi vardır. Aşağıdaki araştırmanın kapsamı ise sadece Türkiye'de ve özellikle İstanbul'da kullanılan EhT'dir. Türkçe'nin Ermeniler tarafından keyfî kullanımı el verdiği nispette, bu ilginç lehçenin özelliklerini sistematik bir biçimde ortaya koymak için çaba gösterirler[4] ve bu arada EhT metinler okunurken hemen göze çarpan klasik Türkçe'den (Osmanlıca) bu gibi aykırılıklara özellikle özen gösterirler. Türkçe konuşan Ermeniler ile devamlı münasebet kurup, sohbet etme imkânım olmadığı için, İstanbul'da kullanılan EhT'nin iyi bir portresini çizmek için biçilmiş kaftan olan EhT basılı malzemeye ilgi gösterdim. Bu malzeme arasında ilk sırayı EhT gezeteler ve özellikle şu zamanlarda 26. kuruluş yılını dolduran ve sahibi Agop Civelekyan olan Ճերիտէի Շարգիյէ (*Cerīde-i Şarḳiyye*) aldı. Bundan sonra 1910'da 27. yılını dolduran Մէճմուայի ախպար (*Mecmū'a-i Aḫbār*) ve Amerikan İncil Evi tarafından yayımlanan ve hâlen 52 cildi bulunan haftalık Աւետաբեր (Avedoper)'i zikr etmek gerekir. Buna karşın İngiliz İncil Cemiyeti tarafından yayımlanan EhT *İncil* (Konstantinopel, 1875) bu dil üzerine yapılacak araştırmalar için uygun değil, çünkü bu sadece Cemiyet'in Türkçe *İncil*'inin Ermeni harflerine yapılmış bir çeviriyazısıdır. Bunlardan başka, Türkçe konuşan Ermenilerin çalışkanlığının ve Batı kültürünü kendilerine alma uğraşlarının delili olan ve beklenenin tersine oldukça zengin olan EhT edebî malzemeye de danıştım. Trieste, Viyana ve Venedik yakınlarındaki San Lazaro'daki matbaalarında eskiden ve günümüzde de bir çok EhT yayınlar yapmış olan Mıkhitarist Ruhaniler Meclisi, bu çeşit malzemeyi yayınlayanlar arasında ilk sırayı aldı.[5] Buralarda basılmış olan dinî ve ahlakî nitelikli öğretici kitapların çoğunluğu batı dillerinden tercüme edil-

---

3 Krş. H. Adjarian, *Classification des dialectes arméniens*, Bibliothéque de l'école des hautes études, fasikül 173 (Paris: 1909), 12.

4 Bu lehçenin varlığı daha önce Avrupa'da bilinmiyordu. Kendisi Ermeni olmasına rağmen Agopyan'ın İngilizce basılan Türkçe konuşma dilbilgisi kitabında (*Ottoman-Turkish Conversation-Grammer*, Heidelberg: 1907) bu konuda bir açıklama yoktur, aynı şekilde S. Jazigian [Yazıcıyan] adlı birErmeninin yardımıyla Bonelli tarafından İtalyanca yazılmış olan *Il Turco parlato (lingua usuale di Constantinopoli)*, (Milano: 1910)'da da bir bilgi bulunmuyor.

5 Viyana'daki Mıkhitarist Ruhaniler Meclisi kütüphanesinin EhT yayınlardan oluşan zengin bir koleksiyonu var. Bu eserleri Bay PP. Barnabas Bilezikciyan ve Petrus Ferhadyan'ın nâzik ve dostane ilgileri sayesinde inceleyebildim. Bu kütüphanede dikkate değer nâdirat olarak, Malta adasında basılmış EhT yayınlar da bulunuyor.

miştir.[6] Bunlarla birlikte Türkiye'deki (İstanbul, İzmir) Ermeni matbaaları vasıtasıyla Türkçe konuşan Ermenilere sunulmuş ve yine Batıdan tercüme edilmiş iyi ve ucuz dünyevî Fransız romanları da mevcuttur. Bu romanlar arasında Eugène Sue, Xavier de Montépin, Paul Féval, Eugène Vidocq, Jules Verne, Emile Richebourg, Alexander Dumas, George Ohnet, Hector Malot, Ponson du Térrail'in eserleriyle beraber, başka sevilen romanlar da bulunuyor.[7] Göze çarpan bir gerçek, Türkçe konuşan Ermeniler tarafından Fransızca'dan çevrilen eserlerin sayısının, Türkler tarafından çevrilenlerin sayısından çok daha fazla olduğudur. Tercümeler Türkçe'ye olduğundan ve bu çeşitli edebî eserleri okumak için sadece Ermeni harflerini öğrenmek yeterli olduğundan, bu işten dolaylı olarak kârlı çıkan yine Türkler oluyor.

Bu çalışmanın I. kısmında Türkçe konuşan Ermenilerin Ermeni alfabesini Türkçe'nin yazımında nasıl kullandıkları ve II. kısmında ise konuştukları dilin lehçe özellikleri incelenmiştir.

I. ERMENİ ALFABESİNİN KULLANIMI

Daha önce de değinildiği gibi, Türkçe konuşan Ermeniler Türkçe'nin Ermeni harfleriyle yazımında bir birlik içinde değildirler. Ermeni alfabesini neden değiştirmediklerinin sebebi ise her şeyden önce, bu alfabenin çok sesli harfi olan Türk diline, Türklerin kullandığı Arap alfabesinden daha uygun olmasıdır. Bilindiği gibi Arap alfabesi sadece uzun seslileri gösterir ve bu yüzden de uzun seslisi olmayan Türkçe için hiç elverişli değildir. Buna karşılık Ermeni alfabesinde ise Türkçe'deki bütün sesliler ve diftonglar bulunmaktadır. Bu durumda Türkçe'nin yazılımı için Ermeni alfabesi Arap alfabesinden çok daha uygundur ve Ermeniler de alfabe seçiminde Ermeni olanda karar kılmışlardır. Bundan başka da düşünülmesi gereken, Türkçe konuşan Ermeniler için Ermeni alfabesinin kullanımının milliyetçi açıdan da kabul gördüğüdür. Bununla Ermeni milletine bağlılıklarını vurgulamaya yarayan ortak bir araca da sahip oluyorlar.

Şimdi Türkiye'de (İstanbul'da) genel olarak kullanılan çeviriyazı şöyledir:

A- Sessiz Harfler

a) Genel

Türkçe	Ermenice
b	պ
p	բ [8] (p)[9]
t ve ṭ	թ (t)
s̱, s ve ṣ	ս (s)
c	ճ (c)
ç	չ (ç)
ḥ ve h (sessiz harf olarak)	հ (h),
ḫ	խ (x)
d	տ (d)
ẕ, z, ż ve ẓ	զ (z)[10],
r	ր (r)[11],
j	ժ (j),

[6] Krş. *Verzeichnis der Verlagsbücher der Mechitaristen-Kongregation in Wien* (Wien: 1908), 77: (Ermeni harfleriyle) Türkçe Eserler; *Catalogue des livres de l'imprimerie armén. de Saint-Lazare* (Venise: Institut des Mekhitaristes, 1884) ve Լիակատար ցուցակ գրքերու Մխիթարեան տպարանին 1716-1910 (Վենետիկ, Տպարան Ս. Ղազարու 1910), 155-156.

[7] Krş. *Catalogue complet de le Librairie B. Balentz* (Ընդարձակ գրացուցակ Բ. Պալենց Գրատան), (Constantinopel: 1908), 170 vd.

ş	շ (ş)
ġ	ղ (ġ) ve daha seyrek: կ (g),
f	ֆ (f)
ḳ	գ (k)[12],
k	ք (ḱ)
g	կ (g)
ñ	ն (n)
ğ	յ (y)
l	լ (l),
m	մ (m)
n	ն (n)[13],
v (sessiz harf olarak)	վ (v)

ile karşılık bulurlar.

b) 'ayn (')

'ayn ve y'nin sessiz harf olarak gösterimleri biraz daha karışıktır. Türkçe'de bulunan Arapça kelimelerdeki 'ayn harfi EhT'de çok farklı olarak ifade edilir.

Arasında daha önce değinilen İncil nüshası ve haftalık Աւետաբեր (Avedaper)in de bulunduğu bazı yayınlar, bu harf kelimenin başında, ortasında veya sonunda, neresinde bulunursa bulunsun, satırın üst tarafına batıdaki çeviri-yazılarda kullanıldığı gibi bir virgül koyuyorlar. Meselâ 'ատիլ ('adil)= 'ādil; գա'իտէ (ka'ide)= ḳā'ide; վագը' (vaki')= vāḳi'; թա'լիմ (ta'lim)= ta'līm; պա'տէհու (ba'dehu)= ba'dehu.

Diğer yayınlar, özellikle günümüzde çıkan EhT günlük gazeteler 'ayn harfini çoğunlukla şöyle gösteriyorlar:

1. Kelime başında hiç gösterilmiyor, meselâ ալի (ali)= 'ālī; արիֆ (arif)= 'ārif; ամէլիյաթ (ameliyat)= 'ameliyyāt; ազիմէթ (azimet)= 'azīmet.

2. Kelime ortasında ya hiç gösterilmiyor, թային (tayin)[14] = ta'yīn; սիւրաթ (sürat)= sür'at, իշար (işar)= iş'ār; նաֆիա (nafia)= nāfi'a veya kendisinden önce veya sonra gelen sesli harfin tekrarı olarak veriliyor; ilk önce 'aynın sessiz olduğu durumlar: մաաթուֆ (maatuf)= ma'ṭūf; թաատիլաթ (taadilat)= ta'dīlāt; թաալիգ (taalik)= ta'līḳ; թաագիպ (taakib)[15] = ta'ḳīb; թաազիյէթ (taaziyet)= ta'ziyyet; թաամիգ (taamik)= ta'mīḳ; մաազուր (maazur)= ma'ẕūr; մաազուլ (maazul)= ma'zūl; մաարուզ (maaruz)= ma'rūż; մաարուֆ (maaruf)[16] = ma'rūf; միւսթաաճէլաթ (müstaacelat)= müsta'celāt; ճումաա (cumaa)= cum'a; վագաա (vakaa)= vaḳ'a; ֆիիլ (fiil) = fi'l.

Eğer 'ayn sesli bir harf şeklindeyse ve kendinden önce bir sesli harf varsa, iki sesli arasındaki boşluğun önlenmesi için araya bir յ (y) veya վ (v)

---

8 Makalenin aslında yanlış harf basılmıştır. (ç.n.)

9 Bazen, meselâ EhT *İncil*de (Konstantinopel: 1875) ve özellikle eski yayınlarda Tü. p'ye Er. փ (ṕ) olarak rastlanır. փէտէր =ṕeder; փէք= ṕeḱ gibi.

10 S̱, s, ṣ ve ẕ, z, ẓ, ż gibi Arap telaffuzu ve yazısında farklı olan ve fakat Türklerin ağzından aynı ses olarak çıkan sessiz harflerin yazıdaki farklılıkları burada tamamen kaybolmuştur ve okumada anlayışı zorlaştırırlar.

11 Bu harf Kraelitz'in makalesinde unutulmuştur. (ç.n.)

12 Viyana Mıkhitarist matbaasında basılmış olan eski kitaplarda Er. ք (ḱ), Tü. ḳ veya ġ olarak kullanılmıştır. Meselâ քալտը (ḱaldı)= ḳaldı; քարիպ (ḱarib)= ġarīb; քատիր (ḱadir)= ḳādir; քօլ (ḱol)= ḳol.

13 Bazı Rumeli ve Azerî lehçelerinde normal bir n haline gelmiş olan nasal ñ de burada belirtilmemiştir.

14 թայէին (tayein) şeklinde yazılışına da rastlanır.

15 թէագիպ (teakīb) şeklinde de kullanılır.

16 Sessiz 'ayn harfinin kendisinden önce gelen sesli harfin tekrarı ile gösterilmesine Azerice'de de rastlanır. Msl. Ma'rūf= määruf; ma'nā= määna; ta'līm= täälim; ta'rīf= täärif vs. Krş. 'Sultan' Med-žd' Ganiev, *Samouhitslh Tatarskago jazyka, kavkazsko-azerbedžanskago naryčia* (Baku, 1902-1904), III. Slovar'.

sokulur. Örnekler: գայիտէ (kayide)[17] = ḳā'ide; գավայիտ (kavayid)= ḳavā'id; իյանէ (iyane)= i'āne; միւսթայիտ (müstayid)= müsta'idd; սայիտ (sayid)= sa'īd; տուվա (duva)= du'ā; նիյմէթ (niymet)= ni'met ('ayn burada sessiz harf); թէգայիւտ (tekayüd)= teḳā'id.

3. 'Ayn kelime sonunda da gösterilmiyor. մէնպա (menba)= menba'; իսմա (isma)= ismā'; թէվզի (tevzi)= tevzī'; տէֆ (def)= def'; մանի (mani)= māni'

c) Hemze (')

EhT'de hemze (') de 'ayn gibi gösterilir, yani:

1. Kelime başlarında hiç bir zaman gösterilmez. Çeviriyazıda, aslen sessiz harf olan hemze, bir sesli harf ile beraber olduğunda telaffuz edilir. Msl. էվվէլ (evvel)= evvel; ախպար (axbar)= aḫbār gibi.

2. Aynı şekilde kelime ortasında da gösterilmez, msl. աիտ (aid)= ā'id; տաիր (dair)= dā'ir; շէրաիթ (şerait)= şerā'iṭ; ալաիմ (alaim)= 'alā'im; իթիլաֆ (itilaf)= i'tilāf; թէէսիւֆ (teesüf)= te'essüf; հէյէթ (heyet)[18] = hey'et; burada oluşan ses boşluğunu önlemek için çoğunlukla ikinci sesliye uyan bir sessiz harf [19] araya sokulur, msl. տայիր (dayir)= dā'ir; այիտ (ayid)= 'ā'id; շէրայիթ (şerayit)= şerā'iṭ; լայըգ (layık)= lā'iḳ; այիլէ (ayile)= 'ā'ile; մայիլ (mayil); mā'il.

Hatta bazen de ikinci sesli harf kendisine uygun olan sessiz harfe çevrilir. Msl. ֆայտէ (fayde)= fā'ide; տայմա (dayma)= dā'imā; ղայպ (ġayb)= ġā'ib; գայմէ (kayme)= ḳā'ime.

Kelime ortasındaki sessiz hemze ise, sadece kendisinden önce gelen sesli harfin tekrarıyla gösterilir: թէէսիս (teesis)= te'sīs; թէէտիյէ (teediye)= te'diyye; մէէզունէն (meezunen)= me'ẕūnen; մէէխուզ (meexuz)= me'ḫūẕ; մէէմուլ (meemul)= me'mūl; եէէս (ÿees)= (ye's); թէէմինաթ (teeminat)= te'mīnāt; թէէխիր (teexir)= te'ḫīr; թէէսիր (teesir)= te'ṣīr; bunlara karşılık me'mūr ve tā'rīḫ her zaman մէմուր (memur) ve թարիխ (tarix) şeklinde yazılır. [20]

3. Türkçe'de de olduğu gibi hemze son harf olarak yazılmaz. իճրա (icra)= Arapça'da icrā', Türkçe'de icrā.

d) y

EhT'de y harfinin sessiz harfi olarak kullanımı da çeşitlidir:

1. Kelime başında devamlı Er. ե (ÿ) ile gösterilir[21] (telaffuzu y şeklinde-dir). Msl. եանի (ÿani)= ya'nī; եէվմ (ÿevm)= yevm; եիրմի (ÿirmi)= yirmi; եէնի (ÿeni)= yeñi; եորղան (ÿorgan)= yorġan; եոլճու (ÿolcu)= yolcu; եիւրիւմէք (ÿürümek')= yürümek; okunuşları yani, yevm, yirmi vs. gibidir.

2. Kelime ortasında Er. յ (y) veya ե (ÿ) ile,[22] fakat ikincisi sadece sesli harflerden önce olmak üzere gösterilir, msl. զիյաֆէթ (ziyafet)= żiyāfet; զիյատէ ve

---

17 ի (i)'nin düşmesi ile գայտէ (kayde) olarak da yazılır.

18 Hemze'den önce sessiz harf gelmesine rağmen հէյեէթ (heyÿet) şekline de rastlanır.

19 Krş. սիւվալ (süval)= su'āl kelimesinde araya giren sessiz harf ilk sesliye uymuştur.

20 Haftalık Աւետաբեր kelime ortasındaki hemze'yi, bir çizgi ile gösterilen ['] 'ayn harfinden ayırmak için satırın üst tarafına koydukları iki küçük çizgi ile gösteriyorlar ["]. Msl. սիւ"ալ (sü"al)= su'āl; մէ"մուլ (me"mul)= me'mūl; ֆա"իտէ (fa"ide)= fā'ide; մէս"էլէ (mes"ele)= mes'ele; րէ"իս (re"is)= re'īs; 'աճա"իպ ('aca"ib)= 'acā'ib.

21 Ermenice'de ե (ÿ) harfi sadece kelime başında veya sessiz bir harften önce geldiğinde ye olarak telaffuz edilir, Türkçe konuşan Ermenilerin ise buna yalnız y olarak ihtiyacı vardır. Sadece eski metinlerde ye olarak geçerlidir, msl. եթիշտի (ÿtişdi)= yetişdi gibi.

22 Burada da y olarak telaffuz edilir.

զիեատէ (ziyade, ziÿade)= ziyāde; րիյասէթ (riyaset)= riyāset; իմթիյազ (imtiyaz)= imtiyāz; շէհրիյարի (şehriyari)= şehriyārī; զիյան (ziyan)= ziyān; տունեա dünÿa= dünyā; իհեա (ihÿa)= iḥyā; ճէրէեան cereÿan= cereyān; թէշեի teşÿi= teşyī'; ֆէրեատ ferÿad= feryād; նիւմաեան (nümaÿan)= nümāyān; տէրեա (derÿa)= deryā; մէտեուն (medÿun)[23] = medyūn; պուեուրմազ (buÿur-mak)= buyur-maḳ.

Kelime ortasındaki çift y, յե (yÿ) ile gösterilir, msl. մուայեէն (muayÿen)= mu'ayyen; էյեամ (eyÿam)= eyyām; սէյար (seyar)= seyyār; թայեիպ (tayÿib)= ṭayyib; միւթէհայեիւր (mütehayÿür)= müteḥayyir.

3. Kelime sonunda ise her zaman յ (y) ile gösterilir, msl. զօլայ (kolay)= ḳolay; ալայ (alay)= ālāy; սէրայ (seray)= serāy gibi.

e) Arapça müennes mensubiyet eki

Arapça'daki müennes mensubiyet eki olan -iyye veya -iyyet, çoğulu iyyāt Er. իյէ, իյէթ (iye, iyet) veya իյեէ, իյեէթ(iyÿe, iyÿet), çoğulu իյաթ (iyat) şeklinde gösterilir.[24] Msl. սէնիյէ (seniye)= seniyye; էճնէպիյէ (ecnebiye)= ecnebiyye; հարպիյէ (harbiye)= ḥarbiyye; էհէմմիյէթ (ehemmiyet)= ehemmiyyet; զուտսիյէթ (kudsiyet)= ḳudsiyyet; զապիլիյեէթ (kabiliyÿet)= ḳābiliyyet; մէսուտիյեէթ (mesudiyÿet)= mes'ūdiyyet; րէտիյեէ rediyÿe= rediyye; ինսանիյեէ (insaniyÿe)= insāniyye; նազլիյաթ (nakliyat)= naḳliyyāt; ամէլիյաթ (ameliyat)= 'ameliyyāt.

Sert sessizlerden sonra ըյէթ (ըյաթ) ïyet (ïyat) şekline de rastlamak mümkündür; մուվաֆֆազըյէթ (muvaffakïyet)= muvaffaḳiyyet; թէրազզըյաթ (terakkïyat)= teraḳḳiyyāt gibi.

B- Sesli Harfler

a) Genel

Türkler alfabelerindeki dokuz sesli harfi, Arap alfabesinde üç uzun sesli harf dışında diğer sesli harfler olmadığından, ancak eksik bir şekilde ifade edebilirler. Türkçe konuşan Ermeniler ise, daha önce de değinildiği gibi, sesli harflerinin hepsini Ermeni alfabesiyle daha iyi gösterebilirler. Alfabelerinde ā, ī ve ū harflerinin karşılığı olan harfler olmadığı için, sadece bu Arapça ve Farsça uzun seslileri gösteremezler. Bu sebepten EhT'de Arap, Fars ve Türk unsurlar arasındaki farklar, en azından sesli harflerin uzun ya da kısa olmalarına bakılmadan aynı şekilde gösterilmeleriyle, kaybolmuş oluyor.

Türkçe kelimelerdeki a ve Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ve kısa a Er. ա (a) ile; her üç dilden kelimelerdeki e, Er. է (e); ile; Türkçe kelimelerdeki ı Er. ը (ï) ile[25]; Türkçe kelimelerdeki o, Er. օ (o); Türkçe'deki u ile Arapça ve Farsça kelimelerdeki kısa ve uzun u, yu (ou) ile; Türkçe'deki ü ve ö, Er. իւ (iu) ve էօ (eo) ile gösterilir.[26]

Meselâ աթ (at)= at; թազտիմ (takdim)= taḳdīm; ալիմ (alim)= 'ālim; շահ (şah)= şāh; խահիշ (xahiş)= ḫᵛāhiş; կէլմէք (gelmek')= gelmek; սէֆիր (sefir)= sefīr; րէվան (revan)= revān; պաշըմը (başïmï)= başımı; օլմազ (olmak)= olmaḳ; պու (bu)= bu; ումում (umum)= 'umūm; խուտա (xuda)= ḫudā; պիհուտէ (bihude)= bīhūde; պէօյիւք (böyük')= böyük.

---

23 տույուն (duyun)= düyūn da Er. յ (y) harfi ile.

24 Nadiren Er. իէ (ie) şeklinde de görülür, msl. մալիէ նազըրը (malie nazïrï)= māliyye nāẓırı.

25 Krş. G. Jacob. "Zur Grammatik des Vulgär-Türkischen", *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 52, s. 701 dp. 1.

26 Kolaylık açısından aşağıda ու, իւ ve էօ sesli harfleri u, ü ve ö ile gösterileceklerdir. Eski baskı kitaplarda ö, Er. եօ (ÿo) ile gösterilirdi, msl. սեօյլէմէք (sÿoylemek')= söylemek; պեօյլէ (bÿoyle)= böyle vs.

b) i

Erm.-Tür.deki i sesli harfine gelince, o da şu şekilde gösterilir:

1. Yukarıda da söylendiği gibi aslen Türkçe olan kelimlerde i, Er. ի (i) ve ı, Er. ը (ï) ile gösterilir. Msl. պէնիմ (benim)= benim; պաշը (başï)= başı. i sesli harflerden önce (o'dan önce daha nâdir) ve özellikle yabancı kelimelerde de Er. ե (ÿ) ile ifade edilir, msl. Գօնեա (Konÿa)= Ḳonya; Սօֆեա (Sofÿa)= Ṣofya; Սամաթեա (Samatÿa)= Ṣamatya; գումբանեա (kumpanÿa)= ḳompanya; ֆամիլեա (famiḷÿa)= familya; գարեօլա (karÿola)= ḳaryola; միլեօն (milÿon)= milyon; bununla beraber Er. ի (i) harfi ile yazılışlarına da rastlanır, msl. Իթալիա (İtalia); Ռուսիա (Rusia); Սըրպիա (Sïrbia); Ալմանիա ve Ալմանիա (Almania, Alemania); Ռումանիա (Rumania); Գավգասիա (Kavkasia); Ֆլօրիա (Floria); գամպիօ (kambio)= [İtalyanca] cambio; նասիօնէլ (nasional)= [Fransızca] national; սթասիօն (stasion)= [Fransızca] station; օպլիկասիօն (obligasion)= [Fransızca] obligation; ֆօնսիէ (fonsie)= [Fransızca] foncier.

Türkçe'deki üçüncü tekil ve çoğul şahıs aidiyet eklerindeki vurgulu i ile, Türkçe bağlaç "ile", "yla"nın birleşmesi EhT'de kendisini, ince sesli kelimelerde Er. իյ (iy) ve kalın sesli kelimelerde ise Er. ըյ (ïy) şeklinde gösterir. Msl. միւնասէպէթիյլէ (münasebetiyle)= münāsebetíle; սէֆիրիյլէ (sefiriyle)= sefīríle; եէքտիկէրիյլէ (ÿek'digeriyle)= yekdīgeríle; նասիհաթլարըյլա (nasihatlarïyla)= naṣīḥatlaryla; մէմուրլարըյլա (memurlarïyla)= me'mūrlaryla; օլմալարըյլա (olmalarïyla)= olmalaryla; արզուսըյլա (arzusïyla)= ārzūsyla; վասըթասըյլա (vasïtasïyla)= vāsıtasyla; թարիգիյլէ (tarikiyle)= ṭarīḳíle.[27]

2. Arapça ve Farsça kelimelerde,

a) Kısa i, Er. ի (i) ile gösterilir. Türkçeye yabancı bir dilden girip de, artık Türkçe'nin malı olmuş ve sesli uyumuna göre telaffuz edilen kelimelerdeki kısa i, Er. ը (ï) ile gösterilir. Msl. տախիլի (daxili)= dāḫilī; իխթիլալ (ixtilal)= iḫtilāl; իսիմ (isim)= ism; մէսարիֆ (mesarif)= meṣārif; վարիտաթ (varidat)= vāridāt; ինթիխապ (intixab)= intiḫāb; տիլ (dil)= dil; սիեահ (siÿah)= siyāh; buna karşılık վասըլ (vasïl)= vāṣıl; նազըր (nazïr)= nāẓır; հասըլ (hasïḷ)= ḥāṣıl; միգտար (mïkdar)= mıḳdār; զապըթ (zabït)= żābıt; հազըր (hazïr)= ḥāżır; լազըմ (lāzïm)= lāzım; գըսըմ (kïsïm)= ḳısım; սապըգ (sabïk)= sābıḳ.

b) Kelimenin başındaki uzun i genellikle Er. իյ (iy) ve nâdiren sadece ի (i) ile; kelime ortasında çoğunlukla ի (i) ve nâdiren իյ (iy) ile gösterilir. Msl. իյզահաթ (iyzahat)= īżāḥāt; իյրատ (iyrad)= īrād; իյֆա (iyfa)= īfā; իյճապ (iycab)= īcāb; իյգա (iyka)= īḳā' ve fakat իրատ, իճապ, իսալ (īṣāl); նասիպ (nasib)= naṣīb; թէսլիմ (teslim)= teslīm; թագտիմ (takdim)= taḳdīm; թէրթիպ (tertib)= tertīb; լաթիֆ (latif)= laṭīf; թէպլիղ (tebliğ)= teblīġ; ային (ayin)= āyīn; պիչարէ (biçare)= bīçāre; զիրա (zira)= zīrā; գարարկիր (karargir)= ḳarārgīr; տիվան (divan)= dīvān, իյ ile de yazılır[28]; նէթիյճէ (netiyce)= netīce; վազիյֆէ (vaziyfe); vazīfe; զիյնէթ (ziynet)= zīnet; հիյն (hiyn)= ḥīn; զիյրտէ (ziyrde)= zīrde; նիշիյն (nişiyn)= nişīn.

Arapça müzekker çoğul ekindeki (-īn) uzun ī ise her zaman Er. իյ (iy) ile gösterilir, մէմուրիյն (memuriyn)= me'mūrīn; միւհթաճիյն (mühtaciyn)= mühtācīn gibi.[29]

Kelime sonundaki uzun ī, yani Arapça'daki müzekker nisbet eki devamlı

[27] Eski yayınlarda ile eki, sesli harfle biten kelimelere (yani Tü. üçüncü şahıs aidiyet ekli olanlara da) Er. յ (y) harfinin araya sokulması ile eklenirdi. Msl. պազուսույլա (bazusuyla)= bāzūsuyla; արապայլա (arabayla)= 'arabayla vs.

[28] Sert sessizler ile Er. ըյ (ïy)'a da rastlanır, գըյմէթ (kïymet)= ḳīmet; սըյթ (sïyt)= ṣīt gibi.

[29] Ayrıca krş. րէհապիյն (rehabiyn)= rehābīn (Çoğul, ruhbān'ın çoğulu; tekili rāhib).

Er. *ի* (i) ile gösterilir, *ասքէրի* (askeri)= askerī; *շարգի* (şarki)= şarḳī; *մահալլի* (mahalli)= maḥallī gibi.

c) İzafet i'si

Son olarak Farsça'daki izafet yapısındaki kısa i'ye değineceğim. Türkçe konuşan Ermeniler bu harfin gösterilmesinde, bu harften önceki kelimeye bağlı olarak Er. *ի* (i) ve o (ï) harflerini kullanırlar.

1. *ի* (i) sonu sesli bir harf ile biten kelimelerde kullanılır. Msl. *ճէրիտէի շարգիյէ* (ceridei şarkiye)= cerīde-i şarḳiyye; *իրատէի սէնիյէ* (iradei seniye)= irāde-i seniyye; *նամէի մախսուս* (namei maxsus)= nāme-i maḫṣūṣ; *իատէի զիյարէթ* (iadei ziyaret)= iāde-i ziyāret; *միւտտաիի ումումի* (müddaii umumi)= müdde'ī-i 'umūmī; *սուի իսթիմալաթ* (sui istimalat)= sū-i isti'mālāt; *վէլիի ահտ* (velii ahd)= velī-i 'ahd; *ազաի մէճլիս* (azai meclis)= a'ẓā-i meclis.

2. *ը* (ï) ise sessiz harf ile biten kelimelerde, msl. *իլթիֆաթը շահանէ* (iltifatï şahane)= iltifāt-ı şāhāne; *տիվանը հարպ* (divanï harb)= dīvān-ı ḥarb; *մէճլիսը իտարէ* (meclisï idare)= meclis-i idāre; *շէհրը մէզքիւր* (şehrï mezkür)= şehr-i meẕkūr.

EhT yayınların hepsi Farsça izafet i'sini bu şekilde göstermiyorlar.[30] Bazıları sesli harfle biten kelimelerin sonunda i'den önce bir y (*յ*) koyuyorlar ve bazen *ի* (i), bazen de, genellikle kalın sesli harfli kelimelerde, *ը* (ï) kullanı-yorlar. Msl. *ասարը աթիգա* (asarï atika)= āsār-ı 'atīḳa; *իճթիմաի ախիր* (ictimaï axir)= ictimā'-i āḫir; *անի վահիտէ* (ani vahide)= ān-ı vāḥidde; *էսնայի րահտէ* (esnayi rahde)= esnā-i rāhda; *գուվվէյի ասքէրիյէ* (kuvveyi ask'eriye)= ḳuvve-i 'askeriyye.

C- Diftonglar

Bilindiği gibi, Türkler diftonglu Arapça ve Farsça kelimelerin ikinci sesli harflerini bu harfe uygun olan sessiz harflere çeviriyorlar, bu sebepten av (ev), ay (ey) EhT'de, yukarıdan da anlaşıldığı gibi, Er. *ավ* [31], *էվ* (av, ÿv) ve *այ*, *էյ*(ay, ÿy) ile fonetik bir şekilde gösterilir, msl. *խավֆ* (xavf)= ḫavf; *գավլ* (kavl)= ḳavl; *հայֆա* (hayfa)= ḥayfā; *հայրէթ* (hayret)= ḥayret.

II. ERMENİ HARFLİ TÜRKÇE'NİN LEHÇE ÖZELLİKLERİ

Bundan sonra, daha önce belirtildiği gibi, Türkiye'deki Türkçe konuşan Ermenilerin bazı lehçe özellikleri incelenecektir. Bazı klasik Türkçe'ye uymayan, halk Türkçesinde[32] karşımıza çıkan şekiller burada da bulunuyor, ki buradan anlaşılacağı gibi aslında EhT de vulgarize sayılabilir. Öte yandan Türkçe konuşan Ermenilere özgü denilebilecek özelliklere de rastlayacağız. Bu bölümde, hemen bütün dillerin lehçelerinde yaşadığı gibi, eski Osmanlıcayla benzerlikler ve bugünkü Azerî Türkçesinde rastlanan kullanımlar göreceğiz.

1. SES BİLİM

A.Sessizler
a. Sessiz düşmeleri
aa. 'ayn'ın kaybolması

Sessiz harf düşmelerini incelediğimizde karşımıza ilk önce Arapça kelimelerdeki 'ayn harfi çıkıyor. Bilin-

30 EhT *İncil* ile haftalık *Աւետաբեր*'de izafet i'si kendinden önce gelen kelimeyle birleşmiyor, izafet ile birbirine bağlanan iki kelimenin ortasında ayrı olarak duruyor. Msl. *եէվմ ի սէպթ* (ÿevm-i-sebt)= yevm-i sebt; *հայաթ ը էպէտիյէ* (hayat-ï-ebediye)= ḥayāt-ı ebediyye.

31 Nâdiren Er. *աւ* (av) ile, msl. *Աւսթրալիա* (Avstralia)= Avustralya.

32 (Vulgär-Türkisch) çevirisi olarak kullanılmıştır (çev. n.).

diği gibi bu harf Arapça'da da sadece ses kirişi kapakçığının kapanması ile meydana gelen bir zayıf sese dönüşür. Yukarıda b şıkkında ʿayn'ın çeviriyazısı için gösterilen şeklillerden nedeni anlaşılacağı gibi, EhT'de de, halk Türkçesinde olduğu gibi, bu ses yoktur. Bu yüzden ʿayn ile biten kelimeler sesli harf ile bitiyormuş gibi algılanmış ve Ermeniler tarafından böylece kullanılmışlardır, msl. *մէվգըյը միւմթազ* (mevkïyï mümtaz)= mevḳiʿ-i mümtāz; *ատամըն մէվգըը* (mevkïï)= ādamıñ mevḳiʿi yerine *խանի շու խա պու ատամըն մէվգըսը* (mevkïsï) *կէօզ էօնիւնէ կէթիրիլտիմէ...*; *մէվգըը* (mevkïï)= mevḳiʿi yerine *պիր մէվգըյը* (mevkïyï) *հայիգ օլմազպ* *իճթիմաա* (ictimaa)= ictimāʿa yerine *խարինմի իճթիմայա* (ictimaya) *տավէթ իտիլմիշտիր...*; *ճամիինտէ* (camiinde)= cāmiʿinde yerine *Արապ ճամիսինտէ* (camisinde).

bb. y'nin kaybolması

Bundan başka y'nin i sesli harfinden sonra kaybolduğunu görüyoruz: *սէնաի* (senai)= ṣanāyiʿ; *զիատէ* (ziade)= ziyāde; *րիասէթ* (riaset)= riyāset; *զիարէթ* (ziaret)= ziyāret; bazen doğru şekliyle de karşımıza çıkıyorlar: *սէնայի*, *սանայի* (senayi, sanayi); *զիյատէ* veya *զիեատէ* (ziyade, ziÿade); *րիյասէթ* veya *րիեասէթ* (riyaset, riÿaset), *զիյարէթ* veya *զիեարէթ* (ziyaret, ziäaret).

cc. ikilemelerin kaldırılması

Halk Türkçesinin pek kullanılmayan ikilemelere Ermeniler tarafından bazen uyulur bazen uyulmaz. Bunun için *տիւքքեան* (dükʿkʿÿan) ile birlikte *տիւքեան* (dükʿÿan)= dukkān [dükiān]'a; *թիւճճար* (tüccar) ile birlikte *թիւճար* (tücar)= tüccār'a[33] *մահալ* (mahal) veya *մահէլ* (mahel) ile birlikte *մահալլ* (mahall) veya *մահէլլ* (mahell)= maḥall'e; *միւթէզարրուր* (mütezarrur) ile birlikte *միւթէզարուր* (mütezarrur) (doğrusu: *միւթէզարրիր*, mütezarrir)= müteżarrir'e rastlamak mümkündür. Bunlardan başka: *մէվատ* (mevad)= mevādd; *մուգավա* (mukava)= muḳavvā; *միւթէվէֆա* (mütevefa)= müteveffā; *սէյահ* (seyah)= seyyāḥ; *մազարաթլար* (mazaratlar)= mażarretler; *նիյէթ* (niyet)= niyyet; *մուվաֆագ* (muvafak)= müveffaḳa; *միւթէալիգ* (mütealik)= müteʿalliḳ; *միւթէէսիր* (müteesir)= müteʾeṣṣir; *գավաս* (kavas)= ḳavvās. Yanlışlıkla ikileme yapılanlar: *շիւրէքքեա* (şürekʿkʿÿa)= şürekā (halk Türkçesinde şürekyā); *մուվվաֆֆագ* (muvvaffak)= muvaffaḳ; *օգգա* (okka)= oḳa.

Halk Türkçesinde l'ye bitişik n'nin benzeşmesi sonucu "dinnemek" olan "diñlemek" EhT'de de karşımıza çıkıyor ve *տիյնէմէք* (diynemekʿ) şeklinde *իյ* ve sadece bir *ն* ile yazılıyor. Fakat EhT'de *իյ* (iy) uzun ī'nin gösteriminde de kullanıldığı için burada belki kaybolan h yerine bir çeşit uzatma şeklinde kullanılmıştır.

b. Takdim-Tehir

Ermenilerin sessiz harflerin yerlerini değiştirmeye meyilli oldukları bilinir[34], bu özelliğe halk Türkçesinde [35] ve diğer Türk lehçelerinde [36] de rastlarız. Türkçe konuşan Ermeniler msl. kirpi yerine *քիպրի* (ḱipri)[37]; yalñız [yalıñız] yerine *յանլըժ*

[33] Tâcir'in çoğulu. Türkçe'de tüccar tekil manasında kullanılır, onun çoğulu: tüccarlar.

[34] Krş. M.Bittner, "Konsonanten-Permutation im Armenischen", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 14, 161-162.

[35] Krş. Jacob, *a.g.m.*, 716.

[36] Msl.: Çağatayca köpelek, Osmanlıca kelebek; Çağ. arvat, Osm. ʿavrat, Azer. arvad; Osm. yapraḳ, Azer. yarpaḫ; Osm. ṭopraḳ, Azer. ṭorpaḫ; Osm. yağmur, Çağ. yamġur vs.

[37] Çağatayca'da da kipri.

(ÿanlïz); ekşi yerine *էշքի* (eşḱi); ġayret yerine *գարյէթ* (*գարեէթ*) garyet (garÿet); ḥayrān yerine *հարյան* (*հարեան*) haryan (harÿan); ḥayret yerine *հարյէթ* (*հարեէթ*) haryet (harÿet); bayraḳ yerine *պարյագ*; Yunanca χωριατης'ten gelen ḫoryad yerine *խօյրաթ* (xoyrat); dervīş yerine *տէվրիշ* (devriş) derler.

c. y harfinin türemesi

k'nin ky'e ve g'nin gy'e değişmesiyle yeni sessiz harflerin ortaya çıkmasına gelince şunlar söylenebilir: EhT'de Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ā ve ū'dan hemen önce gelen k ve g'nin arkasına her zaman bir y gelir ve Ermeni alfabesindeki *ե* (ÿ) harfi ile gösterilir; msl.: *հարաքեաթ* (haraḱÿat)= ḥarekāt [ḥarekyāt]; *էֆքեար* (efḱÿar)= efkār [efkyār]; *թէպրիքեաթ* (tebriḱÿat)= tebrīkāt [tebrīkyāt]; *քեաթիպ* (ḱÿatib)= kātib [kyātib]; *քեաին*, *քեային* (ḱÿain, ḱÿayin)= kā'in [kyā'in]; *մէքեաթիպ* (meḱÿatib)= mekātib [mekyātib]; *շիքեայէթ* (şiḱÿayet)= şikāyet [şikyāyet]; *սիւքիութ* (süḱiut)= sükūt [sükyūt]; *մէշքեուք* (meşḱÿuk')= meşkūk [meşkyūk]; *եատիկեար* (ÿadigÿar)= yādigār [yādigyār]; *տէսթկեահ* (destgÿah)= destgāh [destgyāh]; *քեաղըտխանէ* (ḱÿaġïdxane)= kāġıtḫāne [halk Tü.: kyātḫāne]; *շիւկիուհ* (şügiuh)= şükūh [şükyūh]; *միւժէկեան* (müjegÿan)= müjgān [müjgyān]; *նիկեահ* (nigÿah)= nigāh [nigyāh]; *կիուշ* (giuş)= gūş [gyūş]; *պէտկիու* (bedgiu)= bedgū [bedgyū]; *տէրքեար* (derḱÿar)= derkār [derkyār]; *քեամ* (ḱÿam)= kām [kyām]; *պիհուտէկիուլըգ* (bihudegiulïk)= bīhūdegūlıḳ [bīhūde-gyūlıḳ]; *հէրզէկիու* (herzegiu)= herzegū [herzegyū].

Jacob'un ky ve gy seslerinin Ermenilere özgü olduğunu söylemesine karşın[38], yukarıda değinilen ses türemesini kısa sesler ve Türkçe kelimelerde bulamadım. Msl.: *քիւշատ* (küşad)= küşād; *քիւրէք* (ḱürek)= kürek [kyürek]; *կէօնտէրմէք* (göndermeḱ)= göndermek [gyöndermek]; *կէօսթէրմէք* (göstermeḱ)= göstermek [gyöstermek]; *քէօփրիւ* (ḱöprü)= köprü [kyöprü]; *կէօզ* (göz)= göz [gyöz]; *քէօյ* (ḱöy)= köy [kyöy]; *կէօմրիւք* (gömrüḱ)= gümrük; *կէօմլէք* (gömleḱ)= gömlek [gyömlek]; *կէօնիւլ* (gönül)= göñül [gyöñül]; *քէօշէ* (ḱöşe)= küşe [kyöşe].[39]

d. a ile u arasına v girmesi

Bazen iki sesli harf arasındaki ses boşluğunu önlemek için araya bir sessiz sokulur, msl. *սավուշմագ* (savuşmak)= ṣavuşmaḳ [ṣauşmaḳ]; *քեավուր* (ḱÿavur)= gāvur [gyāur]; *գավուշմագ* (kavuşmak)= ḳavuşmaḳ [ḳauşmaḳ]; *չավուշ* (çavuş)= çavuş [çauş]; *թավուգ* (tavuk)= ṭavuḳ [ṭauḳ]; *ավուճ* (avuc)= avuç [auç/auc].

e. Sessiz değişmeleri

t > d, d > t

t harfinin Ermenice *տ* (d)'ye dönüşmesi kelime başında, ortasında ve sonunda vuku bulabilir, msl. *տէֆտէրտարլըգ* (defder-darlïk)= defterdārlıḳ; *թապուտ* (tabud)= tabut; *տօստ* (dosd)= dōst; *տատ* (dad)= ṭād; *աստար* (asdar)= astar; *պուլուտ* (bulud)= buluṭ; *հաստա* (hasda)= ḫasta; *տապանճա* (dabanca)= tabanca; *էլպէթտէ* (elbetde)= elbette; *հաթտա* (hatda)= ḥattā. Bundan

[38] Jacob, *a.g.m.*, 717. Msl. Karagöz oyunundaki Ermeniler gyoz, kyopek derler.

[39] Rusya'daki Türkçe konuşan Ermeniler de sesli harflerden önce gelen k ve g'den sonra araya y koymuyorlar ve *տուքան* (duḱan)= dükkān; *քաղըթ* (ḱaġït)= kāġıd; *գէօզ* (köz veya göz)= göz; *քէօմլէք* (ḱömleḱ)= gömlek; *քէօմիւր*, *քօմուր* (ḱömür, ḱomur)= kömür; *գէօլ* (köl veya göl), *գօլ* (kol veya gol)= göl; *քէօք* (ḱöḱ), *քօք* (ḱoḱ)= kök; *քօր* (ḱor)= kör [kyör]; *քօփէկ* (ḱopeg)= köpek [kyöpek] vs. diyorlar. Bu bilgi için Sayın P.Petrus Ferhadyan'a teşekkür ederim.

başka klasik Osmanlıca'da "dal" olan yerde EhT'de թ (t) olur; msl. բէրաքէնդէ (perakente)= perākende; պույրուլդու [ը] (buyrultu [ï])= buyuruldu.

ç > ç
ç harfi Ermenicedeki չ (ç)'ye şu hallerde dönüşür: գրալիչա (kraliça)[40]= ḳraliçe; փօլիչա (poliça)= poliçe; գարֆիչա (karfiça)= ḳarfiçe [ḳarfıça]; իմբէրադօրիչա (imperatoriçe)= imparatoriçe [imperatorıça]; նէմչէ (nemçe)= nemçe.

ḫ > h, ḫ > k, x > ḥ
ḫ Ermenicedeki հ (h)'ye չուհա (çuha)= çoḫa; հասդա, հասթա (hasda veya hasta)= ḫasta; հանըմ (hanïm)= ḫanım; գ (k)'ye պագշիշ (bakşïş)= baḫşiş; buna karşı Ermeni alfabesindeki խ (x) Türkçedeki ḥ'ye dönüşür: մէխրապ (mexrab)= miḥrāb.

s > z, s > ç
s şu şekillerde yumuşayarak զ (z): հօրօզ (horoz)= ḫorōs; Թիֆլիզ (Tifliz)= Tiflis ve şunlarda չ (ç) olur: փիաչա (piaça)= piyasa [piasa] (İtalyanca'daki piazza'dan).

ṣ > ç
ṣ'nin չ (ç) olduğu durumlar: գաչադուրա (kaçatura)= ḳaṣatora; գաչա (kaça)= ḳaṣa (İtalyanca'dan); գաչատար (kaçadar)= ḳaṣadār.

ġ > k
ġ şu hallerde գ (k) olur: գավգա (kavga)= ġavġā; ղայրէթ (kayret)= ġayret; գայպ (kayb)= ġā'ib; Գալաթա (Kalata)= Ġalaṭa.

f > v
f'nin վ (v) olduğu haller: Ամէրիքանըն քէշվի (Amerikanïn keşvi)= Amerika'nıñ keşfi; թուհվէի վէհպի (tuhvei vehbi)= Tuḥfe-i Vehbī[41]; էօվքէ (övke)= öfke.

k > ḱ
ḳ'nin ք (ḱ) olduğu durumlar: քափուտան (ḱapdan)= ḳapudan, ḳapitan; Ամէրիքա (Ameriḱa)= Ameriḳa; զէֆք (zefḱ)= zevḳ; քարյօլա (ḱaryola)[42] = ḳaryola.

k > g (y)
EhT'de ք (ḱ) ile karşılanan k iki sesli arasında ve ardına sesli harfle başlayan ekler gelince çoğunlukla կ (g) harfine dönüşür, msl. դէկին (degin)= değin [deyin]; դուկէն (dügen)= döğen [döyen]; սէֆիրլիկինդէ (sefirliginde)= sefirliğinde [sefirliyinde]; քիւրէկէ (ḱürege)= küreğe [küreye]; e (ciger)= ciğer [ciyer]; կէչդիկինի (geçdigini)= geçdiğini [geçdiyini]; կէլդիկինդէ (geldiginde)= geldiğinde [geldiyinde]; իշիդիլդիկինդէն (işidildiginden)= işidildiğinden [işidildiyinden]; klasik Osmanlıca'da olduğu gibi յ (y)'de yumuşamaya da rastlanır: կէլդիյինի (geldiyini)= geldiğini [geldiyini]; վէրդիյի (verdiyi)= verdiği [verdiyi]; էթդիյինի (etdiyini)= etdiğini [etdiyini]; veyahut da değişmeden olduğu gibi kalır: թիւֆէնկինի (tüfenkini)= tüfenğini/ tüfengini [tüfenyini].

y > k, g > k
Bundan başka Ermeni alfabesindeki յ (y) ve կ (g) harfleri k yerinde de görülür: Msl. կէօյ (göy)[43] = gök [gyök]; էսկի (esgi)= eski.

g > y, g > ḱ
g harfi sesliler arasında Ermenicedeki յ (y)'ye: շայիրդ (şayird)= şāgird; էյէր (eyer)= eger ve ք (ḱ)'ye dönüşür: քեավուր (ḱyavur)= gāvur [gyāur].

40 գրալիծա (kralitza) şeklinde de yazılır.

41 Burada da ḫ yerine (h) var (birkaç satır yukarıdaki örneklere bakınız). 1193/1783 senesinde Sünbülzade Muhammed ibn Raşid ibn Muhammed Efendi tarafından yazılmış olan Farsça-Türkçe manzum sözlüğün adıdır.

42 գարյօլա şeklinde գ ile de yazılır.

43 Azerice'de de aynen göy.

ñ > n (ng)
ñ (sağır nun) EhT'de halk Türkçesinde de yaygın olduğu gibi ն (n) olur. Kelime sonlarında devamlı: քիթապըն (ḱitabïn)= kitābıñ. Nadiren ng şeklinde de görülür (նկ, նղ), msl. անկլամաք (anglamak)= añlamaḳ (halk dilinde: anlamak); տինկլէմէք (dinglemeḱ)= diñlemek (halk dilinde: dinnemek); սօնղրա (sonġra)= ṣoñra (halk dilinde: sonra[44]); անղլաթմաք (anġlatmak)= añlatmaḳ.[45] Hatta Venedik - San Lazaro'nun Mıkhitaristleri ng için ն (n) ve կ (g)'nin birleşmesinden oluşan şu նկ şeklini kullanıyorlar , msl. սօնկրա (songra)= soñra; անկլամաք (anglamak)= añlamaḳ.[46]

v > f
Sessiz harf olarak v Ermeni alfabesindeki ֆ (f)'ye şu halllerde dönüşür: զէֆք (zefḱ)= ẓevḳ; փէշրէֆ (peşref)= pīşrev.

B. Sesliler
a. Sesli uyumu

Sesli uyumu kurallarına büyük çoğunlukla EhT'de uyulur ve Jacob'un halk Türkçesi hakkında söylediği burada da geçerlidir.[47] Bununla birlikte dikkate değer bir özellik sessiz harfle biten fiil kökleriyle, bunlara eklenen şimdiki hal eki -yor'un (յօր, եօր) arasına EhT'de ince seslilerde ի (i) ile, kalın seslilerde ը (ï) ile gösterilen harfin girmesidir. Msl. էտիյօր (ediyor) ve իտիեօր (idiÿor)= ediyor; իշիտիլիյ[ե]օր (işidiliy[ÿ]or)= işidiliyor; օլըյօր (olïyor)[48] = oliyor; պուլընըյօր (bulïnïyor)= buluniyor. Olumsuz halde i'siz yazılır, çünkü bu hallerde fiil kökü sesli harfle bitmiş olur, msl. օլմաեօր (olmaÿor)= olmayor; իտիլմէեօր (edilmeÿor)= edilmeyor.

Yukarıda değindiğimiz i de çoğunlukla ince seslilerde իւ (ü) ile, kalın seslilerde ու (u) ile gösterilir, msl. տուրույօր (duruyor)= ṭuruyor [duriyor]; վուրույօրլար (vuruyorlar)= vuriyorlar; պույուրուեօր (buyuruÿor)= buyuriyor; օլուեօր (oluÿor) veya օլույօր (oluyor)= oliyor; կէօրիւլիւյօր (görülüyor)= görülüyor [györüliyor].

Sesli uyumundan tek tük ayrılıklar da vardır: Zarf-fiil իտուպ (idub)= idüp'te olduğu gibi; bununla beraber genellikle bu zarf-fiil ince seslilerde իպ (-ib) ile, kalın seslilerde ըպ (-ïb) ile gösterilir, msl. կիտիպ (gidib)= gidüp; կէզինիպ (gezinib)= gezinüp; պաշլայըպ (başlayïb)= başlayup; օլունըպ veya օլընըպ (olunïb, olïnïb)= olunup; ayrıca: isim-fiil (sıfat-fiil) իտուկի (idugi)= idüġi [idüyi]; (kısaltılmış) zarf-fiil տէյու[49] (deyu)= deyü ("demek" fiilinden) ve son ekler իլէրու (ileru)= ilerü; պէրու (beru)= beri, berü; կէրու (geru)= gerü [geri].

EhT'de çekimli hecelerdeki kalın seslilerin telaffuzunu inceltmeye yönelik bir eyilim vardır. Bu özellikle y'ye inceltilen, o ve u'dan sonra gelen u ve e'ye inceltilen a'da göze çarpar, msl. օլտըղընը (oldïġïnï)= olduġunu ("olmak" fiilinden); օլընմըշ (olïnmïş)[50] = olunmuş; օլընաճաղը (olïnacaġï)= olunacaġı; պուլընմաք (bulïnmak)= bulunmaḳ; (buyrïlmak)= buyurulmaḳ; իտիեօրսունըզ (idiÿorsunïz)= ediyorsuñuz; պունըն (bunïn)= bunuñ ("bu"nun ilgi hali); հալէ (hale)= ḥāla ("ḥāl"in yönelme hali); հալտէ-ն (halde, n)= ḥālda, ḥāldan ("ḥāl" kelimesinin bulunma ve ayrılma halleri); պու պապտէ (bu babde)=

---

44 Çağatayca'da da songra.

45 Krş. Jacob, *a.g.m.*, 716: İranlı ve Ermeni eylenmek'e eglenmek der.

46 Métastase, *Choix des drames*, traduction turque par I. Erémian (S.Lazaro: 1831), 16, 20, 23.

47 Jacob, *a.g.m.*, 717.

48 յ (y) harfi olmadan օլըօր (olïor) şeklinde yazılışı dahi görülür.

49 տէյի yazılış şekli de kullanılır.

50 օլունմըշ şeklinde de yazılır.

bu bābda; հուսուլէ կէլմէք (husule gelmek')= ḥuṣūla gelmek; խուսուսիյլէ (xususiyle)= ḫuṣūṣuyla; օլմաղլէ (olmaġle)= olmaġla.

Son olarak sert sessizlerden sonra çoğunlukla ince seslilerin gelmesine değinilebilir, msl. խէֆի (xefi)= ḫafī; սէլահիյէթ (selahiyet)= ṣalāḥiyyet; սէնայի (senayi)= ṣanāyi'; e (maksed)= maḳṣad; սէտա (seda)= ṣadā; մուախէզէ (muaxeze)= mu'āḫaẕa; մուախխէրէն (muaxxeren)= mu'aḫḫaren; թէրաֆ (teraf)= ṭaraf; թէպապէթ (tebabet)= ṭabābet; խիւլասա (xülasa)= ḫulāṣa; ախէր (axer)= āḫar. Bunların aksine: he sert sessiz olmamasına rağmen հավէս (haves)= heves ve պարապար (barabar)= berāber; խուրտավաթ (xurdavat)= ḫürdevāt; her iki halde de Farsça'dan geçmiş kelimeler Türkçe'nin sesli uyumuna göre telaffuz edilirler.

b. Sesli dönüşümü

EhT, genel kurallarla belirlenemese de, seslilerde bazen klasik Osmanlıca'dan ayrılıklar gösterir. En önemli ve en çok rastlanan ayrılıklardan bazıları şunlardır:

i, ī yerine e

սէթրէ (setre)= setri; տէյէրմէն (deyermen)= deyirmen; միւխթէլէֆ (müxtelef)= müḫtelif; սէնաաթ (senaat)= ṣinā'at; միւշարէլէյհ (müşareleyh)= müşār ileyh; սէյահաթ, սէեահաթ, սէյեահաթ (seyahat, seŷahat, seyeahat)= siyāḥat; րէսալէ (resale)= risāle; զիլհէճճէ (zilhecce)= ẕi'l-ḥicce; մէխրապ (mexrab)= miḥrāb; e (sefïr)= ṣıfır; Քէյֆէյէթ (Ḱeyfeyet)= keyfiyyet; դըճլէ (tecle)= diclet; dicle; պիլ ախէրէ [51] (bil axere)= bi'l-āḫire; վէրանէ (verane)= vīrāne; փէշրէֆ (ṕeşref)= pīşrev; բէշին (peşin)= pīşīn; պէհուտէ (behude) [52] = bīhūde; պէնա (bena)= binā.

ü yerine e

թէրճէման (terceman)= tercümān

e yerine i

պիտայէթ (bidayet)= bedāyet; բէնչիրէ (pençire)= pençere; ճումա իրթէսի (cuma irtesi)= cum'a ertesi; վիրմէք (virmeḱ)= vermek; տիմէք (dimeḱ) [53] = demek; միւնասիպէթ (münasibet)= münāsebet; իշթահ (iştah)= iştihā (halk Türkçesi'nde eştah); ֆիտա (fida)= fedā; րիճա (rica)= recā; եիթիմ (ŷitim)= yetim; քիրէմիտ (ḱiremid)= keremit; keremid; միտալեա (midalŷa)= medalya; իթմէք (itmeḱ)= etmek; իյլէմէք (iylemeḱ)= eylemek.

ü (u) yerine i

վիճուտ (vicud)= vücūd; սիվարի (sivari)= süvārī; թէտարիք (tedariḱ)= tedārük; իչին (için)= içün; միսաֆիր (misafir)= müsāfir; ֆիլան (filan)= fulān; տէյի (deyi)= deyü; [54] միրուր (mirur)= mürūr; ֆիթուհաթ (fituhat)= fütūḥāt; ճիլուս (cilus)= culūs; ումուրը տինեէվիյէ (umurï dinŷeviye)= umūr-i dünyeviyye; վիճուպ (vicub)= vücūb. [55]

u yerine o

օյանտըրմաղ (oyandïrmak)= uyandırmaḳ; նօմէրօ (nomero)= numro, nümre.

o, u (ü) yerine ö

կէօնա (göna)= gūnā [gyona]; կէօնակէօն (gönagön)= günāgūn [gyonagyon]; շէօհրէթ (şöhret)= şühret; տէրէօհտէ (deröhde)= der 'uhde; մէօհր (möhr)= mühr; կէօյա (göya)= gūyā [gyoya]; էօրֆի (örfi)= 'urfī; ճէօմէրտլիք (cömerdlik')= cümerdlik; սէօհպէթ (söhbet)= ṣuḥbet; թէօհմէթ (töhmet)= tühmet;

51 պիլախէրէ şeklinde birleşik de yazılır.

52 պէյհուտէ şeklinde de rastlanır.

53 Şu şekillerde kök hecelerde genellikle e bulunur: տէտի (dedi); տէյի (deyi).

54 Osmanlı Türkçesi'ndeki alışılmış şekliyle deye.

55 Msl. tamlama olduğunda տէրէճէյի՝ վիճուպտէ (dereceyi vicubde)= derece-i vücūbde.

էօշր (öşr)= ʻuşr.

o yerine u
սուֆրա (sufra)= sofra; պույնուզ (buynuz)= boynuz; ուղուրսուզ (uğursuz)= oğursuz; պուղտայ (buğday)= buğday; ուղրամագ (uğramak)= uğramaḳ.

i (ī), y yerine u (ü)
միւֆթահ (müftah)= miftāḥ; սիւպեան (sübÿan)= ṣibyān; միւթէզար[ր]ուր (mütezar[r]ur)= müteżarrir; տուվար (duvar)= dīvār; էքեապուր (eḱÿabur)= ekābir; միւշքիւլ (müşḱül)= müşkil, çoğ. միւշքիւլաթ (müşḱülat)= müşkilāt; պուչագ (buçak)= bıçaḳ.

ö yerine ü
տիւկէն (dügen)= döyen.

u (ü) yerine ï
օգըմագ (okïmak)[56] = oḳumaḳ; րըսվայ (rïsvay)= rüsvāy; գայկը (kaygï)= ḳaygu; գարշը (karşï)= ḳarşu; ֆըչը (fïçï)= fuçı.

e yerine ï
թըշրինի էվվէլ ve սանի (tïşrini evvel, sani)= teşrīn-i evvel, teşrīn-i s̱ānī.

c. Araya sesli girmesi

Araya sesli harf girmesi öncelikle kelime sonlarında bulunan sessiz harf sıkışıklığının bir sesli harf yardımıyla önlenmesi durumlarında ortaya çıkar. Bu yardımcı sesli harf sesli uyumuna uyar, msl. պէյիթ (beyit)= beyt; տէվիր (devir)= devr; թօխում (toxum)= tuḫm; հիւսէյին (hüseyin)= Ḥüseyn; հայըֆ (hayïf)= ḥayf; էմիր (emir)= emr; էվվէլ էմիրտէ (evvel emirde)= evvel emrde; րէսիմ (resim)= resm; էօմիւր (ömür)= ömr; սընըֆ (sïnïf)= ṣınf; իսիմլէր (isimler)= ismler; պիլաքիս (bilaḱis)= bi'l-ʻaks; խայըրլը (xayïrlï)= ḫayrlı; տէրտիմէնտ (derdimend)= derdmend; խըտըմաթ (xïdïmat)= ḫidmāt; գավըլսըզ (kavilsiz)= ḳavlsız; քիւլիչէ (ḱüliçe)= külçe.

d. Sesli düşmesi

Sesli düşmesi şu durumlarda karşımıza çıkar: գայըրլմասը (kayrïlmasï)= ḳayırılması; պույրուլմագ veya պույրըլմագ (buyrulmak, buyrïlmak)= buyurïlmaḳ; պույրուլթու veya պույրուլթը (buyrultu, buyrultï)= buyuruldu; չրաղան (çrağan)[57] = çirāğān; (ճանխրաշ canxraş)= cānḫirāş; քափտան (ḱapdan)[58] = ḳapudan, ḳapitan; ֆրաթ (frat)= Furāt; զրաաթ (zraat)= zirāʻat; գրաաթ (kraat)= ḳirā'et; միւրվէթլի (mürvetli)= muruvvetli; քէօթրիւմ (ḱötrüm)= kötürüm; պրուն (brun)[59] = burun; ղրուշ (ğruş)= ğuruş; ֆրուն (frun)= furun; մահլէ (mahle)= maḥalle; էյլիք (eyliḱ)= eyilik; գրալիչա (kraliça)= ḳıralıça; մէրխասա (merxasa)[60] = muraḫḫaṣa; մահէզա (maheza)= maʻa hāẕā; պաղըրըշըպ (bağrïşïb)= bağırışıb; եօգարտան (ÿokardan)= yokarıdan.

e. Uzun sesliler (uzun seslilerin kısalması)

Türkçe bilindiği gibi uzun telaffuz edilen seslilere pek yatkın değildir. Bu durum EhT'de de gözükür, uzun ā'nın yerine e harfi kullanılır. Msl. մատէմ քի (madem ḱi)= mādām ki; մէէլ (meel)= me'āl; ֆէճիա (fecia)= fāciʻa; ֆուգարէլիք (fukareliḱ)= fuḳarālıḳ; մահէզա (maheza)= maʻa hāẕā.

İlgi çekici olan uzun ū'nun yerine ü'nün tercih edilmesidir (ū'nun dudakların birbirine yaklaştırılarak telaffuzu). Halk

[56] Krş. eski Osmanlıca'daki oḳımaḳ= çağırmak, okumak, anlatmak. H.Vámbéry, *Alt osmanische Sprachstudien* (Leiden: 1901), 199.

[57] չըրաղան şeklinde tam yazılışına da rastlanır.

[58] Krş. yukarıda "e. sessiz değişmeleri" bölümünde "ḳ > ḱ".

[59] Krş. իւմիտ պրունը (ümid brunï)= ümid burunu.

[60] Bkz. Zenker, *Türkisch - Arabisch - Persisches Handwörterbuch* c.2 (Leipzig: 1876), 836.

Türkçesi'nde de karşılaşılan[61] մալում (malüm)= ma'lūm ve մալումաթ (malümat)= ma'lūmāt örnekleriyle beraber şunlara da rastlanır: ճումհուր (cümhür)= cümhūr; նումունէ (nümüne)= numūne; ուլում (ülüm)= 'ulūm; հուքումէթ (hüḱümet)= ḥukūmet; եէքուն (ÿeḱün)= yekūn; մէզքուր (mezḱür)= mez̲kūr; մէլէքութ (meleḱüt)= melekūt; մահքումուն (mahḱümun)= maḥkūmūn; սուքունէթ (süḱünet)= sukūnet; քուն ֆէ եէքուն (ḱün fe ÿeḱün)= kun fayekūn; մահքուք (mahḱüḱ)= maḥkūk; հէնուզ (henüz)= henūz; ճուլուս (cülüs)= culūs; հուճում (hücüm)= hucūm; մէքթուպ (ṁeḱtüb)= mektūb; մէմուլ (memül); me'mūl; ուֆունէթ, ուֆինէթ (üfünet, üfinet); 'ufūnet.

Sadece EhT'de karşılaşılan diğer bir özellik ise uzun ā'nın iki kısa sesli, yani e+a şekline dönüşmesidir. Msl. ախլէագ (axleak)= aḫlāḳ; ալէամէթ (aleamet)= 'alāmet; ալէա (alea)= a'lā;[62] հալէա (halea)= ḥāla;[63] ալէաթ (aleat)= ālāt; մանէա (manea)= ma'nā; ալէագատար (aleakadar)= 'alāḳadar; ;ալէատէ (baleade)= bālāda; պալէատէ զիքր օլունան (baleade ziḱr olunan)= bālāda z̲ikr olunan.

2. Biçimbilim (morfoloji) ve sözdizim (sentaks) özellikleri

Osmanlı Türkçesi'nin biçimbilimi Ermenice'nin aksine çok kolay olduğu ve düzenlilik gösterdiği için, Türkçe konuşan Ermeniler de bunu aynen kullanırlar. EhT'nin sözdizimi de çok önemli bir değişiklik göstermez. Bunun nedeni Türkçe konuşan Ermenilerin anadili olan yeni batı Ermenicesi'nin, cümle yapısı ve birleşik cümleleri açısından hemen hemen tamamen Osmanlı Türkçesi'yle aynı olmasında yatar. Burada da Osmanlı Türkçesi'nin kurallarına aykırılık gösteren, fakat devamlı kullanıldıkları için EhT'ye has bir hale gelmiş olan birkaç münferid durum kaydedilecektir.

Sonu sesli harf ile biten kelimelere eklenen yönelme eki karşıma çoğu defa yi yerine sadece i şeklinde çıktı. Bunların dizgi hatası olup, olmadıklarına kesin olarak karar verememekle beraber bu örnekleri kaydediyorum: պու մագալէյի (bu mekaleyi) yerine պու մագալէի եազան (bu mekalei ÿazan)= bu meḳāleyi yazan; մագալէյի (mekaleyi) yerine պու մագալէի եազմագտան մագսէտ (bu mekalei ÿazmakdan maksed)= bu meḳāleyi yazmaḳdan maḳṣad; վէգայիի մազիյէյի (vekayii maziyeyi) yerine արթըգ վէգայիի մազիյէի ունուտըպ (artïk vekayii maziyei unudïb)= artıḳ veḳāyi'-i māżiyyeyi onudup.

Osmanlıca'da genellikle ilgi ve bulunma halindeki bir isme eklenen sıfat yapıcı sonek "ki" (ـكى) EhT'de sıklıkla isimlerin ve sıfatların yalın hallerine eklenerek daha yaygın kullanım alanı bulur, sesli uyumuna uymaz bir şekilde genelde քի şeklindedir: Msl. օլ վագըթքի (ol vakïtḱi); սապահքի (sabahḱi); եօգարըքի[64] (ÿokarïḱi); տուն աքշամքի (dün akşamḱi); պազար կիւնքի (pazar günḱi).

Üçüncü tekil şahıs zamiri o'nun çekimlerine EhT'de de rastlanır, msl. օ, օլ (o, ol); ilgi hali օնուն, օնըն (onun, onïn)= onuñ; yönelme hali օնա (ona)= oña; yükleme hali օնու, ը (onu, -ï)= onu; bulunma hali օնտա (onda)= onda; ayrılma hali օնտան (ondan)= ondan; çoğul hali օնլար (onlar)= onlar vs.[65]

Sayılara gelince, Türkçe konuşan Ermeniler tarih söylerken sadece asil

61 Bkz. Jacob, *a.g.m.*, 721.

62 Msl. պէք ալէա (peḱ alea) = pek a'lā.

63 Ḥāla, Arapça ḥālen kelimesinin Türkçe'deki yazılış şeklidir. İkinci a uzun bir harf değildir, fakat yanlış olarak uzun ā olarak kabul edilir.

64 եօգարքի şeklinde de rastlanır.

65 Bu şekillere halk Türkçesi'nde ve Azerice'de de rastlanır. Krş. Jacob, *a.g.m.*, 727 ve Bonelli-Jazigian, *a.g.e.*, 6.

sayılar kullanırlar.[66] Burada bu durumda aynen asil sayılar kullanılan Ermenice'nin etkisi kendini gösterir, msl. *Ապրիլ* [67] *ալթըտա* (abril altïda) Ermenicesi: *Ապրիլ վեցին* (Abril veçin) [= altı Nisan'da]; *Մարտ պիրտէն պէրու* (Mard birden beru) [= bir Mart'tan beri].

Fiil çekimlerinden sadece -di'li geçmiş zamanın dilek-şart kipine değineceğim. EhT'de burada iki sesli arasındaki oluşan boşluğu önlemek için Osmanlıca'daki gibi idim'in ilk sesli harfi y'ye dönüşmez, fakat araya ahenk sağlayan bir y (*յ*) harfi sokulur. Msl. *օլայըտըմ* (olayïdïm)= olaydım; *պուլունայըտը* (bulunayïdï)= bulunaydı; *չաղըրայըտըմ* (çağïrayïdïm)= çağıraydım.

Burada yönelme manası veren sonek dek'in bir özelliğinden de bahsetmek istiyorum. Bu ek -ince/-ınca zarf-fiiline eklendiğinde kalın sesli harflerden sonra kgd (dak) şekline girer, msl. *տօյուրունճայատաք* (doyuruncayadak).

Osmanlı Türkçesi'ndeki yardımcı fiil "etmek" EhT'de, daha önce de değinildiği gibi, hemen hemen her zaman *իթմէք* (itmeḱ) şeklindedir.

Sözdizim hakkında genel olarak söylenebilecek olan, Türkçe konuşan Ermenilerin kısa ve basit cümleleri tercih ettikleri ve Türkçe'deki uzun tamlamalardan mümkün olduğu kadar kaçındıklarıdır. Baskıda kullandıkları Ermenice noktalama işaretleri de kendilerine yardım eder. En çok göze çarpan özellik yönelme ekli kelimenin ileri atılmasıdır,[68] bu duruma bir kaç örnek: *պու Գօնթէյէ րայէթի վար իտի* yerine *Ֆրանսա իմփէրաթօրունուն սօն տէրէճէ րայէթի վար իտի պու Գօնթէյէ*[69] (Fransa imṕeratorunun son derece rayeti var ïdï bu konteye); *Քիւրսիի շէրիֆէ զիյան վէրտի* yerine *պէն տէրիմ քի իւչիւնճիւ Նափօլէոն պիրինճի Նափօլէոնտան զիյատէ զիյան վէրտի Քիւրսիի շէրիֆէ*[70] (ben derim ḱi üçüncü Naṕoleon birinci Naṕoelondan ziyade ziyan verdi ḱürsii şerife); *գուրշուն վէ խանչէրլէր իլէ մահվ էթմէքլիյէ պաշլամըշլար* yerine *թալանտան տէօնէն ճանվէրլէր "Գալմասըն կեավուրլար" տէյիւ պաղըրըշըպ, պաշլամըշլար անլէրի տէ գուրշուն վէ խանչէրլէր իլէ մահվ էթմէքլիյէ*[71] (talandan dönen canverler "Kalmasïn gÿavurlar" deyü bağrïşïb, başlamïşlar anleri de kurşun ve xançerler ile mahv etmeḱliye).

3. Kelime hazinesindeki olağan dışılıklar

Günümüz EhT'nin kelime hazinesi genelde Orta Türkçe denilen Osmanlı Türkçesi'ninkiyle aynıdır. Bununla beraber EhT, öncelikle Türkçe konuşan Ermenilerin gazete ve kitaplarında millî ve kültürel kuruluşlarından bahsederken kullandıkları çok sayıda Ermenice kelime ile zenginleşmektedir. Mesela Ermenice-Türkçe gazetelerin *Ազգային* başlıklı Ermeni

66 Osmanlı Türkçesi'nde tarih söylenirken ya asil sayılar veya gün kelimesi ile birleştirilerek sıra sayıları kullanılır, msl. Eylül'üñ beşi veya Eylül'üñ beşinci günü.

67 Burada hemen Türkçe konuşan Ermenilerin Ermenice ay isimlerini tercih ettiklerini belirteyim: *Յունվար* (Yunvar); *Փետրվար* (Ṕetrvar); *Մարտ* (Mart); *Ապրիլ* (April); *Մայիս* (Mayis); *Յունիս* (Yunis); *Յուլիս* (Yulis); *Օգոստոս* (Ogostos); *Սեպտեմբեր* (September); *Հոկտեմբեր* (Hoktember); *Նոյեմբեր* (Noyember); *Դեկտեմբեր* (Dektember). Ermenice kelimelerin çeviriyazıları H.Hübschmann'ın *Armenische Grammatik* (Leipzig: 1897)'de izlediği yönteme göredir.

68 Bkz. Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst, "Bericht über den Zug des Gross-Botschafters Ibrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719", *Sitzungberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Philosopisch-Historische Klasse. 158. Band, 3. Abhandlung, 7.

69 *Գոնդրատ Գօլանտէ, Այլաէր գաւառ, Վիեննա, Մխիթարեան պասմախանէսինտէ* (Wien: Mechitaristendruckerei, 1872), 54.

70 *Aynı eser*, 87-88.

71 Haftalık *Աւետաբեր* dergisinden, c. 52, s. 540, ikinci sütun.

cemaatinin kilise ile ilgili ve idarî işlerinden bahseden sütunlarında Ermenice kelimeler kaynamaktadır. Bunun böyle olması şu sebepledir: Türkçe'de modern devlet ve kilise ile ilgili kelimeler mevcut olmadığı için, Türkçe konuşan Ermeniler, Osmanlıların kelimeleri Arapça'dan veya Farsça'dan aldıkları durumlarda kendi kilise dillerinin, daha doğrusu ana dillerinin yardımına başvurmak zorunda kalıyorlar. İlginç olan, Türkçe konuşan Ermenilerin kelime hazinelerinde hala eski Türkçe'den kalma ve bugün artık az kullanılan kelimelere rastlandığıdır. Arasıra başka Türk lehçelerinden kelimelere ve nihayet Arapça ve Farsça kelimelerin yanlış yazılımlarına ve bozulmalarına da rastlanıyor.

Aşağıda A şıkkında Türkçe konuşan Ermeniler tarafından en sık kullanılan Ermenice kelimeler, B şıkkında Osmanlı Türkçesi'nde nadiren rastlanan veya hiç rastlanmayan kelimeler ve C şıkkında ise Arapça ve Farsça kelimelerin yanlış yazılımları ve bozulmaları hakkında küçük bir liste yapıyorum.

A. Ermenice unsurlar [72]

Ազգային ժողով (azgayin žołov): Millet meclisi; *Քաղաքական ժողով* (ḱałaḱakan žołov): Belediye, şehir meclisi; *Խառն ժողով* (xaŕn žołov): Karma meclis (Ruhbanlar ve ruhban olmayanlar); *Կրօնական ժողով* (krônakan žołov): dinî/ruhanî meclis, kilise meclisi; *Կենդրօնական կրօնական ժողով* (kendrônakan krônakan žołov): Merkezî dinî meclis; *Վարչական ժողով* (varčakan žołov): İdare meclisi; *Երեսփոխանական ժողով* (eresṕoxanakan žołov): Milli meclis; *Համագումար ժողով* (hamagumar žołov): Ortak meclis (Ruhbanlar ve ruhban olmayanlar); *Ուսումնական խորհուրդ* (usumnakan xorhurd): Eğitim meclisi, maarif komisyonu; *Թաղական խորհուրդ* (tałakan xorhurd): kilise semt meclisi, kilise cemiyeti; *Քահանայապետ* (ḱahanayapet): Başpapaz; *Քահանայ*, (ḱahanay): Papaz, *Քահանայլար* (Türkçe çoğ.: ḱahanaylar); *Եկեղեցական* (ekełeçakan): Ruhanî, kiliseye dair; *Միաբան* (miaban): Bir manastıra mensup olan rahip, keşiş; *Վանք* (vanḱ): Manastır; *Պատրիկ Սրբազան* (Batrig Srbazan): Aziz patrik; *աբբահայր* (abbahair): Baş papaz (Katolik Ermenilerin başpapazı); *հոգեւոր հովիւ* (hogevor hoviv): Piskopos; *առաքելական տեղապահ* (aŕaḱelakan tełepah): Patrik'in temsilcisi (Gregoryen Ermenilerde); *Մեծաւոր* (mecavor): Başpapaz, msl. *Ս Յակոբ մատուռ Մեծաւորի* (S.Yakob matuŕi mecavori): Aziz Yakup kilisesi başpapazı; *Մեծաւոր-ժողովրդապետ* (mecavor-žołovrdapet): Baş idareci, halk başkanı; *առաջնորդ* (aŕacnord): Piskoposluk ruhanî dairesi murahhası; *առաջնորդ վէքիլ* (aŕacnord veḱili): Murahhas vekili; *առաջնորդութիւն* (aŕacnordutiun): Murahhaslık; *աշխարհական* (ašxarhakan): Dünyevî; *աշխարհականլար* (ašxarhakanlar): Ruhban olmayanlar; *տեղապահ* (tełepah): Papaz vekili; *տեղապահլըք* (tełepahlïk): Papaz vekilliği; *ատենապետ* (atenapet): Bir şura/heyet başkanı; *ատենապետլիք* (atenapetliḱ): Şura/heyet başkanlığı; *երեսփոխան* (eresṕoxan): Vekil, delege; *ատենադպիր* (atenadpir): İkinci başkanlık, kâtip; *վարչութիւն* (varčutiun): İdare; *սահմանադրութիւն* (sahmanadrutiun): Tüzük; *կուսակցութիւն* (kusakçutiun): Parti; *խնամակալութիւն* (xnamakalutiun): Vesayet, velayet; *աստիճան* (astičan): Rütbe; msl. *վարդապետական աստիճան վէրմէք* (vardapetakan astičan vermeḱ): Doktorluk, papazlık payesi vermek; *վարդապետ* (vardapet):

72 Ermenice kelimelerin çeviriyazılarının H.Hübschmann'ın *Armenische Grammatik* (Leipzig: 1897)'deki sisteme göre olduğunu burada tekrar belirtir, bu kelimelerin Türkçe konuşan Ermenilerin bugünkü dillerindeki karşılıklarını bulmamda yardımını esirgemeyen Araks Şahiner'e teşekkür ederim (ç.n.)

Doktor, papaz; *բանադրանք* (banadrank̇): Afaroz; *նզովք* (nzovk̇): Afaroz, azl; *Յիսուս Քրիստոս* (Yisus K̇ristos): 'Īsā el-Mesīḥ;[73] *մայր եկեղեցի* (mair ekeƚeçi): Ana kilise (patrikhanenin yanındaki kilise); *սուրբ պատարագ* (surb patarag): Kuddas ayini; msl. *Ս. պատարագ թագտիս էթմէք* (surb patarag takdis itmek̇) veya *Ս. պատարագ այինի իճրա իթմէք* (surb patarag ayini icra itmek̇); *հայրապետական պատարագ* (hairapetakan patarag): Piskoposluk ayini; *ժայնաւոր պատարագ* (jainavor patarag): Sesli, katılımlı ayin; *անդաստան* (andastan): Tarla, kilisenin etrafındaki boş alan (Aslen boş bir alanda yapıldığı için böyle adlandırılmış olan Ermeni kilisesi ayini); msl. *անդաստան կէզիլմիշ* (andastan gezilmiş): Andastan kutlanmış; *քարոզիչ* (k̇aroziĉ): Vâiz; *ներբող* (nerboł): Vaaz; msl. *պէլիգ պիր ներբող իրատ իյլէմիշտիր* (belig bir nerboł irad iylemişdir); *երգ* (erg): Şarkı, ilahi.; msl. *էրմէնիճէ էրգլէր վէ նութգլար իրատ օլունմուշտըր* (ermenice ergler ve nutklar irad olunmuşdïr); *դրախտ* (draxt): Cennet; msl. *դրախտտան թարտ իթմէք* (draxtdan tard itmek̇); *Սուրբ Ծնունդ եօրթուսու* (surb Cnund ÿortusu): Noel.; *գանձանակ* (ganyanak): Sadaka sandığı, kumbara; *որբանոց* (orbanoç): Yetimhane; *գըզլար որբանոցը* (kïzlar orbanoçï): Kızlar yetimhanesi; *էրքէք չօճուգլար որբանոցը* (erk̇ek̇ çocuklar orbanoçï): Erkek çocuklar yetimhanesi; *չամիչ* (ĉamiĉ): (Kuru) üzüm; *անարատ շարապ* (anarat şarap)[74]: Halis şarap.

B. Osmanlıca'da nadiren kullanılan ya da hiç kullanılmayan kelimeler

կիրանպահա (giranbaha)=girānbehā;[75] *պարլատըճը* (parladïcï); msl. *մատէն պարլատըճը* (maden parladïcï)= parlamaḳ'dan; *պէսիփայէ* (pesipaye)= pes ve pāye'nin birleşmesinden; *ումումիլէշմէք* (umumileşmek̇)= 'umūmīleşmek; *գութլու* (kutlu)= ḳutlı; *գութսուզ* (kutsuz)= ḳutsız; *մութլու* (mutlu)= mutlı; *խօշնուտիյէթսիզլիք* (xoşnudiyetsizlik̇)= ḫoşnūd; *եալվարմագ* (ÿalvarmak)= yalvarmaḳ; *ալթիւսթլիւք* (altüstlük̇)= alt üst; *պէլքիմ* (belk̇im)= belki; *պըրագմագ* (bïrakmak)= şimdiki dilde braḳmaḳ, eski Osm. biraḳmaḳ, Çağ. biraḳmaḳ; *մէկէրսէ* (megerse)= meger ki, meyer ki; *եօլլամագ* (ÿollamak)= yollamaḳ; *թանրը* (tanrï), msl. *թանրը թէալա* (tanrï teala)= tañrı ta'ālā; *եէնիլմէք* (ÿenilmek̇)= şimdiki dilde yeñülmek, eski Osm. yiñilmek; *լաեէխթիլիք* (laÿextilïk̇ [laÿextalïk̇ yerine])= lā yuḫtālıḳ; *սօնղրա* (songra)= bugünkü dilde soñra, Çağ. songra; *իլէն* (ilen), ongh (ïlan)= ile, ıla; *էօյլէն* (öylen)= öyle; *եիկիրմի* (ÿigirmi)= yirmi; Çağ. yigirmi; Azer. igirmi; *համի* (hami)= ḳamu, Azer. ḥamu, Çağ. ḳamuḳ, ḳamu; *չէնտ* (çend)= çend, *գումբանիանըն թէէսիսինտէն չէնտ սէնէ սօնրա* (kumpanianïn teesisinden çend sene sonra); *պիլէ* (bile), msl. *պիլէմճէ* (bilemce), *պիլէնճէ* (bilence), *պիլէսինճէ* (bilesince)= bugünkü Türkçe'de ile, ıla; eski Osm. bile, bileñze [=seninle] vs.[76] ; *իլ* (il)= şimdi: yıl, Azer. il.

C. Arapça ve Farsça kelimelerin yanlış yazılımları ve bozulmaları

գալէա (kalea), *գալէ* (kale)= ḳal'a; *ագամէթ* (akamet)= iḳāmet; *գարիյէ* (kariye)= ḳarya; *իտտաա* (iddaa)= iddi'ā; *թէսէլլա* (tesella)= teselli [krş. temāşī yerine temāşā]; *եէսիր* (ÿesir)= esīr (halk Türkçesi: yesir); *նէօպէթ* (nöbet), *նէօվպէթ* (növbet)= nevbet; *մէչիտ* (meçid)[77] = mescid, Tatarca'da: meçit; *քէհեա* (k̇ehÿa)= ketḫudā,

---

73 Bkz. Hagopian, *a.g.e.*, 252.

74 Bonelli-Yazigian'ın *a.g.e.*nde bulduğum son iki kelime (*չամիչ*, *անարատ շարապ*) sadece Türkçe konuşan Ermenilerin lehçelerine ait olabilir; Osmanlı Türkçesi'nde bilinmezler.

75 Bu ve sonrakilerin telaffuz ve manaları için krş. Samy Bey, *Dictionnaire turc-français* (Constantinopel: 1885).

76 Krş. Vámbéry, *a.g.e.*, 12-13.

77 Krş. *Rehber-i imlā* (Orenburg: 1900), 40. Eski Osmanlıca'daki mezkit (Vámbéry, *a.g.e.*, 196)

halk Türkçesi: kyayā, բաթրիգխանէ գաբու քէհեասը (patrikxane kapu ḱehÿasï); մէհէմմէտ (mehemmed)= Muḥammed, Türkçe'de Meḥmed denir; պէկիր (begir)= bārgīr, Tü. beigir; հէզարֆէնտ (hezarfend)= hezār-fenn; մէյմար (mey-mar)= mi'mār; չարշէնպիհ (çarşenbih)= çārşenbe; բէնճշէնպիհ (pencşenbih)= pençşenbe, halk Türkçesi: perşembe; թէյզէ (teyze)= teze.

EK

İmla Hakkında Birkaç Söz

Son olarak Türkçe konuşan Ermenilerin Türkçe'yi Ermeni harfleri ile yazışlarındaki birkaç özellik daha anlatılacaktır. Türkçe konuşan Ermeniler Türkçe'yi teker teker kelimelerin köklerine dikkat etmeden, duydukları gibi Ermeni harflerine döktükleri için; bazen iki veya üç kelimenin birleşmesinden oluşmuş, fakat anlam olarak tek bir kavramı/terimi ifade eden ve devamlı tek bir kelimeymiş gibi söylenen terkibleri birleştirerek yazarlar. Böyle birleştirilerek yazılmış kelimeleri fark etmek çok kolay olmuyor; bunları tanıyabilmek için EhT metinlerle oldukça aşina olmak gerekiyor. Buna benzer bir durum Arap alfabesini kullanan İranlı ve Türklerde de görülür: İki kelimenin birleşmesinden bir kavram/terim ortaya çıkacağı zaman, bunları Arap alfabesinin özüne aykırı olarak birleşik yazarlar. Msl. zīşān; a'lāḥażret; 'anḳarīb; vuḳū'bulmaḳ vs. [78] EhT'de şu haller görülür:

a- Arapça önekli deyimler çoğunlukla tek kelime halinde yazılırlar: ֆիլհագիգա (fil-hakika)= fi'l-ḥaḳīḳa; պինաէնալէյհ (binaenaleyh)= binā'en'aleyh; մամաֆիհ (mama-fih); մամաֆիհի (mamafihi)= ma'a mā fīh[i]; մահազա (mahaza)= ma'a hāẕā; պէյնէլմիլէլ (beynelmilel)= beyne'l-milel; ալէլխուսուս (alelxusus)= 'ale'l-ẖuṣūṣ; ալէլէքսէր (alelek̍ser)= 'ale'l-ekṯer; իլէլէպէտ (ilelebed)= ile'l-ebed;

Buna karşın şu yazım biçimleri de görünür: պիլա հիսապ (bila hisab)= bi-lā ḥisāb; պիլա իսթիսնա (bila istisna)= bi-lā istiṯnā; ֆիլ վագը' (fil vakï')= fi'l-vāki'; պիլ իթթիֆագ (bil ittifak)= bi'l-ittifāḳ; պիլ խասսա (bil xassa)= bi'l-ẖaṣṣa; պիթ թէմամ (bit temam)= bi't-temām; պիթ թէրճիւմէ (bit tercüme)= bi't-tercüme; մա էթ թէէսիւֆ (ma et teesüf)= ma'a't-te'essüf; ալէլ ումում (alel umum)= 'ale'l-'umūm; 'ալէլ 'աճէլէ ('alel 'acele)= 'ale'l-'acele; հասպէլ գատէր (hasbel kader)= ḥasbe'l-ḳader.

b- İki Arapça ismin veya bir isim ile bir sıfatın Arapça genetiv halinde birleşmesinden oluşan kelime grupları EhT'de de birleşik yazılırlar. Msl. մուզաֆֆէրէտտին (muzaffereddin)= muẓaffere'd-dīn; նասրէտտին (nasreddin)= naṣre'd-dīn; իպնուլլահ (ibnullah)= ibnu'llāh; րէզիլիւլախլագ (rezilülaxlak)= reẕīlü'l-aẖlāḳ; մալիւմէլմիգտար (malümelmïkadar)= ma'lūmu'l-miḳdār, halk dilinde ma'lūme'l-miḳdār; րուհ իւլ գուտս (ruh ül kuds)= rūḥü'l-ḳuds; սէրի իւլ հարաքեաթ (seri ül hareḱÿat)= serī'u'l-ḥarekāt; Ապտիւլ համիտ (Abdül hamid)= 'Abdü'l-ḥamīd; րէսիւլ մալ (resül mal)= ra'su'l-māl; սալիֆ իւզզիքր (salif üzzik̍r)= sālifü'ẕ-ẕikr.

c- Aynı şekilde Türkçe'de kulanılan Arapça deyimler Ermeniler tarafından bir kelime halinde yazılırlar. Msl. մալայանի (malaÿani)= mā lā ya'nī; մաճէրա (mace-ra)= mā cerā; մաատա (maada)= mā 'adā; ինշաալլահու (inşaallahu)= in şā'allāhu; քէմաֆիս սապըգ (ḱemafis sabïk)= kemā fi's-sābıḳ.

Arapça'daki mescid değil, Ermenice'deki մզկիթ'dir, krş. M.Bittner, *a.g.m.*, 306.

[78] Krş. M.Bittner, "Der Einfluss des Arabischen und Persischen auf das Türkische", *Sitzungberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Philosopisch-Historische Klasse. 142. Band, 3. Abhandlung, 114.

d- Arapça "ve" bağlacı ile bağlanan eş anlamlı kelimeler EhT'de ya beraber ya da bağlaç ilk kelimeye yapışık olmak üzere ayrı yazılırlar. Msl. *իլմուխապէր* (ilmuxaber)= 'ilm u ḫaber; *թարումար* (tarumar)= tār u mār; *ճիւսթուճու* (cüstucu)= cust u cū; *ախզուիթա* (axzuita)= aḫẕ u i'ṭā; *թազիմու հիւրմէթ* (tazimu hürmet)= ta'ẓīm ü ḥürmet; *իլմիւ մէարիֆ* (ilmü mearif)= 'ilm u ma'ārif.

e- Bundan başka tamamen Arapça veya değişik unsurlarla yapılmış tamlamalar EhT'de tek kelime halinde yazılırlar, msl. *մումաիլէյհ* (mumaileyh)= mūmā ileyh; *միւշարիլէյհ* (müşarileyh)= müşār ileyh; *մահքիւմունպիհ* (mahḱümunbih)= maḥkū-munbih.

f- Farsça önekler kullanılarak veya Farsça kaidelere göre yapılmış deyimler tek kelime halinde yazılırlar, msl. *տէրէօհտէ* (deröhde)= der 'uhde; *տէրմիյան* (dermiyan)= der miyān; *պէրմիւթատ* (bermütad)= ber mu'tād; *պէրկիւզիտէ* (bergüzide)= ber guzīde; *պիէսաս* (biesas)= bī esās; *պիսուտ* (bisud)= bī sūd; *պէհէմէհալ* (behemehal)= beheme ḥāl; *պէրմուճիպ* (bermucib)= ber mūcib; *պախուսուս* (baxusus)= bā ḫuṣūṣ; *փէյտէրփէյ* (peyderpey)= pey der pey; *ամէտշիւտ* (amedşüd)[79] = āmed şud; *եէքթարզ* (ÿeḱtarz)= yek ṭarz; *փայիթախթ* (payitaxt)= pāy-i taḫt; *սատրազամ* (sadrazam)= ṣadr-i aẓam; *վէլիահտ* (veliahd)= velī-i 'ahd; *հիքմէթամիզ* (hiḱmetamiz)= ḥikmet āmīz; *հիսսէեապ* (hisseÿab)= ḥiṣṣe yāb; *թէրաքքիփէրվէր* (terakkïperver)= teraḳḳī perver. Buna karşın şu şekil yazılışlara da rastlanır: *պա թէլէկրաֆ* (ba telegraf)= bā teleġraf; *պա իլամ* (ba ilam)= bā i'lām; *պի միննէթ* (bi minnet)= bī minnet; *պա խուսուս* (ba xusus) vs.

g. Aynı şekilde Türkçe'deki ihtimal belirten ek, arasıra Türkçe'deki belirsiz iyelik ekleri ve diğer Türkçe kurallara uyarak yapılmış bileşkeler tek kelime halinde yazılırlar. Msl. *վէրիլէպիլմիշ* (verilebilmiş)= verile bilmiş; *ունուտապիլիր* (unudabilir)= onudabilir; *տէեէպիլիրիմ* (deÿebilirim)= deye bilirim; *Պէյօղլու* (Beyoğlu)= Bey oğlu; *տէլիքանլը* (delikanlï)= deli ḳanlı; *ալըշվէրիշ* (alïşverïş)= alış veriş; *ֆէնամուամէլէ* (fenamuamele)= fenā mu'āmele; *նիթէքիմ* (niteḱim)= nitekim.

Yukarıda Türkçe konuşan Ermenilerin matbuatlarında Ermenice'deki noktalama işaretlerine ihtiyaçları olduğunu söylemiştik. Büyük harfleri ise sadece özel isimlerde değil, saygıdeğer kişi, yer vs.ye ait betimlemelerde de kullanırlar. Msl. *Փատիշահ* (Padişah)= pādişāh; *Փաթրիքխանէ* (Patrikxane)= paṭriḳḫāne; *Սէլամլըգ րէսմը ալիսի* (Selamlık resmi alisi)= selāmlıḳ resm-i 'ālīsi; *Փափա* (Papa)= papa; *Գայմագամ* (Kaymakam)= ḳā'im-i maḳām; *Պապը ալի* (Babï ali)= Bāb-ı 'ālī; *Մէշրութիյէթ* (Meşrutiyet)= meşrūṭiyyet; *Փրէնս* (prens)= prens; *Խարիճիյէ նազըրը* (Xariciye nazïrï)= ḫāriciyye nāẓiri; *Սատրազամ* (Sadrazam)= ṣadr-i a'ẓam; *Մէպուսան վէ Այան* (Mebusan ve Ayan)= meb'ūs̱ān ve a'yān; *Զաթը շահանէ* (Zatï şahane)= ẕāt-i şahane.

Son olaraḳ kelimelerin satır sonlarında nasıl bölündüklerine değineceğim. Türkçe'de böyle bir bölünme çok sık görünmez; belli başlı bazı harfler arasındaki bağ çizgisi uzatılarak satır sonu denklenir. Kelimelerin bölünmeleri gerektiğinde ise, dilbilgisi kurallarına uygun olarak bölünmelerine dikkat edilir. Msl. levāzım-i mücibe+sinden; geçirme+diklerinden; görme+lerine; dinleme+mek; idāre-i meşrūṭe+niñ; göster+diyimiz; ecdād+larından.

Buna karşın EhT'de satır sonunda kelime bölünmesi hemen hemen Almanca'da olduğu kadar yaygındır. Fakat genellikle bunu, iki sessiz harf arasındaki sesli ve iki ardarda sessiz harfin ikincisinin sonradan gelen heceye ait olduğu kuralına uymadan yaparlar.

---

79 Msl. *ամէտշիւտ իթմէք* (amedşüd etmeḱ).

Türkçe konuşan Ermeniler bu çeşit Türkçe'nin ve Arapça'nın yapısına aykırı hatalı bölünmeleri, Arap harflerinin aksine sesli harflerin belirtildiği Ermeni alfabesinin kullanımı dolayısıyla yapıyorlar. Msl. *իշլէ-րինէ* (işle+rine); *քէօքլէ-րինտէն* (ḱöḱle+rinden); *տէ-յիլ* (de-yil); *եափտը-րըպ* (ÿapdï+rïb); *օղրա-շըլտըղը* (oğra+şïldïğï); *իթտի-կի* (itdi+gi); *պիլի-նէմէյօր* (bili+nemeyor); *տախի-լինտէ* (daxi+linde); *մէտէնի-յէթ* (medeni+yet); *գաի-տէ* (kai+de); *տայի-մա* (dayi+ma); *էհէմմի-յէթ* (ehemmi+yet); *հագ-գընտա* (hak+kïnda); *էքսէ-րըյէթ* (eḱse+riyet); *ֆէվ-գէլատէսինի* (fev+keladesini); *պէօյ-իւք* (böy+üḱ); *կէ-օրէ* (ge+ore).

folklor/edebiyat

halkbilim . etnoloji . antropoloji . edebiyat dergisi

Türkiye'nin tek halkbilim, etnoloji,
antropoloji ve edebiyat dergisi
folklor/edebiyat,
bugüne değin yayımlanan 9 sayısıyla, okurlarına
1200 sayfalık bir kültür hazinesi armağan etti.

Her sayısı ayrı bir ilgi gören derginin ilk sayısı,
2. baskısını da tüketti.

Kültür dünyamızın özgün adlarına ayırdığı
özel bölümlerle ayrı bir ilginin odağı haline geldi.

Ukrayna'dan Japonya'ya, Makedonya'dan Çin'e değin
birçok bilim adamının, kurumun abone olduğu,
yakından izlediği seçkin bir yayın oldu.

İlginç araştırmalar, özgün derlemeler ve titiz
incelemelerle **folklor/edebiyat** ufkunuzu genişletmeye
devam ediyor.

**ABONE OLUN
DERGİNİZ
ADRESİNİZE ULAŞSIN**

Abone
Yılık (6 sayı) Yurtiçi: 2.500.000.-TLYurtdışı: 120 $
Abone bedellerini Metin Turan adına; 104233 numaralı Posta Çeki hesabına ya da Halk Bankası Meşrutiyet/Ankara şubesindeki 5911 numaralı hesaba yatırıp, dekontu adresimize göndermeniz yeterlidir.

Yazışma
Meşrutiyet Cad. 17/22, 06640 Kızılay- Ankara
Tel: (0.312) 425 39 20 Telex: (0.312) 417 57 23

TÜRKLERİN SİYASİ DÜSTURLARI
NASIL YAYINLANDI, NASIL OKUNDU?

Kudret Emiroğlu

Paul Rycaut'nun 1668'de yayınlanan, kısaca *The Present State Of The Ottoman Empire*[1] adıyla tanınan kitabı, son olarak Çağrı Ferhan tarafından, gravürleriyle süslen-miş bir yazıyla tanıtıldı.[2] Aynı ayda Milliyet Yayınları da bu kitabı yayınladı.[3] Yazının da verdiği merakla, çizimlerin bulunmadığı bu çeviriyi elimize alınca, önce şaşkınlık sonra üzüntü başladı. Arka kapakta "ilk kez 1686 yılında Amsterdam'da yayınlandı. Elinizdeki basım ise, o yıla ait özgün yapıttan aktarılmıştır" denirken, çevirmenin 9. sayfadaki Önsöz'ünde "Ricaut'nun İngilizce olarak yazdığı eseri daha sonra Briot tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve 1686 yılında Amsterdam'da, Abraham Wolfgank adlı naşir tarafından yayınlanmıştır. Türkçesini verdiğimiz eser o yıla ait orijinal baskıdandır" denmektedir. Gerçekle Önsöz ve Arka kapak arasındaki çelişkiler, öncelikle orijinal kavramı hakkında tuhaflık taşısa da, gözümüz Önsöz'ün son paragrafında dolaştığında bu durum önemini yitiriyor, çünkü şöyle denmekte: "Eser içinde geçen bazı yer, kişi ve tarikat adlarının, İngilizceden Fransızcaya çevrilirken önemli değişikliklere uğramış olmasından, aslının ne olduğu anlaşılamamıştır, bu yüzden o özel isimler orijinal metinde görülen şekliyle aktarılmıştır."

Şimdi, Fransızca bilgisinin aslı Türkçe olan hem de pek sınırlı sayıdaki ve kitabın en önemli yönlerinden birini oluşturan tarikatlar konusunda çaresiz kalmasının en doğal yetersizlikmiş gibi sunulmasına mı şaşırmalı, bu yetersizliğin Fransızcaya çevirene yüklenmesine mi? Çevirme konusunda bu kadar isteksiz bir kişi İngilizce metni görse sanki ne yapacaktı diye ister istemez düşünmeli mi, yoksa tarihçi dostu olmamak bir yana tarih kitaplarıyla da başı hoş olmayan çevirmenin tarih kitabı çevirmesine mi üzülmeli? Yoksa, bu önsözü okuyup da içine sindiren yayın yönetmenine mi?

Okunup aslı çıkartılamayan şu yer ve tarikat adlarının neler olduğuna bakıyoruz (tabi Dizin yok): Kades-adeli, Şâbmesihi, Muserri, Sâbin, Gevarici

[1] Paul Rycaut, *The Present State Of The Ottoman Empire. Containing the Maxims of the Turkish Politie, the Most material points of the Mahometan Religion, their sects and heresies, their convents and religious votaries. Their Military Discipline, with an exact computation of their Forces both by land and Sea*, John Starkey and Henry Brome, London 1668.

[2] Çağrı Ferhan, "Rycaut'nun Kitabında Osmanlı Toplum Yapısına İlişkin Veriler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 35/Kasım 1996, s. 49-57.

[3] Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları - Batılı Gözüyle Osmanlının Gücü ve Zaafları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet Yayınları, Kasım 1996, 238 sayfa. Kitap sayfa 3'den başlıyor.

sonra s. 142'de Şavarici, vb. Bazıları çok kolay. Kades-adeli konudan da anlaşılacağı üzere Kadızadeli'dir. Bazıları zor. Ama insanın kitapları ve dostları oldu mu, niyet de edilince işler o kadar kolaylaşıyor ki. Dostum Ahmet Yüksel, Rycaut'nun 1682 İngilizce baskısını, Oktay Özel 1668 baskısı ile Ahmet Yaşar Ocak'ın bir makalesini[4] getiriyor. Orijinal metinden bakınca çevirmenin 'ch'yi çevirmekte zorlandığı anlaşılıyor: Gevarici ve Şavarici diye çevrilen sözcük Chawarigi diye yazılmış, İngiliz imlasıyla okunması gerekiyor, Şiilere karşı çıkanlar da Hariciler. Şâbmesihi yani Chupmessahis de gene ş ile değil, Hubmesîhî; Muserri - Müsirrîn, Sâbin - Sabii veya Arapca çoğuluyla Sabiin.

1686'da yayınlanmış bir kitabı çevirecek kadar bir Batı dilini bilen çevirmen bu tarikatların neler olduğunu anlıyamıyorsa, neyin ne olduğunu çıkartamadıysa, okuyucudan ne yapması, ne anlaması bekleniyor. Geçmişi, öznesini bildirmeden, kimliği ortaya koymadan dile getiren tarih kitabı olur mu? Okuyucu adlar önemli değil, bazı tarikatlar işte diyerek, bilimkurgu masalı okur gibi mi okuyacak? Yayıncılar bu kitabı kimlerin alıp okuyacağını hayal ediyorlar? Bu kadar basit çaba gösterilmiyorsa, bu iş niye üstleniliyor?

Böyle olunca, idari teşkilat ve tımar, zemaet dökümlerindeki yer adlarının, yanlış olabileceğinden nasıl korkmuyayım? Bazıları anlaşılıyor, Armed (s. 193, orj. s. 176) Amed olacak, Şazengiz dediği (Chasenghif) Hasankeyf/Hısnkeyf, Şii (Schis) Sis, Hams Hama, Hamaz Humus, Sareg Suruç olmalı. Anadolu'daki çaba göstermeden anlaşılanlar dışında aynen aktarılıp anlaşılamayan yer adlarının imlasının İngilizce orijinal imlasıyla aynı olduğunu da söylemeliyim. Yani Fransızca çeviri bozukluğu tezi geçerli değil. Kaynaklara bakılsa sancak adlarının bulunmaması düşünülebilir mi?

Kişi adları da aynı. 17. yüzyıl Osmanlı dinsel yaşamı ile ilgili tarih kitabı çeviren, yayınlayanlar Birgivi/ Birgili'yi bilemeyip, Birgali Efendi diye bize sunuyorlar. Örnekler doldurmayayım, eski yazılışıyla S harfinin içinden çıkamayan çevirmenin bunu f sandığı bir yerde, çevirdiğinin ne anlama geldiğini de düşünmediğini gösteren tek örnekle yetineyim: "Hıristiyanlardan dönme olan Rüfailer araf hakkındaki karışık inançlarından ve ölülere yapılan dualar yüzünden bu tarikata [Kadızadeli] çok bağlıdırlar" cümlesi (s. 144) yazılabiliyor. Konu edinilen Russians (orj. s. 129) yani Ruslar, müslümanlığı kabul eden (Renegado Christians) Ruslardır.

Okuma yanlışlığı daha doğrusu umursamazlığı bununla kalmıyor, bir aşama daha yapılıp, içinden çıkılamayan yerler, böyle sözcüklerin geçtiği cümleler atlanıyor. Örneğin orijinalde 3. sayfada geçen Oğuz (Ogusian) ve Kutalmış (Cutlumuses) çeviride yok.

Çeviri atlama ve eksikliklerle dolu. Aslı üç kitap olarak hazırlanan kitabın, ikinci bölümündeki 2 ve 3. yani Müslümanlığın ilk döneminde başka dinlere karşı gösterdiği hoşgörü ve bunun sonra nasıl değiştiği ve Müslümanlığın yayılış biçimleri ile ilgili bölümler yok. Çevirmen, XVII. yüzyılda yaşamış bir İngiliz'in İslam dininin kılıçla yayıldığı düşüncesini ifade etmesine tahammül edemiyorsa, böyle bir kitabı çevirmesin. Çevrilen bölümlerin tamam olduğunu da sanmayın; cümleler kısaltılmış, özetlenmiş ve atlanmış. Bunda Türkler ve İslamla ilgili sıfatlar başta olmak üzere, ne yazık ki oku-

[4] Ahmet Yaşar Ocak, "Paul Ricaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XXVII/1-2, Ankara 1989, s. 233-244.

namayan sözcüklerin olduğu cümleler, Latince alıntılar öncelikle kırpılmış.

Kitabın İçindekiler bölümü olmadığı gibi, Rycaut'nun 3,5 sayfa tutan İthafı ve 1,5 sayfa tutan, kullandığı kaynakları belirttiği bölümler de çeviride yer almıyor. Gene Sonuç bölümü de, 3. Kitabın son bölümüne bir paragraflık özet olarak eklenmiş.

Çevrilen bölümler ne kadar doğru? Terminoloji bilinmiyor. Tımarcılar değil tımarlılar, tezkerebir değil tezkereli/tezkerelu, tezkereti değil tezkeresiz olacak (s. 190). Dört Sünni mezhebe tarikat demek (s. 139) doğru değil. Müdahalede de bulunularak çevirmen Armenia'ları Doğu Anadolu yapıyor (s. 12, 15). Osmanlılarda tarihçi olmadığı düşüncesi de dayanılmaz bulunmuş herhalde. Kronoloji ve tarih bilgisine sahip pek tarihçi bulunmadığı anlatıldıktan sonra "...kendilerini ilgilendiren ve önemli devlet işlerinde örnek teşkil eden çok sadık. ve esaslı vakayiname bırakan tarihçileri vardır" deniyor. (s. 45) Böyle bir çelişki orijinal metinde yok, söylenen kısaca şu: devlet işlerinin yürütülmesi için iyi defter (register) ve kayıt (record) tutarlar (orj. s. 32). Tarihçiliğin defter ve kayıt = vakayiname olduğu mu sanılıyor? Yorumlamaya gerek yok. Arka kapakta ve Önsöz'de Rycaut'nun "devlet arşivini elden geçirdiği", "devletin arşivlerini okuduğu" söylenirken düşülen anlamsızlık da böyle bir kurum, tarih algısı yanlışlığı belki uydurmacılığından kaynaklanıyor anlaşılan.

Artık Rycaut'nun Türkçe'ye kazandırılmış olmadığı, daha Önsöz'ünde ifade edilen, ama o ifadeyi de aşan derecede aldırışsızlık yapıldığı ortaya çıkmıştır. Sorulması gereken şu: bu niye böyle oluyor?

Milliyet Yayınları - AD Yayıncılık A.Ş. bunun birinci baskı olduğunu söylese de, gerçekte ikinci baskıdır, Önsöz ve (48. sayfada düşen biri dışında) dipnotlarıyla[5], aynı biçimiyle Tercüman 1001 Temel Eser dizisinin 81. kitabı olarak yayınlanmıştır.[6] Demek memnun kalınmış ki, aynı çeviri bu kez tekrar, Milliyet Yayınları tarafından yayınlanıyor.

Aynı yayınevinin 1993'de yayınladığı *Akkoyunlular* kitabı için[7] Mehmet Bilgin "editörlerinin yazara ve okuyucuya saygısızlığının örneği olduğu kadar, bilimsel eser yayınlamak konusundaki seviyelerini ve bu tür eserlerin yazar ve okurlarına bakış açılarını sergilemesi bakımından da ilginç bir örnektir... Aynı hükmü eserin çevirmeni için de vermek haksızlık olmaz" diyerek acı eleştiriler getirmektedir.[8]

Demek ki eleştiri de getirilmiş. Gene emeksiz yayınlar, bilgisizlik, metni atlayarak, kısaltarak, değiştirerek müdahale, kasıt. Hırsızın hiç suçu yok anlaşılan.

---

[5] İki dipnot örneği alıntılamama izin verin: s. 102: "Elçilere bu şekilde davranmak o çağlarda her ülkede olağandı; üstelik Türkler tarafından kötü muameleye uğrayan elçilerin hep suçlu oldukları tarihi bir gerçektir"; s. 115: "Türkler kendi himayeleri altındaki Hıristiyanlara daima adaletli ve doğru olmuşlardır. Yazarın rastladığı Hırisitiyanlar bunlar olsa gerek. Yoksa onlara karşı zalim davransa idik Osmanlı İmparatorluğu bu hallere düşer miydi?".

[6] Bu baskıda alt başlık yok yalnızca, Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, Baskıya Hazırlayan M. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., 332 s.

[7] John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun, ek yazılar Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.

[8] Mehmet Bilgin, "Akkoyunlular Kitabına Dair", *Tarih ve Toplum*, Sayı 127/Temmuz 1994. s. 61-64.

Türk Dilleri Araştırmaları
Researches in Turkic Languages

Simurg Yayınlarından

Yayımlayanlar:
Prof. Dr. T. Tekin, Doç. Dr. M. Ölmez

Yazı Kurulu:
Prof. Dr. D. Aksan
Prof. Dr. M. Canpolat, Prof. Dr. K. İmer,
Prof. Dr. T. Tekin, Doç. Dr. M. Ölmez

Danışma Kurulu:
A. Bodrogligeti, B. Brendemoen, L. Bazin, G. Doerfer, M. Erdal,
G. Hazai, L. Johanson, M. Mori, G. Shimin, A.M. Şçerbak,
Ş. Tekin, A. Tietze, E. Tryjarski, P. Zieme

TDA, Türk dilleri ile ilgili konularda yapılmış araştırma ve inceleme yazıları ile kitap tanıtmalarını içeren yıllık bir dergidir. Özel sayılar dışında her yıl ortalama 208 sayfa olarak çıkar. Gönderilen yazılar Türkçe, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça olabilir. Dergide yayımlanacak yazılara yazı kurulu karar verir. Yazısı yayımlanan yazarlara 20 adet ayrıbasım ile bir adet dergi gönderilir. Kısaltma ve kaynaklarda (gerekirse) özü bozulmayacak biçimde değişiklikler yapılabilir. Türkçe kaleme alınmış yazılarda Türkçenin son 60 yıllık gelişimi, özleşmesi doğrultusunda özenli davranılması, yaygınlaşmış Türkçe sözcüklere, dilbilgisi terimlerine yer verilmesi tercih edilir.

Çıkan Sayılar: **Türk Dilleri Araştırmaları 1991 (1)**, 208 s.; **1992 (2)**, 216 s.; **3 (1993)**, 328 s. + VIII°; **4 (1994)**, 232 s.; **5 (1995)**, 296 s.; [6 (1996 baskıda)]

İsteme Adresleri

Simurg Kitabevi	**Sanat Kitabevi**	**Yazışma Adresi**
İstiklal Cad.	Karanfil Sok.	Doç. Dr. Mehmet Ölmez
Hasnun Galip Sok. No. 2-A	Birlik İş Merkezi 5/2	H.Ü. Ed. Fak. TDE
80060 Beyoğlu-İSTANBUL	06650 Kızılay-ANKARA	06532 Beytepe-ANKARA
Tel. (212) 243 63 77		E-Mail: olmez@hun.edu.tr
Faks: (212) 243 38 48	Tel.Faks: (312) 418 62 03	Tel.&Faks: (212) 435 84 99

MEŞRUTİYET MATBUATI

(1324 - 1325) III*

Haz. Ali Birinci

99. *Haber*: Sarraf Abdülvahab Bey, İstanbul, Tr. musavver, günde iki defa.
100. *Haber Anası*: Çizmelizâde Mehmed Tevfik, Trabzon, günlük. Trabzon'un eski belediye başkanlarından M.T. Yunusoğlu tarafından çıkarılan gazete haftada bir Perşembe günleri çıkarılmıştır. 7. sayısı 12 Mart 1325 tarihli olduğuna göre ilk sayısı 29 Kânun-ı Sünî 1324 (11 Şubat 1909) tarihinde neşredilmiş olsa gerektir. Bu listede adı geçtiğine göre resmi ruhsat alınmadan çıkarıldığı haberinin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. (geniş bilgi için: Albayrak, *age.*, s. 56-58).
101. *Haberci*: İzmir'de Kohen Mektebi Müdürü İsale Kohen Efendi, Aydın, Tr. musavver, günlük.
102. *Hacıvad*: *Hanımlara Mahsus Gazete* sahib-i imtiyazı Mehmed Tahir Bey, İstanbul, Tr. musavver, günlük. Sahib-i imtiyazı Hakkı olarak çıkan gazetinin (I. s. 128; II. s. 85; Özege, s. 513) senelik abonesi 65, altı aylık 35, ecnebiler için 80 kuruş ise de iki sayı çıkmıştır (R.M.M.X, 1908, s. 330).
103. *Hacıyatmaz*: *Edeb ya Hû* gazetesi Başmuharrii, Eşref Efendi, Aydın, günlük.
104. Hadika-i Malûmat: Şehremaret Muhasebe Kalemi ketebesinden ve teba-ı Osmaniyeden İbrahim Halil Efendi, Dersaadet, Tr. mizah, şimdilik haftada bir, ileride günlük.
105. *Hakem*: Konya'da mukim Müflüzâde Ahmed Tevfik, Konya, Tr. haftada iki defa. II. meşrutiyet devrinde Konya'da, 23 Ocak 1909 - 18 Ağustos 1910 tarihleri arasında 133 sayı basılan mühim gazetelerden biridir. A. Tevfik, sonradan 3. devre Konya mebusu seçilmiştir (Önder, s. 12-13; I. s. 135; II. s. 90).
106. *Hakikat*: Doktor Ali Saib, İstanbul, Tr. günlük.
107. *Hakikat u Perent*: İzmir'de Mukim Yenişehirli Raşid Halil Bey, Aydın, Tr. Arn, günlük.
108. *Hâl*: Matbaacı Süleyman Sâkıb Efendi, İstanbul, Tr. günlük.
109. *Halebü'ş-Şahba*: Tlaszâde Mehmed Nâfi Efendi, Haleb, Tr. Ar, günlük. Gazetenin Türkçe müshası kataloglara girmemiştir. Arapça nüshası çıkmıştır. (Bkz. Arapça kısım).
110. *Hamiyet*: Meclis-i Maarif âzâsından Halil Edib, İstanbul, Tr. günlük. 1886 senesinde 17 sayı çıkarabildiği Hamiyet için ruhsat alan H. Edib bu defa da 15 sayısını çıkarabilmiştir. H. Edib, *Yeni İstanbul*'un kurucusu ve sahibi Habib Edib Törehan'un babasıdır (Hayatı için: İbnülemin M.K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1969 s. 271-273; Nüshaları için II. s. 94; Özege. s. 515)
111. *Haşerat*: Şark Kütübhâresi sahibi Hacı Mehmed Kâsım Efendi, İstanbul,

* Öncesi bu derginin 2. ve 3. sayılarındadır.

Tr, musavver mizah haftada bir, ileride iki. Kitapçılık tarihimizin ünlü ismi Hacı Kasım Efendi'nin bu mecmuası kataloglarda görünmüyor (Hayatı için. Naşid Baylav, "İlk Türk kitapçılarından Hacı Kasım Efendi", *Müteferrika*, Sayı 7, Güz 1995 s. 87-95).

112. *Hatib*: Selânik Hukuk Mektebi talebesinden Abdurruhman Naci, Selânik, Tr, günlük.

113. *Hicaz Hattı*: Tebaa-ı Osmaniyeden Hayfalı İbrahim bin Davud Tabeles, haftalık.

114. *Hilâl*: Hukuk Mektebi'nden mezun Mustafa Âsım, İstanbul, Tr, musavver, günlük. Ahrar fırkasının nâşir-i efkârı olan gazete 22 Nisan 1909 tarihli nûshasındaki bâzı makaleler halkı heyacana getirici ve ifsad edici bulunduğundan toplatılmış ve neşri yasaklanmış ve sahibi hakkında tahkikaf açılmıştı. (*BOA*. Dahiliye, Dosya Nu 265 300). Nüshaları bulunmaktadır (I. s. 155; II. s. 101; Özege s. 517).

115. *Hokkabaz*: Artin Tatlıyan Efendi, İstanbul, Tr, R, Er. ve Fr, günlük. Üç sayı çıktığı anlaşılan mecmuada dört lisanda yazı basılmıştır. (J. s. 157-158; II. s. 103; Özege, s. 518; RMM. XI-1908, s. 568; Groc-Çağlar, *age*, s. 11)

116. *Hubb-u Vatan*: Zihnizâde Seyyid İbrahim Hakkı, Haleb, Tr, Ar, günlük.

117. *Hukuk*: İzmir'de Dâvâ vekili Albert Trica, İzmir, Tr, Fr, günlük.

118. *Hukuk-u Umumiye*: Ahmed Esad, İstanbul, Tr, günlük. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan, ilk İttihad ve Terakki muhalifi sayılan Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'nin organıydı (I. s. 160; II. s. 104; RMM XI-1908 s. 563)

119. *Hülâsa*: Hâfız Mehmed Ali Efendi, İstanbul, Tr, musavver, günlük.

120. *Hülâsa-ı Ceraid*: İsmail Sâmi Efendi, İstanbul, Tr, musavver, pazar, çarşamba günleri.

121. *Hürriyet*: *Envar-ı Hürriyet* gazetesi sahib-i imtiyazı Ali İffet Efendi, İstanbul, Tr, günlük Girid Cemiyet-i Osmaniye-si'nin neşir organı olan gazete haftada iki defa çıkarılmıştır (I. s. 162; II. s. 106)

122. *Hürriyet*: İzmir'de Borsa İdaresinde tüccardan Raşidefendizâde İlmi Bey, İzmir, Tr, günlük.

123. *el-Irak*: Bağdad ahalisinden ve dâvâ vekillerinde Abdülcabbar Efendi, Bağdat, Tr, Ar, haftalık.

124. *Irgad*: Aydın Umur-u Ecnebiye başkâtib-i sâbıkı Mehmed Cevdet Bey, İzmir, Tr, R, günlük.

125. *İbiş*: Ahmed Cemil, Aydın, Tr, haftada iki. Aynı zamanda *İstikbâl* gazetesinin sahib-i imtiyaz ve başmuharri olan Ahmed Cemil'in perşembe günleri neşr olunan mizah gazetesidir. Ahmed Cemil (1880-1920) ve gazetesi için: Hüseyin Avni (Ozan), *age.*, s. 32-35; O.K. Huyugüzel, *age.*, s. 52-53 (I. s. 164; II. s. 109).

126. *İkbâl*: Mamuriyeti'l-Âziz Mekteb-i İdealisi İlm-i Servet ve Kavanin Muallimi Süleyman Sırrı, Mamuriyeti'l-Âziz, Tr.

127. *İkbâl*: Galata Postahanesi memurlarından Mehmed Muhtar Efendi, İstanbul, Tr, musavver, haftada iki. Uzun ömürlü olmayan ve perşembe ve pazar günleri basılan gazetenin elde 4 sayısı bulunuyor. İlk sayısı 1 Ekim 1908'de çıkmıştır. (I. s. 169; II. s. 112; Özege. s. 521; RMM, XI-1908 s. 563).

128. *İkbâl-i Millet*: Matbaacı Hüseyin Enver, İstanbul musavver, Tr, şimdilik haftada iki ileride günlük. (I. s. 169; II. s. 112).

129. *İlân*: Boyacoğlu Karakin Eendi, İstanbul, Tr, R, Er, Fr, haftalık (Groc-Çağlar, s. 112).

130. *İlânat*: Avusturya tebasından Mösyö Luke Kalçon, İstanbul, her lisanda ilânlar neşreder, günlük.

131. *İlânat-ı İktisadiye*: Mustafa Remzi Bey, İstanbul, musavver, haftalık.
132. *İleri*: Dâvâ vekillerinden Ahmed Sâki Bey, İstanbul. A. Sâki bu isimle üç gazete imtiyazı almıştır. Bunların birincisi. Tr, ikincisi Alm, günlük gazete; üçüncüsü Tr-Alm musavver, haftalık veya onbeş günlük mecmua.
133. *İlmiye*: Mekteb-i Hukuk mezunlarından Kilisli Abdünnâfi, İstanbul, Tr, günlük.
134. *İmtiyaz*: Hamazsb Hâki Efendi, Aydın, Tr, haftalık.
135. *İncili Çavuş*: İrfan kütüphanesi sahibi İrfan Efendi, İstanbul, Tr, musavver, haftada iki, ileride günlük mizah. Avadis İrfan Efendi tarafından çıkarılan *İncili Çavuş* hakkında kâfi miktarda bilgi bulunmaktadır (Çapanoğlu, s. 44-52; I. s. 176-177; II. s. 116; Özege s. 523).
136. *İnkılâb*: Mustafa Bahaeddin, İstanbul, Tr, günlük. 18 sayılık tam koleksiyonu kütüphanelerde bulunmaktadır (I. s. 177; II. s. 116; Özege, s. 523).
137. *İnkılâb*: Hanozâde İbrahim Edhem Efendi, Haleb, Tr ve Ar, günlük.
138. *İnkılâb*: Sadık Efendi, Bağdad, Tr, Fr, günlük (Groc-Çağlar, s. 115).
139. *İnkılâb*: *Musavver Terakki Gazetesi* sahibi Kirkor (Faik), İstanbul, Tr, günlük.
140. *İnkılâb*: Dâvâvekillerinden Selânikli Abdurrahman Adil Bey, Selânik, Tr, Fr, günlük. Matbuat dünyamızın dikkate değer mensuplarından olan A.A. Eren'in (öl. 8 Kasım 1942) çıkardığı gazetedir (Groc-Çağlar, s. 115).
141. *İnsaf*: Cemiyet-i Rüsumiye âzâ-yı sâbıkasından Selâvi Bey, İstanbul, Tr, Ar ve Fr, günlük ve haftalık. (I. s. 178; II. s. 117; Özege, s. 523: RMM, I-II, 1909 s. 169).
142. *İntibah*: Muharririn-i Osmaniye'den Selânikli Tevfik Bey, İstanbul, Tr, günlük. Matbuat dünyasında Selânikli Tevfik adıyla tanınan Tevfik Bey'in (1860-1910; *Nevsâl-i Osmani-1327*, İstanbul, 1329-1327, s. 187-189) bu gazetesi kataloglarda görünmüyor.
143. *İntibah*: Müslim Ağazâde Abdülbâki Efendi, Yanya, Tr, haftalık. Gazetenin son muharriri o sırada Yanya'da maiyet memuru olan Ali Kemali (Aksüt) idi (Yanya, 1884-İstanbul, 6 Şubat 1963). Gazetenin pek az nüshası bulunmaktadır (II. s. 118; Özege, s. 523) Gazetenin ittihad-ı anasırdan yana neşriyatı Arnavud milliyetçilerinde tepkiye yol açımştır (BOA Dahilire, Dosya 270069)
144. *İntikam*: Tebaa-yı Osmaniye'den Tatarzâde Âkif Efendi, Trabzon; Tr, Ar, R, Er, Fr, M, S, musavver, günlük.
145. *İntizam*: *Vatan* gazetesi sahibi Ahmed Kâmil, İstanbul, Tr, musavver, günlük
146. *İrşad*: Dâvâ vekillerinden Hüseyin Ferdi, Bağdad, Tr, şimdilik haftada iki, ileride günlük.
147. *İslâm ve Ulûm*: Yenişehirli Ahmed Kemal, Aydın, Tr. günlük. Manisa'da basılan mecmmua kütüphanelere girmiştir (I.s. 183; Iı. s. 120).
148. *İspençiyar*: Eczacı Hasan Rauf Bey, İstanbul Tr, haftada bir veya onbeş günde bir.
149. *İstikbâl*: İzmir'de Menba-ı Füyuzat Mektebi muallimlerinden Ahmed Cemil Bey, İzmir, Tr, musavver. İzmir'de *İbiş*'i çıkaran A. Cemil'in gazetesidir (II. s. 125; Ö. F. Huyugüzel, s. 53).
150. *İstikbâl*: Mekteb-i Mülkiye mezunlarından ve mülga Teftiş ve Mumayene Heyeti âzâsından Kemal Bey, İstanbul, Tr, ileride R, Er ve Fr, günlük.
151. *İstikbâl-i Osmanî*: Ağazâde Behçet Bey, İstanbul, Tr, günlük.
152. *İstişare*: Bâbıâli İstişare Odası muavinlerinden Suad Bey, İstanbul, Tr, günlük 27 sayı ve haftalık olarak çıktı. Meşrutiyet Matbuatı içinde ciddi ve ilmi mecmualardan biriydi (I. s. 188; II. s. 126;

Özege, s. 524; RMM. XI-1905 s. 566).
153. *İşçiler Gazetesi:* Beyoğlu'nda Sakız Ağacı'nda Kırlangıç Sokağı'nda sakin Ligor Kostantinidi Efendi, İstanbul, Tr, Fr. 10 Şubat 1909 tarihli 1. sayısı bilinmektedir (II. s. 126; Groc-Çağlar, s. 124).
154. *İşrak*: *Musavver Papagan* gazetesi sahibi Karabet Efendi, İstanbul, Tr, Fr, mizah, onbeş günde bir, ileride haftalık (Groc-Çağlar, s. 112).
155. *İtidâl*: İhsan Fikri, Adana, Tr, haftada iki. Bu gazeteden ilk ve son defa İsmail (Hakkı) Tevfik (Okday), bahsetmiştir (*Adana Vilâyeti Matbuatı*, Ankara, 1932, s. 22). 5 Eylül 1908'de neşredilmeye başlanan gazetenin müdürü Muhtar Fikri (Gücüm), sermuharriri ise İhsan Fikri Bey'di, İ. Fikri, eski bakanlardan Cavit Oral'ın babasıdır. Pazartesi ve perşembe günleri çıkan gazete; 25 Mayıs 1909 tarihli 43 numaralı sayısından itibaren, cuma ve pazar hariç, hergün neşr edildi. 31 Temmuz 1909 tarihli 76. numaralı son sayısı ile vedâ etmek zorunda kaldı. Bir ara heyet-i askeriyece tatil edildi (*Tanin*, nu. 281, 1 Haziran 1325, s. 3; *Takvim-i Vekayi*, nu 240, 31 Mayıs 1325, s. 1). Bilinen tek ve tam takımı Ali Birinci kütüphanesindedir.
156. *İtidâl*: Mehmed Hilmi, İstanbul, Az ömürlü gazetelerden biridir (I. s. 189; II. s. 127; Özege, s. 525).
157. *İtimad*: Mamuriyeti'l-Âziz İstinaf Reisi Hamid Hâki Efendi, İstanbul, Tr, günlük (I. s. 190; II. s. 127).
158. *İttifak*: Muharririn-i Osmaniye'den Samih Bey, İstanbul, Tr, günlük, musavver (I. s. 190-I; II. s. 127-128; Özege, s. 525; RMM. X-1908, s. 320).
159. *İttihad*: Bâbıâli İstişare Odası muavinlerinden Fuad Bey, İstanbul, Tr, günlük.
160. *İttihad*: Dâvâ vekillerinden İsmail Hakkı, İzmir, Tr, musavver, günlük. Daha sonra *Anadolu* adını alan gazete İttihad ve Terakki'nin İzmir'deki gür seslerinden biriydi. Ancak gazete Çulluzâde Halit imtiyazı altında çıkmıştır (Huyugüzel, s. 53; II. s. 128).
161. *İttihad-ı İslâm*: Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Efendi, İstanbul, Tr. haftalık, ileride günlük. Tamamı 18 sayı çıkan gazetenin Filibe'de basıldığına dair katalog kayıtları (I. s. 192; Iı. 129; Özege, s. 525) yanlıştır (Filibeli'nin hayatı için: İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul, 1986, C. I. s. 3-4). Gazete Vezirhanı'nda Rıfat Bey Matbaasında basılıyordu (RMM, I-II-1909, s. 169-170).
162. *İttihad-ı Osmanî*: Beyrut ulemasından Şeyh Ahmed Hasan Tayâra Efendi. Beyrut, Tr, Ar, günlük. 22 Eylül 1908'den itibaren çıkmağa başladığını ve imtiyaz sahibinin isminin A.H. Tabâra olduğunu Y.E. Dagır (s. 50) bildiriyor.
163. *İttihad ve Terakki*: Ticaret Mektebi Müdürü Talât Bey, Selânik, Tr, ve ayrıca müstakilen Fr. günlük. İttihad ve Terakki Cemiyetini Selânik'teki neşir organıydı (I. 191; II. s. 128; Özege, s. 525; RMM. X-1908, s. 322.
164. *İzmir*: Hüseyin Hilmi, Aydın, Tr. Günlük. İştirakçi Hilmi'nin adına alınan imtiyazla İzmir'de çıkarılan gazetedir (I. s. 93; II. s. 130; Huyugüzel, s. 54.
165. *İzmit*: Kasaba-i mezkûre sâkinlerinden tebaa-yı Osmaniyeden matbaacı Mavyon Mardiros Efendi. İzmit, bir tarafı Tr, diğer tarafı Er., haftada iki.

Kısaltmalar Listesine Ek:

Alm: Almanca
Çapanoğlu: Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul, 1970.
Fr. Fransızca
M. Musevice
S. Süryanice

KONGRELER

V. MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ'NİN ARDINDAN

Metin Turan

24-29 Haziran 1996 tarihinde, Ankara'da düzenlenen V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nin nicel genişliği, gerçekten, diğer kongrelerden daha büyüktü.

Kongre beş seksiyona ek olarak bir de 1996 yılının UNESCO tarafından Nasreddin Hoca yılı olarak ilan edilmesi nedeniyle, Nasreddin Hoca seksiyonuyla birlikte altı seksiyondan oluşuyordu. Zaten Kongre ile ilgili olarak hazırlanan *Bildiri Özetleri* kitabı bile, başlıbaşına bir kitap hacminde olmasıyla bu kongresi'nin nicel yanını anlamak için yeterince ipucu veriyordu.

Kongrenin niteliğiyle ilgili tartışmalar, aslında kongre başlamadan önce gazete, dergi sayfalarına değin yayılmıştı. Örneğin, kongreyi düzenleyen ilgili Genel Müdürlüğün evveliyatı olan Milli Folklor Dairesi'nin kurucusu ve başkanlığını yapmış,bu anlamda düzenlenen uluslararası bütün bilimsel toplantılarda Türkiye'yi temsil etmiş bir isim olan Nejat Birdoğan, katılmak istemesine, bildiri göndermesine karşın, Kongre'ye "katılamayacak"lar arasındaydı. Birdoğan özelinde gündeme gelen ve bütünüyle siyasi bir karardan öte gitmeyen bu durum-Kongre'nin niteliğine ilişkin bir tartışmanın varlığını su yüzüne vuruyordu.

Türkiye'de, özellikle resmi kurumların düzenlediği halk kültürü ile ilgili toplantılarda, kendisini yansıtan bir başka durum da, bilimsel tartışma üslubunun, biraz da toplantılara/kongrelere adını veren "halk" kavramından kaynaklansa gerek, katılımcılarda da "halka" ait tartışma ortamlarındaki, örneğin kahve ve köy bakkallarındaki gibi, bir tavrın yansıtılmasıdır. Çağrılı olmalarına rağmen, I. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'nde konuşturulmayan Pertev Naili Boratav gibi, bu yıl da Amerika'dan davet edilen İlhan Başgöz'e yapılanlar, yukarıda vurguladığım gibi bizim ilim adamlarımızın ne derin bir irfana sahip olduklarını bir kez daha gösterdi.

Bu tür saldırılarda kuşkusuz sığınılan en büyük kale de, genel olarak bütün suçluların yeğlediği gibi, kutsal değerlerdi. "Nasreddin Hoca Fıkralarının Tarih İçinde Değişimi"başlıklı bildirisinde Başgöz, seçtiği örneklerde "küfür" bulunması dolayısıyla yuhalanıyor ve zafer kazanmış muzaffer orduların edasıyla, kürsüden indiriliyordu.

Kuşkusuz bu bile böyle bir kongrenin bilimsel havası üzerinde kuşku bulutlarının dolaşmasına yeterdi. Bu tavrı alkışlayanların çokluğu da böyle bir niteliği daha güzel tanımlıyordu. Otuz beş bildirinin sunulduğu Nasreddin Hoca seksiyonundan, hatırda kala kala tam bir "müstehcen" fıkraya dönüşen bu tavır kaldı.*

Kongre'nin I. Seksiyonunu oluşturan Genel Konular başlığı altında, Metodoloji, Terminoloji, Halk Kültürü Arşivi ve Atlası, İlmi ve Aktüel Problemler konuları ele alındı. Otuz dört bildirinin sunulduğu bu seksiyonda, genel olarak karşılaştırma, özellikle de Türk nüfusun yoğun

olarak yaşadığı coğrafyalardaki yerleşim yerleriyle ilgili değerlendirmeler yer aldı. Örneğin: "Makedon Folklorunda Türk Etki ve Unsurları", Horosan Türkleri Folkloruna Genel Bir Bakış" "Türk Kültürünün Polonezköy'e Etkileri", İsveç'te Popüler Türk Kültürü" gibi.

Kongre'nin en geniş seksiyonunu Halk Edebiyatı oluşturuyordu. Toplam 77 bildirinin yer aldığı bu seksiyona, "Masalların İleti Dizinlerini Hazırlama Konsunda Sistematize Edilmiş Bir İnceleme Çalışması" başlıklı bildirisiyle katılacağını duyuran Muhsine Helimoğlu Yavuz, Başgöz'e yönelik tavrın, Kongre'nin bilimselliğine de gölge düşürdüğünü vurgulayarak sunmaktan vazgeçti. Kongre'de bu açık yürekliliği gösterebilen de sadece Yavuz oldu. Açıkyüreklilik diyorum, çünkü, aynı kaygıları dile getiren başka insanlar olmasına karşın, bunu açık bir tavırla duyurmaktan kaçındılar.

Genel olarak halk kültürüne yaklaşımımızda kendisini gösteren popülist tutum, özellikle halk edebiyatı alanında daha bir belirginleşmekte, tanımlamalar, yakıştırmalar her yeni ele alanın yaklaşımında ayrı bir öznellik göstermektedir. Bunun en bariz örneklerini, doksan dokuz kez ele alınmış Karcaoğlan konusunda, yüzüncü bildiriyi hazırlamakla gösteriyoruz. Herhangi bir yerel gazeteye yazı yazar gibi, daha önce aynı konuda yapılmış yüzlerce yayını görmezlikten gelerek "Bilgiler ve Belgeler" başlıklarıyla Amerika'yı yüz kaçıncı kez keşfetme yeteneği de sadece bizlere ait. Bir İngiliz bilim adamına ait olduğu söylenen: "Türkiye'de yapılmış birçok halı ve kilim çalışması, iyi birer mizah kitabı olarak okunabilir" sözü, giderek neredeyse gelenekselleşmiş olan daha önce yapılmış çalışmaları görmezden gelerek, araştırmayarak yapılan "halk edebiyatı araştırmacılığı"na da uyarlanabilir. Neredeyse bir yüzyıl önce yayımlanmış kitapların, hâlâ birinci el kaynak olması bile bu konudaki ciddiyetimiz açısından düşündürücüdür.

Kongre'nin III. Seksiyonunu, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence konularını içeren bildirilerden oluşturuyordu. Bu Seksiyonda kırk altı bildiri sunuldu. Bildirilerin büyük bir bölümü halk müziği üzerineydi. Melih Duygulu'nun "Anadolu Abdallarında Müzik", Süleyman Şenel'in "Türk Halk Musikisinde 'Ayak, Makam ve Beste' Tabirleri Hakkında, Özdemir Nutku'nun "XIV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Bursalı Meddahlar", Ali Osman Öztürk'ün "Mahmudum Türküsü'nün Uluslararası Balad Geleneğindeki Yeri" başlıklı çalışmaları, ilgiyle dinlenen bildiriler oldu.

Kongrenin IV. Seksiyonu Gelenek, Görenek ve İnançlara ayrılmıştı. Ağırlıklı olarak derleme çalışmaların yer aldığı bu seksiyonda ilgiyle dinlenen bildirilerden birisi İlter Uel'in "Türk Dişhekimliği Folkloru Üzerine Ön Çalışmalar"ı, diğeri de Mustafa Aksoy'un "Türkiye'de Kirveliğin Kültür Sosyolojisi Açısından Tahlili" başlıklı bildirilerdi.

Bildiri sayısının çokca olduğu bir diğer seksiyon da, "Maddi Kültüre" ayrılmıştı. Kimi bilim dallarının uluslara aidiyeti vardır. Örneğin, derler ki, matematik Türkler'e özgü bir bilim dalıdır. Nedenini sorunca, adama sorarsınız kaç yaşındasını? " 55-60" der. Randevulaşırsınız, "saat kaçta buluşalım" dersiniz: "1-2"arası. Oysa 55'le 60 arasında tam 5 tane 365 gün vardır, 1'le 2 arasında 60 dakika... Zamanı matematiksel olarak böyle kendi yaşama biçimine uyarlamış bir ulus olarak, bir de kültürü "maddi" ve "manevi" biçiminde sınıflandırarak, uluslararası literatüre bir yenilik katmış oluyoruz.

Bilim adamının yuhalandığı, konuşturulmadığı bir kongrenin "ilmi" kariyerine de bu yakışırdı.

XI. ULUSLARARASI TARİH ve BİLGİSAYAR KONFERANSI (Moskova, 20-24 Agustos 1996)

Ramazan Acun

Bilgisayar metodlarının tarihi problemlerin çözümüne uygulanması otuz yıldan fazla bir geçmişe sahip. Bu alandaki gelişmelerin tartışıldığı belli başlı forumlardan biri son on yıldır **Association for History and Computing**-AHC (Tarih ve Bilgisayar Birliği) adlı uluslararası bir kuruluş tarafından her yıl değişik bir Batı ülkesinde düzenlenen uluslararası düzeydeki konferanslar olmuştur. Bu yılki AHC konferansı, AHC Rusya branşının organizasyonu ile 20-24 Ağustos 1996 tarihleri arasında Rusya'nın en eski ve en büyük üniversitesi sayılan Moskova Devlet Üniversitesi'nde yapıldı.

Konferans organizatörleri ise çoğunlukla, bu üniversitenin Tarih Fakültesi bünyesindeki **Tarihî Enformatik Laboratuvarı**'nda görevli araştırmacılardı. Konferansa 25 ülkeden 150'den fazla bilim adamı ve araştırmacı katılmıştı (bunun yaklaşık 1/3 Rusya'dandı). 5 günlük konferansın ilk günü (20 Ağustos) biri **İnternet** diğeri de bir multi medya yazılımı olan **Microcosm** hakkında tam gün süren iki paralel çalışma yer aldı. Konferansın dördüncü günü (23 Ağustos) Moskova ve çevresine yapılacak geziler için ayrılmıştı. Geriye kalan üç günde ise tarihi bilgi-işlem konusunda yüzden fazla bildiri 26 oturum (seksiyon) halinde guruplandırılmıştı.

Bu oturumlarda sunulan bildiriler, teorik-metodolojik konular, uygulamalar ve tarih öğretimi olmak üzere üç genel kategoride toplanabilir. Bilgisayar metodlarının tarihî problemlerin çözümüne uygulandığı geçen otuz yıllık süreçte "tarihi bilgi-işlem" (tarihi bilişim, tarihi enformatik) adlı yeni bir disiplinin ortaya çıktığı genel kabul görüyordu. Ancak bu yeni disiplinin diğer disiplinler arasındaki yerinin ne olduğu sorusuna farklı cevaplar veriliyordu. Ayrıca bu yeni disipline sağlam bir kavramsal ve teorik temel arayışı sürekli gündemdeydi. Bu konferansta, teorik-metodolojik konularda bildirilerin sunulduğu oturumlar canlı tartışmalara sahne oldu. Özellikle, konferansın beşinci günü yer alan "tarihi bilgi-işlemin bir teorisine doğru" konulu panel gercekten öğreticiydi.

Bu panelde yer alan konuşmacılardan Peter Doorn (Leiden) ve Ingo Kropac (Graz) farklı bağlamlarda olmakla birlikte, tarihi bilgi-işlemi özde tarihi süreçler, yapılar, olaylar, fenomenler ya da kaynaklar hakkında bilgisayar

ortamında temsil ve manipüle edilebilir modeller geliştirmek olarak tanımladılar. Doorn'un aksine Kropac, tarihi bilgi işlemin kimliğini ve diğer disiplinler arasındaki yerini ortaya koymak için bu model geliştirme sürecinin kendisinin de bir formel modelinin yapılmasına, başka bir ifadeyle, bir tarihi işlem teorisine ihtiyaç olduğuna inanıyordu. Ona göre, böyle bir teori en iyi sibernetik bir yaklaşımla ortaya konabilirdi. Tarihi bilgi işlemin diğer disiplinler arasındaki yeri ile ilgili olarak, Natalia Selounskaya'nın (Moskova), onu kantitatif tarihin bir alt dalı olarak gördüğünü söylemesi şiddetli itirazlara sebep oldu. Doorn bu konudaki düşüncelerini bir Venn diagramı yardımıyla açıkladı (bkz. Şekil 1). Doorn'a göre bir disiplin olarak tarihi bilgi-işlem hakkındaki görüş ayrılıkları A, B, C veya D gibi farklı noktalardan bakılmasından ileri geliyordu. Tarihi bilgi-işlem en iyi A noktasından bakılarak tanımlanabilirdi; yani bu yeni disiplin, hem tarih hem bilgisayar hem de istatistik bilimlerinden unsurlar içeriyordu.

Tarihi bilişimcilerle "normal tarihçiler" arasındaki ilişki ise en az konferans oturumları kadar faydalı çay-kahve-yemek molası sohbetlerinde konu edildi; tarihi bilişimcilerin amacı normal tarihçileri kendi sahalarına çekmek değil, fakat onlara yardım etmek, onların kullanabileceği ürünler (mesela yazılım ürünleri) ortaya koymaktı.

Metodolojik konulara gelince... Bu koferansta, veri tabanı teknolojisi gibi artık iyice yerleşip yaygınlaşmış ve tarihi bilgi-işlem için temel kabul edilen konular yanında, nisbeten yeni gelişen/ yaygınlaşan ve önceki konferanslarda hakkında ancak tek tük bildirilere rastlanabilen İnternet ve çok ortam (multimedya) teknolojileri hakkında ayrı oturumlara yer verilmesi dikkat çeken bir özellikti.

Veri tabanı, kısaca paylaşılabilir verilerin organize bir biçimde tutulduğu veri havuzu olarak tanımlanır. Bilgisayar ortamında bir veri tabanı oluşturmayı, mevcut bir veri tabanındaki verilerin erişilip manipüle edilmesini ve yönetilmesini veri tabanı yönetim sistemleri sağlar. Veri tabanı yönetim sistemlerinin, dosya yönetim sistemlerine göre başka bazı üstünlükleri daha vardır: veri bütünlüğü, tutarlılığı ve gizliliğini sağlamak. Veri tabanı yönetim sistemlerinin bu özellikleri onları, çok miktardaki verinin organize edilip işlendiği diğer pek çok alanda olduğu gibi tarihçilik alanında da gözde yazılımlar haline getirmişti. Ancak çözülmesi

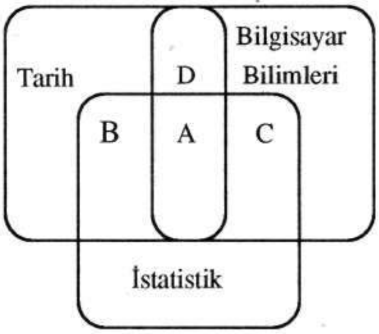

Şekil: 1

gereken bazı problemler vardı: veri tabanı yönetim sistemleri orijinal olarak iş ve ticaret dünyası için geliştirilmişti. İş dünyasında kullanılan veriler ise amaçlı olarak derlenmiş temiz (hatasız), düzenli ve iki boyutluydu, yani karmaşık değildi. Oysa tarihi veriler çok boyutlu (karmaşık) ve düzensizdi, bu yüzden de mevcut ticari veri tabanı yazılımları tarihçiler için yetersiz kalıyordu. Öyleyse ne yapmalıydı? Koferansın ikinci günü yer alan "Veri Tabanı Modelleri" konulu oturumda bu problemle ilgili olarak iki yaklaşım ortaya çıktı.

Birinci yaklaşım Ramazan Acun (Ankara) tarafından temsil edildi. Ona göre mevcut ticari sistemler tarihi verilerin karakterine ve tarihçilerin ihtiyacına uygun olarak genişletilebilirdi. Son zamanlarda yapılan veri tabanı modeli çalışmalarında veri, nitelik, nicelik, yer ve zaman olmak üzere dört boyutlu olarak düşünülmeye başlanmıştı. Ancak, tarihi verinin veri tabanı modeli olarak yeterince temsil edilebilmesi için verinin elde edildiği kaynağın da yeni bir boyut - 5. boyut- olarak ele alınması gerekliydi. Acun, bu yaklaşımın avantajlarını Osmanlı Tahrir Defterleri için modelleme çalışmasına dayanarak açıkladı.

İkinci yaklaşım Janet Burt ve Tom James (Winchester, İngiltere) tarafından temsil edildi. Onlara göre, iş ve ticaret dünyasında faaliyet gösterenler verinin kendisinden uzaklaşıp çok soyut düzeyde veri arasındaki ilişkilere bakma eğilimindeydiler. Tarihçiler ise tam aksine tarihi verinin bizzat kendisine, onun yapısında mevcut karmaşa ve düzensizlige özel ilgi göstermekteydiler. Bu yüzden, Winchester "probate register"ları ile ilgili projeleri için piyasada mevcut ticari veri tabanı yönetim sistemi yazılımlarını doğrudan veya genişleterek kullanmak yerine, tamamen tarihçiler tarafından ve tarihçilerin ihtiyacına uygun olarak geliştirilmiş bir yazılım olan **Kleio**'yu kullanmaya karar vermişlerdi. Kleio'nun mümkün kıldığı bulanık (fuzzy) veri modelleme tekniğinde tarihi belgelerdeki veriler arasındaki karmaşık ilişkiler daha iyi temsil edilebiliyordu. Üstelik bu işlem sonucunda hiç bir bilgi kaybı olmuyordu. Ancak bildiri sahiplerinin kafasında bir veri modelinin sağlam matematiksel bir temele dayanmasının gerekip gerekmediği konusunda soru işaretleri vardı. Bunların cevabını verecek safhaya ise henüz gelmemişlerdi. Belli ki kleio kullanarak yapılan modelleme böyle bir sağlam temel sağlamıyordu. Buna karşılık iş dünyasında kullanılan ilişkili veri tabanı yönetim sistemleri böyle sağlam bir temele sahip olma üstünlüğüne sahiptiler.

Bu oturumdaki üçüncü bildiri "Tarihi Abideleler Veritabanları İçin Çok Katmanlı Bir Hipertext Modeli" başlıklı olup Rus Bilimler Akdemisine bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsünden E. Golovanov, A. Stoliarov ve D. Vasilyev tarafından ortak hazırlanmıştı. Burada esas itibariyle bir abide (yazıt) ile ilgili farklı formlardaki bilgiler, mesela, imajı (kaynağın fotoğraf veya resmi), kaynağın teknik veya dilbilimsel özelliği, orijinal alfabesi ile yazılı metini, metnin transliterasyonu (Latin veya Kril alfabesine), metnin çevirisi (Rusçaya, İngilizceye, veya ikisine birden) ve kaynak hakkında genel yorumun her biri bir katman olarak düşünülmüştü. Katmanlar arasında ve her bir katman içindeki farklı bilgi kategorileri arasındaki bağlantılar hipertekst bağlantıları kullanılarak gerçekleştiriliyordu. Bu metod kullanılarak üç prototip hipertekst veri tabanı oluşturulmuştu. Bunlardan birisi olan TURKRUNIKA, yukarı Yenisey bölgesi Göktürk yazıtları hakkındaydı.

Çok ortam (multi-medya) tekno-

lojisi sayısal ve alfasayısal veriler yanında görüntü (resim, fotoğraf, video) ve ses türü verilerin de bilgisayar ortamında depolanıp, erişilmesine ve işlenmesine imkan vermektedir. Bu teknolojinin kendileri için potansiyelini gören özellikle arşivci, müzeci ve sanat tarihçilerinin girişimiyle bir çok Avrupa ülkesinde müze ve arşiv kolleksiyonlarının dijitize edilerek bilgisayar ortamına aktarılması sonucunda çok geniş dijital arşivler (görüntü bankaları) oluşmuştu. Kleio sisteminin tasarımcısı Manfred Thaller (Gottingen) ve öğrencilerinin ağırlıklı olarak yer aldığı "dijital arşivler" konulu oturumda cevabı aranan temel soru, "böylesi büyük görüntü bankaları gerçeği karşısında tarihçinin yapması gereken neydi?" Öyle ya, "henüz hiç bir tarihçi bir milyon sayfa dijital dokümanın özlü ve düzenli bir tarihi bilgi seti haline nasıl getirileceğini bilmiyordu". Thaller'a göre, doğrusal olmayan (nonlinear) hipertekst tekniğine dayalı bir yayıncılık türü belki de bu soruya cevap olabilirdi.

Global bilgisayar ağı (daha doğrusu ağların ağı) İnternet çok kısa sürede inanılmaz bir gelişme gösterdi. Bir iletişim, bilgi erişim ve yayım aracı olarak, araştırıcı ve eğitimcilerin olmazsa olamaz araçları arasına girdi. Bu konferansta yer alan "İnternette tarih" oturumunda sunulan bildiriler bunun tarihçiler için de geçerli olduğunu gösteriyor. Bu oturumda sunulan bildirilerin başlıkları İnternet'in tarihçilerce kullanılma biçimleri hakkında yeterince fikir vermektedir: Hans Joergen Marker (Odense, Danimarka), "Demoğrafik Bir Veri Tabanına İnternet Vasıtasıyla Erişim"; James Seaman (Oregon, ABD), "İnterneti Tarih Öğretimi İçin Bir Araç Olarak Kullanma"; Vladimir Vladimirov (Barnaul, Rusya), "İnternet: Doğu ve Batı Siber Uzayda"; Frode Ulvund (Bergen, Norveç), "İnternet, Öğrenci Tezleri İçin Yeni Bir Kütüphane?".

Spesifik bir tarihi olay, süreç ve fenomenler hakkında bilgisayarda temsil edilebilir modeller geliştirmek ve bu modellere dayalı olarak formüle edilen hipotezleri test etmek bilgisayarın tarihte kullanımının en eski biçimi olmuştur. Uygulamalar başlığı altında sınıflandırılabilecek bu türden bildiriler özellikle Rusya'lı katılımcılar sayesinde sayıca çoğunluğu oluşturuyordu. "Ekonomik Tarihte Modelleme", "Sosyal Tarihte Modelleme" "Hane Halkı Tarihi", ve "Tarihi Demoğrafyada Gelişmeler" adlı oturumlarda sunulan bildiriler Amerika'dan Azerbaycan'a kadar geniş bir coğrafyada yer alan bölgeleri kapsamaktaydı. Leonid Borodkin, Andrey Andrew ve Mikhail Levandovsky adlı üç Rus araştırıcı tarafından ortak sunulan, orijinal olarak fizikçiler tarafından geliştirilen Kaos Teorisinin istikrarsız tarihi süreçlerin modellenmesine örnek olarak, Rusya'da devrim öncesi işçi hareketlerinin analizinde kullanılmasına ilişkin bildiri bunlar arasında en ilginç olanıydı.

Bilgisayar destekli tarih öğretiminin, tarihi bilgi-işlemin bir alt dalı olarak gelişmesini sürdürdüğü bu konferansta sunulan bildirilerce bir kez daha ortaya çıktı.

Konferans Moskova nehrindeki gezide verilen mükemmel bir veda partisiyle sona erdi.

NEO-LİBERALİZME KARŞI, İNSANİ BİR TOPLUM İÇİN KITALARARASI BULUŞMA:

CHIAPAS'TAKİ UMUT ENTERNASYONALİ

Temel Demirer

Berlin Duvarı ile simgelenen köklü bir yıkımın ardından, neo-liberal vahşetin, insan(lık)a karşı açtığı savaşta, insan olmak ve kalmayı, adil bir dünya için özgürleşme eyleminde arayanlar, Zapatistalar'ın davetine icabet ederek, 27 Temmuz-3 Ağustos 1996 tarihlerinde Chiapas'ta yan yana geldiler...

Çünkü gezegenimizde insan onur ve vicdanının yerini borsa endeksleri, faiz oranları almıştı. Daha korkuncu, başkaldırıp, dünyayı değiştirebileceğine inancı sarsılmıştı insanlığın... Sermaye küreselleşirken, insan onuru ve vicdanı kabuğuna çekilmişti. Ulusal çitlerin ardındaki yerelliğe hapsedildi hak arayışları ve başkaldırılar... Bu karanlık tabloda, umuda yeniden anlam katmak gerekiyordu. Eski dönem kapanmıştı. Yeni dönem, yeni kavramlara, tanımlara, çözümlere ve pratiğe muhtaçtı...

'İnsan en büyük üretici güç', diyenler, Çağlar Keyder'in dalga geçercesine, "Meksika'nın bilmem hangi köşesi", (*Demokrasi*, 30 Haziran 1996, s.6) dediği Chiapas'ta, "dil, din, renk, coğrafya" farkına aldırmadan bir alay insan kardeş ütopyalarla çoğalarak, buluştu. 'Onların G-7'si ya da Davos'u varsa, bizim de Chiapas'taki umut enternasyonali ütopyamız var', dedi...

"MEKSİKA'NIN BİLMEM HANGİ KÖŞESİ"

Meksika sadece Zapatistalar'ın ve tarihi önderleri Emiliano Zapata'nın ülkesi değil. Panco Villa'nın, İspanyol sömürgeci Herman Cortes'e (1485-1547) karşı başkaldıran, 1525'de başkenti kahramanca savunan ve sömürgeciler tarafından işkenceyle öldürülen 23 yaşındaki son Aztek imparatoru Cuauhtemoc'un (1502-1525), İspanyol sömürgecileri "genelde hepsi geri, acımasız ve ahmaklardı, çok cimri ve ahlâksızlardı" diye niteleyen ve yerlilerinin haklarını savunan Chiapas'ın ilk psikoposu Dominique'li Bartolomè de las Casas'ın, Meksika bağımsızlık savaşının müjdecileri olan Papaz Hidalgo (1810) ve papaz Morelos'un (1813), 1829'da köleliği kaldıran Meksika Cumhuriyeti'nin ikinci başkanı Vicente Guerrero'nun, duvar resimleriyle harikalar yaratan Diego Rivera, David Alfaro Siqueiros ve José Clemente Orozco'nun, kadın ressam Frida Kahlo'nun ve Troçki'nin canının alındığı ve 2 Ekim 1968'de Olimpiyat açılışından birkaç gün önce protestocu

öğrenci ve halka açılan ateşle (300 ölü ve yüzlerce yaralı) tarihe 'Tlatelolko Katliamı' diye geçenlerin, EPR'nin (Halkın Devrimci Ordusu) ülkesi... Meksika'yı en çok ihtilâlci ve başkaldıran gelenekleri niteler...

Zapatistalar, bu geleneklerin ve yaşadıkları gerçeğin ürünü... EZLN'nin kadın Komutanlarından Ana Maria, Zapatista hareketinin, bugün sesini duyurmak için silaha sarılmış bir hareket olduğunu ve silaha sarılmadıkları düne kadar, neo-liberalizmin gözünde yalnızca adı büyük sermayenin muhasebe defterlerinde geçen işe yaramaz bir kalem olarak anıldıklarını hatırlatıp, "Suratımıza geçirdiğimiz maskenin ardında dıştalanmış tüm kadınlar, unutulmuş yerli halklar, zulüm altındaki tüm eşcinseller, hakarete uğramış tüm gençler ve onuru kırılmış göçmenlerin yüzleri var, maskemizin ardında sen yani tüm dünya yoksulları var", diyor...

NEO-LİBERALİZME KARŞI İNSANLIK İÇİN

Kıtalararası buluşmanın çerçevesini Komutan Yardımcısı Marcos'un kaleme aldığı açıklama şöyle çiziyordu: "Yeni bir dünya savaşı süregidiyor, ancak artık insanlığın tümüne karşı bir savaş bu. Daha önceki tüm dünya savaşlarında olduğu gibi, bunun da hedefi etki alanlarının yeniden dağılımını sağlamak.

Neo-liberalizmin temsil ettiği terör enternasyonaline karşı bizler umut enternasyonalini yükseltmeliyiz. Tüm insanlığın sağ kalmasını isteyenlerin sınırlar, diller, renkler, kültürler, cinsiyetler, strateji ve fikirlerin üzerindeki birliği.

Umut enternasyonali. Umut bürokrasisi, ya da, o haliyle bizi yokedene

benzeyen ters imge değil. Yeni bir logo ya da gardrop edinmiş aynı iktidar biçimi değil.Yeni bir soluk, evet, bir saygınlık esintisi. Bir çiçek, evet, umut çiçeği. Bir ezgi, evet, yaşam ezgisi. Milliyeti olmayan o ulus, aynı zamanda köprülük de yapan o gökkuşağı, içinde dolanıp duran kanı ayırdetmeyen o yüreğin mırıltısı, sınırlarla, gümrüklerle, kontrol noktalarıyla ve savaşlarla dalga geçen o saygısız isyandır saygınlık.

Sıradanlığı ve yenilgiciliği reddeden o isyanın umudu...

TOPLANTININ PROGRAMI

Buluşmada genelde aşağıdaki temel konular ele alınacaktır:

1-) Neo-liberalizm koşullarında yaşamın siyasal yönleri, direniş biçimleri, mücadele ve neo-liberalizme karşı, insanlık için eylem önerileri.

2-) Neo-liberalizm koşullarında yaşamın iktisadi yönleri, direniş biçimleri, mücadele ve neo-liberalizme karşı, insanlık için eylem önerileri.

3-) Neo-liberalizm koşullarında yaşamın kültürel yönleri, direniş biçimleri, mücadele ve neo-liberalizme karşı, insanlık için eylem önerileri.

4-) Neo-liberalizm koşullarında yerlilerin yaşam deneyimi, direniş biçimleri, mücadele ve neo-liberalizme karşı, insanlık için eylem önerileri.

Bu temalar, katılımcının sunduğu tebliğlerin içeriğine göre alt-temalara ayrılacaktır. Tebliğler sunulana dek, bu alt-temaların ne olacağını kestirmek zordur. Benzer biçimde, her bir temanın, çalışma gruplarının yeri, konu için kendini kaydettiren katılımcıların sayısına göre belirlenecektir. Her bir Aguascalientes'in taşıma kapasitesi belirleyici etken olacaktır. Daha kesin bilgiler hazır olur olmaz sunulacaktır.

TOPLANTININ GÜNDEMİ

27 Temmuz Cumartesi: Oventic Aguascalientes'inde Açılış (Saati sonradan bildirilecektir.)

28 Temmuz Pazar: San Cristobal de las Casas'dan ilgili Aguascalientas'lara yolculuk (La Realidad, La Garrucha, Morelia, Roberto Barrios).

29 Temmuz Pazartesi: Grup çalışmaları:

1 Ağustos Perşembe: Oventic, La Garrucha, Morelia ve Roberto Aguascalientes'lerindeki katılımcıların La Realidad Aguascalientes'ine hareketleri.

3 Ağustos Cumartesi: Tüm katılımcıların La Realidad'dan San Cristobal de Las Casas'a hareketleri.

TOPLANTIYA ULUSLARARASI KATILIMCILAR

Toplumsal Örgütler: Arjantin Mayıs Alanı Anneleri Derneği, Brezilya Merkezi İşçi Sendikası ve Topraksızlar Hareketi, Tüm Şili Konseyi, Kosta Rika Üniversite Öğrencileri Federasyonu, Haiti Canlandırma ve İletişim Derneği, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı.

Chiapas Halkıyla dayanışma hareketleri: Almanya, Avusturya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İsveç, İsviçre, Kanada, ABD, İspanya, Nikaragua, Venezuela, Avustralya.

Siyasal Örgütler: Avustralya Demokratik İşçi Partisi, Brezilya İşçi Partisi, Fransız Komünist Partisi, İspanya Birleşik Solu, Arjantin Büyük Cephesi, Porto Riko Sosyalist İşçi Hareketi, Avustralya Demokratik Sosyalist Partisi, İtalyan Komünist Yeniden-İnşa Partisi, Özgürlük ve Dayanışma Partisi-Türkiye.

İNSANLIK İÇİN, NEO-LİBERALİZME KARŞI KITALARARASI BULUŞMA-

NIN YUVARLAK MASA TOPLANTILARI VE KONULARI

MASA 1: Elimizdeki Politika Ne ve Ne Tür Bir Politikaya Gereksinimimiz Var ?

a-) Acısını çektiğimiz global iktidar. Nasıl uygulanıyor ve egemenliği nasıl yeniden üretiyor ?

b-) Global iktidara karşı nasıl direnmeli ? Siyasal ve toplumsal örgütlenme biçimleri.

c-) Geçmişle ne yapmalı ? İdeolojiler. Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla yükselen duvarlar.

d-) Politika yapmanın ve söylemenin yeni biçimleri. Yüzyılın sonunda mücadelelerde yenilikler. Halka boyun eğerek yönetme. Araçlar ve amaçlar.

PANEL: Demokrasi bir seçme özgürlüğü müdür ? Satın alma mı ? Bir vicdan özgürlüğü müdür ? Görüş mü ? Ya da kararları kimler verir ?

MASA 2: Ekonomik Sorun. Korku Hikayeleri !

a-) Neo-liberalizm; mali iktidar ve hizmetçileri. Makroekonomik göstergeler, gerçekliği çarpıtma biçimleri.

b-) Bu sisteme bir alternatif mümkün mü ?

c-) İlerleme bir kalkınma olarak spekülasyon, savaş işi, uyuşturucu kaçakçılığı ve sağlık.

d-) Çalışma, serbest pazarın diktatörlüğü, borçlanma, yoksulluk.

PANEL: Halkın hizmetinde ekonomi politik, tersi değil.

MASA 3: Bütün kültürler herkes için. Ya medyalar ? Grafittiden Siberuzaya.

a-) Bir özgürlük yolu olarak iletişim.

b-) İnsan yüzlü bir eğitim ve bilim.

c-) Direnişin sanatı ve yaratıcılığı. Yazın, şiir, resim, heykel, tiyatro, müzik ve sinema, uygulamalı sanatlar.

d-) Çeşitli kültürlerden 'gösteri toplumu'na.

PANEL: Kültürün globalleşmesi: Birleşme mi, uyum içinde farklılıklar mı? Bütün kültürler herkes için.

ÖZEL MASA: Dillerin kabulü ve gösterimi için. Dünyanın tüm dilleri. Babil'in kurtuluşu.

ÖZEL SAHNE: Gezegenin güzel sesleri ve ifadeleri için.

MASA 4: Sivil Olmayan Toplum Var mı?

a-) Örgütlenmiş sivil toplum. Sendikacılığa, hükümet-dışı örgütlere, özerkliğe, özyönetime, kentsel ve kırsal hareketlere ne oluyor ?

b-) Sivil toplumun dışlanmışları: kadınlar, eşcinseller, HIV pozitivler, uyuşturucu bağımlıları, yaşlılar ve çocuklar.

c-) Ölüm makinasına karşı sivil toplum: antimilitarizm ve çevrebilim.

d-) Baskı ve direnme. Cezaevleri ve akıl hastaneleri. İnsan hakları mücadelesi.

PANEL: Yeni örgütlenme biçimleri ve sivil direniş.

MASA 5: Bu Dünyaya Birçok Dünya Sığar.

a-) Bir barbarlık olarak gerçeklik: otoriterlik, soykırım, etnik kıyım, iç savaş.

b-) Yeni ve eski kimlikler. Tüm dünyanın 'kızılderilileri'.

c-) Gezegeni bölen duvarlar: göç

ve sürgün.

d-) Direniş ve dayanışma. Yerelden globale. Cemaat adetleri, özerklik, ulusal kurtuluş, halkların birliği ve dünya mücadeleleri ağı.

PANEL: Öldürüldüklerinde dahi ölmeyi aklından geçirmeyen tüm kültür ve uygarlıklar.

PANEL: Irkçılığa, marjinalleşmeye ve düşmanlıklara karşı. Amerika, Avrupa, Okyanusya, Afrika ve Asya yerlileri. Farklılıklarınızı özgürce ifadelendirin.

ÖZEL MASA: Evrensel ilgi duyulan öneri ve yerel deneyimler için.

Güneydoğu Meksika dağlarından,
Asi Komutan Yardımcısı Marcos
Meksika, Temmuz 1996..."

BULUŞMAYA KATILIM

Kıtalararası toplantıya İtalya, Japonya, İrlanda, Almanya, Avusturya, Hollanda, İsviçre, Filipin, Belçika, Fransa, Danimarka, İngiltere, Türkiye, Ekvator, Şili, Güney Afrika, Kanada, Guatemala, Kürdistan, Küba, Uruguay, Haiti, Nikaragua, Venezuella, Moritanya, Portekiz, Avustralya, Kostarika, Arjantin, İran, Porto Riko, Peru, Meksika, Bask Ülkesi, İspanya, İsveç, Amerika, İrlanda, Brezilya, Kanarya Adaları, Doğu Timor ve Zaire de dahil olmak üzere 47 ülkeden 3500 civarında insan katıldı. Katılanların en kalabalık olduğu ülkeler (500 kişiyi aşkın Meksikalı'yı saymazsak) İtalyanlar (400), Fransızlar (280), İspanyollar (260) ve Amerikalılardı (250)... Ayrıca toplantıya farklı imzalarla 190'ı aşkın tez ve tebliğ sunuldu.

Çalışmalar Oventic, La Realidad, La Garrucha, Morelia ve Roberto Barrios'da yürütüldü. Kıtalararası buluşmaya Danielle Mitterrand, *'Latin Amerika'nın Kesik Damarları'* adlı kitabın yazarı Uruguaylı Eduardo Galeano, Venezuellalı eski gerilla lideri Douglas Bravo, Peru eski Troçkist köylü önderi Hugo Blanco, Fransız sosyologlardan Alain Touraine ve Yvon Le Bot, Rus kökenli Fransız sinemacı Pavel Lounguine ile Patrick Grandperret, Fransız aydını Jacques Blanc, Amerikalı James Pefrus, Meksikalı Gustavo Esteva ve Pablo Gonzales Casanova gibi tanınmış entellektüeller de katıldı.

"NE İYİ ETTİNİZ DE BURAYA GELDİNİZ..."

La Realidad'daki çalışmalara katılan Komutan Yardımcısı Marcos, yaptığı bir konuşmada şunlara işaret etti. "Buraya, çok uzaklardan, farklı kıtalardan geldiniz... Sağolun... Ben de buraya dağların balkonu Lacadona'dan geliyorum... Bizleri buluşturan neden neo-liberalizme karşı mücadele kararlılığı... (...)

1989 öncesinde iki kutuplu bir dünyada yaşıyorduk. Bir yanda ABD, Japonya ve Avrupa, öte yanda Doğu Bloku vardı. Bu kamplaşma İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan

NATO ve Varşova Paktı'nda somutlanıyordu. İkinci Dünya Savaşı ile devreye giren iki kutuplu 'global savaş' kavrâmı ve pratiği, adı konmamış ve ekonomik, kültürel, ideolojik ve siyasal düzlemde yürütülen bir Üçüncü Dünya Savaşına denk düşüyordu. Kıran kırana ve çok farklı cephelerde yürütülen bu savaşta, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sosyalist kamp yenildi. Üçüncü Dünya Savaşının bitmesi ile çok kutupluluk devreye girdi. Bu arada Üçüncü Dünya Savaşının noktalandığı gezegenimizde Dördüncü Dünya Savaşı başladı. Savaşı, dünya halklarına ve emeğe yönelik azgın neoliberal saldırı ve küresel çapta borsaların asalak egemenliği başlattı. Şimdi Dördüncü Dünya Savaşı kesitinden geçiyoruz... Dördüncü Dünya Savaşı çok net. Kimin kime düşman olduğu ve saldırdığı bir sır değil. Neo-liberal yağma ve saldırı için halkları unutturup, marjinalleştirerek yok etmek, bomba atarak yok etmekten çok daha kolay ve ucuz...

Borsaların egemenleri, küresel talancılar, dünyayı ve halkları marjinalleştiriyor. Neo-liberal saldırı, dünya halklarını birbirine kırdırtıyor. Dünyayı ve üretkenliği küçülten onlar, gezegenimizde Yugoslavya ve Lübnanlar'ı çoğaltıyorlar... Gezegenimizde korkunç bir fragmantasyon süreci yaşanıyor... Emekçi insanlar ve halklar izole edilip, unutturuluyor. Üretenler ve tüketenler birbirinden ayrılıyor. Dünya çapındaki asalaklığın hükmettiği taban genişliyor... İnsanlığın büyük çoğunluğu, açlığa ve kırıma mahkûm edildi, marjinalleştirildi... Neo-liberalizm, üretmeyen, hükmeden asalak bir insan tipi yarattı... Egemenler, tüm doğal zenginliklere el koydu: Tıpkı Chiapas uranyumuna, petrolüne, elektriğine Meksika tarafından el konması gibi... Yağmalanan Güney'in unutulmuş insanları, büyük acılar içinde unutturulmaya karşı direniyor... (...)

Zapatist hareketi, Üçüncü Dünya Savaşının bitip, dördüncünün başladığı sürecin ürünüdür. Daha önce Che'den, geleneksel soldan, öncü savaşçılığından, devrimcilikten, halkçılıktan, Leninizm'den, Mao'dan ve proletarya diktatörlüğü görüşlerinden öğrenen ve onlara inanan gençler 1983'de bütün halkların kurtuluşu için mücadele kararı alıp, Chiapas dağlarına geldiler... Ancak karşılaştıkları gerçek karşısında, dogmatik ideolojik reçetelerinin işe yaramadığını görünce şok oldular... Maya kültürü, İspanyol sömürgeciliğine karşı kahraman direniş geleneği, bu genç insanları sarsarak, bir daha düşünmeye ve öğrenmeye yöneltti... Böylelikle onlar, dogmatik reçete ve inançlarıyla halka birşey veremeyince Maya kültüründen, geleneklerinden, direnişinden ve yerlilerden öğrenmeye başladılar... Onlarla bir oldular, birleştiler...

Böylelikle 1983 direnişi, yerlilerden öğrenerek, unutulanların/unutturulan halkların başkaldırısını örgütledi... 1994 Ocak'ındaki Zapatista ayaklanması, neoliberalizmin orgazmına denk düştü... Bu kopuş anında, beş yüzyıllık sömürüye karşı başkaldırı ayaklandı, biz bunun yirmi yıllık periyodu ve bizden öncekilerin takipcisiyiz... Neo-liberal saldırı ve Meksika hükümetinin yaşadığı bu şok, 1983 gençleri değil, tümüyle değişmiş yeni-Zapatizmin eseriydi. 1994 Ayaklanmasında, başlangıçtan yani 1983'ten çok farklıydık ve değişmiştik...

Zapatistalar, neo-liberal vahşete karşı bir patlama idi... Bizler gibi, ekonomik gelecekleri yok edilmiş bir çok ülke ve unutulmuş/unutturulmuş halk da patladı... (...) Dünyanın balkonundan net bir biçimde açıklıyorum: Neo-liberalizme karşı mücadele-

de yapılması gerekenler Marcos'un ve Zapatistalar'ın işi değil, bunlar bizim tekelimizde değil... Bu hepimizin, tüm insanlığın işi... Bu çağın sonundaki karanlıklar içinde de insanlar direnmeyi unutmadılar... Kıtalararası direnişe bir yön vermek gerek, ama biz değil, bu yönü onlar yani halklar ve emekçiler vermeli... Halkların ve emekçilerin, profesyonel yol göstericilere, çok akıllı geçinen insanların lafazanlığına ihtiyacı yok... Neo-liberalizme karşı kıtalararası mücadelede yapmak ve vermek istedikleri, sadece halkların ve emekçilerin tasarrufundadır...

Biz mücadele eden tüm insanlara, sempati duyuyoruz... Ama onlara kendi etiketimizi yapıştırmıyoruz, bunu kesinlikle istemiyoruz... Herkes kendi adına mücadele eder... Mücadele eden insanların kavgası bizim tekelimizde değil, onlara aittir... Herkes kendi yordamıyla dövüşür... Ve unutturulmak istenen insanlar, sadece sisteme karşı mücadele vererek, şu andaki konumlarından kurtulabilirler. Unutturulmak istenen insanlara, iktidara karşı koyabilmenin yerini söyleyebiliriz, 'hangi dünyayı istiyorsanız, o dünya olanaklıdır...' diyebiliriz... Ancak nasıl bir dünya istediğimizi, sadece biz söyleyemeyiz, dikte ettiremeyiz... Bu konuda sözü olanların hepsinin bir araya getirilmesi mümkün ve gereklidir... (...)

Unutulmuş/unuttturulmuş büyük insanlığın, birlikte eylem imkânı vardır, bu imkân güçlendirilmeli ve bu doğrultuda politikalar üretilmelidir... Dünya çapında bayrak ve önder istemeden konuşmasını, istemesini ve mücadeleyi öğrenmeliyiz... Eğer, bu kıtalararası buluşmada, bunun bir yolunu arayıp bulabilirsek ya da en azından nasıl bir dünyayı düşlediğimizi formüle edersek, önemli bir şey yapmış sayılabiliriz... (...)

Dünyayı yoksullar için daha yaşanılabilir bir dünya yapmak yolunda, umuyoruz ki, buluşabiliriz... Burada insanlar tanıştı, şimdi paylaşabilirler... Belki bunların hiçbiri de olmaz. Bu bir başlangıç ve bir deneme sadece... Bu toplantıda, bekli bir yanıt bulamayıp, boşa vakit geçirmiş olacağız. Ama neoliberalizme karşı ezilenlerin gücünü yeniden inşa etmek yolunda, ilk adım olarak, bu gücü kavramak ta önemlidir... (...) Birbirimize karşı toleransa ve birbirimizi anlamaya muhtacız. Birinin diğerine hükmettiği politika, bu buluşmanın harcı değil ve olmamalı... Baskı çemberini kırmak ve tarihi monoton bir dans olmaktan kurtarmak için birbirimize karşı toleranslı ve muhtaç olduğumuzu unutmamalıyız... (...) Dün akşam dans etmenizi güçleştirdiyse de, yağmur gelmenizi engelleyemedi... Ne iyi ettiniz de buraya geldiniz..."

"SESLERİMİZİ BİRLEŞTİRELİM !"

"Dünya kapitalizminin yeniden yapılanma aracı olan ve insanlığa karşı küresel bir saldırı niteliği taşıyan neoliberalizme karşı mücadelede bizim nasıl bir politikamız olmalı?.. (...) Halkları bu saldırı karşısında korumak için kıtalararası bir örgütlenme gerekiyor... (...) Yeni sol örgütlenme, solun krizini

ciddiye alarak, örgütlenme ve mücadele tarzında demokratik yenilenmeyi gerçeklemeli... (...) Geçmişi ne yapmalı?.. (....) Berlin Duvarının yıkılması köklü bir kopuş noktasıdır... (...) Sol, yıkarak büyüyebilir mi? Veya solu büyütecek olan, haklı öz-savunmayı reddetmeyen ama şiddete yaslanmış mücadele biçimlerini öne çıkarmaktan imtina eden bir barış, adalet, özgürlük, demokrasiye dayalı katılım ve karar mücadelesi değil midir?.. (...) Kendimize sormamız gereken şu: İktidarı almak gerekli mi? Eğer gerekli ise, alınan iktidarın, yığınlara borçlu olduğu doğrudan bilgilendirme ve kontrol nasıl gerçekleştirilecek?.. (...) Emretmeyen, insanların gerçekten hizmetkârı olan bir yönetim nasıl gerçekleştirilebilir?.. (...) Sol mücadelenin araç ve amaç uyumu nasıl gerçekleştirilecek? Mücadelenin biçimi mutlaka şiddete mi dayanmalı veya sivil-demokratik mücadele sola ne anlatır?.." konularının tartışıldığı Chiapas toplantıları, bir dizi ortak karar da aldı.

Chiapas'taki buluşma sonucunda açıklanan "Deklarasyon"da, kıtalararası bir mücadele ağının oluşturulması ve neo-liberalizme karşı mücadelede unutulup, dıştalanmış insanlara ve halklara ait gerçeklerin serbest dolaşımı için, bir kıtalararası iletişim şebekesinin de kurulması istendi. Ayrıca 1996'ı Kasım'ında, Avrupa'da yeni ikinci bir buluşma toplantısının düzenlenmesi ve "daha iyi bir dünya için kansız, silahsız, nefretsiz bir proje oluşturulması" da karar altına alındı.

DOSYA : İZMİR

İZMİR'in GEZGİNLERİ

İlhan Pınar

"...Uzak ülkelerde bir yabancı için egzotik olan tek şey yabancının kendisidir."
Ernst Bloch

İzmir'in Osmanlı dönemi tarihi üzerine yapılan araştırmaların belli başlı kaynakları vardır; yerel yönetim kaynaklarının bilinen nedenlerle elde bulunmamasından dolayı geriye kalan kaynaklar; şehirde görevli bulunan (Venedik, Hollanda, Fransa, İngiltere, Avuturya, Rusya, Almanya ve Yunanistan) konsolosların raporları, merkezi yönetim belgeleri, hacı olmak amacıyla yola çıkan ve İzmir'e uğrayan hacı adaylarının (1333, Wilhelm von Boldensele; 14 Ekim 1630, George Christoph von Neitzschitz; 1655, Heinrich Wilhelm Ludolph) anlatıları ve Avrupa ticaretinin dayatmasıyla 17. yy. başlarında dünya ticaret sahnesine çıkan şehre duyulan ilgi üzerine gittikçe artan miktarda İzmir'e gelmeye başlayan gezginlerin seyahatnameleridir. Gezgin anlatıları, her ne kadar dikkatli okunması gereken metinler olsa da bu kadar kısıtlı kaynağın bulunduğu bir ortamda, ister istemez büyük önem kazanmaktadır. 17. yy. başlarından itibaren, 19. yy. sonuna gelindikçe inanılmaz sayılarda artış gösteren gezginler, birçok ortak nokta dile getirmiş olsalar da her bir gezgin sonunda kendi İzmir'ini betimlemiş ve anlatmıştır. Böylelikle her gezginin bir İzmir'i ortaya çıkarken, bu gezginler de bir yerde İzmir'in gezginleri olmuşlardır.

Gelen gezginlerin bazıları, hükümet veya krallarının görevlendirmesiyle (Joseph Pitton de Tournefort), bazıları sadece ve sadece kendi meraklarını gidermek amacıyla, kimisi Protestan cemaatini oluşturmak misyonuyla (Christoph Wilhelm Lüdeke), kimisi de kolonileştirme düşünceleri için gözlem yapmaya (Ludwing Ross, Karl Kaerger) gelmişlerdir.

Belki de burada saptanması gereken, 17. yy. başlarına kadar hiçbir gezginin (birkaç istisna dışında) İzmir'e ilgi göstermediğidir (Nikola de Nikolai, 1552'de Sakız'a uğramasına rağmen, İzmir'e gelmemiştir); hatta ve hatta, aynı döneme kadar gezginlerden daha çok sayıda yörede dolaşan hacı adayları, çeşitli adalara uğrarken, İzmir'e gelmeyi düşünmemişlerdir. Fakat 17. yy. ilk çeyreğinden başlayarak İzmir, Avrupa'nın ilgisine mazhar olmuş, buna doğru orantılı olarak da gezginler giderek artan bir geliş grafiği çizmişlerdir; ayrıca, daha önce yolları İzmir'e uğramayan hacı adayları, artık İzmir'i ziyaret etmeden geçmez olmuşlardır.

Gelen gezginler, yalnızca İzmir'le

ilgili değil, Osmanlı şehirleri ve insanlarıyla ilgili verdikleri bilgiler, Avrupalı düşünürlerin Osmanlı ve Doğu toplumları üzerine düşünmelerini sağlamış, bu düşünürler, Osmanlı toplumu ve yönetimini tanımaya ve kavramlaştırmaya çalışmışlardır; böylece, Avrupa'da, daha önceden Osmanlının askeri gücüne dayalı bir mit oluşmuşken (ki İstanbul'un alınmasıyla bu doruk noktasına ulaşmış, pazar ve panayır yerlerinde Türklerle ilgili risaleler satılmaya başlamıştır); Kırım savaşıyla sona erecek olan bu mitin yerini tanıma ve kavramlaştırma süreci almıştır. Bu durum, Avrupalı düşünürlerin kendi toplumları üzerine de düşünmelerine ve toplumsal gelişimde iradi olmalarına yol açmıştır.

Gezginlerin İzmir'e gelişlerinin başlangıç tarihini 17. yy. başları olarak aldığımızda, Akdeniz ticaretine hakim olan veya bu şartları zorlayan ülkenin gezginlerinde orantılı bir artış gözlemek mümkündür. Dolayısıyla 19. yy. başlarına kadar gelen gezginler, Hollandalı, İngiliz ve Fransız olmuş, bundan sonra gelen gezginlerde çeşitlilik artmış, bu ülke gezginlerine Avusturyalı ve Alman gezginler de katılmıştır.

19. yy.'da gelen gezginlerde, önceki tarihlere göre bir nitelik değişimi de söz konusudur ki, bu değişim yüzyılın ikinci yarısında daha da belirginleşmiştir. 19. yy. öncesi gezginler, uğradıkları şehirler hakkında her türlü bilgi vermeyi üzerlenirken; 19. yy. ikinci yarısından sonra konular daha özgülleşmiş ve bilimsel bir niteliğe bürünmüştür. Hele hele 19. yy. sonu ve 20. yy. başlarında Osmanlı, toprağı, yönetimi ve toplumuyla atomlarına ayrılmış ve mercek altına yatırılmıştır. İşte bu bilimsellik özelliği gösteren bilgi toplama ve kavramlaştırma alanına "Oryantalizm" diyoruz. Bu durum aynı zamanda Osmanlı'nın çok milletli yapısının çözülme ve dağılma aşamasının dış dinamiğini oluşturan unsurlardan önemli bir tanesidir.

Tabii bu aşamada "Orien", "Levante" ve gezgin kavramları üzerinde biraz durmak ve açıklamaya çalışmak gerekmektedir.

Oryantalizm'in türetildiği Latince "Oriens", güneş tanrısı, sabah ve doğu anlamlarına tekabül etmektedir; karşıt kavramı da "Occidens"tir ve batı ve akşam anlamına gelmektedir. Yani Avrupa, coğrafi keşifler ve ticaretle, coğrafik, ticari ve kültürel hegemonya kurma aşamasına gelince, dünyayı da kendi çıkarları doğrultusunda tanımlamıştır. Örneğin, bu dönem öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı ülkesi, Türkiye, Büyük Türk'ün Yurdu, Büyük Efendi'nin Toprakları gibi kavramlarla karşılanırken, bu dönemle birlikte yavaş yavaş "Orient" kavramı devreye girmiş ve Oryantalizm, Napolyon'un Mısır seferinden sonra 19. yy.'daki tahtına oturmuştur. Fakat Avrupa her yüzyılda Oryantalizm'i biraz daha geliştirirken, Oksidentalizm diye bir şey bilimsileştirmemiştir. Bundan şöyle bir anlam çıkarılabilir; Oksident (Avrupa=Dünya), kendi dışındaki ülkeleri ve halkları tanımlayan ve egemen olan şeydir; yani Avrupa'nın biçimlendirdiği ve meşrulaştırdığı bu Dünya bizatihi Oksidentalizm'in kendisidir. Oksident dışındaki her yer ve her şey bilgi nesnedir. Oryantalizm de Oksident'in egemenliğine giden yolda bir bilgi edinme türü veya Doğu'yu kurgulamaya çalışan araştırma tekniğidir.

Peki bu "Orient" diye adlandırılan yer neresidir? Hemen şu saptama yapılabilir; "Orient", "Levant"ı da kapsayan şemsiye bir kavramdır. "Orient"in coğrafya olarak neresi olduğu çok tartı-

şılmıştır. Bu tartışma esnasında Avusturya ve Balkanların da "Orient" olduğunu ileri sürenler olmuştur. Marsilya, Venedik ve Tiryeste'nin "Orient"e açılan kapılar olduğu üzerinde uzlaşılmış bir görüştür. Hans Barth, 19. yy. sonunda "Orient" üzerine şunları söyler: "...Eski Theseus (Atina) şehri, Avrupa kültürünün beşiği değil midir? Atina, Avrupa başşehirleri gibi fevkalade bir şehir olmamış mıdır? Atina'daki bulvarlar, görkemli binalar ve Yunan üslubundaki saraylar, Berlin ve Paris'tekinlerdeh daha mı az güzeldir?

Bütün bu sorulara olumlu cevaplar verilebilir; fakat yine de Atina 'Orient'tir. Avrupa kültürünün yakın zamanda Atina'da meydana getirdiği oluşum makyajdan başka bir şey değildir. Özgürlük soluyan saraylara giydirilen gömlek dar gelmektedir; palikarya bacakları, Frenk pantolonunun zindanvari paçalarından. fistanın havadarlığına özlem duymaktadır.

İnsanların zihniyet dünyası da 'Oriental'dir ve 'Orient'in kendine özgü bir zihniyeti vardır. Bu zihniyet, antik Helen zihniyeti değildir; bu zihniyet, reaya zihniyetidir ve serbest kalan reaya bu yeni Avrupa kültürü tarafından boyanmaya istek duymaktır. Ve bu istek gerektiği şekilde ilerlemektedir. Yani Atinalı Tiryeste'ye gittiği zaman Avusturya'ya gitmemekte, Avrupa'ya gitmektedir!"

Barth'ın tanımladığı "Orient", Atina, İstanbul, İskenderiye, Beyrut, İzmir ve Kudüs'ü içine alan bir coğrafyadır ki bu coğrafya Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasıdır.

Avrupa'nın Aydınlanma sonrası yeni yöneliminin (Neu Orienterung) dönüm noktası Napolyon'un Mısır seferi olmuş, bunu izleyen iki büyük olay bu yönelimin egemenlikle sonuçlanmasını doğurmuştur; birincisi, Yunan Bağımsızlık Savaşıdır; ikincisiyse Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır; kanalın açılması egemenliği tescillemiş, belki de bu yüzden Kraliçe Eugenie, yanına Edouard Riou ve Theodore Frere gibi sanatçıları alarak açılış törenlerine gitmiş, Giuseppe Verdi de *Aida* adlı operayı bestelemiştir.

Gezginlere gelince, 19. yy. başlarına kadar gelen gezginleri kabaca dini amaçlı, devlet görevlisi, antik döneme ilgi duyan ve Kutsal Topraklar'a giderken uğrayanlar olarak tasnif edebiliriz. 19. yy.'la birlikte tüm bu nedenlerin yanı sıra bireysel-psikolojik nedeni de ekleyebiliriz ki belki de sadece bu neden, 19. yy. Avrupa'sının analizini gerektirebilir. En azından bu döneme ait şu iki saptamayı yapabiliriz: Napolyon, Mısır seferiyle Avrupalı'nın seyahat etme zevkini uyandırmakla kalmamış, aynı zamanda onlara seyahatin nereye yapılacağını da işaret etmiştir; ikinci saptamaysa, Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve bunlara bağlı olarak toplumsal alt-üst oluş karşısındaki bireyin yalnızlık acısı ve çaresizliği ve bu durumun farkına varmasını engelleyeek çıkış yolu olarak devingen olmak ve seyahat etme çözümünü bulmuş olmasıdır. Ki bu durum, yüzyılla özdeşleşecek "19. yy. serüvencisi'ni ortaya çıkarmıştır. Bu yüzyılda önce buharın gemilerde kullanılmaya başlaması, daha sonra demiryollarının hızla yayılması seyahat isteğini kamçılamış ve gezgin sayısı inanılmaz boyutlara varmışıtr. Bu yüzyılda gezginlerin tüm uğraşı, Doğu'nun üzerindeki gizi kaldırmak, fakat yanı sıra da kurulan egemenliği, yalnız ve çaresiz bireyin manevi dünyasında hazza dönüştürmek olmuştur. Çünkü ağırlıklı olarak, 19. yy. gezginleri, yalnızlıklarını "Orient"le paylaşmak için gelmişler; geldiklerinde

de gezdikleri yerlerle geldikleri ülkeleri karşılaştırmış ve "Orient"i kıyasıya yererek üstünlük duygularını okşamışlardır. Fakat ülkelerine döndüklerinde o yerilesi "Orient"i hep özlemle anmışlardır. Bu durum da 19. yy. Avrupa'sının bireyinin içinde bulunduğu haleti ruhiyeyi yansıtması açısından ilginç bir durumdur.

Bu duruma şu iki örneği verebiliriz: "...Önasya'nın başşehrinde (İzmir) kaldığımız sürece, bizi buraya bağlayan ve heyecanlandıran bu değişkenlik, bu çeşitlilik ve bu karşıtlıktı; evet, işte bunların hepsi şimdi bile hâlâ gözlerimizin önünden pırıl pırıl ve güneşli bir renk cümbüşü halinde birer birer geçiyor." (Paull Lindau, *An der Westküste Kleinasiens*, s. 136, Berlin, 1900).

Murad Efendi (Franz von Werner) ise şöyle der: "Hayatımın ilerleyen yıllarında, Küçük Asya'ya çok büyük özlem duydum. Bir Asyalı, Avrupa'da yaşadığı zaman sıkılır, bunalır; hava onu boğacak gibi, gökyüzü tepesine düşecek gibidir. Bu durum, benim için de anlaşılır bir durum haline gelmiştir. Çünkü Asya köklerimizin beşiğidir!" (Murad Efendi, *Türkische Skizzen*, 1. cilt, s. 247, Leipzig 1878.)

Bu açıklama çabası genel bir açıklama değildir ve mümkün olduğunca kişiseldir ve eleştirel katkıya açıktır. Buna bağlı olarak, bu açıklamadan, gezgin anlatılarının gözardı edilmesi gerektiği değil, bilakis bu anlatıların dikkatle okunması ve incelenmesi gerektiği anlaşılmalıdır.

Ben bu kısa yazının çerçevesi içinde, inceleyebildiğim ve dolayısıyla arşivimde bulunan gezginlerin bibliyografyasını vermekle yetineceğim; bu

Jacop Spon, kendi seyahatnamesinden, 1681 [İ. P.]

yüzden de bu bibliyografya genişletilebilir ve genişletilmelidir de.

17. YÜZYIL:

•Arnd Gebhardt von Stammer, İzmir'e geliş tarihi: 1650. *Morgenländische Reise-Beschreibung*, Jena, 1675.
•Jean Baptiste Tavernier (1605-1689), İzmir'e geliş tarihi: 1663/64. *Vierzig Jährige-Beschreibung*, Nürnberg, 1681.
•Jean Thevenot (1633 Paris-1667 İran), İzmir'e geliş tarihi: 1656. *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Y., İstanbul, 1978.
•Jakob Spon, hekim; İzmir'e geliş tarihi:

Ekim 1675. *İtalienisce, Dalmatische, Griechische und Orientalische Reise-Beschreibung*, Nürnberg, 1681.
•Cornelis de Bruyn, İzmir'e geliş tarihi: Temmuz 1678. *Reizen Van Cornelis de Bruyn*, Delft, 1698.

18. YÜZYIL:

•Joseph Pitton de Tournefort (5 Haziran 1656, Aix-en-Provence- 28 Aralık 1708, Paris). Botanikçi ve hekim. İzmir'e geliş tarihi: Aralık 1701. *Beschreibung einer auf königlichen Befehl unternom-menen Reise nach der Levante*, Nürnberg, 1777.
•1720'lerde bir Cizvit papazın İzmir'den gönderdiği mektup. *Sammlung der Merkwürdigsten Reisen in den Orient*, 4. Kitap, Yay. Haz. H.F.G. Paulus, Jena, 1798.
•Richard Pococke (1704-1765). İzmir'e geliş tarihi: 1739. *Beschreibung des Morgenlandes*, Erlangen, 1754.
•M. Stephan Schulz; Alman din adamı. İzmir'e geliş tarihi: 1752. *Sammlung der Merkwürdigsten Reisen in den Orient*, Yay. Haz. H.F.G. Paulus, Jena 1801.
•Christoph Wilhelm Lüdeke; Alman din adamı. İzmir'e geliş tarihi: 1759-1768 tarihlerinde İzmir'de yaşamıştır. *Glaubwürdige nachrichten von dem Türkische Reiche nach seiner neuesten Religions und Staatverfassung nebst der Beschreibung eines zu Smyrnen errichteten Evangelischen Kirchen-wesens*, Leipzig 1770.
•Johann Hermann Riedesel (10 Kasım 1740, Höllrich-20 Eylül 1785, Viyana). İzmir'e geliş tarihi: 1768. *Randbemerkungen über eine Reise nach der Levante 1768*, Darmstadt 1640.
•Louis François Comte de Ferrieres-Sauveboeuf; özel görevle Doğu yolculuğuna çıkmış, ülkesine dönüp emekli olduktan sonra faili meçhul bir cinayette öldürülmüştür. İzmir'e geliş tarihi: 1782-1789. *Reisen durch die Turkei*, Leipzig, 1790.
•James Dallaway (20 Şubat 1763, Bristol-6 Haziran 1864, Leatherhead); İngiliz topoğrafyacı ve yazar. İzmir'e geliş tarihi: 1796. *Reise nach Constantinopel, der Ebene von Troja, und in die Levante*, Berlin-Hamburg 1801.

19. YÜZYIL:

•Mirza Ebu Talib Han (?-1805, Kalküta), İzmir'e geliş tarih: Ekim 1801. *Reisen in Asien, Afrika und Europa*, Leipzig, 1987.
•Otto Magnus von Stackelberg (1785-27 Ağutos 1837). İzmir'e geliş tarihi: 1811. *Entdeckungen in Hellas*, Yay. Haz. Heinrich Alexander Stoll. Berlin, 1979.
•Baron Anton Prokesch von Osten; Avusturyalı diplomat. İzmir'e geliş tarihi: Aralık 1825-Aralık 1828. *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, Cilt 3, Stuttgart, 1837.
•James Emerson; İzmir'e geliş tarih: Ağustos 1828. *Letters From The Aegean*, Londra, 1829.
•Ernst Christoph Döbel (22 Eylül 1805-?), Alman zanaatkâr. İzmir'e geliş tarihi: 1832. *Wanderungen im Morgenlande*, 5. Baskı, Leipzig, 1845.
•Alphonse de Lamartine (21 Ekim 1790, Maon-1 Mart 1869). İzmir'e geliş tarihi: 15 Mayıs 1833. *Oeuvres de Lamartine; Voyage en Orient*, Brüksel, 1836.
•F.V.J. Arundell; İngiliz din görevlisi. İzmir'e geliş tarihi: Ekim 1833. *Discoveries in Asia Minor*, 2 cilt, Londra, 1834.
•Barones Pauline Nostitz. İzmir'e geliş tarihi: 1835. *Johann Wilhelm Helfer's Reisen in Vorderasien und Indien*, Leipzig, 1873.
•W.J. Hamilton. İzmir'e geliş tarihi: 1835/36. *Reisen in Kleinasien, Pontus*

und Armenien, Leipzig, 1843.
•Gotthilf Heinrich von Schubert. İzmir'e geliş tarihi: 1836/37. *Reise in das Morgenland*, Erlangen, 1840.
•Arsene François Bulard. İzmir'e geliş tarihi: 1833/38. Sultan II. Mahmud tarafından veba üzerine araştırma yapması için görevlendirilmiştir. *Ueber die Orientalische Pest*, Leipzig, 1840.
•Sir Charles Fellows (Ağustos 1799, Nottinghamshire- 8 Kasım 1860, Londra). İzmir'e geliş tarihi: Şubat 1838-Şubat 1840. *Ein Ausflug nach Kleinasien und Entdeckungen in Lycien*, Leipzig, 1853.
•Helmuth von Moltke (26 Ekim 1800, Parchim- 24 Nisan 1891), Alman subay. İzmir'e geliş tarihi: 4 Ağustos 1836. *Briefe Über Züstände und Begeben-heiten in der Türkei aus den Jahren 1835/39*, Nördlingen, 1987.
•Ida Pfeiffer (1797-1858). İzmir'e geliş tarihi: Mayıs 1842. *Reise einer Wienerin in das Heilige Land*, Frankfurt a. M. Tarihsiz.
•Ludwig Ross. İzmir'e geliş tarihi: Ocak-Şubat 1845. *Kleinasien und Deutschland. Reisebriefe und Aufsätze mit Bezugnahme auf die Möglichkeit Deutscher Niederlassungen in Kleinasien*, Halle, 1850.
•P. V. Tschihatscheff. İzmir'e geliş tarihi: 1847/48. *Reisen in Kleinasien und Armenien 1847/63*, Gotha, 1867.
•C. T. Newton. İzmir'e geliş tarihi: 20 Şubat 1853 ve 10 Ekim 1854. *Travels Discoveries in the Levant*, 2 cilt. Londra, 1865.
•Louis Storari. İzmir'e geliş tarihi: 1854-57. *Guidi du Voyageur a Smyrne*, Paris, 1857.
•Hermann Scherer. İzmir'e geliş tarihi: 1859/65. *Eine Oster-Reise ins Heilige Land*, Frankfurt a. M., 1860. *Reisen in der Levante*, Frankfurt a. M., 1866.
•Moritz Busch (13.12.1821-?), Alman yazar. İzmir'e geliş tarihi: 1860 ve 1864. *Eine Wallfahrt nach Jerusalem*, Leipzig, 1861. *Bilder aus dem Orient*, Tiryeste, 1864.
•Theodor Schuchardt. İzmir'e geliş tarihi: 1861. *Orientalicshe Reisebilder*, Leipzig, 1864,
•Henry J. van Lennep, İzmir'e geliş tarihi: Nisan 1864. *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, 2 cilt, Londra, 1870.
•Karl von Haller. İzmir'e geliş tarihi: 1864. *Orientalische Ausiflüge*, İngenbohl, 1871.

Avusturya elçisi Anton Graf Prokersch-Otsten, Byzans und das Abendland, Jakop Philipp Fallmerayer (1790-1861), Viyana, 1943 baskısından [İ. P.]

•Ernst Curtius (2 Eylül 1814; Lübeck-11 Temmuz 1896). İzmir'e geliş tarihi: Eylül 1871. *Entdeckungen in Hellas*, Yay. Haz. Heinrich Alexander Stoll, Berlin, 1979.

•Friedrich Julius Seiff (20.10.1812-1875), Alman mühendis. İzmir'e geliş tarihi: Nisan 1872. *in der Asiatischen Türkei*, Leipzig, 1875.

•Karl von Sczherzer, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İzmir Konsolosu. *Smyrna*, Viyana, 1873.

•Mrs. Brassey. İzmir'e geliş tarihi: Kasım 1874. *Sunshine and Storm in The·East*, 2 cilt, Leipzig, 1880.

•F. Loehis. İzmir'e geliş tarihi: Ekim-Kasım 1881. Kitabın içinde Friedrich Bömches'in raporu yer almaktadır. *Beiträge zur Kenntnis der Levante*, Leipzig, 1882.

•Georgiades Demetrius. *Smyre en L'asie Mineure*, Paris, 1885.

•Firmin Rougon, Fransa'nın İzmir konsolosu. *Smyrne*, Paris, 1892.

•Han Barth-Rom (29.9.1862-28.2.1928), Alman gazeteci, İzmir'e geliş tarihi: 1893. *Unter Südlichem Himmel*, Leipzig, 1893.

•E. Kauder. İzmir'e geliş tarihi: 1899. *Reisebilder aus Persien, Turkestan und der Türkei*, Braslau, 1900.

•Heinrich Gelzer. İzmir'e geliş tarihi: 1899. *Geisthliches und Weltliches aus dem Türkisch-Griechischen Orient*, Leipzig, 1900.

•Rudolf Lindau (10 Ekim 1829, Gardelegen - 14 Ekim 1910, Paris); Almanya'nın Düyun-u Umumiye üyesi. İzmir'e geliş tarihi: Mayıs 1899. *Zwei Reisen in der Türkei*, Berlin, 1899.

•Paul Lindau (3.6.1839, Magdeburg - 31.1.1919, Berlin), Alman gazeteci-yazar-tiyatro yönetmeni. İzmir'e geliş tarihi: Mayıs 1899. *An der Westküste Kleinasiens*, Berlin, 1900.

20. YÜZYIL:

•Ferdinand Brockes, Alman rahip. İzmir'e geliş tarihi 1900. *Querdurch Klein Asien*, Gütersloch, 1900.

•Paul Linderberg (11.11.1859 - 31. 12. 1943), Alman gazeteci. İzmir'e geliş tarihi: 1902. *Aauf Deutschen Pfaden im Orient*, Berlin, 1902.

•Alfred Kerr (25 Aralık 1867, Breslau- 12 Ekim 1948, Londra), Alman şair-gazeteci-yazar. İzmir'e geliş tarihi: ? *Die Welt im licht*, Köln-Berlin, 1977.

•Alfred Philippson, Bonn Üniversitesi cofrafya profesörü. İzmir'e geliş tarihi: 1901-1904. *Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien*, Gotha, 1911.

•Gotthold Schulz- Labischin. Berlin Müzisyenler Topluluğu'nun Doğu Yolculuğu'nu kaleme almıştır. Topluluğun İzmir'e geliş tarihi: Nisan 1908. *Die Sängerreise der Berliner Liedertafel nach dem Orient*, Berlin, 1908.

•Richard von Eisenstein. İzmir'e geliş tarihi: Nisan-Mayıs 1911. *Reise nach Konstantinopel, Kleinasien, Rumänien, Bulgarien und Serbien*, Viyana, 1912.

•Manolis Maghaloleonomas, Yunanlı gazeteci. İzmir'e geliş tarihi: 1919/22. *Smirni*, Atina, 1979.

•Edmond Boissonas, Fransız gazeteci. İzmir'e geliş tarihi: 1919. *Smyrne*, Cenevre, 1919.

•Karl Klinghardt. İzmir'e geliş tarihi: 1924. *Angora-Konstantinopel. Ringende Gewalten*, Frankfurt a. M., 1924.

•Richard Hartmann. İzmir'e geliş tarihi: 1927. *Im neuen Anatolien*, Leipzig, 1928.

•Karl J. Burckhardt. *Kleinasiatische Reise*, München, 1926.

•Felix Emmel. İzmir'e geliş tarihi: 1927. *Die Rasende Landschaft-Orientreise*, Berlin, 1930.

•Alfred Krause d'Avis. İzmir'e geliş

tarihi: 1928. *Reisen im Süden*, Darmstadt, 1935.
•Orrie Müller. İzmir'e geliş tarihi: 1931. *Orientalscihen Tagebuch*, Bremen, 1932.
•Cecil John Cadoux. *Ancient Smyrna*, Oxford, 1938.
•Martin Bethke. İzmir'e geliş tarihi: 1940/43. *Im Lande Ismet Inönüs*, Berlin, 1944.
•Erwin Gräf. *Die geschichte eines Chan's in Smyrna*, Wiesbaden, 1955.
•Miroslav Zikmund-Jiri Henzelka. İzmir'e geliş tarihi: 1960. *Balkan und Kleinasien*, Berlin, 1963.
•Stefan Miller. İzmir'e geliş tarihi: 1963. *Von Athen nach Istanbul*, Berlin,1964.
•Walter King Hoover. Amerika'ya yerleşen ve Smyrna adlı yerleşim yerini kuran İzmirlilerin tarihini yazmıştır. *A History of the Town of Smyrna*, Nashville, 1968.
•Tatjana Rilsky-Joachim Seyppel. İzmir'e geliş tarihi: 1976/78. *Hinten, Weit, in der Türkei*, Doğu Berlin, 1979.
•Gene le Pere. İzmir'e geliş tarihi: 1983. İzmir'de tarihi eser kaçakçılığından tutuklanan Amerikalı bir turistin İzmir günleri. *Gefangen in İzmir*, Hamburg, 1992.

XVI. LUİ'NİN COĞRAFYACISINDAN KEMERALTI

Serap Yılmaz

İzmir'in daha önceki asırlara ait fiziki yapısı söz konusu olduğunda, ilk akla gelen gezi notları ve gravürlerdir. Haritalar ancak 19. yüzyılda devreye girer. Örneğin İngiliz subaylarından Thomas Graves'in 1836/37, İtalyan mühendis Storari'nin 1854 tarihli İzmir haritaları. Ancak bunlardan hemen önce, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başına tarihlenen iki şehir planını da unutmamak gerekir. İlki, İzmir Santa Maria Kilisesi'nden İtalya bir Frensisken tarafından yapıldığı düşünülen "Porte di Smyrne" başlıklı, şehrin yalnız bir bölümü, Frenk caddesini gösteren plan,[1] diğeri, Fransız Jean Denis Barbié du Bocage'ın *Plan de la Ville et des Environs de Smyrne*isimli, aksine şehri yakın çevresiyle birlikte ele alanıdır.[2]

Bu çalışmada, dün olduğu gibi bugün de kentin merkezi konusumundaki Kemeraltı'nın, 1777'lerde büyük coğrafyacı d'Anville'in öğrencisi; 1782' de 16. Lui'nin (Louis) coğrafyacısı ünvanıyla, krallık kütüphanesinde çalışmalar yapan Barbié du Bocage'ın planında ne kadar ve nasıl yer aldığı incelenecektir. Bu planda sergilenen Kemaraltı sınırlarının, günümüz Kemaraltı Kentsel Sit Sınırları ile hemen hemen aynı olduğunu belirtmeliyiz. Bu açıdan bakıldığında planın önemi büyüktür. Bilindiği gibi, bir asır sonra bu sınırlar değişecek, şehir büyüyecek, isimler değişecektir. Nitekim Çınar Atay'ın kitabında yer alan, hepimizin bildiği 1905 tarihli haritada bu değişme açıkca görülmektir.[3]

18. yüzyılın ikinci yarısında önemi tartışılmaz bir Anadolu kenti olan İzmir'in limanında günde 30-40 gemi görmek mümkündür. Yüzyıl sonlarına doğru 100.000 kişi ile nüfusu, Selanik'den fazla, hemen hemen Marsilya ve Bordeaux'nunki kadardır.[4] 16. Lui'nin coğrafyacısı Barbié du Bocage, kısaca özelliklerini belirttiğimiz bu Anadolu kentine hiç gelmemiş, görmediği kentin planını hazırlarken beş ünlü gezginin notlarından

[1] Livio, A. Missir, "Ein unveröffentlicter plan der stadt Smyrna von ende XVIII. lanfang XIX jahrhundert" *Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschafti*, Sappementa 1, 1969, s. 468-472 ve plan.

[2] Bu plan eskizinin ölçeği 1.80000'dir. Yönü alışıldığı gibi kuzey değil batıdır. Referansında 1780'lere doğru yapıldığı belirtiliyor ise de bize göre en geniş limitleri 1795-1810 olmak üzere 18. yüzyıl sonu 19 yüzyıl başında yapılmış olmalıdır (Paris Milli Kütüphanesi GE. D. 17310).

[3] Nikolas Svoranos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siécle*, Paris 1956, s.vii; Pierre Leon, *Histoire économique et sociale du Monde*, cilt 3 Paris 1978, s. 273; *Histoire économique et sociale de France*, cilt 2, Paris 1970, s. 73.

[4] Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1975.

yararlanmıştır: Spon-Wheler (1675), Tournefort (1701), Pocacke (1739), Chandler (1764/65) ve Dallaway (1794). Ancak kaynakları bunlarla sınırlı değildir. Krallık kütüphanesinin sorumluluğunu da üstlenmiş olan bu harita uzmanı, ilgili olabilecek diğer eserleri ve belgeleri tanıyıp, onlardan da yararlanmıştır. Nitekim planda ismi açıkca yazılan Derviş Han'a, adı geçen gezginlerin eserlerinde rastlanmaz.[5]

Planın orijinali açıklamalıdır. Ancak açıklamalar her zaman bulunmadığı gibi eşit değerde de değildir. Her bir açıklama veya nota bir numara verilerek sadeleştirildiğinde planın lejandası, eksikler olmakla birlikte, ortaya çıkar. İşte Kemaraltı'nı bu sadeleştirilmiş plan üzerinde inceleyeceğiz.

Lejandasının 90 maddeyi içermesine rağmen planda şehrin tüm önemli dini, sosyal ve kültürel amaçlı yapılarına rastlanmamaktadır. Genel olarak arkeolojik ve tarihi bir çevrenin söz konusu olduğu planda ancak büyük ve görüntüleri etkili olan yapılara yer verilmiştir. Aksi takdirde aynı tarihlerde şehirde mevcut olduğunu bildiğimiz diğer tarihi yapıların, örneğin pekçok cami ve hanın da planda yer alması gerekirdi. Aslında bu tutum dönemin eğiliminden kaynaklanmaktadır. Hatırlanacak olursa Fransa'da 1790'lı yıllardan itibaren, sanat ve tarihi değeri olan eser ve anıtların korunmasına, yakından ilgi duyulmağa başlanır. Louvre Müzesi ile Fransız Anıtlar Müzesi bu dönemde hizmete girer.[6] Planın niçin ve nasıl yapıldığı, doğruluk derecesi hakkında gözönünde bulundurulması gereken diğer noktalar da coğrafyacımızın, Osmanlı İmparatorluğuna ilk seyahatinde, 1776'da, İzmir'i ziyaret eden ve 1784 - 1792 tarihleri arasında Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi olan Choiseul Gouffier ile yakınlığı; Yunan başta olmak üzere antikiteye merakıdır.[7] Planın yapıldığı dönemin siyasal atmosferine gelince, bilindiği gibi İhtilal sonrası, Directoire Hükümeti (1795 - 1799) ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler hiç iyi değildir. Napolyon'un Mısır çıkartması (1798) nedeniyle iyice bozulan ilişkiler 1804 yılına kadar düzelmez. Bu açıdan bakıldığında, plan için Osmanlı Devleti'nin, Fransız Dışişlerini çok yakından ilgilendirdiği bir dönemin ürünüdür diyebiliriz.

Kemeraltı'nın konumu ve fonksi-

---

5 Costantin Iconomos'un 1817'de yayınlanan Rumca eserini 1868 yılında *Etude Sur Smyrne* ismiyle yayınlayan F. Slaars, bu hanın yalnız isminden bahsederek, Karaosmanoğlu Hanı ile Vezir Hanı gibi İzmir'in büyük hanlarından biri olduğunu ilave eder (s. 55 not 98). Iconomos'un Rumca bu eserini Fransızcasından Türkçeye çevirip ilaveler yapan Arapzade Cevdet Bey, bu bilgiyi tekrarlar hiç bir ilave yapmaz: M. Aktepe "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Dergisi*, 25 (1971), s. 122 - 123.

6 Tarihi anıtların korunması ve çevresinin değerlendirilmesine daha sonra da devam edilir. Korumada başlangıçta görüntüleri etkili olanlara öncelik tanınmaktadır. Arkeolojinin kişisel meraktan öte bir bilim dalı olarak gelişmesi, anıtların korunmasında etkili olup, daha 19. yüzyıl başlarında arkeoloji ile ilgili derneklerin sayısı artar. Ancak en önemlisi 1834'te kurulan "Tarihi Anıtların Tanımlanması ve Korunması için Fransız Arkeloji Derneği" dir. Cevat Erder, *Çevre Bilinci*, Ankara 1975, s. 114-143.

7 J.D. Barbié du Bocage'ın, 1788' de Choiseul Gouffier'nin *Voyage du Jeune Anarcharsis* isimli eseri için bir atlas yayınladığı ve ününü bu eserle sağladığı bilinmektedir (*Recueil des cartes géographiques plans vues et medailles de l'Ancien Gréce*). Bocage'ın önemli haritaları arasında Girit Haritası (1804), özellikle de bir kısmı Meling'in (*Voyage pittoresque de Constantinople et des*

yonunu daha iyi görebilmek için önce kentteki yerleşim alanının tamamına göz atmak gerekir. Kullanılan kaynaklara bağımlı olarak Frenk kesiminin planda daha yoğun olarak işlenmesi şaşırtıcı değildir. Önemli olan şehirde, Büyük Vezir Han'ın (no 24) doğusu ve batısı (plana göre kuzeyi ve güneyi) şeklinde ikili bir yapının varlığını hissetmektir. Belki bu yapıyı, Başdurak Camii (no 32) veya Eski Liman'dan kazanılan Ali Paşa Meydanı'nın (no 31), Yahudi Mahallesi'ni de içine alacak şekilde, doğusu ve batısı şeklinde görmek de mümkün. Her ne olursa olsun incelenen planda Türk Mahallelerinin yoğun olduğu bölgede, mezarlıklar dışında (no 69, 71, 77 ve 38) pek bir şey bulunmaz.

Şerin yerleşim alanı, plana göre kuzeyden güney doğru, bugün İzmir Palas Oteli'nin arkası veya Nato civarına rastlayan ve Tuhafiye Dükkanları (no 12) ile bir Han'ın (Barbaris ? Han) yakınlarındaki Fasulye Mahalesi'nden (no 10) itibaren, denizi takip ederek, günümüz Bahri Baba Parkı'na rastlayan Musevi Mezarlığı'na (no 40) kadar uzanmaktadır. İç kesimin sınırları ise günümüz Şehitlik Parkına rastlayan Tepecik Orta Okulu'nun bulunduğu Kocakapı önlerindeki Türk Mezarlığının (no 71) hemen yanındaki Derici Dükkanları (no 72) ve Çeşme'den (no 73), kısaca Basmane Garı civarından başlamakta; Eski Aydın Yolu olarak devam edecek olan (no 46) günümüz İkiçeşmelik (veya Eşrefpaşa Caddesi) ve Rakım Erkutlu caddelerinin birleştiği yöreden biraz önce, Eşrefpaşa'ya doğru son bulmaktadır. Anlaşılan İzmir'de yerleşim, Basmane'nin arkalarına, Kahramanlar, Oğuzlar ve Kocakapı'ya doğru yayılmağa başlamıştır. Yalnız mezarlıklar değil (no 69, 71, 77, 38, ve 40) kentin "endüstri" kesiminin konumu da bu yerleşimi doğrulamaktadır. Tabakhâne (no 69), Boyacı Deresi'nin (no 7) şehrin iç kesimine doğru sokulduktan sonra, Basmane yakınlarında denize doğru kıvrıldığı yerin ucunda; Kırmızı Pamuk İpliği Boyahânesi (no 8) ise daha ileride, derenin denize döküldüğü, bugün Gazi İlkokulu veya cıvarına rastlayan bir yerdedir. Sabunhâne (no 35) şehrin tam aksi ucunda, eski Konak İskelesi'nin (İlkkurşun Anıtı önü) bulunduğu yere rastlayan İskele (no 34) ile bugün Opera Parkı'na (Arkeoloji Müzesi'in önleri, Güney Deniz Saha Komutanlığı) rastlayan Meydan (no 36) arasında, bugün Sosyal Sigorta Kurumu İş Hanı'nın yer aldığı yörede bulunmaktadır.

Elde edilen ürünlerin çeşitliliği, malların hacmi, ticari etkinliğin hem bölgesel, hem ulusal ve uluslararası karakteri ile dikkat çeken İzmir'in planda gösterilen iç ve dış ulaşım ağını, bugünkü şehir planında kolayca takip etmek mümkündür. Ancak bizim haritacımız planında yalnız şehir dışı ulaşım ağının isimleri belirtilmekte, şehir içi yollar hakkında hiçbir açıklama yapılmamaktadır. Buna göre Kervan Köprüsü'ne (no 5) ulaşan ve bugün Gürçeşme Caddesi ve Gaziler Caddesi isimleriyle anılan, sırasıyla Seydiköy Yolu (no 59) ve İstanbul Yolu (no 67) ile günümüz Hacı Ali Efendi ve Rakım Erkutlu Caddeleri ismi ile anılan yollar aracılığıyla, yine

rives du Bosphore) ve Choiseul Gouffier'nin (ikinci seyahati: 1784 - 1792, *Deuxiéme Voyage, Constantinople.*) eserinde kullanılan, İstanbul Kenar Mahalleleri, Boğazlar ve Marmara Denizi haritalarını sayabiliriz. Ayrıca Chandler'in seyahatnamesini Fransızca'ya çevirenin (J.P. Servois ile birlikte) yine Bocage olduğunu belirtelim (M. Prévost et Roman d'Amat, *Dictionnaire et Bibliographie Français*, c. 5, Paris, 1951, s. 313).

Kervan Köprüsü ile bağlantısı olan ve bugün Eski Aydın Yolu dediğimiz, Efes ve Kolofon Yolu (no 49-50) başlıca şehir dışı ulaşım ağlarıdır.

Plana göre İzmir'in kalbi Büyük Vezir Han (no 25) ve cıvarı olup, dışa açılan büyük yollar hep buraya yönelmektedir. Seydiköy ve İstanbul Yolu, bugün Gaziler Caddesi denilen yol aracılığıyla; Efes ve Kolofon Yolu, günümüzde Gazi Osman Paşa ismiyle anılan bulvar aracılığıyla bu merkeze ulaşırlar.

Şehir merkezi Büyük Vezir Han ile İstanbul Yolu ve Kervan Köprüsü arasındaki bağı, bugün Gazi Bulvarı, Fevzipaşa Bulvarı ve Anafartalar Caddesi diye tanınan, denize göreli olarak dik üç büyük yol sağlamaktadır. Bu hanı, Frenk mahallerine bağlayan asıl şehir içi ana yollar ise, denize paralel, bugün Şehit Fethi Bey Bulvarı diye anılan, o zamanlar rıhtımı oluşturan yol; o devirde Frenk Caddesi diye anılan Halit Ziya Bulvarı; ve nihayet daha yukarıda bir zamanlar Aya Yorgi Caddesi, Kenar Mahalle, Hastahene Yolu gibi isimler taşımış olan Necati Bey Caddesi olmak üzere diğer üç yoldur.

Bugün PTT Başmüdürlüğünün olduğu bölgede veya daha çok Kavaflar Çarşısı civarında yer alması gerektiğini düşündüğümüz Büyük Vezir Han (no 25) Çakı ve Çuha Bedesteni (Köprülüzâde Bedesteni, Yalısı no 26), Frenk Gümrüğü (no 27) hep birlikte önemli bir alışveriş merkezi oluşturmaktadır. Buradan itibaren Türk Gümrüğü (Taze Meyva Gümrüğü - Meyve-i Ter Gümrüğü no 28), Hisar Camii ve Kızlarağası Hanı (no 29), Başdurak Camii (no 32) ve dolmuş vaziyette bulunan Eski Liman'dan (Ali Paşa Meydanı, no 31) oluşan adeta ikinci bir alışveriş merkezi ortaya çıkmakta olup Türklerin yaşadığı dünya yoğun olarak buradan başlar.

Bugün kabaca, Fevzi Paşa Bulvarı, Gümrük Deposu ve 27 Mayıs Meydanı'ndan itibaren, Kadifekale ve Eşrefpaşa da dahil olmak üzere, Karataş'a kadar olan bölgenin Kemaraltı Kentsel Sit Sınırları içinde kaldığını biliyoruz. Ancak bilmediğimiz bir nokta var: "Kemeraltı" niçin ve en zamandan beri bu ismi taşımaktadır.[8]

Plana göre Kemaraltı'nı toplu bir şekilde değerlendirmek istersek şunları söyleyebiliriz[9]:

* Şehrin yerleşik alanının yarısından fazlasını oluşturan Kemaraltı, kuzey ve batıdan (plana göre batı ve güneyden), yerleşim dışı alanda yer alan ve üç grupta toplanabileck erkeolojik ve tarihi yörelerle çevrilidir.

1. Kuzeyde yerleşik alanın bittiği bölgedeki Eski Sütun kalıntıları (no 78), Ayakta Kalan Sütünlar (no 79), Ayatuki Bazilikası, Agora'dan (no 80) başlamak üzere, Kadifekale ve civarı : Tiyatro (no 81), Kale ağzında Kübele, Amazon Başı'nın bulunduğu yer (no 86), Kale kapısı (no 83), Kalıntılar (no 84), Su Deposu (no 85), Kalıntılar (no 86), Terkedilmiş Camii (no 87), St. Polycarpe

[8] Bu konuda birkaç öneri ileri sürülebilir: a) Kozağacı Deresi (no 56) ile Meles Çayı'nın birleştiği bölgeden itibaren sıralanan su kemerleri (no 52, 53 ve 54) altına rastladığı b) şimdiki Kemer semtinde, İzmir'e girişin yapıldığı, tek kemerli bir köprü nedeniyle ve çok uzun zamandan beri; veya c) daha önceleri Konak'ta çarşıya girişte mevcut olabilecek bir kemer nedeniyle fakat yalnız son bir iki asırdan beri.

[9] Planın tamamının incelendiği çalışma için bkz: Serap Yılmaz, "J. D. Barbié du Bocage'ın İzmir Şehir ve Çevresi Planı Üzerine Bir Çalışma", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, *Tebliğler*, Marmara Üniversitesi, 21-25 Ağustos 1989, s. 765-785 ve ekleri.

/ günümüz Yusuf Baba Tekkesi (no 88) ve Stadyum (no 89).

2. Kuzey-Batıda, Efes-Kolofon Yolu (no 49-50), yani Eski Aydın Yolu üzerinde, Su Kemeri Kalıntısı (no 47), Sur (no 48), Mabet (no 90) ve Eski İzmir Kalıntıları (no 45).

3. Batıda, Türk Mezarlığı (no 38), Değirmenler (no 39, 43 ve 44) ve Yahudi Mezarlığı (no 40) ile çevrilmiş alanda, Jupiter Mabeti (no 42, daha sonraki haritalarda Esculap Mabeti olarak geçer) ve nihayet Karataş'ta, deniz kıyısında, Sular altında kalan Mozayık (no 41).

* Yerleşik alana gelince, 90 maddelik lejandanın ancak 15 maddesi Kemeraltı'nı ilgilendirmektedir: Türk Mezarlığı yani Namazgâh'a rastlayan bölgenin (no 77) hemen altında, Anafartalar Caddesi ile Gazi Osman Paşa Bulvarı'nın kesiştiği üçgende bulunan açıklaması tam okunamayan yapı birliği (no 76) için, ancak burada bir hanın bulunduğunu söyliyebiliriz. Havra'ya rastlayan alanda bulunmuş olması mümkün bu hanın hemen aşağısında, yine Anafartalar Caddesi ile Gazi Osman Paşa Bulvarı'nın kesiştiği bölgede, ancak Anafartalar Caddesi'nin, Eski Limanın dolmasıyla kazanılan Meydan'ın (no 31) en sonunda bulunan bir camiiye doğru ulaşırken yarattığı kıvrım içinde, Bit Pazarı (no 75) bulunmaktadır. Bu yöre Kassap Hızır Mahallesi ve Balcılariçi ile ilgilidir. Planda ismi belirtilmeden bahsedilen camii Başdurak Camii (no 32) olup, Meydan da, sonraları Ali Paşa Meydanı diye tanınanacak olan meydandır. Hisar Camii ile Kızlarağası Hanı'nın bulunduğu alan ile (no 29) Başdurak Camii (no 32) arasında yer alan, bir veya birkaç hanın bulunduğu yapı birliği (no 30) Küçük Demir Hanı içeriyor olabilir.

Türk Gümrüğü (no 28) hemen Hisar Camii önünde bulunmakta olup, bu camii ile Gümrük arasındaki yol, Ali Paşa Meydanı önünden geçerek, Sabunhâne (no 35) önlerine; oradan, bugün Arkeoloji Müzesi civarı, Opera Parkına rastlayan Meydan'a (no 36) kadar uzanmaktadır. Bir zamanlar Sabunhâne Caddesi diye anılan, bugün önce Milli Kütüphane Caddesi sonra Halil Rıfat Paşa Caddesi diye ilerleyen bu yol, doğuda (plana göre kuzeyde), Hisar Camii'nden hemen sonra, Büyük Vezir Han ile (no 25) Frenk Gümrüğü (no 27) arasında kalan Çuha ve Çakı Bedestenleri bulunan çarşıya Yol Bedestenleri ile bağlanmaktadır.

Derviş Han'ın (no 20) önünden geçen, bir zamanlar Büyük Tavernalar Caddesi diye anılan Gazi Bulvarı aracılığıyla Kervan Köprüsü yöresi ile ilişkili; denize paralel üç ana yolun da - St George Kilisesi (no 23) ve Küçük Vezir Han'ı (no 24) aralarına alan Necati Bey Caddesi ile Halit Ziya Bulvarı ve o sıralarda rıhtımı oluşturan Şehit Fethi Bey Caddesi - bu iki ünlü bedestene açıldığını, bağlandığını hatırlatalım.

Sabunhânelerin önünde bulunduğu işaret edilen İskele (no 34), eski Konak İskelesi (Tahsin İlkkurşun Anıtı önündeki) civarına rastlamaktadır. Liman (no 33) ile bu iskele arasındaki alan, Konak Meydanını oluşturmakta olup, Başdurak Camii'ne doğru ilerleyecek olan Kemeraltı Caddesi buradan itibaren başlamaktadır. Biraz daha ileride İzmir'in meşhur Halimağa Çarşısı'na ulaşılır.

16. Lui'nin coğrafyacısı Barbié du Bocage'ın, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarına ait, Fevzipaşa Bulvarı ve Anafartalar Caddesinin o dönemdeki konumları ile, doldurularak bir meydan haline geldiği gösterilen Eski Liman ve çevresi'ndeki belirsizlik hariç, genel olarak ayrıntılı ve büyük hatalar içermeyen planında Kemeraltı, yerleşim alanı-

nın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Dikkat çeken ikinci nokta, çalışmanın başında da belirtildiği üzere planda izlediğimiz Kemeraltı sınırlarının, bugün gündemde olan "Kemeraltı Kentsel Sit Sınırları" ile hemen hemen çakışıyor olmasıdır. Zaman zaman kütüphane veya arşiv köşelerinde sıkışıp kalan küçük plan, harita ve türlü belgelerin şehircilerin, şehir planlamacılarının ve yerel yetkililerin çalışmalarına sınırlı da olsa katkısı olacağını düşünüyoruz.

LEJANDA

1. Kervan köprüsü
2. Çeşme
3. Evler
4. Su değirmeni
5. Köprü
6. Tabakhane
7. Boyacı deresi
8. Kırmızı pamuk ipliği boyahanesi
9. Fasulye Sokağı
10. Fasulye Mahallesi
11. Han (Barbaris Hanı?)
12. Tuhafiye dükkanları
13. Caravali'nin Konsolos tarafından satın alınan evi veya ticarathanesi
14. Kalıntı (arkad...?)
15. Frenk Rıhtımı, İskelesi
16. Frenk Caddesi

17/a.Santa Maria Kilisesi (J. Zaccolanti, *les Recellets*)

17/b.Giraud Evi veya Ticarethanesi / Eski Kübele Tapınağı

18/a. Madam Hanı

18/b. Kapüsin Kilisesi (St. Policarpe)

19. Hastahane (Rum veya Katoliklerin St. Antoine Hastahanesi ?)
20. Derviş Han
21. Kilise (Ermeni kilisesi ?)
22. St. Fotini Kilisesi
23. St. George Kilisesi
24. Küçük Vezir Han
25. Büyük Vezir Han
26. Han (Köprülü - zâde Bedesteni, Çuha ve Çakı Bedestenleri ?)
27. Frenk Gümrüğü
28. Türk Gümrüğü
29. Hisar Cami-Kızlarağası Hanı?
30. Han (Küçük Demir Han ?)
31. Eski limandan kazanılan meydan (Ali Paşa Meydanı ?)
32. Cami (Başdurak Camii ?)
33. Liman
34. İskele
35. Sabunhâne
36. Meydan (Konak Meydanı ?)
37. Selvi ağaçları
38. Türk Mezarlığı
39. Değirmen
40. Musevi Mezarlığı
41. Mozayık (Sular altında kalan)
42. Jupiter Mabeti
43. Değirmen
44. Su değirmeni
45. Eski İzmir kalıntıları
46. Efes Yolu
47. Su kemeri kalıntısı
48. Sur

49-50. Efes ve Kolofon yolu

51. Homeros Mağarası
52. Su kemeri
53. Su kemeri kalıntısı
54. Su kemeri
55. Değirmen
56. Kozağacı Deresi
57. Değirmen
58. Kadınlar Cenneti
59. Seydiköy
60. Buca, ilerde
61. Buca yolu
62. Çeşme
63. Su kemeri kalıntısı
64. Çorak Kapı
65. Sarnıç
66. Yeşildere vadisi
67. İstanbul yolu
68. Esculap Mabetinin kalıntıları

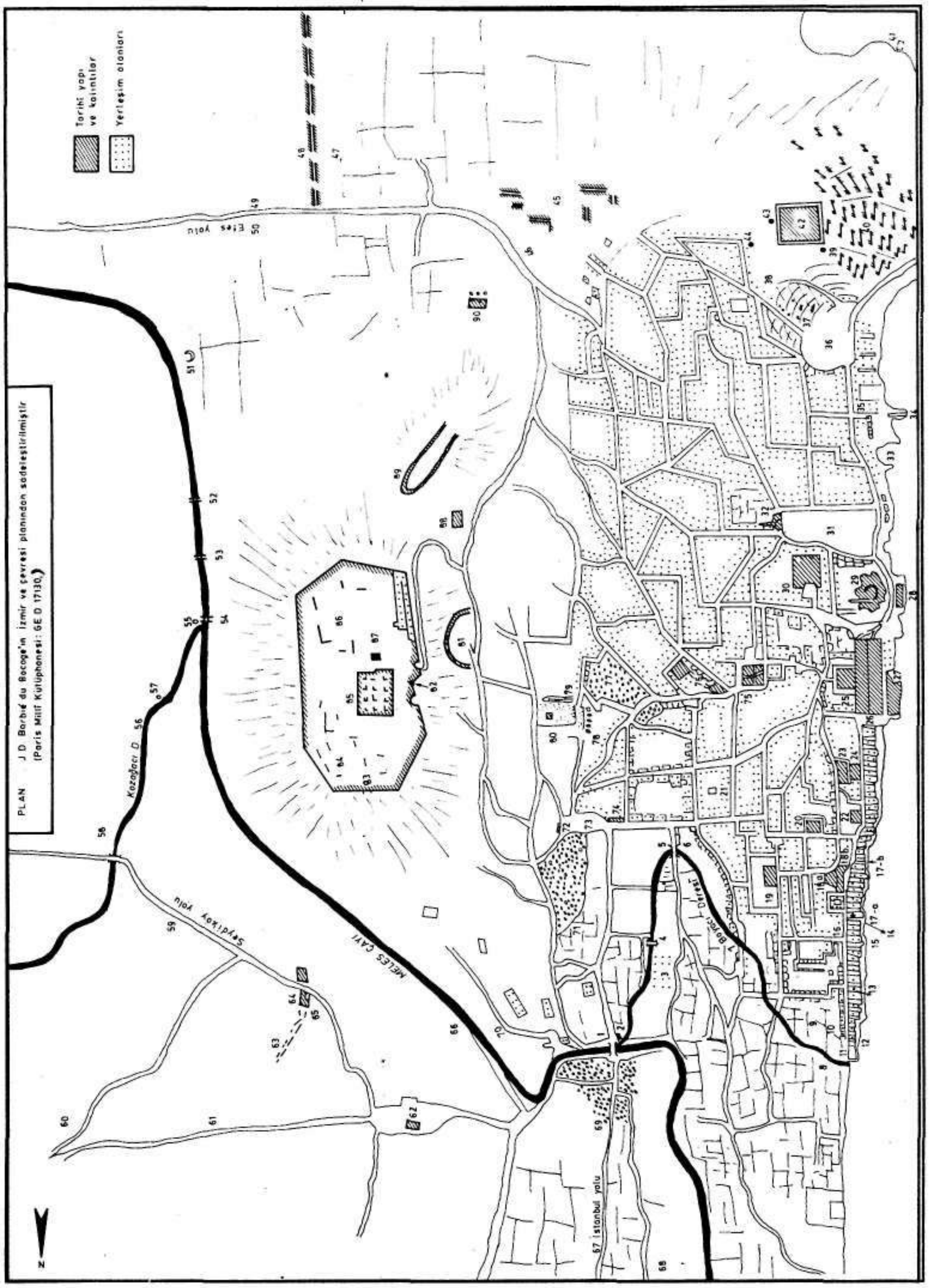
PLAN : J.D. Barbié du Bocage'ın İzmir ve çevresi planından sadeleştirilmiştir
(Paris Millî Kütüphanesi: GE D 17130)
Tarihi yapı ve kalıntılar
Yerleşim alanları
Efes yolu
Seydiköy yolu
Kozağacı D.
MELES ÇAYI
İstanbul yolu

69. Türk Mezarlığı
70. Yeşildere Vadisi (sonra üzeri çizilmiştir)
71. Türk Mezarlığı
72. Derici dükkanları
73. Çeşme
74. Kahve
75. Bit-pazarı
76. Han
77. Türk Mezarlığı
78. Eski sütün kalıntıları
79. Ayaktaki sütünlar
80. Agora, Ayatuki Bazilikası
81. Tiyatro
82. Kübele / Amazon başı
83. Kapı
84. Kalıntılar
85. Su deposu
86. Kalıntılar
87. Terkedilmiş camii
88. St. Polycarpe/Yusuf Dede Tekkesi
89. Stad
90. Mabet

İZMİR KADI SİCİLLERİNDEKİ KÜLTÜREL MİRASIMIZ

Abdullah Martal

Osmanlı toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin temel kaynaklardan biri de kadı sicilleridir. Mahkeme Defterleri, Şeriyye Sicilleri, Şahit Defterleri gibi adlarla da bilinen bu kayıtlar, özellikle yerel tarihler açısından oldukça önemlidir. Bu önem, anılan kayıtların düzenli bir şekilde tutulmasını sağlayan kadıların, Osmanlı yönetim örgütünde geniş yetki ve sorumluluk sahibi olmalarından kaynaklanmaktadır. Devletin kuruluşundan Tanzimat'a kadar uzanan süreçte kadılar, yargı görevleri yanında, siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik konulara ilişkin birçok işi de birlikte yürütmekteydi. Bu nedenle bir sicil defterinde, hem hükümet tarafından kadılığa gönderilen hüküm, ferman, berat gibi belgeler, hem de kadı tarafından düzenlenen ilâm, hüccet, vakfiye gibi belgeler yeralırdı.[1] Tanzimat'dan sonra merkezî yönetimdeki düzenleme ve yeniden yapılanma sürecinde kadıların rolü de giderek azaldı ve nizamiye mahkemelerinin kurulmasına paralel olarak, görev ve sorumluluk alanları daralmaya başladı. Böylece kadı defterlerindeki kayıtlar yalnız, miras, evlenme-boşanma gibi şer'î konularla sınırlı kaldı. Bununla birlikte araştırıcılar için bu belgeler hiçbir zaman önemini yitirmedi. Tanzimat'dan şer'î mahkemelerin kaldırıldığı 8 Nisan 1924'e kadar uzayan süreçte, kadı sicillerinin içerik zenginliği azalmakla birlikte, tereke defterleri üzerinde yapılan çalışmalar, bu kayıtların, karanlıkta kalan birçok konuya ışık tutabileceğini göstermektedir.

3 Kasım 1941'de, Milli Eğitim ve Adalet Bakanlıkları aralarında anlaşarak, 1909'dan önceki zamana ait kadı sicillerinin, müzelik eşyaya karıştırılmamak ve ayrı bir yerde korumaya almak kaydıyla, müzelerde toplanmasını kararlaştırdı.[2] Daha sonra yapılan toplu katalog çalışmalarında, müzelerde, 1909 sonrasına ait, hatta Cumhuriyet dönemi mah-

[1] Geniş bilgi için bkz.; İ.H. Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü* Halkevi Dergisi, C.5, Sayı: 29, Ankara 1935; Ç. Uluçay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul 1953; M.Atalar, "Şer'iyye Mahkemelime Dair Kısa Bir Tarihçe", A.Ü. *İlahiyat Fak. İslami İlimler Ens. Dergisi*, Sayı: 4, Ank. 1980.

[2] N. Sevgen, "Şer'i Mahkemelerin Sicil Hazinesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 44, İstanbul 1971.

keme kayıtlarına bile rastlandığına bakılırsa, bu karara titizlikle uyulduğu söylenebilir.

Kadı sicillerinin toplu katalog çalışmaları, 1963'de Osman Ersoy tarafından başlatıldı. Ersoy, Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan sicillere ilişkin ilk kataloğundan sonra, 1979'da İzmir Arkeoloji, Manisa, Kütahya, Bergama müzelerinde bulunan defterlerin de kataloğunu yayınladı.[3] 1975'de M. İlgürel İstanbul Topkapı Sarayı,[4] 1976'da Y.Halaçoğlu Adana,[5] 1981'de Y. Oğuzoğlu Konya, Mevlana müzelerinde bulunan sicillerin kataloglarını yayınladılar.[6] Böylece, İstanbul Müftülüğü arşivindeki 8866 defter bir yana bırakılırsa, bugüne kadar, Türkiye'de bulunan 7000'in üzerinde kadı defterinin kataloğu hazırlanmış oldu. 1990'da, müzelerde bulunan tüm kadı sicillerinin, Ankara'da, Milli Kütüphane'-de toplanması kararlaştırıldı. Sözde bu kayıtlar mikrofilme alındıktan sonra geldikleri müzelere geri gönderilecekti. Ancak bugüne kadar, gidenlerin hiçbiri geri gelmediğinden, bu siciller üzerinde adeta iğneyle kuyu kazarak çalışan bazı aratırıcıların uğradığı hüsranla birlikte, yerel tarih çalışmaları da ağır bir darbe yemiş oldu.

İzmir Kadı Sicilleri

1979'da O.Ersoy tarafından kataloğu yayınlanan İzmir Arkeoloji Müzesi'nde, Bodrum 11, Çeşme 2, Çine 9, Foça 7, İzmir 94, Karaburun 4, Karacasu 3, Marmaris 9, Megri (Fethiye) 6, Menemen 8, Milas 47, Muğla 37, Nif (Kemalpaşa) 3, Ödemiş 1, Söke 89 olmak üzere toplam 330 sicil defteri bulunuyordu. Bu defterler içinde en eski tarihlisi 136 No.da kayıtlı olan ve içinde ferman suretleri de bulunan, H.1240 (1824/25) tarihli Milas defteridir. En yenisi ise, 254 No.da kayıtlı 1937 tarihli Söke sicilidir ki, daha önce de sözettiğim gibi, 1941 tarihli kararın yanlış yorumlanarak, Cumhuriyet Dönemi mahkeme kayıtlarının da müzelerde toplandığını göstermektedir.

İzmir kadılığına ait 94 defterden, 2, 3 ,7, 10, 11, 16, 19, 24, 28,, 32, 38, 39, 44, 51, 72, ve 82 numarada kayıtlı bulunan toplam 16 defter kassam, diğerleri ise ilamat, hesap, senedat, hasılat, münakehat ve müfarekat (evlenme ve boşanma), eytam gibi çeşitli konuları kapsamaktadır. 72 ve 82 No.lu tereke defterleri yüksek lisans tezleri olarak incelenmiş ve İzmir'in sosyo-ekonomik yapısına ışık tutan birçok veriyle birlikte yeni harflere çevrilmiştir.[7] İzmir sicillerinin en eskisi H.1268/71 (1852/55) tarihli 2 No.lu kassam defteridir. Defterin ilk sayfalarında H.1263 (1847) tarihine kadar inen tereke kayıtlarına da rastlanmaktadır. 3 No.lu defterde yeralan bir kayda göre, 16 Receb 1270 (14 Nisan 1854) tarihinde mahkemede çıkan bir yangın sonucu, o tarihe kadar olan bütün kayıtlar yanmış ve böylece İzmir'in geçmişine ilişkin en orjinal belgeler yok ol-

[3] O. Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", A.Ü. *D.T.C.F. Dergisi*, Sayı: 3-4, Ankara 1963; "Ş.S.T.K.D.", A.Ü.D.T.C.F. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, 1979/80.

[4] M. İlgürel, "Ş.S.T.K.D." İ.Ü.E.F. *Tarih Dergisi*, s. 28, İstanbul, 1975.

[5] Y. Halaçoğlu, "Ş.S.T.K.D." İ.Ü.E.F. *Tarih Dergisi*, s. 30, İstanbul, 1976.

[6] Y. Oğuzoğlu, "Ş.S.T.K.D.", A.Ü.D.T.C.F. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara, 1981.

[7] S. Yetkin, "*1903-1908 tarihli Kassam Siciline göre İzmir'in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu*" D.E.Ü. Atürük İlkeleri Ens. Basılmamış yüksek Lisans tezi. Danışman: Z. Arıkan, İzmir 1991; M. Başaran, "*1899-1902 Tarihli Kassam........*", Danışman: Z. Arıkan, İzmir, 1991.

muştur.[8] Bununla birlikte, bu yangından Cumhuriyet'in ilânına kadar uzayan süreci kapsayan İzmir sicilleri de, gerek İzmir, gerkese Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşüme ilişkin önemli ipuçları verebilecek niteliktedir. Bu defterlerde yeralan mülkiyet ve servetin dağılımı, ölenlerin sosyal statüleri, menkul ve gayr-i menkullerin tahminî ya da müzayede yoluyla değerleri, miras hukuku, yerleşimin fiziksel evrimi ve buna benzer birçok konuyu kapsayan zengin bilgiler, 19. yüzyıla ilişkin bazı önyargı-ları da geçersiz kılabilcek değer taşımak-tadır. Örneğin, 1850-1900 sürecini kapsayan tereke kayıtlarındaki gıda ve eşya fiyatlarıyla, anılan sürece ilişkin diğer kaynaklarda rastlanan ücret ve maaşlar karşılaştırıldığında, alım gücünün gerilediği, hayat pahalılığının arttığı görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da gerçekleşen yabancı yatırımlara, ticaret hacmindeki genişlemeye, ekonomik canlılığa ve tüketim oranındaki artışa bakarak, halkın geçim düzeyinin yükselme eğiliminde olduğu kolayca söylenebilir. Oysa gerçek hiç te böyle değildir. Tereke defterleri, Anadolu'nun birçok yöresinden iş için İzmir'e gelip, yoksul ve kimsesiz bir halde gureba hastanesinde ölenlerin kayıtlarıyla doludur. İş umutları yanında, savaşların da yolaçtığı dış göçler sonucu, İzmir'de işgücü bol ve emek sudan ucuzdu. Kayseri'den, Çankırı'dan, Kastamonu'dan, Konya'dan, Isparta'dan iş için çıkıp gelen Anadolu çocukları günde "bir dilim ekmek ve elli dirhem helva" [9] ile yaşamaya alışıyordu. Yöre insanlarının çoğu, ya bir dokuma tezgâhı başında birkaç kuruş için mekik sallıyor, ya da mültezime, tahsildara, tefeciye, ağaya ödeyeceği borcu düşünerek toprağıyla uğraşıyordu. Gerçi, anılan süreçte ithalatta giyim, moda ve süs eşylararının payı giderek artmaktaydı. Avize, konsol, Frenkârî yemek ve çay takımları, parfümeri, piyano vs. eşyalara ithal kalemleri arasında sıkça rastlanır olmuştu. Ancak bunları alan ve kullananlar, "tatlı su Frengi" denilen "levantenler" ve yabancı sermayenin bir numaralı işbirlikçisi olan azınlık burjuvazisiydi. 19. yüzyıl dönüşümünde yükselen bu son grup, temsil ettiği kozmopolit yaşantı kültürü nedeniyle toplumun büyük bir kesimi tarafından dışlanıyor, İ.Tekeli'nin deyimiyle "adeta bir yama gibi iğreti"[10] duruyordu. Bahçıvanoğlu Stefani, Keresteci Hacı Politi, Ermeni Nezaretoğlu Mıgırdıç, Palamut tüccarı Damyan Keybork, İplikçi Gençoğlu Mıgırdıç, Şarapçı Deli Petro Yuannis, Bakır tüccarı Karlıoğlu Haralambo, Ağacanoğlu Agop, Ispartalızade Hacı Ohannes gibi, toplumsal ilişkiler düzeninden en çok pay alan azınlıklardan yalnız birinin bıraktığı tereke miktarı bile, yüzlerce orta halli Türk'ün tereke toplamından daha fazlaydı.[11] Örneğin,

[8] "İşbu sene-i mübarekte şehr-i Receb-ül Mürecceb'inin onaltıncı Cuma günü bi-fazail-illahi teala mahkemede vuku'bulan harikde defter-i kassam-ı mezkur ve bilcümle kuyud muharrak olmağla...", *İzmir 3 No.lu Kassam Defteri*, H. 1270.

[9] Ch. de Scherzer, *La Province de Smyrne*, Vienne 1873, s. 176, İşçilerin çalışma koşullarının ağırlığına ilişkin ayrıca bkz.; A. Gavril, *Anadolu-Bağdat Demiryolları İdaresinin İçyüzü*, İstanbul, 1909.

[10] İ. Tekeli, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", *Toplum ve Bilim*, 9-10, 1980.

[11] Bıraktıkları servet ve ölüm tarihlerine ilişkin bkz.; A. Martal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, Sayı: 3, İzmir 1993.

Bahçıvanoğlu Stefani'nin 1.055.600 krş., Ispartalı Kostandi'nin 2.509.153 krş., Rum meyhaneci Petro Kokiz'in 1.876. 113. krş.'luk terekelerine karşı, İzmir'in önde gelen müderrislerinden Karamanî Mehmed Keşfî Efendi'nin 32.056 krş., Hüseyin Şakir Efendi'nin 24.573 krş., Tosyalı Mehmed Efendi'nin 23.939 krş. tutarındaki terekeleri, çoğunlukla kitap ve başını sokacak bir evden ibaretti.

Bazı esnaf terekelerinde rastlanan, "borcu terekesinden ezyed", "müflis halde fevt" gibi kayıtlar da, 19. yüzyıl dönüşümünde ilmiye sınıfıyla birlikte esnafın da kaybeden bir sınıf olduğunu göstermektedir. Bütün bunların yanında, anılan defterler, 19. yüzyıl Osmanlı aydınının kimliği, okuduğu kitaplar ve bıraktığı eserler konusunda da önemli bilgiler içermektedir.

Kültürel Miras

Tereke defterlerinde önce ölenin kimliği yazılır, sonra varisleri, vasi atananlar belirtilir ve tarih düşüldükten sonra, ölenin geride bıraktığı herşey tek tek kaydedilirdi. Bu kısımda da belli bir sıra izlenir ve genellikle, varsa önce kitaplar, sonra kişisel eşyalar, mallar, nakit para ve en son ev, arsa, tarla gibi gayr-i menkuller, değerleriyle birlikte defterlere işlenirdi. Bu yazım usulü sayesinde, geçen yüzyılda İzmir'de 4000 kadar yazma ve basma eserin varlığından haberdar oluyoruz. Hemen belirtmeliyim ki, Doç. Dr. Ali Yardım'ın 1992'de hazırladığı *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*'nda da 4000 eserin yeralmış olması ilginç bir rastlantı olmakta öte, fazla bir anlam taşımamaktadır.[12] Çünkü, terekelerde adı geçen eserlerden bir kısmı bu katalogda yer almakla birlikte, önemli bir kısmı hiç bilinmemektedir. Bunlar içinde çok kıymetli yazmalar bulunduğu gibi, sayısı meçhul olan ve "evrak-ı perişan" ya da "evrak-ı saire" denilerek çok düşük değer biçilmiş risaleler de bulunmaktadır.

Anılan süreçte, müderris, kadı, naib, molla gibi ilmiyye mensublarıyla, paşa düzeyinde ordu mensupları ve defterdar, gümrük müdürü gibi üst düzey bürokratlar dışındaki tereke kayıtlarında, kitaba pek rastlanmamaktadır. Ancak, bazı varlıklı müslümanların terekelerinde, genellikle Kelâm-ı Kadim, mushaf-ı şerif, ilmihal gibi dini kitaplar görmek mümkündür. Defterlerden anlaşıldığına göre, evinde beş on kitabı olan ulemadan sayılmaktadır. İzmir'in önde gelen müderrislerinin terekelerinde bulunan kitap miktarı çok az gibi görünmekle birlikte, bıraktıkları mal varlıklarıyla kıyaslandığında şanlarına uygun olduğu söylenebilir. Yine, bu süreçte, halkın kitaba karşı ilgisiz ve uzak kalmasına ilişkin pek çok neden sıralanabilir. Bunların başında, okur-yazar oranının çok düşük olması ve kitap fiyatlarının pahalı olması gelmektedir. Kağıt konusunda dışa bağımlılık ve bu nedenle maliyetlerin yüksek oluşu, kitapların pahalı olmasında önemli bir etkendir. Örneğin, 1 okka pirincin 3.5 krş., şekerin ve koyun etinin 5.5 krş., işçi yevmiyesinin 10-12 krş. olduğu bir dönemde, basma bir tarih 35 krş., *Cevdet Tarihi* ise 165 krş. idi.

İzmir tereke defterlerinde adı geçen eserler konularına göre sınıflandırıldıklarında, fıkıh, hadis, kelâm gibi din bilimlerine ilişkin eserlerin sayıca ilk sırada yer aldığı, bunu tarih, edebiyat ve dilbilime (çeşitli kamuslar) ilişkin eserlerin izlediği görülmektedir. Kayıtlarda müellif adının yazılmayışı, çok bilinen eserlerde sorun olmamakla birlikte, daha önce adı bilinmeyen ya da hiç rastlanma-

[12] A. Yardım, *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, C. I-II, İzmir 1992.

yan eserlerin okunuşunda güçlüğe yol açmıştır. Bazı eserler ise, kitapla az çok ilgisi olan pek çok kişinin terekesinde yer almaktadır. Terekelerde sıkça rastlanan eserleri şöyle sıralayabiliriz: *Marifetname*, *Birgivî* ve şerhleri, *Gelenbevî*, *Halebî*, *Ahterî*, *Gülistan*, *Hafız Divanı*, *Tarih-i Enbiya*, *Kaside-i Bürde*, *Burhan-ı Kat'ı*, *Delâil-i Şerif*, *Babadağı*, *Buhari-i Şerif*, *Tefsir-i Tıbyan*, *Kamus-ül-alâm*, çeşitli fetva kitapları, vb.. Arapça ve Farsça dışında yabancı eserlere pek rastlanmamakla birlikte, bazı terekelerde Fransızca, Rumca kitaplara (bunların isimleri yazmıyor) ve çeşitli dillere ilişkin sözlükler de yer almaktadır.

İncelenen defterlerden anlaşıldığına göre, kitaplığında 100'ün üzerinde kitap bulunanların sayısı ancak bir elin parmakları kadar olup, bunlar içinde en fazla kitabı olan da, 287 eserle Hüseyin Hasan Paşa'dır (Bkz. Ekler). Yine bu kayıtlardan, müderrislerin ve bazı aydın devlet adamlarının bıraktıkları yegâne servetin kitap oludğu gözlenmektedir. Biz, onları bugün, rütbe ve makamları için değil, sadece bu özellikleri, kitap sevgileri, nedeniyle saygıyla anıyoruz.

EKLER

Defter No.:2 Kayıt Tarihi: 15: 15 C 1270 (13.02.1854)
Ölenin kimliği: Mevlali-i izâmdan Çelebizâde Mehmed Said Efendi
Tereke miktarı: 195.071 Kuruş
Terekesinde bulunan kitap sayısı : 101
Kitaplardan bazlarının isimleri ve fiyatları : *Kelâm-ı kadim* 1; 500 krş., *Tahtavî*, *Dürr-ül-Muhtar*, 4 Cild; 400 krş., *Buhari-i Şerif* 1; 300 krş., *Tarih-i Gülşen-i Maarif* 2; 120 krş., *Mevkufat-ı Mülteka Şerhi* 1; 100 krş., *Marifetname* 1; 150 krş., *Tarikat ve terceme* 1; 40 krş.,

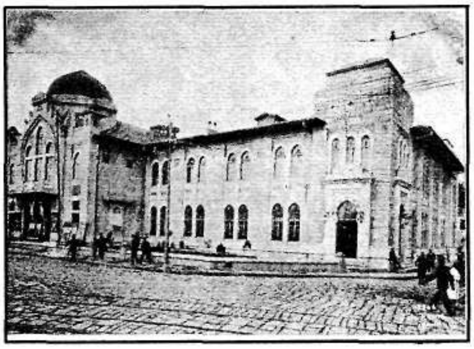

Milli Kütüphane - İzmir
İzmir Panoraması, *İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti Neşriyatı, İzmir, 1934* [İ. P.]

Tecvid 1; 5 krş., *Ahlak-ı Ahmedî*, 1 Cild; 8 krş., *Fetava-yı Cami-i Nükul* 1; 8 krş., *Molla Cami* 1; 5 krş., *Şerh-i Birgivî* 1; 10 krş., *Kamus-u Kadim* 1; 20 krş., *Varide* 1; 20 krş., *Halebî Tercümesi* 1, *Babadağı* 1; 10 krş., *Sirace-yi Seydi*, *Tasavvurat ve Tasdikat haşiyeleri*, 2 Cild; 20 krş., *Muhtasar telhis*; 8 krş., *Birgivî Risalesi* 1; 10 krş., *Şerh-i Darb-ı Celill;* 5 krş., *Nur-ül-Ayn* 1; 5 krş., *Şerh-i Gurerî* 1; 2 krş., *Kanunname-i Cedid* 1; 10 krş., *Muar-reb-i Kâfiye* 1; 5 krş., *Cami-ül-İzhar* 1; 5 krş., *Kitab-ı Ucdivanî* 1; 10 krş., *Hall-ül-Müşkülat-ül-Feraiz*; 5 krş., *Fetava-yı-Hidaye* 2 cild; 50 krş., *Manzume-i Melhame* 1; 5 krş., *Ebu'l-Münteha* 1; 5 krş., *Siraciyye* 1; 5 krş., *Sükutî* 1; 5 krş., *Misbah* 1; 20 krş., *Muradî Şerhi* 1; 5 krş., *Pınarname* 1; 2 krş., *Fütuhatname* 1; 5 krş., *Subhe-i Sıbyan*; 6 krş., *Hükkemât-ı Yusuf*; 5 krş., *Fetava-yı Ankaravî*; 100 krş.

Defter No. :11
Kayıt Tarihi: 12 C 1276 (7.12.1859)
ölenini Kimliği: Müderrisin-i kirâmdan Karamanî Elhac Mehmed Keşfî Efendi

Tereke Miktarı: 38.806 Krş.
Kitap sayısı: 180
Kitaplardan bazılarının isimleri ve fiyatları: *Tefsir-i Tıbyan Cild-i sanisi* 1; 92 krş., *Tarih-i Altıparmak* 1; 114 krş., *Nesimi Divanı* 1, *İbrahim Hakkı Divanı* 1; 51 krş., *Mustazref* 1; 240 krş., *Müşkülat-ı Musabih* 1; 130 krş., *Dürer tercümesi* 1 cild; 94 krş., *Şemâil tercümesi* 1; 70 krş., *Menâkıb-ı Halidiyye* 1, *Halkalı* 1, *Tehzib-i Ebyaz Şerh-i Kâfiye* 1, *Alaka şerhi* 1, *Abdülvahab* 1; 105 krş. *Tevarüd-ül-Asar* 1, *Divan-ı Şâhî* 1; 26 krş., *Sefine-i Ragıb* 1, *Celal Gelebevisi* 1; 160 krş., *Pend-i attar* 1; 60 krş., *Fetava-yı Ali Efendi* 1;104 krş., *Molla Cami* 1, *Şerh-i Akaid Ramazan Efendi*; 62 krş., *Tuhfe-i Musa* 2, şerhi 1; 51 krş., *Nuhbe şerhi* 1; 72 krş., *Nâzım Divanı* 1; 51 krş., *Nesib Divanı* vs; 40 krş., *Sadr-üş-Şerife* 1; 103 krş., *Kaside-i Bürde* vs.; 30 krş., *Cami-üs-Sagir* vs.; 150 krş.,

Defter No. :28
Kayıt Tarihi : 5 C 1290 (1.07.1873)
Ölenin Kimliği: Elhac Süleyman Reşid Paşa
Tereke miktarı: 1.133.039 krş.
Terekesinde bulunan kitap sayısı: 30
Kitaplardan bazı örnekler: Yazma *Kelâm-ı kadim* 1; 470 krş., *Tefsir-i Tıbyan* 2 cild; 142 krş., *Ahterî* 1, *Marifetname* vs; 265 krş., *Gülistan şerhi* 1, *Ali Efendi* 1; 120 krş., *Mirat-ı Kâinat* 2; 190 krş.,

Defter No. :72
Kayıt Tarihi: 9 Za 1320 (7.02.1903)
Ölenin Kimilği: Derâliyye'li (İstanbul) Süleyman Naci Efendi
Tereke miktarı: 14.105 krş.
Terekesinde bulunan kitap sayısı : 62
Kitaplardan bazı örnekler : *Behçeta-ül-Fetava* 1; 75 krş., *Rus lugatı* 2; 10 krş., *Garaib-ül-Alâl* 1; 7 krş., *Fransızca Lugat* 1; 46 krş., *Gayetü'l-Enzar* 1, *Molla Hacı* 1, *Tuhfe haşiyesi Harbutî* 1, *Lugat-ı Osmanî* 1; 16 krş., *Kısas-ı Enbiya* 1, *Dürr-i Yekta şerhi* 1; 61 krş., *Dürr-ül-Naci* vs.; 21 krş., *Amâli Tercümesi* 1, *Davud-ül-Karsî* 1, s.; 15 krş., *Salih Efendi Ceridesi* 1, *Baharistan* 1, *Haşiye-i Cedid Ali Kuşî* 1 vs.; 15 krş.,

Defter No. : 82
Kayıt Tarihi: 14 Za 1322 (20.01.1905)
Ölenin Kimliği: Limoncuzâde Hüseyin Hasan Paşa
Tereke miktarı: 15762 krş.
Terekesinde bulunan kitap sayısı: 287 (48'i Fransızca)
Kitaplardan bazı örnekler: Yazma *Delâil-i Şerif*; 19 krş., *Seyahat-i İlmiye*; 2 krş., *Fetava* 1; 50 krş., (En fazla kitap terekesidir. Bu nedenle kitapların adını tek tek yazmaya üşenmişler ve "muhtelif cins Türkçe kitaplar", "Muhtelif Fransızca risaleler" gibi başlıklar altında toptan yazmışlardır.)

Defter No. : 82
Kayıt Tarihi: 28 M 1323 (4.04.1905)
Ölenin Kimliği: Müstantik Hasan Efendi
Tereke miktarı: 4257 krş.
Terekesinde bulunan kitap sayısı : 53
Kitaplardan bazı örnekler : *Kamus-ül-Alâm* 6 cild; 255 krş., *Cevdet Paşa Tarihi* 6 cild; 165 krş., *Okyanus*, 5; 80 krş., *Ceride-yi Mehakim*; 50 krş., *Envâr-ül-Aşıkîn, Tuhfe şerhi, İbn-i Haldun Tarihi* 4, *Şimal tercümesi, Burhan-ı Kat'ı*; 106 krş.

Defter No.: 82
Kayıt Tarihi: 5 M 1324 (1.03.1906)
Ölenin Kimliği: Sadullah Efendizâde Daniş Bey (İzmir Osmanlı Gümrüğü başkâtibi)

Tereke miktarı: 76.174 krş.
Terekesinde bulunan kitap sayısı: 120
Kitaplardan bazı örnekler: *Mesnevî tercümesi cüz'i rabi* 1; 10 krş., *Tıbb-ün-nebi* 1; 30 krş., *Durub-ı Emsal* 1; 20 krş., *Cevabname-yi Veysi* 1; 15 krş., *Mukaddime-yi İbn-i Haldun* 1; 67 krş. *Mecmua-yı Ebuzziya* cild; 15 krş., *Ravzatü'l-Kamilin* 1; 17 krş., Yazma *Tarih-i Alem* 1; 15 krş., Türkçe *Tarih-i Taberi* 4; 35 krş., *Tarih-i Peçevî* 1; 22 krş., *Tarih-i Kâtib Çelebi* 2; 12 krş., *Tarih-i Âlî*; 14 krş., Gayr-i muntazam *Cevdet Tarihi* 4; 40 krş., *Hayrullah Efendi Tarihi* 2; 15 krş., *Müntehabat-ı Asar* 1; 11 krş., *Tarih-i Sahaif-ül-Ahbar* 1; 17 krş., Gayr-ı mücelled *Trablusgarb Tarihi* 1; 5 krş., *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi* 1; 8 krş., *Belgrad ve Hırıstiyan Tarihi* 1; 8 krş., *Tarih-i Netayic-ül-Vukuat* 1; 15 krş., *Şanizade Tarihi* 2; 8 krş., *Halet Divanı* 3.5 krş., *Eşref Divanı*; 3.5 krş., *Tutiname Hikayesi* 1; 4 krş., *Meşâhir-i İslam* 4; 40 krş., *Muharrerat-ı Nadire* 1; 14 krş., *Kamus-ı Arabî* 2; 10 krş., *Akif Paşa Tercüme hali*; 20 krş., *Mizacname* 1; 15 krş., *Attar Tarihi* 1; 40 krş., *Tarih-i Yemen ve Sana* 1; 20 krş., Na-tamam *Amerika Seyahatnamesi* 8; 25 krş., *Fransa ve Prusya'nın Muharebesi* 1; 5 krş., Türkçe ve Almanca haritalar 10; 200 krş., *Sakız Albümü* 1; 30 krş..

Defter No. : 82
Kayıt Tarihi: 25 M 1326 (28.02.1908)
Ölenin Kimilği: Sabık Konya Defterdarı İsmail Zühdü Bey
Terekedesinde bulunan kitap sayısı: 240
Kitablardan bazı örnekler : *Kamus-ül-Alâm* cild 6; 200 krş., *Lugat-ı Tarihiyye* 3; 86 krş., *Tarih-i Cevdet* 5; 108 krşl, *Tercüme-yi Tahtavî* 4; 120 krş., *Okyanus* 1; 95 krş., *Kamus-ı Türkî* 2; 42 krş., *Tefsir-i Cemal* 3; 50 krş., *Tarih-i Naima* 3; 82 krş., *Tarih-i Raşid* 5; 90 krş., *Endülüs Tarihi* 1; 27 krş., *Afrika Delili* 1; 24 krş., *Tarih-i Vasıf* 2; 30 krş., *Babadağı* 1, *Çiçek Bahçesi* 1; 11 krş. Yazma *Cevahir, Menasik-i Hac, Mülheme, Japon Seyahatnamesi, Esrar-ı Hâb* vs.; 14 krş.

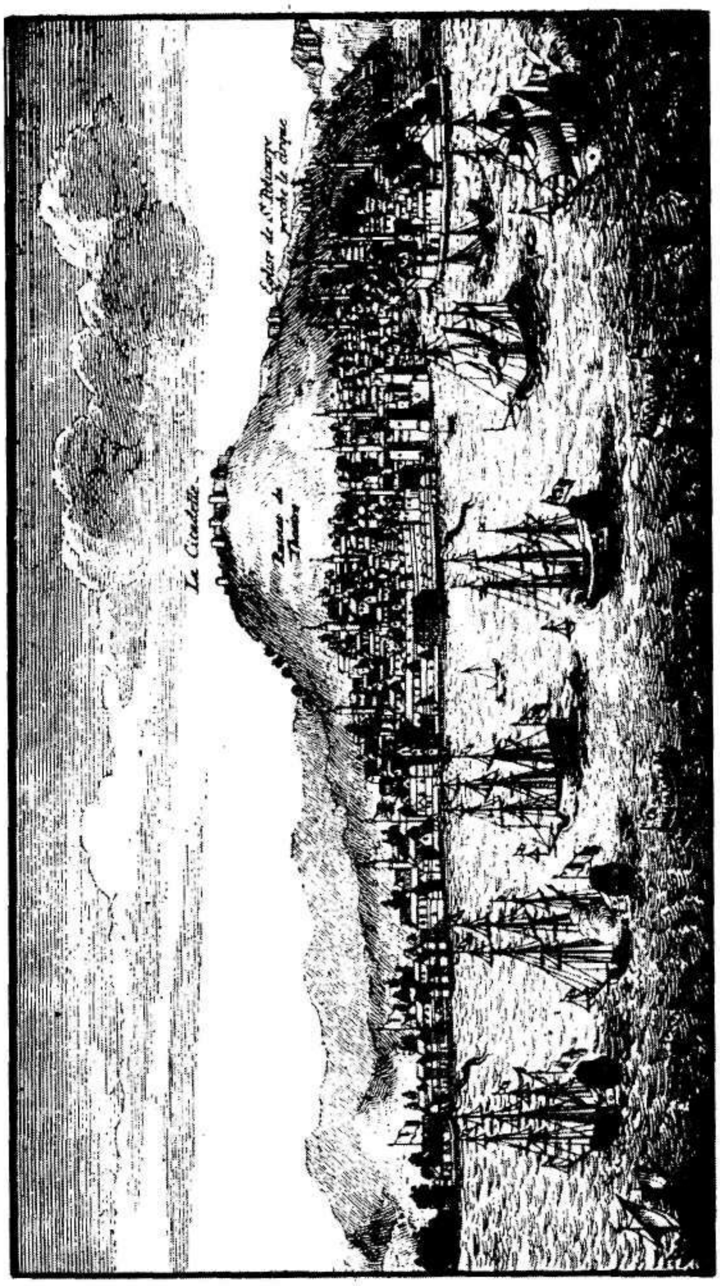

1702'de İzmir'in denizden görünüşü

ŞAVAT ANİİM: SEFARAD CEMAATİNDE SOSYAL BÖLÜNME, SINIF SAVAŞI VE ÖNDERLİK 1847 İZMİR VAKASI[1]

Avner Levi*

Çeviren: Rıfat N. Bali

Birçok kaynak 16ncı yüzyıldan itibaren Türkiye Yahudi cemaatlerinde mevcut olan sosyal gerilimlerin mevcudiyetlerini teyit eder.[2] Bu gerilimler 19uncu yüzyıl boyunca arttı ve çoğu zaman tartışmalara ve acı kavgalara dönüştü. Bu tür patlamalardan en önemlilerden bir tanesi İzmir'li Haham Haim Palaçi'yi ilgilendirendi. Bu olay birçok tarihçi tarafından özellikle Palaçi'nin eserleri temel alınarak incelendi.[3] Son iki yılda Jacob Barnai ve Haim Gerber 19uncu yüzyıl Türkiye Yahudi cemaatinin değişik muhtelif sosyal kesitlerini incelemişler ve çok önemli olguları gün ışığına çıkarmışlardır.[4] Ancak önemli bir kaynak bugüne kadar araştırmacılar tarafından kullanılmamıştır. Bu kaynak *Şavat Aniim* (Fakirin ağlaması) başlıklı bir risale olup 1847 yılında İzmir'de Yahudi cemaati içinde meydana gelen bir çatışmada taraflardan bir tanesi tarafından yayımlanmıştır. Risale sekiz sahifelik olup Ladino[5] dilinde ve çok

---

* Dr. Avner Levi, Kudüs İbrani Üniversitçsi İnsan Bilimleri Fakültesi, Asya ve Afrika İncelemeleri Enstitüsü öğretim üyesidir.

1 Bu makale "Shavat Aniim: Social Cleavage, Class War and Leadership in the Sephardi Community - The case of Izmir 1847" özgün başlığıyla, Aron Rodrigue (Ed.), *Ottoman and Turkish Jewry Community and Leadership*, sh. 183-202, Indiana University Turkish Studies 12, 1992 içinde yer almıştır. Makalenin çevrilmesine izin veren Dr. Avner Levi ve Indiana Üniversitesi Türk İncelemeleri Serisi genel editörü Prof. İlhan Başgöz'e candan teşekkür ederim. Ayrıca metinde geçen İbrani deyimlerin Türkçe anlamları konusunda Rav. İshak Haleva'nın da yardımlarına teşekkür ederim. R.N.B.

2 Leah Bornstein, *The Jewish communal leadership in the Near East from the end of the 15th century through the 18th century* (İbranice), Bar-İlan Üniversitesi, Ramat Gan, 1978, özellikle sh. 55-60 ve orada belirtilen kaynaklar.

3 A. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie, les Juifs d'İzmir*, (Istanbul, 1937), sh. 58-62, M. Franco, *Essai sur l'histoire des İsraelites de l'Empire Ottoman*, (Paris, 1897), sh. 197-200, S.L. Eckstein, *The life, work and influence of Rabbi Haim Pallagi* (İbranice), (Yayımlanmamış doktora tezi, Yeshiva Üniversitesi, New York, 1970), sh. 71-90.

4 Jacob Barnai, *On the Jewish Community of İzmir in the late 18th and early 19th century*, (İbranice) Zion 47, 1982, sh. 56-76 ve orada 1-2 sayılı dipnotlarda adı geçen kaynaklar.

5 İspanyol asıllı Yahudilerin konuştukları İspanyolca dil.

küçük ve yoğun hurufatla yazılmıştır. Bir nüsha (belki de tek nüsha) British Museum'da mevcuttur. Bir fotokopi nüsha Kudüs'te Ben Zvi Enstitüsü'nde mevcuttur. Abraham Galante ve Moiz Franco bu risaleye atıfda bulunuyorlarsa[6] da risalenin yazarı belli değildir ve araştırma amacıyla tarihçiler tarafından kullanılmamıştır. *Şavat Aniim* bize 1847 yılı hizipleşmesini anlatır, daha önceki kavgalarla ilgili değerli veriler verir ve bu şekilde o tartışmaları daha iyi anlamamızı mümkün kılar. 1839 Tanzimat Fermanı'nın Türkiye Yahudileri için bir dönüm noktası olduğunu gösterir. Tanzimat Fermanı tarafından meydana getirilen değişiklikleri daha iyi anlayabilmemiz için *Şavat Aniim*'de tasvir edildiği gibi Tanzimat'tan önceki durumu hatırlamamız gereklidir.

TANZİMAT'TAN ÖNCE YAHUDİ CEMAATİ

Tanzimat'tan önce İzmir cemaatinin önderliği çoğu Francos olan (yabancı yurttaşlar)[7] zenginlerin elindeydi. Bu Francos'lar kapitülasyonlardan dolayı birçok ayrıcalıklardan faydalanıyorlardı. Cemaat liderliğinin ana görevlerinden bir tanesi tüm cemaat adına İmparatorluğa vergi ödemekti, bunlardan en önemlisi de cizye[8] idi. Tahrir adlı özel bir sayım, cemaati finansal konumlarına göre üç kategoriye ayırıyordu: düşük (*edna*), orta (*vasat*) ve yüksek (*ula*). Cemaat bir kurum olarak toplam tutar kadar vergilendiriliyordu. Cemaat liderleri bu vergiyi cemaat üyelerinden kendileri saptadıkları ölçülere göre tahsil ediyorlardı. Tanzimat öncesinde İzmir'deki durum *Şavat Aniim*'de şu şekilde tasvir edilir (sh. 1) :

Tanrı'dan korunmasını dilediğimiz İzmir şehrinde yaşayan biz İsrail'in fakirleri - Sultan Abdülmecid'in köleleri olan bizler - Tanrı onu korusun - zenginler tarafından sömürülüyoruz ve baskı altındayız. Tanrı zenginleri kutsasın. Onların çoğu yabancıdırlar (Francos). Yıllar boyunca bize kötü muamele yaptılar ve bize hiç saygı göstermediler. Fakir veya orta sınıfa mensup herhangi biri basit dahi olsa herhangi bir nedenle onlara itaat etmediği takdirde zenginler onu cemaatten aforoz ederler ve yetkililere teslim ederler. Kendisi tutuklanır ve hatta kırbaçlanır. Dini yasaları (dinim) uygulamazlar. Hatta bazıları kutsal yasayı (Torah) ihlal ederler. Fakir halk, yetkililere ödenmesi gereken tüm giderlerin ve vergilerin, ve de hastalar, cemaat kurumları ve cemaatin bakımı için gerekli tüm giderlerin varlıklı kişiler tarafından ödendiğini sandığından bu davranışlara tahammül ettiler ve bunun bir hayat tarzı olduğuna inan-

[6] A. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie - les Juifs d'İzmir*, sh. 341 (burada eser yanlışlıkla İzak Amaraci'ye atfedilir) ve M. Franco, *Essai sur l'histoire des İsraélites*, sh. 270.

[7] Jacob Barnai, *On the Jewish Community of İzmir*, sh. 57 ve dipnot 4'de sözü edilen kaynaklar. Minna Rozen, *Les marchands Juifs livournais à Tunis et le commerce avec Marseilles a partir du XVIIeme siecle*, Michael 9 (1985), sh. 87-129, Leah Bornstein, *The Jewish Communal Leadership*, sh. 68-71

[8] Vergiler ve vergi reformu için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 2.bs, cilt 5, (Ankara, 1961), sh. 175-180, H.A.R. Gibb ve H..Bowen, *Islamic Society and the West*. cilt 2, (Londra, 1969) sh. 251-252. Osmanlı nüfus sayımları için bkz. Stanford S. Shaw, "The Ottoman Census System and Population", *International Journal of Middle East Studies* 9 (1978), sh. 325-338, S. Shaw, "The 19th century Ottoman reforms and revenue system", *International Journal of Middle East Studies* 6 (1975), sh. 421-459 .

dılar. Bir başkasının yardımına muhtaç olan kişi onun kulu olur...

TANZİMAT

Tanzimat yasalar önünde eşitliği getirdi. Avâriz, cereme, salgın gibi bir çok yasa ve çiftlik yasası olan İltizâm iptal edildiler. Haraç ise azınlıkların askerlik hizmeti yapmamaları nedeniyle yürürlükteydi. *Şavat Aniim*'in yayımlandığı yıl olan 1847'de uygulamaya konulan bir yasa bir yandan haracı diğer yandan ise askerlik hizmetinden muafiyeti iptal etti. Bu yasa uygulanmaya konulmadı ancak her iki konunun ilintisi tam idi.

Cizyede yapılan her türlü değişiklik askerlik hizmetinde yapılan paralel bir değişikliği meydana getiriyordu ve bunun tam tersi askerlik hizmeti kanununda yapılan bir değişiklik cizyede de bir değişikliğe yol açıyordu. Cizyenin nihai olarak yürürlükten kaldırılması bedel-i askerîye kanununun doğmasına yol açtı. Ancak bu sadece bir kategori vergisi olup yeni vergi haraç ile tamamen aynı idi.

Vergilerin toplanması da zamana ve yere bağlı olarak birçok değişikliğe uğradı. Dolayısıyle her zaman ve yer için bilfiil uygulamaları gösterir somut belgelere ihtiyacımız vardır. Dolayısıyle *Şavat Aniim*'in büyük bir önemi var zira 1847 yılında İzmir de vergilerin bireysel olarak doğrudan valiliğe ödendiğini göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak cemaat liderlerinin görevleri yardım kurumlarını ve hahamları ayakta tutma gibi dahili işlerle sınırlıydı. Günlük hizmetlerin büyük bir bölümü bağımsız yönetimleri ve kendi bütçelerine sahip olan sinagoglar tarafından yapılmakta idi. Fakirler cemaat vergilerinin artık azalacağını ümit ediyorlardı ancak ümitleri gerçekleşmedi, dahası et üzerinde ödenen dolaylı vergi, et *gabela*'sı, arttırıldı. Aşağıdakiler *Şavat Aniim*'in sözleridir (sh. 1) :

Şimdi fakir ve esnaf ahali dürüst ve iyiliksever Sultan'ın Tanzimat-ı Hayriyede artık cereme vergileri olmayacağını ve sadece punto[9] *ve haraç vergileri olacağını emir buyurduğunu ve bunun her birey tarafından doğrudan valiliğe ödeneceğini öğrendi. Hastahane, mezarlık, fakirleri giydirme (halbaşat aniim), hahamlar (talmidei hahamim), toplumun hayrına dua okuyan on kişilik heyet (asara batlanim) giderleri, et, şarap ve peynir üzerindeki dolaylı vergiler (gabela) tarafından karşılanacaklardır. Şarap gabela'sı 25.000 "arslan"a (arayot)*[10] *erişmekte ve bunun 20.000'den fazla bir tutarı fakirler tarafından ödenmektedir. Zenginler sadece 5.000 arayot ödemektedirler. Aynı durum et gabelası'nda da mevcuttur. Et kesimcilerine (şohatim) ödenecek olan ve yılda 40.000 arayot tutan giderler de vardır. 40.000 arayot'un tümü ve cemaat giderleri için fazladan bir tutar fakirler tarafından ödenmektedir. şohet*[11] *parasını hemen alır dolayısıyle fakir eti iki misli fiyata satın alır zengin ise şohet'e para ödemez. Et gabela'sı yılda 90.000 arayot tutarına erişir. Fakir ve esnaf sınıfı bu tutarın en az 70.000'lik kısmını öder. Yönetim ve güç zenginlerin elindedir. Fakirlere köle*

[9] "Noktalar". Tanzimat'ın ilk yıllarında kısa bir süre için uygulanmıştı. Dönemle ilgili haham yazışmalarında bu terime rastlanır ve J. Barnai terimi "fondo" olarak yanlış şekilde anlar. Barnai , *On the Jewish Community of İzmir*, sh 75.

[10] Osmanlı altın kuruş üstünde olan arslan resminden dolayı arslanlı veya esedi olarak tanımlanırdı. Bir kuruş kırk paraya eşdeğerdi.

[11] Dini kurallara göre et kesimi yapan kişi.

gibi muamele yapmaktadırlar. Onlara hiç acımamakta, ve onları Mısır'daki galut'tan (Mısır'da yapılan eziyet) bile fazla yaralamaktadırlar. Bu şehirde sadece bir haham vardı, Tanrı'nın sevgili kulu Rav Şelomo Hakim.[12] *Kendisine yılda 1.200 arayot ödeniyordu. Vefat ettiği zaman onun yerine bir başkasını seçtiler. Ancak zengin yöneticiler bir mutabakat sağlayamadılar zira her biri kendisinin bir yakınını seçtirmek istiyordu ve hepsini memnun etmek için üç haham seçilmesine karar verildi. Bu anlaşma sonucunda giderler yılda 1.200 arayot'tan 12.000 arayot'a yükseldi.*[13]

Çok zaman geçmeden diğer talmidei hahamimler'i (hahamları) tatmin etmek için - Tanrı onları kutsasın - onlar da bir ek dini mahkeme kurdular, bu da ek olarak yılda 4.000 arayot ödemesini gerektirdi ve dolayısıyle fakirler gabela yoluyla bu fazladan giderleri ödemek zorundaydılar buna mukabil onlar (zenginler) güçlerinin tadını çıkarıyorlardı...

1840 YILINDAKİ BÖLÜNME VE BÜYÜK YANGIN

1840 yılında, Tanzimat'ın yürürlüğe girmesinden bir yıl ve Rav Şelomo Hakim'in vefatından iki yıl sonra, zenginler ve fakirler arasında bir *gabela* sorunu yüzünden ciddi bir kavga meydana geldi. Fakirler cemaatin hesaplarını incelemek istiyorlardı, ancak tümü zengin olan yöneticiler hesapları göstermeyi red ettiler ve soruları da cevaplandırmadılar. Cemaat iki düşman kampa ayrıldı. Kavga iki yıl sürdü ve bu süre zarfında fakirler *gabela*'yı ödemektense kaşer[14] olmayan et yemeyi tercih ettiler. 1841 yılının Ağustos ayında şehirde büyük bir yangın meydana geldi ve bu yangın Yahudi cemaatine ciddi zarar verdi.[15] Binlerce kişi evsiz barksız kaldı. Halk yangını *trefot unevelot* (kaşer olmayan gıda) yenildiğinden Tanrı'nın bir cezalandırması olarak gördü.

1842 yılında meydana gelen yangından dehşete kapılmış olan iki taraf bir uzlaşmaya vardılar. Şehrin yeni atanmış olan üç hahamı fakirlerin fikirlerini kabul ettiler. *Et gabela*'sı bir okka[16] için sekiz kuruş olarak tesbit edildi. Selanik hahamları vasıtasıyle her iki taraf arasında bir sözleşme (*modaa*) imzalandı. Bu şehrin yasası (*tikun*) olacaktı. Bu sözleşmeye göre ete uygulanan *gabela* kısa bir süre yürürlükten kaldırılacaktı ve sözleşmede açıkça bu *gabela*'nın "fakirler üzerinde bir baskı" (*gezel aniim*) olduğu belirtildi. Böylece tümü *Francos* olan üç zengin tüccar bu *modaa*'yı fakirlerle imzaladılar. Yönetim konseyinin zenginler, fakirler ve esnaftan eşit sayıda temsilciyi kapsayacağı konusunda mutabakat sağlandı. Gelecekte cemaatın giderleri ikiye bölünecek, yarısı zenginler diğer

---

12 *Kise Shelomo*'nun yazarı, (Selanik 1847). 1838 yılında İzmir'de vefat etti.

13 Üç haham, J.Pinhas de Segura, S.A.Krispin ve Haim Palaçi idi. İzmir'deki haham sayısı ve dini bir kurulun kurulması için bkz. Eckstein, *The life,work and influence of Rabbi Haim Pallagi*, sh. 33-34, J..Barnai, *R.Yosef Escapa and the Rabbinate in İzmir*, Sefunot 18 (1985), sh. 53-82.

14 Dini kurallara uygun olarak kesimi yapılmış et veya gıda.

15 A. Galante'ye göre zararın yüzde doksanı Yahudi mahallesinde meydana geldi ve şalom sinagogu dışında tüm sinagoglar yandı. Galante, *Histoire des juifs d'Anatolie les Juifs d'İzmir*, sh. 205, *Puertas de Oriente* gazetesi ise 2 Eylül 1846 tarihli nüshasında onaltı saat zarfında tüm şehrin üçte ikisinin yanıp kül olduğunu belirtti.

16 1283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü.

yarısı da fakirler tarafından ödenecekti. Türkiye'nin ilk Yahudi gazetecisi Rafael Uziel bu uzlaşmadan sonra "dört yıl boyunca sulh var oldu" diye yazdı.[17]

Şavat Aniim'e göre (sh. 2) zenginler taahütlerini yerine getirmediler. Ete uygulanan *gabela* iptal edilmedi. Başlangıçta esnaf temsilcileri yönetim konseyine katıldılar ama bu katılım göstermelikti, gerçek yetkiden yoksundular ve Türk bürokratlarıyla iyi ilişkileri olan zenginlere karşı da güçsüzdüler. Dahası konseydeki fakirlerin sayısı süratle azaldı ve çok kısa sürede herşey daha önceki haline döndü. Doğrudan uygulan cemaat vergisi (*peça*) arttırılmamıştı. Aksine zenginler bu verginin yılda beş *arayot*'a indirilmesi için gayret sarfettiler. Aynı zamanda zenginler giderlerin arttığını bahane ederek ete uygulanan *gabela*'yı arttırmak istiyorlardı. Fakirler ve esnaf 1842 yılında imzalanan sözleşmeyi hatırlıyorlardı ve ete uygulanan *gabela*'nın tamamiyle iptalini talep ettiler. Zenginler artışın ana nedeninin hahamlara ödenen yüksek ücretler olduğunu söylediler. Fakirler ete uygulanan *gabela* ve hahamlara ödenen maaşlara rağmen bütçede açık olmadığını iddia ettiler. Zenginler, hahamlar ve Türk yetkilileri vasıtalarıyle fakirlere baskı yapıp et *gabela*'sında artışın kabul edilmesini istediler. Tüm bunlara rağmen Sivan[18] (1846) ayında daha önce fakirlerin yanında yer alan hahamlar zenginlerle bir mutabakata (*haskama*) varıp *gabela*'nın arttırılmasına imkân tanıdılar. *Şavat Aniim*'e göre (sh. 1) zenginler ve esnaf "kalplerinin derinliğine kadar yandılar ve *Heyhal ha-kodeş* (dini kitapların bulunduğu yer) önünde artık zenginlerin kölesi olmamaya, onlardan ayrılmaya ve İsrail'in Tanrı'sına hizmet etmeye yemin ettiler...". Kararlarını Haham Rafael de Yosef Hazan'ın[19] eski bir tefsirine temellendirdiler. Bu tefsir *Tov ve yaşar* (iyi ve doğru) kavgası sırasında ortaklığın bozulabileceğini izah etmişti.[20] Haham Rafael Yosef Hazan'ın oğlu olan Haham David Hazan yurtdışından İzmir'e döndüğünde zenginlerle olan kavga yeni bir aşamaya girdi. Haham Hazan o dönemde şehrin beş *şohatim*'inden (et kesimcileri) biriydi. Her iki taraf ona başvurup bir sulh uzlaşmasına (*şalom bayt*) varılması için müdahale etmesini istediler. Galiba *Beit Din* (dini kurul) bu sulh sürecinde taraf olması için ondan bunu ilk talep eden kurumdu. *Beit Din*'in başkanı, Haham Rafael Hazan'ın torunu ve Haham David Hazan'ın yeğeni olan Haham Haim Palaçi'ydi. Haham David Hazan müdahale etmeyi kabul etti ve her iki tarafı sekiz gün içinde taleplerini sunmaya çağırdı. Bu süre zarfında etin haftada bir gün, Pazar günleri, *gabela*'sız satılmasına karar verdi. Zenginler bu karara kesinlikle karşı çıktılar. Hahamlar *gabela*'sız etin *trefa* (kaşer olmayan) olduğunu belirttiler ve bu beyanatı sinagoglarda okudular. Bunun bir sonucu Pazar günü

---

17 *Puertas de Oriente*, 2 Eylül 1846. Uziel kavgayı aktarmakta ancak çoz az ayrıntı vermektedir. Bu gazete için bkz B. Mevorah, *Puertas de Oriente*, (İbranice), Alei Sefer 6-7, sh. 213-216. Ladino dilinde basın için bkz. M..D.Gaon, *The Ladino Press: A bibliography* (İbranice), Kudüs 1965. İzmir'deki Yahudi basını için bkz. Avner Levi, *The Jewish Press in İzmir* (İbranice), Peamim 12, (1982) sh. 87-104.

18 Bahar aylarından biri.

19 David Hazan'ın babası ve Haim Palaçi'nin büyükbabası, sekiz ciltlik *Hikrei Lev*'in yazarı. 1747 yılında İzmir 'de doğdu, 1794'de cemaatin ikinci hahamıydı ve 1810'da Rav *ha Kolel* oldu. 1813'de İsrail'e gitti ve 1821 de orada vefat etti.

20 Y. Hazan, *Hikrei Lev*, Hoshen Mishpat, (Selanik 1832), sh. 116.

fakirlere sunulan *gabela*'sız 1.500 okka et imha edildi. Bu durumda esnaf bir uzlaşma sağlama konusunda tüm ümitlerini yitirdi ve daha önceki kendilerini zenginlerden ayırma kararına geri döndü. Haham David Hazan'a kendilerinin hahamı olmayı teklif ettiler. Hazan başta red etti. Bu durumda fakirlerden seksen kişi radikal bir yola başvurup aileleriyle birlikte Yahudiliği terk edip Protestan oldular. 1839 yılından beri çok aktif olan misyonerler[21] gayretlerini arttırdılar. Yahudiler arasından yoğun miktarda Protestan dini kitapları dağıtıldı ve iki bin aile daha Protestan olmaya ilgi gösterdi.

Hahamlar bu aileleri böyle bir girişimde bulunmamaları için ikna etmeye çalıştılar, ancak zenginlerle olan işbirlikleri nedeniyle prestijlerini yitirmişlerdi. Kitlesel bir din değiştirme tehdidi ve 1841 yılının korkunç yangının hatırasıyla da (kaşer olmayan etin yenilmesiyle meydana geldiği inancı vardı) David Hazan ve arkadaşları et kesimcileri Hayim Levi ve Nissim Kohen, fakirleri desteklemeye karar verdiler. *Gabela*'sız kaşer et temin ettiler. Binlerce kişi kitlesel bir din değiştirme tehdidiyle David Hazan'a kendi hahamları olması için yalvardılar. Bu tehdidin bir sonucu olarak David Hazan kendilerini zenginlerden ayırmak isteyen fakir kişilerin hahamı olmayı kabul etti. Ancak bu sadece iki aylık kısıtlı bir süre içindi. Protestan misyonerlerinin propaganda malzemeleri onun tarafından toplatıldı ve yakıldı.[22]

בס״ד

שעות עניים

אהה תשמע

צעקת הדל תקשיב ותושיע

Şavat Aniim,
Tanrının Yardımıyla Fakirlerin Feryadı
Sen İşit Zavallıların Çığlığını
Duy ve Kurtar

Her iki taraf Osmanlı İmparatorluğu'nun Hahambaşısı olan ve İstanbul da yaşayan Hahambaşı Bar David'e yazdılar.[23] Fakirler zenginlerden ve hahamlardan gördükleri baskıları anlattılar

[21] Ağustos 1841 tarihindeki büyük yangından sonra fakirlere yardım hizmetlerinde bulundular. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie, les Juifs d'İzmir*, sh. 205. Bu onlara çalışmalarını arttırma için bir fırsat verdi.

[22] M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israelites*, (sh. 276) kitabı Ladino dilinde basılmış misyoner kitaplarının geniş bir listesini vermektedir. Bu kitaplardan ilki İzmir büyük yangınından bir buçuk yıl sonra 1853 yılında basılmış *Mezmurlar* kitabıydı. Bu konuda bkz. A. Yaari, *Ladino books in the National Library* (İbranice), Kudüs 1934, sh. 102-104. İncil'in Ladino dilindeki çevirileri için bkz. M. Lazar, *The Judeo-Spanish translations of the Bible* (İbranice), Sefunot 8 (1964), sh. 335-375. Yukarıda sözü edilen İncil Tanzimat Fermanı'nın yılı olan 1839 yılında Ladino dilinde basılmıştır.

[23] 1841 yılında atandı ve 1854 yılına kadar bu mevkide kaldı. Bkz. A. Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, C. 1 (Istanbul 1941), sh. 129.

ve şikâyet ettiler ve David Hazan'ın onları yönlendirmesi yönünde emir verilmediği takdirde Yahudilikten vazgeçeceklerini bildirdiler. İzmir'in üç resmi hahamı ve *Beit Din*, David Hazan'ı hakları ihlâl eden bir kişi (*mesig gevul*) ilân ettiler., *Şavat Aniim*'e göre (sh. 3) Hahambaşı Bar David zenginlerin ve hahamların iddialarını dikkate almadı; aksine onları kötü yönetimle suçladı ve Haham Hazan'ı övdü. İzmir valisine yazıp tarafların bir uzlaşmaya varmaları gerektiğini bildirdi; her iki taraf ikişer temsilci göndermeleri gerekiyordu ve o (Hahambaşı Bar David) onların şikâyetlerini dinledikten sonra karara varacaktı. Bu arada teklif edilen ayrılma bir gerçek oldu. Fakirler tarafından on iki kişi, yöneticiler (*parnasei ha-kehila*) olarak seçildiler. Dört kişilik üç gruba bölünmüş olan bu kişiler yeni cemaati dört aylık bir süre için yönetecekti. Yetkililere muhatap olarak yöneticiler (*memunei ha-zaman*) seçildiler. Altı diğer üye güvenlik,Yahudilik ve *Kaşerut (isur ve heiter)* (dinen caiz olan gıdalar ve bunlardan yasak olan ve olmayanlar) için seçildiler.

Haham Hazan fakirler ve esnaf arasındaki ihtilâflar için hakemlik yapmaya başladı. Şarap ve peynir üzerindeki *gabela*'lar gibi muhtelif kaynaklardan paralar toplandı ve giderler ödenip yardım kurumları desteklendi. Fakirler şehrin Hahambaşısı olarak Sultan tarafından atanan ilk resmi İzmir hahamı Pinhas Rafael de Segura'yı (Rav Pardess)[24] kabul ettiklerini beyan ettiler. Haham Pardes her ne kadar geçmişte diğer din adamları ile birlikte zenginlerle işbirliğinde bulunmuşsa da fakirler onun bu işbirlikçi tavrının zenginler tarafından ona dayatıldığını ve buna rağmen ona saygı duymaya devam edeceklerini bildirdiler. Şimdi Haham Hazan muhalif cemaatin ikinci hahamıydı ve *Şavat Aniim*'e göre (sh. 3) aynen kendisinin İstanbul Hahambaşısı Bar David'den aldığı yetki gibi, Haham Pardess de Haham Hazan'ı kutsadı ve ona yetki verdi. Zenginlerin ve hahamların fakirleri din değiştirmeye doğru ittiklerini ve David Hazan'ın onları atalarının dinine geri getirdiğinin farkına vardı. Ancak zenginler tarafında sıkıştırılan hahamlar fakirleri veya Haham David Hazan'ı dinlemeden ve bir *din tora* (şeriat yasalarına uygun olup olmadığını tartışma) toplamadan bile bir karar (*maase beit din*) yazdılar. David Hazan bir kez daha *mesig gevul* (ihlâl eden) ilân edildi. Haham Hazan *Beit Din*'e yazdığı mektupta davranışının nedenlerini izah etti ve neden bir *mesig gevul* ilân edildiğini sordu. Bunu sorarken de hiç kimsenin ödeneklerini veya *midraşim*'ini (mevlûd okuyanlara ödenen para) almadığını belirtti. Mektubu yanıtsız kaldı ve hahamlar hiç kimsenin David Hazan tarafından yargılanamayacağına karar verdiler.

Bu karar fakirlerin kendi hahamları dışında başka hiçbir kimse tarafından yargılanmayı kabul etmeyeceklerini belirten bir karşı beyanata yol açtı. Zenginler tarafı İstanbul'a yazıp David Hazan'ı ayıp ve utanç yaratma suçuyla ihbar ettiler. Cemaat bütçesinin bilânçosunu da sunarak okka başına 20 paralık bir *gabela* uygulanmadan giderlerin karşılanamayacağını belirttiler. İstanbul'dan İzmir Hahambaşısı'na bir mektup yollanarak Haham Hazan'ın fakirleri bırakması istendi. Fakirler İstanbul'a cevap vererek Haham Hazan olmadan sulh yapmayı red ettiklerini beyan ettiler. Haham Hazan İzmir *Beit Din*'ine yazıp

24 Pinhas Rafael de Segura için bkz. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie Les Juifs d'İzmir*, sh. 58.

aşağılandığı konusunda şikâyet etti. Tüm İzmir Yahudilerinin zenginlerin sürekli baskıları yüzünden tehlike altında olduklarını ve iki bin aile reisinin imzalarını taşıyan bir mektubun Sultan'a gönderilip şikâyet edileceğini bildirdi. Bu cevap zenginlerin tavırlarını değiştirmelerine yol açtı. Şelomo Çikurel, Şemuel ha-Kohen ve Daniel Sidi adlı üç zengin tüccardan oluşan bir komite tüm sorun üzerinde hukuki bir tartışma öneren ve Haham Haim Palaçi imzasını taşıyan bir mektubu (her ne kadar oğlu Avraham Palaçi tarafından kaleme alınmışsa da) getirdiler. Her iki taraf üçer temsilci gönderecekler ve her iki taraftan birer haham kendi iddialarını izah edeceklerdi. Her iki haham bir mutabakata ulaşırlarsa ortaya çıkacak karar tarafları bağlayıcı olacaktı. Aksi takdirde her iki taraf taleplerini Hahambaşı Bar David'e sunacak ve onun kararı nihai olacaktı. Fakir taraf teklifi kabul etti. Bir protokol (*zikhron devarim*) yazıp imzaladıktan sonra iki kopyayı İstanbul'da yerleşik Haham de Toledo[25] ve Avraham Camondo'ya[26] sundular. Bu noktada zenginler yeni bir talepte bulundular: hukuki tartışma yapılmadan önce fakirlerin taleplerinin ne olduğunu bilmek istiyorlardı. Hahamlar bu talebi haklı gördüler. Fakirler taleplerinin bir özetini hazırlayıp ilgili kişilere sundular. Şehrin giderlerinin yarısının doğrudan vergilerle (*pecha*) zenginler tarafından, diğer yarısının ise dolaylı vergilerle (*gabela*) fakirler tarafından karşılanmasını talep ettiler. Zenginler bu talebi red ettiler ve şehir yasasının (*tikun ha-ir*) giderlerin sadece dolaylı vergilerle (*gabela*) karşılanması gerektiğini belirttiğini söylediler. Haham Hazan'dan *peça*'nın yılda 6 *arayot*'tan daha fazla yükseltilmemesi için söz vermesini istediler. Haham bu talebi red etti ve zenginler müzakereleri durdurdular. Hahambaşı Bar David'in talebi üzerine fakirler tüm taleplerini bir soru (*şila*) şeklinde düzenlediler ve İstanbul Yahudi cemaati yöneticilerine yolladılar. Soru geçmiş ve şu andaki tartışmaların tüm ayrıntılarını içeriyordu. Buna ek olarak fakirler bu talebin red edilmesi ve Haham Hazan'ın atanmasının iptal edilmesi hallerinde sadece İmparatorluk Nişânı'na haiz Rav Pardess'in yetkisi altında olmayı kabul edeceklerini bildirdiler. *İsur ve heiter* ile ilgili sorunlar ve tüm diğer sorular için Türk mahkemelerine başvuracaklardı.[27]

VAAZLAR SORUNU

Bu durumda vaazlarla ilgili yeni bir tartışma çıktı. Şehrin geleneğine göre bazı Cumartesi günleri verilen vaaz Haham sıfatı taşıyanlara mahsustu. Üç ana vaaz Cumartesi'leri veriliyordu ve bunlar *teshuva* (tövbe), *ha-gedala* (Hamursuz bayramı öncesi Cumartesi günü söylenen yüceltme duası) ve *halbaşa* (yardımseverlik) diye adlandırılıyorlardı. Haham Hazan'a bir sonraki *halbaşa*'da vaaz verilmesi söylendi. Ancak Haham Palaçi ve Eliezer'in aynı gün vaaz vereceklerini beyan ettiklerinde David Hazan bir iyiniyet gösterisi olarak kendi vaazını iptal etti ve vaazını diğer hahamların genellikle vaaz vermedikleri bir gün olan *şabat şekalim* (Purim

[25] Onun hakkında ve zenginleri temsil eden diğer üç tüccar hakkında bilgi bulamadım.

[26] A.Camondo, İtalyan uyruklu zengin bir banker olup o dönemde İstanbul Yahudi cemaati başkanlığı yaptı. Bkz. Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, passim.

[27] Haim Gerber ve Jacob Barnai İzmir müslüman mahkemeleri ile ilgili araştırmaları sırasında bu dönemde bir çok Yahudinin Türk dini mahkemelerine başvurup bu mahkemelerce yargılanma istediklerini ortaya çıkardılar. H.Gerber ve J.Barnai, *The Jews in İzmir in the 19th century* (İbranice), Kudüs, 1984, sh. 11.

bayramından önceki Cumartesi günü) günü vereceğini söyledi. Bu durumda zenginler tarafı Avraham Eskenazi adlı beşinci bir hahamı tayin ettiler.[28] Bu kişi 1840-1841 yılındaki tartışmada *gabela*'nın fakirler (*gezel aniim*) üzerinde bir baskı unsuru olduğuna inanan genç hahamlardandı.

Ancak Avraham Eskenazi zenginler tarafından onların hahamı olarak atandığı andan itibaren zenginlerin tarafını tutmaya ve Haham Hazan'a saldırmaya başladı ve *şabat şekalim*'de vaaz vereceğini beyan etti. Zenginler ve diğer hahamlar, Haham Avraham Eskenazi'nin vaazını dinlemeleri için halk ve talmidei hahamim üzerinde baskı yaptılar. *Talmidei hahamim*'in bir vaazda hazır olmaları tabiiki bir prestij meselesiydi.

1847 YILI KAVGASININ SONA ERMESİ

Şavat Aniim İstanbul'da varılan nihai kararı veya vaazlar meselesinin nasıl sona bulduğunu bildirmeden burada sona ermektedir. Bu ihtilâfın öyküsünün muhtelif kişiler tarafından muhtelif tarihlerde anlatıldığı anlaşılmaktadır. *Şavat Aniim*'in son sayfaları açıkça kötümser bir hava taşımakta, ancak aynı zamanda bir kararlılığı da göstermektedir. Burada fakirlerin İzmir hahamları tarafından yargılanmayı red ettikleri ve bunun yerine Türkiye mahkemelerine başvuracakları tekrarlanmaktadır. Daha sonraki kaynaklardan bilgi kırıntıları derlendiğinde Hahamlar ve zenginler koalisyonun galip geldiği görülmektedir.

1855 yılında Palaçi İzmir Hahambaşısı olduğunda David Hazan şehri terkedip Kudüs'e gitti ve Hahambaşı ve *Rişon le Zion* (İsrail'in Sefarad Hahambaşısı) oldu. 1855 yılında sadece *şohet* (dini kurallara göre et kesimi yapan) sıfatını taşıyordu ve en büyük oğlunun kendisinin mevkiini devr almasını istiyordu. Ancak Avraham Eskenazi'nin kendisine sürekli muhalefet yaptığı ve buna engel olduğu anlaşılmaktadır. *Responsa*[29] koleksiyonunda Haham Hazan daha sonra bu soruna değinir.[30] Kendisinin vaazlar koleksiyonu İzmir'de verdiği iki vaazı içerir.[31]

Diğer tüm vaazları Kudüs'te Hahambaşı olduğu zaman verilmişti. Bu kendisinin İzmir'de fakirlerin hahamıyken en az iki vaaz verdiğini ancak uzun süre bu konumda kalmadığı anlamına da gelmesi muhtemeldir. Cemaat karşıtı ve Ladino dilinde yayımlanan *La Vara* gazetesinde yayımlanan imzasız bir okur mektubunda Hazan'ın İzmir'de resmi olarak fakirlerin Hahamı sıfatını taşıdığı belirtilmekteydi.[32] Zenginler ve diğer hahamlar onu bir süre Tire'ye sürgün ettiler. Hazan geri döndüğünde Haham olarak görevine devam etti ancak zengin

[28] Eskenazi ailesinin üyeleri o zamana kadar Haham sıfatını taşımışlardı. Bikur Holim sinagoguna bağlı idiler ve aile arşivleri, ki cemaat arşivleriydi, şu anda Kudüs'te Yahudi Halkı Tarihi Merkezi Arşivleri'ndedir.

[29] Tam anlamıyla "sorular ve yanıtlar". Dini bir deyim olup bir tarafın diğeriyle dini konularda yaptığı mektup teatileri ve sorulan sorulara verilen yanıtları ifade eder.

[30] D.Hazan *Nediv Lev* C. 2 (Kudüs 1866), *Yoreh Deah*, sayı 1.

[31] D.Hazan *Heitiv Lev* (İzmir 1868), *halbaşa* 4 ve 5 vaazları İzmir'de Talmud Torah sinagogunda 1853 ve 1854 yıllarında verilmişlerdi.

[32] *La Vara* 22 Aralık 1905 . Bu mektup 1905 yılında 70 yaşında olan bir erkek tarafından yazılmıştı.Bu durumda 1847 yılında 12 yaşında bir çocuktu ve 1855 yılında 20 yaşındaydı bu yıl da David Hazan'ın İzmir de bulunduğu son yıldı.

bir tüccar olan B.Mosseri'nin hizmetkârları tarafından fiziki olarak saldırıya uğradı ve yaralandı. M.D.Gaon *İsrail'deki Doğu Yahudileri'yle* kitabında Hazan'ı İzmir Hahambaşısı olarak tanımlar; ancak hiçbir ayrıntı vermez veya kaynaklarını göstermez.[33] David Hazan'ın kitapları 1847 kavgası ile ilgili responsa'ları içerir bölümleri vardır ama hiç bir şekilde bize olayları tekrar inşa etmeye yardımcı olmaz.[34] Haim Palaçi'nin kitapları da yardımcı olmaz. Ancak D. Hazan'ın hahamlığı ve İzmir Yahudilerinin kısa bir süre için iki cemaate bölünmüş olmaları bir gerçek olgudur.

CEMAATİN BÜTÇESİ

Şavat Aniim (sh. 2) bize 1847 yılında İzmir cemaatinin gelirleri ve giderlerinin ayrıntılarını vermektedir. Sayılar borçların ve faizlerin ödemelerini veya et *gabela*'sının gelirini kapsamaktadırlar. Bu bütçe önemlidir zira "muhalefet" diye adlandırılabilecekler tarafından sunulan tek bütçedir :[35]

Gelirler (Birim *arayot*dur) :

25 000	Şarap *gabela*'sı
5 500	Peynir *gabela*'sı
3 000	Değirmen
2 000	Kira
3 000	Başlık paraları
10 000	Kelle vergisi
48 000	Toplam

Yukarıdaki sayılardan görülebileceği gibi 30.500 *arayot* yani toplam gelirin beşte üçünden fazla bir bölümü dolaylı ve azalan vergilerden - başlıca fakirlerin ödedikleri *gabela*'dan geliyordu. Değirmen yılda 3.000 *arayot* gelir getiriyordu. Değirmen *matzot*'un (mayasız ekmek) kaşer ununu temin ettiği için unu işleme maliyeti *matza*'ya ekleniyordu. Dolayısıyle bu da bir nevi dolaylı ve azalan vergi oluyordu. 2.000 *Arayot* cemaate ait emlâkların kira gelirlerini temsil ediyordu. Başlık paraları yani evlilik sözleşmelerinin (*ketubot*) kayıt ve tescilleri 3.000 *arayot* gelir getiriyordu. Oranlar ve harç tutarları hakkında

33 M.D.Gaon, *Eastern Jews in İsrael* (İbranice), C. 2 Kudüs, 1938 sh 249. Kaynaklarını belirtmeyen Gaon çok güvenilir değildir. Örneğin D..Hazan'ın 1840 (!) yılında İzmir hahamı olarak atandığını ve bu sıfatı Kudüs'e geldiği yıl olan 1855'e kadar taşıdığını belirtir.

34 D.Hazan, *Nediv Lev*, C.ı 1 (Selanik 1862) numara 109, 110 (aynı zamanda 89) D. Hazan ortaya attığı hayali soruda kendisine bir haham seçen muhalif bir cemaati tartışır. Bir süre sonra her iki taraf bir uzlaşmaya varır ve sonuç olarak tüm cemaat bu hahamı kabul eder. Dört ay sonra taraflar tekrar anlaşmazlığa düştüler ve zengin taraf Haham'a verilen sıfatın iptalini istiyordu. Bu konuya cevap veren D.Hazan onların bunu yapmaya hakları olmadığını belirtir. Buradan her iki tarafın bir uzlaşmaya vardıklarını öğreniyoruz; aynı zamanda bir sözleşmenin imzalandığını ve zenginlerin fakirlere tavizler verdiklerini tahmin edebiliriz. Hahamlar tarafında sözü edilen bu ve buna benzer sözleşmelerin öğrencilerin İzmir Yahudilerinin durumlarının iyileştiği (Barnai, *On the Jewish Community of İzmir*, sh. 64) veya hahamların fakirlere yardım ettikleri sonucuna varmaktadırlar (Bornstein, *The Jewish Communal Leadership*, sh 64). Durum böyle değildi. Sözleşmeler uygulanmadı ve zengin taraf sözlerinde durmadı. Bu durumda sulh sadece dört ay sürdü. Bu nedenden dolayı tartışmalar 1908 yılına kadar aynı eski nedenlerden dolayı sürdü. En bilineni 1860 yılındaki *Tov umetiv* ve yirminci yüzyılın ilk on yılındaki *Palachi-Kolel* tartışmalarıydı.

35 M. Franco, *Essai sur l'histoire des İsraélites*, sh. 187-188 ve Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, C. 1, Bölüm 5.

tam bir fikrimiz yoktur. Herhalde sözleşme başına sabit bir harç ödeniyordu.[36]

En son giriş "kelle" geliriydi. Metin de kullanılan deyim "*de kavesa*" olup "kelle başına" anlamına gelmektedir. Bu kesinlikle zenginlere gelirleri ve emlâkları oranında uygulanan *peça* veya doğrudan vergidir. *peça*'yı ödeyenler diğer vergilerden ve harçlardan muaftılar; örneğin kaşer kesim izni için ödenen örf[37] vergileri veya *şohet*'e ödenen ve yılda 40 000 *arayot*'a erişen harçtan muaftılar. Bu şekilde zenginler ,et için fakirlerden daha az vergi ödüyorlardı bu kısmen yabancı uyruklu olduklarından kısmen de *peça*'yı ödediklerindendi. Bu veriler zenginlerin cemaatin giderlerinin beşte birinden biraz fazlasını ödediklerini ve bakiyenin de fakirler tarafından ödendiğini göstermektedir. Buna rağmen cemaatin yönetimi zenginlerin elindeydi. Gelirlerin dağılımı fakirler ile zenginler arasındaki kavganın nedenlerinin açıklamaktadır.

Cemaatin giderleri:

11 300	Hahamlara ödemeler ve Dini Yargı Kurulu'nun idâmesi için yapılan ödemeler
4 000	Mezar kazıcılarına maaşlar ve fakirlere yardım bohçaları
6 000	Fakirler ve hastalar için maddi yardımlar
2 500	Memura maaş
3 000	Hizmetkârlara maaş ödemeleri
1 777	*Talmidei hahamim* ve *iruv* için kira
3 000	Kutsal Topraklar'a *Haluka*
4 000	*Asara batlanim* için maaş
5 000	Fakirler için elbiseler
6 000	Küçük giderler ve hapis
2 000	*Talmidei hahamim*'e haraç için yardım
48 500	Toplam

[36] Söz konusu olan tutara göre de muhtelif kategorilerin de mevcut olmaları mümkündü. Harcın bir yüzde olarak saptanmış olmasına inanmak güçtür.

[37] Mutad vergiler.

Hahamlara ödenen 11.300 *arayot* giderler listesindeki en büyük tek kalemi temsil etmektedir. Metinde hahamlara toplam ödenen tutar olarak 12.000 *arayot*'tan söz edilmektedir ve Dini Kurul'a da ek 4.000 *arayot* ödemeden söz edilmektedir. Burada ise sadece 11.300 *arayot*'tan bahsedilmektedir.

Her halükârda 1838 yılında Haham Hakim'in tek yetkili haham olarak sadece 1.200 *arayot* alması ise bu kalemde on yıldan az bir süre içinde on misli bir artış olduğu demektir. Daha alt düzeydeki hahamlar (*talmidei hahamim*) ise haraç vergisine ek olarak 2.000 *arayot*, *asara batlanim* maaşı olarak 4.000 *arayot*, kiraya yardım olarak 1.700 *arayot*, toplam olarak 7 .700 *arayot* alıyorlardı. Hahamlara ödenen 11.000 *arayot*'a eklenen bu tutar 19.000 *arayot*'a veya cemaat giderlerinin neredeyse yarısına erişir. Bütçenin bu kadar geniş bir yüzdesinin hahamlara yapılan ödemelere gitmesi de bir yerde zenginler fakirler arasındaki kavganın neden hahamlar fakirler arasında bir kavgaya dönüştüğünü izah eder. Memur ve hizmetkârların maaşları idari giderlerdi. Bakiye veya sadece 15.000 *arayot* veya bütçenin üçte biri, sosyal yardımlara ve hayır işlerine gidiyordu; örneğin gömme giderleri ve fakirler için sağlık hizmetleri. Filistin'de yaşayan Yahudi cemaatine yapılan ve 19uncu yüzyılın ortasına kadar süren yardım (*haluka*) bütçenin yüzde beşini temsil ediyordu. Bu bütçe aynı zamanda cemaatin kendi özel hapishanesi olduğunu ve diğer küçük giderlerle bu hapishanenin idâmesi için

yılda 6.000 *arayot* gerektiğini göstermektedir. Bu açıkça azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşadıkları özerkliklerinin yüksek düzeyini göstermektedir. Tanzimat döneminin başlangıcında kendi cezalandırma olanaklarına sahiptiler. Tanzimat'tan sonra bu özerklik göreceli olarak azaldı.

Yukarıda analiz edilen bütçe fakir tarafça sunulmuştu. Zengin taraf ve hahamlar et üzerine uygulanacak *gabela*'nın kaçınılmaz olduğunu iddia eden kendi bütçelerini İstanbul'a yolladılar. Bunun hakkında ayrıntılara sahip değiliz. İki önemli soru sorulmalıdır: 1) *Şavat Aniim*'de geçen sayılar doğru mudurlar? ve 2) Fakirlerin bütçesi zenginler tarafından sunulan bütçeden ne açıdan farklıydı? Birinci soruya cevaben *Şavat Aniim*'in yayımanmış olduğunu ve nüshalarının Avraham Camondo ve Yakov Bar David dahil olmak üzere İstanbul, Kudüs, Rodos, Selanik ve Edirne cemaatlerinin hahamlarına ve önde gelen şahsiyetlerine gönderilmiş olduğunu hatırlamak gerekir. Bu da bu yayımda yer alan rakamların denetlenebileceği demekti. Zengin tarafça sunulan bütçe ise ek bir gelir kalemine sahip olacaktı bu da et *gabela*'sı olup tartışmanın ana nedeniydi. Et *gabela*'sının okkada 20 para olarak ödenmesinin zorunlu olabilmesi için bu bütçenin ek bir gider kalemini de içermesi gerekirdi.[38] En önemli gider borç ve faiz ödemeleri olduklarını tahmin edebiliriz. Haim Palaçi cemaatin borcu olarak 500.000 arayot gibi muazzam bir tutardan söz etmektedir.[39] *Şavat Aniim*' de cemaatin borçlarından söz etmekte ancak tutar belirtmemektedir. Bu borçların kaynakları nelerdi ve cemaat kime borçluydu? Alacaklılar Yahudi olmasalardı bunu muhtelif kaynaklardan duyacaktık. Dolayısıyle bu alacakların aynı zamanda cemaat yöneticileri de olan cemaatin zengin mensuplarına ait oldukları varsayılabilir. Cemaati yönetenlerin çalışmaları konusunda rapor vermeyi sevmedikleri veya böyle bir alışkanlığa sahip olmadıkları iyi bilinen bir olgudur.[40] İşlerini gizli tutmak istedikleri aşikârdır. Haim Palaçi bu kavganın bir sonucu olarak vergilerin tahsil edilemediklerini belirtmektedir.[41] Bu belki de öyledir. Borç belki de 1841 yılının büyük zararlara yol açan, ve dolayısıyla halk kurumlarının tekrar inşaları ve fakirlere yardım için muazzam paralara gereksinim gösteren, büyük yangınından dolayıdır. Her halükârda yılda 50 000 *arayot*'tan az bir gelire sahip olduğunu iddia eden bir bütçe ile yarım milyon *arayot*'a erişen borçlar arasında bir dengesizlik mevcuttur. Bu tutarın bileşik faizler olduğu neredeyse kesindir. Fakirler zenginlerin şaşaalı davranışlarından dolayı ortaya çıkan bu borçların sorumluluğunu kabul etmediler.

Haim Palaçi ile zengin taraf arasındaki ve *gabaleros* diye bilinen kavgadan biliyoruz ki zenginler 90 000 *arayot*'a ulaşan et *gabela*'sını kendilerine 10 000 *arayot* gibi gülünç bir tutara sattılar.[42] Dolayısıyle et *gabe-*

---

38 Fakirler *gabela*'nın bir okka için sekiz para olduğu zaman et *gabela*'sının yılda 90 000 *arayot*'a eriştiğini iddia etmekteydiler. Zenginler bunu 20 paraya yükseltip bu kalem için yıllık geliri 225 000 *arayot*'a eriştirmek istiyorlardı. Cemaatin giderlerinin 500 000 *arayot* olması halinde bile bu muazaam bir tutardı. Fakirler ve zenginler arasındaki yükün haksız dağılımı açıktır.

39 J. Barnai tarafından *On the Jewish community of İzmir* sh. 59'da atıfta bulunulmaktadır.

40 M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israelites*, sh. 158.

41 J. Barnai, *a.g.e*, sh. 59.

42 M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites*, sh. 198.

la'sı zenginler için fakirlerden para sızdırmak için kullanılan bır vasıtaydı. Bu verginin iptal edilmesi için çok çaba harcandı ancak tüm çabalar başarısızlıkla sonuçlandı; 19uncu yüzyılın sonlarına kadar cemaatin ana geliriydi zira zenginler doğrudan vergileri ödemeyi red ediyorlardı. Bu durum sadece Yahudilere özel bir durum olmayıp tüm Orta Doğu'da oldukça rastlanan bir durumdu. Hükümetin iltizâm adlı vergi sistemi fakirler üzerinde ağır baskı yarattı ve aynı zamanda onlar için iktişâdî bir felâketti.

BİR DÖNÜM NOKTASI OLARAK 1839 YILI TANZİMATI

Tanzimat Türkiye Yahudi cemaatleri tarihi açısından birçok önemli konuda bir dönüm noktası olmuştur. Birçok vergilerin iptali ve bakiyesinin cemaat yöneticilerinin müdahaleleri olmadan doğrudan bireyler tarafından ödenmesi daha önce belirtilmiştir. İncelenmesi gereken başka bir soru ise hahamların yetkileridir. Geçmişte haham yetkisi, bilgi düzeyi, yayımlar, kişisel ilişkiler hatta aile geçmişi gibi unsurların bir sonucu olarak oluşan kişisel prestije dayanıyordu. Tanzimat'la Osmanlı hükümeti en önemli yetki kaynağı olmuştur. Hükümet tarafından atanan Hahambaşı şimdi en yüksek makamdı. Örneğin 1847 yılı kavgası Hahambaşı Yakov Bar David'e iletilmişti ve onun kararı kesindi zira kendisi Sultan'ın nişânıyla onurlandırılmıştı. Buna karşılık daha önceki *Tov ve yaşar* kavgasında taraflar fikir ve hatta karar için Selanik hahamlarına başvurmak zorunda kalmışlardı .

İzmir'de Haham Pardess şehrin hahamı olarak özel bir konuma sahipti bu sıfat ona Osmanlı hükümeti tarafından Istanbul'lu hahambaşı Y. Bar David tarafından verilmişti. Bu şekilde her ne kadar kendisi zenginlerin ve hahamların tarafını tutuyorsa da fakirler ona ve yetkisine saygı duyuyorlardı zira kendisi "nişânlı"ydı yani resmi şekilde atanmıştı. Bu şekilde hükümet tarafından resmi bir dini hiyerarşi kurulmuştu. Haham Bar David Hahambaşı'ydı; Haham Pardess İzmir'in hahamıydı. Haham Pardess, Haham Bar David tarafından atanmış ve ona bağlıydı. Her ikisi Osmanlı devlet memurları olup yetkililerle işbirliği halindeydiler. Haham Bar David İzmir valisine rapor ediyor ve hatta ona mektuplarının ve kararlarının kopyalarını gönderiyordu. Tüm bunlar cemaatin daha önce yaşadığı özerkliği sınırlandırıyordu.

MİSYONER FAALİYETLERİ

İyi bilindiği üzere Tanzimat dış güçlerin, özellikle Protestan İngiltere'nin baskılarının bir ürünüydü. Hıristiyan güçler sadece azınlıklar için eşit haklar hususunda değil misyoner faaliyetleri için de özgürlük konusunda baskı yaptılar. Tanzimat İslam dinini terk edenler için uygulananan ölüm cezasını iptal etti. Hıristiyan misyonerlerin ana hedefleri Doğu'nun muhtelif Hıristiyan mezheplerini Protestanlığa döndürmek olmasına rağmen Hıristiyan olmayanlar, özellikle Yahudiler de hiç bir zaman ihmal edilmediler. İzmir başından beri, misyoner faaliyetleri için önemli merkezlerden biriydi. Muhtelif propaganda kitapları Ladino dilinde bastırılıp bedelsiz olarak Yahudilere dağıtıldı. Bu kitaplardan en önemlilerinden biri Avraham Asa'nın İstanbul'da 18nci yüzyılda yapmış olduğu *Mukaddes Kitab*'ın bir çevirisiydi. Bu yeni baskı *Raşi* yorumunu koymadı ve Nazaret'li İsa'nın Mesih olduğunu kanıtlamak için

Daniel ve İşaya kitaplarının önemli bölümlerinde bazı değişiklikler yaptı. Taktik nedenlerden ötürü kitabın basıldığı yer, her ne kadar kitap İzmir de basılmışsa da, Viyana olarak gösterilmişti. 1847 yılının ciddi krizi esnasında Protestan propaganda büyük rağbet gördü; bir önceki krizde fakirler kaşer olmayan et yerlerken bu kez Hıristiyan oldular. *Şavat Aniim* Yahudiliği bırakan tam seksen aile sayısını verir ve 2 000 aile daha Hıristiyan olma sürecindeydi. Protestan misyonerlerin ortaya çıkmaları ve Yahudilerin din değiştirmeleri Hahamlık kaynaklarında da belirtilir.[43]

HAHAMLAR VE TAVIRLARI

Zenginler ve hahamlar arasında birbirlerine bağlılık konusu çok belirgindi. Hahamlar zengin tarafın yönetimine manevi bir yasallık veriyorlardı ve aynı yöneticiler onların maaşlarını ödüyorlardı. J. Barnai yönetime ait olan yaşlı haham de Mayo'nun *Tov ve yaşar* tartışmasında zengin tarafı tuttuğunu buna karşılık mesleğine yeni başlayan genç haham Yosef Hazan'ın fakirlere sempati duyduğunu belirtmişti.[44] 1840-1842 dönemindeki tartışma sırasında Haim Palaçi, Pinhas de Segura, Şelomo Krispin ve A. Eskenazi adlı hahamlar genç ve görevlerinde yeni idiler. Onların sıfatları Haham Hakim'in 1838 yılında vefatından sonra verilmişti. Fakirleri destekliyorlardı ve et *gabela*'sının "fakirlere yapılan bir baskı" olduğunu söylüyorlardı.. Bundan kısa süre sonra 1847 yılında tümü zengin taraf ile işbirliği yapıp fakirlere karşı tavır aldılar. Bu arada yüksek maaş aldılar, zenginler tarafından saygın kişi olarak görüldüler ve seçkin sınıfa ait oldular. Fakirlere desteğin o dönemde *şohet* olan Haham Hazan tarafından gelmesi sadece bir tesadüf değildi. *Beit Din* üyeleri ve hahamlar aynı zamanda fakirleri yüksek orandaki et *gabela*'sını ödemeye zorlamak için cemaatten atma yöntemini de kullandılar. Bu noktada Haham Haim Palaçi'nin tavrının belirtilmesi gerekir. 1847 yılında Haim Palaçi *Beit Din*'in başkanı olup et *gabela*'sı için mücadele verdi. Daha sonra zengin taraf onun mali konularla meşgul olmasını men etti. Bundan hemen sonra et *gabela*'sının iptal edildiğini ve geçersiz olduğunu ilân etti.[45] Zenginler onu sakinleştirince tekrar yetkisine kavuştu ve iptali tamamıyle unuttu.

ŞOHET'LERİN ÖNEMİ

Şohet'ler *gabela*'nın uygulanmasında vasıta idiler ve bu nedenle faaliyetleri çok önemliydi. Geleneksel olarak hahamlara ve yöneticilere itaat ettikleri sanılmaktadır. Bu şekilde halk ya *gabela*'yı ödemek zorunda veya kaşer etsiz kalmak zorundaydı. Ancak 1841-1847 yıllarındaki trajik olaylardan sonra - büyük yangın ve Hıristiyanlığa kitlesel olarak dönme tehdidi - bazı *şohet*'ler hahamlara karşı isyan ettiler.

Şohet mesleğinin iyi bir gelir kaynağı ve prestijli bir meslek olduğu *Şavat Aniim*'de yazılanlardan belli olup aynı Haham Hazan'ın İzmir'den ayrılırken mesleğini en büyük oğluna devretmek istemesi de bunu teyit etmektedir. Ancak fakir tarafın bağımsız bir cemaat halinde örgütlenmesi şehrin üç *şohet*'inin işbirliği ile mümkün oldu. Geçmişte fakirlere yardım etmeyi red etmişlerdi ve fakirlerden büyük bir kısmı tüm ümitle-

---

43 J. Barnai, *On the Jewish community of İzmir*, sh. 59.

44 J.Barnai, *a.g.e.*, sh. 65-66.

45 M. Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites*, sh. 198.

rini kaybetmişler ve kaşer olmayan et yeme zorunda kalmışlardı. Bu durumun büyük yangına yol açtığına inanarak 1847 yılında Haim Levi, David Hazan ve Nesim ha-Kohen yeni bir felaketin gelebileceğinden korktuklarından fikir değiştirdiler.

BİR TARİH KAYNAĞI OLARAK *RESPONSA*

Bugün *responsa* literatürü değerli ve güvenilir bir tarih kaynağı olarak kabul edilmektedir.[46] *Şavat Aniim* risalesi bu konuda en azından 19uncu yüzyıl İzmir'i için birçok önemli soruları ortaya çıkarmaktadır.

1847 yılı hizibindeki en önemli kişiler yani Haham A. Eskenazi, David Hazan ve Haim Palaçi birçok *responsa* kitapları yayımladılar. Ancak bu eserler *Şavat Aniim*'de sözü edilen olayları tekrar tam olarak inşa etmemize yardımcı olmamaktadırlar. Dahası *responsa*, öğrencilerin yanlış veya istenmeyen sonuçlara ulaşmalarına yol açmıştır. J. Barnai gibi önemli bir araştırmacı Haim Palaçi'nin sözlerini okuyarak 1840'lı yıllarda İzmir'de yönetimin bir sınıf esası üzerinde fakirler ve zenginler tarafından eşit olarak seçildiğini söylemekte ve bu da loncaların nüfuzlarının bir kanıtı olarak alınmaktadır.[47] Gerçekte güç zenginlerin elindeydi; esnafın cemaat yönetimine katılımı seyrek ve şekilseldi. şekilsel katılım bile 1842 yılında büyük yangından sonra ve büyük yangından dolayı varılan uzlaşmanın bir parçasıydı, ancak zenginler uzlaşmayı tek taraflı olarak bozdular. Bu 1847 yılında tekrarlandı. Ancak 1908 yılında Jön Türk devriminden sonra esnaf ve fakirler şehrin yönetimine katıldılar.

Şavat Aniim fakirler tarafından İstanbul Hahambaşı'sına yollanan soruların (*şila*) tam metnini içermektedir. Böyle bir metnin *responsa* edebiyatında bulunamayacağı demek değildir ancak burada Ladino dilinde yazılıdır ve önemlidir. 19uncu yüzyıl *responsa* edebiyatı tamamı Ladino dilinde yazılmış sorular içermez. Bu da responsa edebiyatında bulduklarımızın özgün metinler olmayıp yazarları tarafından daha sonra kaleme alınmış metinler olabileceklerine işaret eder, bu da olayların tarihe uygun bir şekilde tekrar inşa edilmeleri konusunda bir dizi soruya yol açar.

SONUÇ

İzmir cemaati arasında ortaya çıkan acı sınıf kavgası uzlaşma yoluyla hal edilemezdi. Fakirlerin ve esnafın durumlarının iyileştirilmeleri için harcanan tüm gayretler boşa çıktı ve onların ümitsizliği o düzeye vardı ki Hıristiyanlığa dönmeye başladılar. Dahası 1847 yılında cemaat bölündü ve fakirler kendilerini zenginlerden ayrı bir cemaat olarak örgütlediler. Bu durum sadece birkaç yıl sürdü. Zenginlerin ellerinde Türk yetkililerin desteği ve dini hiyerarşi olmak üzere birçok kozlar vardı. Kısa bir sürede fakirleri emirleri altına almayı başardılar. Fakirlere egemenlikleri ve baskıları daha birçok yıl boyunca sürdü.

---

[46] A.Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire* (E.J.Brill 1984) sh 7-8.

[47] J. Barnai, *On the Jewish Community of İzmir*, sh. 73-74.

Rıhtım ve Liman 1894, E. Kauder, *Reisebilder aus Persien*, Breslau, 1900 [İ. P.]

"...Önce iki saat kadar karantinada oyalanmak zorunda kaldık; buradan giriş izni alır almaz, kayıkla önce pasaport, sonra da gümrük kontrolüne gittik. Türk gümrükçü ilk valizimi açtırdı ve ondan sonra eğer diğerlerini açtırmak istemiyorsam 5 kuruş vermem gerektiğini söyledi. Ben de ona 2 kuruş önerdim ve beğenmezse diğerlerini de açabileceğini söyledim. Elbette o da Avrupa'daki gümrük memurları gibi 10 meteliğe bile razıydı. Burada her şeyi satın almak mümkün; paşa dahi maka mını nazırdan satın almak zorunda; en alt düzey memur da görevini satın alıyor ve devrederken de karşılığını talep ediyor. Rumların Türkiye'deki dinsel kurumları da bundan pek farklı işlemiyor. İstanköy metropolidi bana bugünkü görevi için 60.000 kuruşödediğini ve hatta bu paranın yüzde yirmisini borç alarak temin ettiğini söylemişti.(...)

Karaya çıktıktan sonra liman yakınlarında ve en gösterişli isme sahip 'Hotel d'Orient'in, sobası tüten, lambası kokan küçük odasına gündeliği 6 İspanyol Taler'sına anlaşarak yerleştim. O kadar canlı bir gemi trafiği olmasına ve sık sık gezgin gelmesine rağmen, yine de uygun fiyatlı iyi bir otelin varlığını sürdürebilme şansı yok gibi bir şey. Benim kaldığım otelin dışında bir ikinci otel ve bir de iyi bir restorant daha bulunuyor İzmir'de; bu yüzdendir ki, Küçük Asya'nın bu uygar şehri gezginlerin gereksinimlerini karşılayamıyor. Eğer Avusturya Lloyd, İzmir'deki acentesinin yanına bir de gezginlerin konaklayabileceği mobilyalı bir ev yapsa, gezginlerin işini kolaylaştıracağı gibi iki misli de para kazanacaktır..."

Ludwig Ross'un İzmiri, Ocak- Şubat 1845; İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, 1994, İzmir, s. 86-87.

MÜLHAKAT

II MEŞRUTİYET İZMİR'İNİN "BİLİNMEYEN" VE DEMOKRAT SÖYLEMLİ GAZETESİ

Sabri Yetkin

Yakın dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde oldukça sorunlu ve tartışmalı dönemlerden biri, Abdülhamit II.' nin saltanatı dönemidir (1876-1909). Bu dönem Osmanlı siyasal tarihinde "istibdat" dönemi olarak adlandırılmaktadır. Abdülhamit II., mutlakiyetçi sistemini oluşturmak için, siyasal düşünceleri ve özgürlükleri boğma çabasına girişmiş ve doğal olarak da sistemini oturtabilmek amacıyla basın ve yayın faaliyetlerini "zapt u rapt" altına alarak; kuvvetli bir "sansür" mekanizmasını oluşturmaya çalışmıştır.

Abdülhamit II.' nin basın rejimi ve sansürcülüğü öylesine durumlara gelmiştir ki, O. Koloğlu bu duruma "...hem yerli basını kontrol, hem de dışardan zararlı yayın gelmesini engellemek açısından alınan önlemler de, dünya basın tarihinin en garip olayları arasında yer alan komik oluşumlara yol açmıştır" diyordu. [1]

Otuz yıldan fazla süren Abdülhamit II.' nin istibdat rejiminde, II. Meşrutiyet'in ilânı tarihine kadar (23 Temmuz 1908) hem siyasal hem de düşünsel açıdan bir çoğulculuktan söz etmek olanaklı değildir. 23 Temmuz 1908 tarihi, Osmanlı tarihinde "Hürriyetin İlânı" adıyla meşruiyetçi bir rejimin açılışıdır. [2] Yeni rejimin açılış tarihi, aynı zamanda basın özgürlüğünün, ayrıca toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinin de başlangıcı olmaktaydı.

23 Temmuz sonrası gazetelerin sansüre uğramadan yayımlanması, basın rejiminin değiştiğinin ilk belirtisiydi. Yeni dönemin özelliği; her aklından geçenin dernek kurduğu, her köşe başında bir kişinin nutuk çektiği gibi, önüne gelen de gazete ya da dergi çıkarıp, Türk basın tarihine katkıda bulunuyordu. Bu oluşuma Koloğlu, " bir basın patlaması demekten çok basın çılgınlığı" demeyi uygun görüyor.[3] Sözkonusu çılgınlık döneminde yayımlanan gazete veya dergilerin halen ismen tam bir dökümü bile yapılamamıştır. Bu çılgınlık dönemindeki gazetelerin bir kısmı, ancak bir veya bir kaç sayı çıkabilmiştir. [4]

---

1 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.I, s.89.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918)*, c.I, İstanbul, 1984. s.3.

3 Koloğlu, *a.g.m.*, s.90.

4 Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) /I" *Kebikeç* 2, (1995), s. 143.

II. Meşrutiyetin başlangıcıyla, 31 Mart (13 Nisan 1909) gerici olayına kadarki dönemde, yalnızca İstanbul'da 353 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Hatta II. Meşrutiyeti'n ilk iki ayında 200'ün üstünde gazete imtiyazı verilmiştir.[5] İstanbul'un basın yaşamındaki bu oluşumların, İmparatorluğun tümünde de - çok küçük ölçekte olsa bile - yaşandığını anlamak pek zor olmasa gerektir. Basındaki bu patlama, toplumun gerçekleri özgürce dinleme açlığıyla birlikte, "devr-i sabık"a karşı gelişen bir tepkiden kaynaklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra basını ise, farklı özellikler göstermiştir. Özellikle İzmir gibi, İmparatorluğun çok kozmopolit bir bölgesinde basının işlevi ve konumu oldukça farklıdır. İzmir'de, kozmopolit nüfus yapısından ötürü, 19. yüzyıldan itibaren başta Fransızca ve Rumca olmak üzere Türkçe dışı bir basının geliştiği bilinmektedir.[6] İzmir'de Türkçe basının varlığını tespit edebilmek ilk gazeteler *Devir* ve *İntibah* olmakla birlikte, *İzmir* isimli vilayetin resmî gazetesi de İzmir'in basın yaşamında yer almıştır. Günümüz İzmir kütüphanelerinde mevcut kolleksiyonlar açısından ilk sivil gazete olarak 1886 yılında yayımlanmaya başlayan Halit Ziya ve Tevfik Nevzat'ın *Hizmet* gazetesini anmak durumundayız. *Hizmet* gazetesinin yayım hayatına girmesinden yaklaşık on yıl sonra, 1895 yılında Mehmet Necati'nin imtiyaz sahibi olduğu "Ahenk" gazetesi İzmir basınında etkin bir rol üstlenmiştir.[7] *Hizmet* gazetesinin 1893'te yayım hayatına son vermesinden sonra, *Ahenk* gazetesi, II. Meşrutiyet'e kadar İzmir'in Türkçe tek gazetesi olarak varlığını sürdürmüştür.

II. Meşrutiyetin ilânıyla, Osmanlı ülkesinde yaygınlaşan basın yayın hayatı, İzmir'de de gelişmeye başlamış ve bir çok gazete ve dergi okuyucularla buluşma çabasına girişmişti. Nitekim bu konuda ilk çaba gösteren gazetelerden biri, İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir'deki sesi olma yolunda çaba gösteren *İttihad* gazetesi idi. Başyazarlığını Hafız İsmail'in üstlendiği ve önemli yazılarını Tevfik Rüştü (Aras)'nün yazdığı *İttihad* gazetesi, 8 Ekim 1908'de yayım hayatına başlamıştı (ki bu gazete imtiyazını 6 Kasım 1911'de *Anadolu* gazetesine devretmişti). II. Meşrutiyet İzmir'inde yayım hayatına giren ve halk tarafından oldukça tutulan ve dili açısından oldukça yalın bir Türkçe kullanan ve dönemin "eleştirel" bir gazetesi olma özelliğini taşıyan ve tavrını sürekli halktan yana belirleyen *Köylü* gazetesi de İzmir'de yayımlanan bir başka gazete idi.[8]

II. Meşrutiyet döneminde basın yaşamında bir patlama yaşanırken, Türkçe İzmir basınında da yayım hayatına giren bir çok gazetenin varlığı bilinmekle birlikte; ne yazık ki mevcut gazete kolleksiyonları içinde bunlara rastlanılamamaktadır. Bu konumdaki gazetelerden biri de şu andaki mevcut kütüphanelerde ele geçmeyen ve 18 Kasım 1908 (5 Teşrin-i sani 1324)'de ve haftada bir kez (pazar günleri) yayımlanmak üzere basın tarihinde yerini alan *Mülhakat* gazetesidir.[9]

---

[5] Koloğlu, *a.g.m.*, s.90.

[6] İzmir basınının gelişme aşamaları için bkz. Zeki Arıkan, "'Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.I, s.103-104.

[7] Arıkan, *a.g.m.*, s.105-106.

[8] Arıkan, *a.g.m.*, s. 108-109.

[9] *Mülhakat* gazetesinin 18 Kasım 1908'de yayımlanmaya başlandığını, *Mülhakat* gazetesinin elimizde bulunan 21 Kasım 1909 tarih ve 75 numaralı nüshasındaki; "...Naçiz Mülhakat Teşrin-i saninin beşinde birinci yaşını bitirerek ikinci yaşına girdi" şeklindeki cümleden tespit ettik.

18 Kasım 1908'de yayımlanmaya başlayan *Mülhakat* gazetesinin sahibi ve mesul müdürü, Nazilli'li Ömer Beğzade Ahmet Refik beydir. Gazetenin sahibi hakkında ulaşabildiğim bilgi, bu kişinin Abdülhamit II. döneminde Nazilli Bidayet Mahkemesi başkatibi olduğu yolundadır.[10] *Mülhakat*'ın başyazarlığını ise, İzmir'in ünlü ailelerinden Kantar Ağasızadeler'e (bu isim ayrıca Kara Halil Oğlu olarak da bilinmektedir) mensup Ömer Selahattin Bey yapmıştır. Selahattin Bey, İzmir'in yetiştirdiği ,aydın kişiliklerden biri olup, oldukça kuvvetli bir kaleme sahiptir. Bu kişi, *Mülhakat* gazetesindeki başyazarlığının yanı sıra, *Köylü* gazetesinde de yazarlık görevini sürdürmüştür.[11] Selahattin Bey, basınla olan ilişkisini zamanla arttırmış, mütareke döneminde *Zeybek* isminde (bu güne kadar elde edilemeyen) bir gazete daha çıkartmıştır.[12] Gazeteciliğinin yanı sıra, İzmir Arkeoloji müzesinin gelişmesi için çok emek harcamış, İzmir Agorası'nın kazılmasında büyük katkıları olmuş ve Cumhuriyet döneminde Kantar soyadını alarak, uzun yıllar İzmir Arkeoloji Müzesi müdürlüğünü yapmıştır.[13]

ملحقات

Mülhakat ***gazetesinin 7 Kasım 1909 günlü 73 numaralı sayısı.***

Kantarağasızade Selahattin Bey'in başyazarlığını yaptığı *Mülhakat* gazetesinin idare merkezi oldukça ilginçtir. Genellikle gazetelerin idare merkezleri şehirde iken, bu gazetenin idare merkezi bir köydür. Gazetenin künyesindeki anlatıma göre; "Mahall-i İdare: Nazilli'nin Pazar karyesinde, Kuyumcular Çarşısında daire-i mahsusdadır."[14] Gazete, idare merkezinin Nazilli'de olmasından dolayı ve işlerin asıl görüleceği yer vilayet merkezi olduğu için İzmir'de de bir şube açmıştır. Gazetenin İzmir şubesi ise, Kemeraltı Beğler sokağında olup, *Köylü* gazetesinin bitişiğindedir. Haftada bir kez

---

[10] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (*BOA*) Dahiliye Nezareti Muhaberat'ı Umumiye İdaresi (*DH. MUİ*), No: 2-4/39-A.

[11] Hilmi Yücebaş, *Şair Eşref - Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları*, İstanbul, 1984/3, s. 125-126. Kantarağasızade Ömer Selahattin hakkındaki bazı bilgiler için bkz. Sabri Yetkin, *Batı Anadolu'daki Eşkiyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına* (D. E. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü doktora tezi, Tarih Vakfı Yurt Y. tarafından yayımlanmıştır, *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul, 1996.)

[12] Yetkin, *a.g.t.*, s. 218, 5 no'lu dipnot..

[13] Salahattin Kantar'a ilişkin az bir bilgi için bkz. *Tasvir-i Efkar*, 29 Mayıs 1940.

[14] *Mülhakat*, 25 Teşrin-i evvel 1325-26 Şevval 1327, No: 73.

yayımlanan gazetenin kendine ait bir matbaası yoktur ve gazetenin baskısı, İzmir'de en çok Türkçe baskı yapan bir azınlık matbaası olan Keşişyan matbaasında (kuruluşu 1903) yapılır.[15]

İzmir'e ve özellikle adından da anlaşılacağı üzere "çevre" sine seslenmeyi hedefleyen *Mülhakat,* künyesinde kendini şöyle tanıtır: "Şimdilik haftada bir. pazar günleri çıkan bu ahali dostu tenkid gazetesinin mesleği doğruyu söylemekdir." Hukuk-ı İbadın Müdafii, Fikr-i Müsavatın Maşiridir."

Mülhakat gazetesi, künyesinde görüldüğü gibi oldukça iddialıdır. Kendisini eleştirici demokrat, hukukun kutsallığının savunucusu ve eşit düşüncelerin serbest yayıcısı olarak göstermesi iddialı oluşunun önemli göstergeleridir. Böylesine içerikli bir künye ile yayımlanan bir İzmir gazetesini daha önce görmediğimi belirtmek durumundayım.

Gazete, künyesindeki "tenkid" iddiasını oldukça yoğun bir *> biçimde hissetirmektedir. Ancak bu düşüncemi, ulaşabildiğim nüshalara yönelik olarak dile getirdiğimi belirtmek zorundayım. Bu güne kadar gazetenin mevcut kolleksiyonlar içinde bulunmadığını daha önce belirtmiştim. Burada tanıtımını yapmaya çalışacağım *Mülhakat* gazetesinin yalnızca beş nüshasına ulaşabildim. Bunlar, 73 (7 Kasım 1909), 74 (14 Kasım 1909), 75 (21 kasım 1909), 76 (23 Kasım 1909) ve 80 (3 Ocak 1910) numaralı nüshalar olup, ilk dört nüsha Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (İstanbul), 80 numaralı nüsha ise sayın Sabri Sürgevil'in özel kolleksiyonunda bulunmaktadır.[16] *Mülhakatın* arşivde bulunan nüshalarının arşive ulaşmasının nedeni; gazetenin vilayet tarafından Dahiliye Nezareti'ne şikayet edilmesinden kaynaklanmaktadır. Şikayet, 6 Eylül 1909'da Aydın Vilayeti valiliğine atanan Mahmut Muhtar Paşa[17] tarafından yapılmıştır. Göreve başlayışından kısa bir süre sonra, Aydın vilayetinde yaşanan nazik dönemden ve bir türlü giderilemeyen sorunlardan ötürü (ki, bu dönemde Batı Anadolu'da çok yoğun bir biçimde eşkıyalık olayları yaşanmaktadır) İzmir basını ile arası açılan vali paşayı gazeteler oldukça sert bir dille eleştirmeye başlamışlardır. Vali paşa da başta *Mülhakat* olmak üzere, *Köylü* ve *Ahenk* gazetelerini mahkemeye vererek, haklarında dava açmıştır. Mahkemenin yapılacağı tarihten bir gün önce (28 Kasım 1909), Mahmut Muhtar Paşa, "gayet müstaceldir" başlıklı bir şifre telgrafı Dahiliye Nezaretine çekerek, İzmir basını ve dava hakkında bilgi verirken, özellikle *Mülhakat* gazetesini de şöyle tanıtmış ve istemlerini dile getirmiştir:

> ... Bura matbuatı ve ale'l-husus *Mülhakat* gazetesi Ahrara hadim eşirra elindedir. Tarz-ı tahrir ve ifadeleri 31 Mart hadisesinin bir nüsha-ı saniyesiçün zemin hazırlamak mahiyetini haiz ve ezhan-ı umumiyeyi heyet-i hükümet-i hâzıra aleyhine tevcihe müstaad bulunduğundan *Mülhakat* ve *Köylü* ve *Ahenk* gazeteleri aleyhine... ikame-i dava edilmiş ve *Mülhakat* gazetesinin .neşriyatı

Hüseyin Rıfat, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi,* İzmir, 1914, s. 206. Ayrıca İzmir'deki Azınlık Matbaalan için bkz. Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık (Başlangıcından Harf Devrimine)* (D.E.Ü., Atatürk tikeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans tezi), İzmir, 1990, s. 41 vd.

İlk dört nüshanın tamamı şurada: *B.OA.,* DH. MUİ., No: 2-4/39. 80 no'lu *Mülhakatı* kullanmam için gerekli kolaylığı sağlayan hocam sayın Sabri Sürgevil'e teşekkür ederim.

17 Mahmut Muhtar Paşa'nın valiliğe atanma tarihi için bkz. *B.O.A,* Irade-i Dahiliye, No: 10133-1216 ve *Ahenk,* 7 Eylül 1909-20 Ağustos 1325.

Bu dönemdeki olayların ayrıntısı ve gelişimi için bkz. Yetkin, *a.g.t.,* s. 181 vd.

muzırra ve mündericatı memalik-i ecnebiyede tab olunub da duhulü taht-ı memnutenin hemen idareten şeddi esbabının istıkmali..."[19]

Mahmut Muhtar Paşa'nın aynı tarihte yine Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir raporda, yukarıdaki telgrafta belirttiği görüşlerini dile getirirken; îzmir basınını "irticaa meyyal" olarak gösterdikten sonra: "... bi'l-hassa *Mülhakat* gazetesi Serbesti'nin eserini takib etmekte olub eşna-ı nasdan eşirra elindedir. Ezhan-ı ammeyi galeyana getirecek suretde devam eden neşriyatları.." yardır diyerek *Mülhakat'ı* mürteci ve ihtilal hazırlayıcısı olarak suçlamıştır.[20]

Aydın vilayeti valisi, İzmir basınını ve özelde *Mülhakat* gazetesini suçlu konumda gösterebilmek ve onların eleştirilerinden kurtulabilmek için, dönemin politik unsurlarından çok iyi bir şekilde yararlanmaya çalışmıştır. Dönem, İttihat ve Terakki'nin iktidarını sağlamlaştırma çabalarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. II. Meşrutiyet sonrası kurulan siyasal örgütler içinde İttihat ve Terakki'nin rakibi ve zıt politika üreten örgütlerin başında Ahrar ve Osmanlı Demokrat fırkaları gelmekte idi.[21] Özellikle Ahrar Fırkası'nın yayın organı durumundaki *Serbesti* gazetesi ise, Ittihatçılar'ı canından bezdiren yayımlar yapmaktaydı. F. S. Oral, bu gazete hakkında; "*Serbesti* gazetesi tam bir azgınlık içinde idi. Saray döküntülerinden kadrosuna aldığı kimselerden öğrendiklerini neşirden önce şantaj için kullanıyor, önemli paralar sızdırıyordu. Alamayınca da işi kalem zorbalığına döküyordu. İttihatçıları Masonlukla suçlayıp, İttihat ve Terakki'nin şeriatı kaldıracaklarını iddia ediyor ve gericilik örneği veriyordu" diyor.

31 Mart gerici hareketi, İttihat ve Terakki'nin en fazla korktuğu hareketlerden biri olmuştu, bu oluşumun örgütleyicilerini ve katılanlarını cezalandırmak ve bu gerici harekete karşı devletin teslim olamayacağını gösterme konusunda dönemin iktidarı ve İttihat ve Terakki oldukça kararlıydı. Bu doğrultuda İstanbul'da "divan-ı harb-i örfiler" kurulmuş ve ilgililere ağır cezalar verilmişti. 31 Mart olayının oluşumunda Ahrarcılar ve *Serbesti* gazetesi oldukça etkin bir rol oynamıştır[24] Bu yüzden Ahrar ve *Serbesti* isimlerinin, iktidar mücadelesinde bulunan İttihatçılar için taşıdığı anlamı bilen Mahmut Muhtar Paşa, dönemin koşullarını iyi kavramış bir yönetici olarak, kendisini eleştiren İzmir basınını, özellikle *Mülhakat* gazetesini; Ahrarcı, *Serbestinin* İzmir uzantısı ve mürteci olarak göstermekten çekinmemiş ve yumuşak noktayı deşmeye çalışmıştır. Kaleme aldığım bu yazıda, öncelikle *Mülhakat* gazetesini tanıtmaya çalışırken; doğal olarak gazetenin vali Mahmut Muhtar Paşa ile olan mücadelesi ve bu mücadeleler sonucundaki mahkemeleşme • yansıtılacaktır.

Mülhakat gazetesinin (şu an için) elimde bulunan nüshalarından ilki 7 Kasım 1909 tarihli, 73 numaralı gazetedir. Bu gazetedeki ilk yazı, "Eski Tas, Eski Tarak" başlığını taşımaktadır. İlginç başlıklı yazıda, II. Meşrutiyet sonrası imparatorluğun tamamında ger-

[19] *B.O.A.,* DH. MUl., NoO 38-1/41-A.

[20] *B.O.A.,* DH. MUl., No: 2-4/39-B.

İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası arasındaki ilişkilerin ayrıntısı için bkz. Tunaya, *a.g.e.,* s. 142-149.

[22] Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi,* Ankara, 1967. s. 186-7 ve *Serbesti* hakkındaki bazı değerlendirmeler şurada; Nuri înuğur, *Basın ve Yayın Tarihi,* İstanbul, 1978.

31 Mart olayı hakkındaki anlatımlar şurada; Sina Aksin, *31 Mart Olayı;* Ankara, 1970 ve Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* (Çev. Y. Alogan), İstanbul, 1995.

" Tunaya, *a.g.e.,* s. 148.

çekleştirilmek istenen "memurin tensikat"ı ve bu işi gerçekleştirecek olan "komisyon" ile sözkosunu komisyonun İzmir'de gerçekleştirdiği çalışmalar "eleştirel" bir dille anlatılmıştır. Oldukça uzun bir şekilde kaleme alınmış yazının başlangıcında; tensikat komisyonunun bir günde, koskoca iki dairedeki tüm memurları denetleyip, değerlendirip, elde ettiği bilgiler çerçevesinde kimi memurların işine son verip, kimilerini tebdil, kimilerini tenzil ve kimilerini de terfi ettirdiğini hayretle karşılayıp, bir kaç gün içerisinde koskoca İzmir kentinin tensikatının nasıl becerildiğini anlayamadıklarını dile getirmiştir. Bu arada yazının içinde, gazetenin en büyük rakibi olan, İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki sesi konumunda bulunan *İttihad* gazetesinin tensikat konusunda komisyonu çok başarılı gösterdiği her haberi alıntılayarak *İttihad*'ı sert bir dille eleştirmiştir. Bu ilginç bölüm şöyledir:

"...*İttihad*ın fikrine göre komisyonun, müddet ve miad-ı ictima ve müzakeratının cüziyet ve mahdudiyetine rağmen gösterdiği bu "asar-ı muvaffakiyet" tesri-i maslahat emrindeki himmetini bihakkin sezavar-ı takdir add etdirecek derecede mühim ve azim imiş.

Bir kimsenin ve yahud bir heyetin başa çıkardığı şeylere "asar-ı muvaffakiyet" diyebilmek için bu icraatda mutlak bir başkalık, bir teceddüd ve bir fevkaladelik olmak gerekdir. Tensikat komisyonunun müddet ve miad-ı ictima ve müzakeratı cüzi ve mahdud olduğu halde tesri-i maslahat emrindeki himmetini takdir için bize komisyonun ellerine verilen "kadro" namındaki cedvellere bakarak, pek kolay bir şeyi yani memurların tercüme-i halini, kıdemini kendilerine takdim edilen evrakda görerek, hüsn-i hal ve afiyetlerini rüesa-yı devairden sorarak, bir kaç dakika içinde ikmal ediveriyor. Bunda bi-hakkin sezavar-ı takdir add edilecek ne gibi bir himmet mündemicdir anlayamadık. Çünkü biz *Mülhakat* ahalisi kalın kafalıyız."

Mülhakat, bu sert girişten sonra tensikat komisyonuna eleştiri oklarını yöneltirken, İzmir'de kendisine yakın gördüğü; hatta ortak çalıştıkları kanısını uyandıran *Köylü* gazetesindeki bir yazıyı kullanır: "... *Köylü* refikimizin tabir-i vechle, düzene koyan bu tensikat komisyonu acaba kendileri düzelmeğe muhtac değil midirler?" Gazete bu alıntıdan sonra, komisyondaki üyelerin görevden alınması gereken ilk kişiler olması gerekirken, bunların belirleyici konumda olmasının hayret verici olduğunu şu sözlerle yansıtır:

"... Lakin defterdar ile defter-i hakanî müdürünün de tensikat azasından, memurların düzene konulması imtihancılarından olması bizi hayrete ilka ediyor.

Kendisi muhtac-ı himmet bir dede,
Nerede kaldı gayriye imdad ede!.

Ba-husus, o defter-i hakanî dairesinin ki, gayya kuyusu gibi içi karanlık ve dibi yokdur, yarın tensikatına başlanılacak memurlarının iffet ve istikametlerinin derecesi kendi müdürlerinin mizan-ı takdiri ile ölçülecek değil mi?!.

İstitrad: Emr-ı tensikde memurların "iffet ve istikamet" leri aranır. Tütün rejisi gibi yalnız bir ailenin dest-i inhisarında yaşayan ve her bir ferdi servete sahib-i yegane olan defter-i hakanî tensikatında bir de "mikdar-ı servet" sözünün ilavesini tavsiye ederiz!."

"Eski tas, eski tarak" başlıklı yazının devamında, devletin yönetim biçiminin değiştiği; "müstebid" bir hükümetden "meşruti" bir hükümete dönüşüm yaşandığı için, yeni sistemin varlığını sürdürebilmesi, amacına uygun çalışmalarda bulunabilmesi için yeni kadrolarını oluşturmasının doğal ve kaçınılmaz olduğu vurgulandıktan sonra, İzmir'de yapılan tensikat işlemlerinde tam bir "fiyasko" yaşandığı, tüm dairelerin eskisinin aynı olduğu, yönetimlerin, hiç birinde değişikliğe ve yeniliğe gidilmediği sadece bir kaç memurun

yerlerinin değiştirilip, bazılarının da görevlerine son verildiği sert bir biçimde yazıya dökülmüştür.

Mülhakat, tensikat işlemlerine yönelik yazısında, daire daire olarak tensikat konusunu özel boyutlarıyla da incelemeye çaba göstermiştir. Bu dairelerden özellikle ikisine oldukça uzun yer ayırmıştır. Bunlar, "Mesalih-i Ecnebiye" ve "Polis" daireleridir.

Mesalih-i Ecnebiye dairesi tensikatı gazeteye göre çok olumsuzdur. Öncelikle buranın personel sayısı çok aza indirgenmiş ve işler kilitlenmiştir. Öte yandan, gazete için eleştiri konusu olan unsur, Mesalih-i Ecnebiye dairesinin müdürüne ilişkin olanıdır. Gazete, son derece yetersiz bir kişi olan ve bu durumu bir çok kez basında yer almasına rağmen, müdürün görevini sürdürmesini şaşkınlıkla karşılamaktadır. *Mülhakat*, kendilerinin müdür hakkında iki kez haber yapıp, bu kişinin yeteneksizliğini sergileyip ispat ettiklerini ve bu haberin Dahiliye Nezaretince bile dikkate alınıp, bir mebusun da devreye girerek vali ile görüşüp, müdürün görevden alınmasını istemesine rağmen nasıl olup da görevde bırakıldığını belirterek; olayın açığa çıkması için Dahiliye Nazırına bir açık mektup yazmıştır.

" - Açık Mektub Dahiliye Nazırı Beğ Efendiye

Nazır Beğ Efendi!

İzmir mebusu (Nesim) Masliyah Efendi İzmir'e geleceği sırada zat-ı alinizle İzmir'in ahvaline dair görüşdüğü zaman, sözü geçen diğer hususat meyanında İzmir Mesalih-i Ecnebiye müdürü hakkında da bazı şeyler söyleyerek demişdiniz ki:

- Orada adem-i liyakatı müsbet bir Mesalih-i Ecnebiye müdürü var imiş. Valiye söyleyiniz de lüzum-ı infisalin dair bir şey yazsın: Azl edelim.

(Nesim) Masliyah Efendi İzmir'e gelib de vali beğ ile görüşdüğü zaman burasını kendisine söylemiş ve vali beğ demiş ki:

- Asker olsaydı şimdi çıkarırdım. Zira askerlere bir tazminat filan verirler. Lakin bu sivil olduğundan çoluk çocuğuna merhameten bu ciheti tensikata bırakalım. Şu sözden anlaşılır ki, Mesalih-i Ecnebiye müdürünün tensiki tensikata bırakılmış idi. Nihayet işte tensikat oldu. Fakat bu tensikat olmadan, yani vali beğin o sözü söylediği dakika ile tensikata başlanıldığı ana kadar geçen müddet esnasında vali beğin Mesalih-i Ecnebiye müdürü lehinde bā-telgraf zat-ı alinize bir inha takdim etdiği burada mutemed bir menbadan bize haber verildi.

Bu inha keyfiyeti, eğer sahih ise, bizi hayretlere duçar etdi. Bu evvela bir zan iken tensikat komisyonunun müdür-i mümaileyhi bu defa ibka etmiş olmasıyla bir fiil derecesini buldu. Vali beğin o sözü Masliyah efendiye nasıl söylemiş olduğu bir türlü keşf edilemedi!

Şimdi anlamak istiyoruz; tensikat komisyonu acaba hangi kifayetine mebni Mesalih-i Ecnebiye müdürünü yerinde ibka etmiştir?.."

Açık mektubun devamında, müdürün vali tarafından kayırıldığı ima edildikten sonra; müdürün yazmış olduğu bazı belgelerden alıntılar yapılarak, son derece bilgisiz bir kişi olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.

Mülhakat gazetesi, tensikat işlerindeki olumsuzlukları sergilemeye çalışırken, ikinci olarak eleştirdiği kurum Polis dairesi olmuştur ve polis tensikatı şöyle tanımlanmıştır: "... polis tensikatı öyle Arab saçı gibi karmakarışık edilmişdir ki o dolaşıklıkları açabilmek için bir haftalık hamam ile bir fıçı gliserin kifayet etmez..."

Polis tensikatının hangi esaslar ve program çerçevesinde yapılacakları ve uygulamaların halka duyurulacağı bildirilmişken; çalışmaların tamamen kapalı kapılar ardında yapılıp, yine adam kayırma ve hatırla iş görüldüğü iddia edilmiştir. Gazete, son derece başarılı komiser-

ler azl edilirken; "çürüklerin, amelmandelerin" görevde bırakılıp, üstüne üstlük terfi ettirilmelerini ve diğer uygulamaları da eleştirmiştir:

"... Diğer taraftan kıdem de gözedildi! Evvelce polis silkine nasıl ferceyab duhul olabilmiş, imzasını atmağa gayr-ı muktedir, Jandarma neferliği bile elinden gelmez bir takım enkaz-ı istibdad, meyus kalmasınlar(!) diye memleketin selameti düşünülmeyerek ibka edildi.

Eski Zabtiye Nazırı zamanında münhal vukunda yerleştirilmek üzere açıkdan tayin edilen (yedekler), asil olmadıkları ve yeddlerinde Zabtiye Nezaretinden musaddak Meclis-i İdare-i Vilayetin intihabnamesi bulunmadığı halde terfi edildiler.

Halbuki öte yandan devr-i istibdatda bile vatanına cidden hıdmetler etmiş namuslu, muktedir bir çok komiserlere tenzil-i sınıf etdirildi. Bu gün polisler arasında öyle efendiler vardır ki bunların iktidar ve ehliyetleri hiç ka'le alınmadı. Zira imtihan edilmediler, hatta edilenlere bile henüz bir şey denilmedi. Bir tebligatde bulunulmadı.

Beyoğlu mutasarrıfı polis tensikatına müteallik ne olursa olsun, mesela ta filan numrolu efendinin polis idaresine gelmesine varıncaya kadar, gazetelerle neşr edildiği halde vilayetimizde bu işler hep gizli kapaklı devran etdi ve ediyor. Böyle olması da tabiidir. Zira pürüzsüz işler görülseydi elbette neşr edilirdi!...

Ruh-ı mesele imtihanda ise niçin hepsi birden imtihan edilmedi? Ve imtihan edilenler iltimas edildi de asıl muktedir, namuslu, sahib-i ehliyet olanlar niçin açıkda bırakıldı?

Ehliyetsiz kıdem istibdada ricatden başka bir şey değildir. Kıdem gözedilecek ise Kamiller'i Sadrazam, Memduhları Dahiliye, Rızalar'ı Harbiye, Hasan Ramiler'i Bahriye Nazırı yapalım!.. Ve nihayet 35 senelik bir kıdeme mâlik olduğu için Abdülhamid'i hür Türkiye'ye padişah ve İslamlar'a halife tayin edelim!..."

Yukarıdaki yazının sert üslubundan anlaşıldığına göre, *Mülhakat* vilayette gerçekleştirilen işlemlerde pürüzler olduğu ve ülkeye kötülük yapıldığından bahsederken; istibdat karşıtı, "anti-Hamitçi" ve "hür Türkiye"den yana olduğunu çok açık bir dille söylemiştir.

Mülhakat gazetesi, 73. sayısında "tensikat" konusuna son derece geniş bir yer ayırmış ve bu işi gerçekleştirenleri çok sert bir üslupla eleştirmiş, ayrıca konuya ait bazı belgeleri de yayınlayarak, konuyu pekiştirmeye çalışmıştır. Polis tensikatı sonrası görevden alınan üç yüz polis ve komiserin Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri bir dilekçeyi (isim ve imzaları yayımlamadan) "Dahiliye Nazırı Beğ Efendi Hazretlerine" başlığı altında aynen yayımlamıştır. Kadro dışı bırakılan polislerin dilekçesinde; adeletsizce uygulamaların yapıldığı, liyakatlı, yetenekli kişilerin görevine son verilirken, yetersiz kişilerin kayırıldığı açıkça belirtilirken, işlerine son verilenlerin sefalete mahkum oldukları belirtilmiş ve bu kötü durumun giderilmesi istenmiştir.

Dahiliye Nazırı'na yönelik olarak yayımlanan dilekçenin hemen altında ilginç bir "ilân" vardır ve bu ilân, "*Mülhakat*'ın Müsabakaları" başlığını taşımaktadır.

"*Mülhakat*'ın Müsabakaları

1- Her hafta fesini iki defa kaplatarak pantolonunu bir defa ütületen polis efendilere bir senelik abone.

2- Güzel bir selam verdiğini ve güzel bir suretde yürüdüğünü teşekkül etdiğimiz komisyon huzurunda isbat eden polis efendilere bir senelik abone ve bir güzel kitab.

3- 40 metreden 1 insan şeklini, 20 metreden 1 Kayzer birası şişesini, 10 metreden 1 rakı kadehini Revolver ile ilk atışta vuran polis efendilere bir senelik abone ve bir gümüş saat.

4- 1 kilometrelik arızalı bir mesafeyi 5 dakikadan aşağı olmak üzere süratle kat ederek esna-yı meşide 5 muhtelif yere konulmuş 10'ar metre mesafedeki Menemen kavunlarına Revolverinin 5 kurşununu birden isabet etdirebilen polis efendilere bir senelik abone ve 9 numara çelikli kurşun atarla bel sisteminde 1 güzel Revolver hediye edilecekdir."

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü

gibi, oldukça alaycı bir üslup ve iğnelemelerle, polis tensikatı eleştirilerek, görevde kalan polislerin yetersizliği vurgulanmıştır.

Gazete, sürekli olarak belirttiğim gibi, tensikat olayı üzerinde oldukça ciddi durmakta ve bir kamuoyu oluşturmak için çaba göstermektedir. Dönemin mebusları da, bir açık kürsü haline gelmiş gazeteye yazı yazarak düşüncelerini yayma çabası içine girmişlerdir. Dönemin Manisa mebusu İlhami Bey, Dahiliye Nazırı'na "açık mektup" yazarak, *Mülhakat* gazetesinde yayımlatmıştır. Açık mektupta, Aydın vilayetinde asayişsizliğin had safhaya çıktığı belirtilir; ancak bu asayişsizlik, Çakırcalı çetesi ve dönemin eşkıyalık olayları olmayıp, zabıta ve polis yokluğundan kaynaklanan, kentiçi asayişsizliklerdir. İnzibatın yetersizliğinden şehirlerde her gece evler soyuluyor, onlarca insan katlediliyor, fuhuş ve kumar gün geçtikçe artıyor diyen İlhami Bey, halkın artık sokağa çıkamadığını iddia ederek, bu duruma "tahammül kabil değil" diyerek şöyle yakınmıştır:

"... Nazır Beğ Efendi Hazretleri! İnsaf buyurulsun. Malen bedenen bin dürlü mükellefat-ı emiriyeye bila-itiraz gerdendade-i itaat ve inkıyad olan şu zavallı ahalinin hiç olmaz ise emniyet-i maliye ve hayatiyesini hükümetden taleb ve davaya hakkı yok mudur? Devlete olan borcunu vermek için güneşin yakıcı şuaatı karşısında kavrula kavrula çalışan şu muhterem ahali çift hayvanlarını muhafaza için bekçi, hayatını sıyanet için yine bekçi tutmağa mecbur olacak ise hükümete neden vergi versin? Ve'l-hasıl fıkdani-i asayişden bi'z-zat rüesa-yı hükümetin müşteki ve endişenak bulunduğu şu memleketin haline karşı nazar-ı dikkat-i alilerini celb ederim.

Refik-i muhteremleri Cavid Beğ efendinin Konya'da vükela-yı devlet namına irad buyurdukları nutukda aynen (Biz ahalinin ihtiyacatını anlamağa geldik. Neden müştekisiniz, neye ihtiyacınız vardır, yakınen görüb, işidmek üzere sizlere temas ediyoruz. Siz hükümete karşı olan taahhüdatınızı ifa ediniz; hükümet de sizin en ufak ihtiyacatınızı tesviyeye şitaban olacakdır.) dediklerini hala işidiyor gibiyim! Heyet-i vükela namına olan şu sihramiz vaadlere bizim kulaklarımız pek alışkın! Fakat nazır beğ efendi hazretleri bilir misiniz ahali ne diyor:

-Henüz asayişi temin edemediler ki!"

İlhami Bey, yazısında asayişsizliği belirtirken, halkçı söylemlere yer vererek, seçmenlerinin, dolayısıyla halkın sözcülüğüne soyunmuş ve asırlarca devletin unutmuş olduğu unsuru, yani halkı ön plana çıkartma çabasına girişmiş ve demokrat bir tavır sergilemiştir. Manisa mebusunun "açık mektub"unun altında, *Mülhakat* başlığı ile gazete oldukça ilginç bir yorumda bulunmuştur:

"İnanmayınız, Nazır Beğ efendi, inanmayınız!

Aydın vilayetinin bütün ahalisi, tüccarı, ehl-i sanatı, rençberi, gazetecileri ve'l-hasıl hepsi, hepsi gibi mebusları da yalancıdır! İnanmayınız! Aydın vilayetinde hamdolsun nazırlarımızın, valilerimizin temşit-i umurda ibraz buyurdukları (!) vukuf-ı dahiyane sayesinde enmiyet de var asayiş de var, servet de var, mamuriyet de var, hepsi de var!

Nitekim bunları bi'z-zat zat-ı aliniz geçen gün Konya'ya gitdiğiniz zaman gözleriniz ile gördünüz, kulaklarınız ile duydunuz ve emin oldunuz ki, Anadolu'da hiçbir eksik gedik yoktur, her şey yerli yerinde, her şey mükemmel ve muntazamdır. İşte bununçün değil mi idi ki, refik-i muhtereminiz Maliye Nazırı Beğ Efendi o nutk-ı meşhurları ile Millet Meclisi kürsülerinde olduğu gibi, bir defa daha isbat-ı fezahat ve belagat buyurdular.

Biz Aydın vilayeti ahalisi pek kalın kafalıyızdır! Öyle her şey kolay kolay aklımıza dank etmez! Lakin biliriz ki sütün bile yoğurt olduğunu anlamak için yaparken la-akal iki saat başında beklemek iktiza eder. Siz nasıl oldu da iki üç gün içinde koskoca Anadolu'nun şikayet ve ihtiyacatını anlayıp öğrendiniz, işte burasına

aklımız ermiyor. Milletin kesesi, Konya vilayetine iki nazır ve Aydın vilayetine de geçen gün buraya kırk sekiz saat oturmaya gelen, iki ayan azasını seyrettirmek için acaba ne kadar harcırah verdi; bu harcıraha mukabil ne faide gördü?

İşte efendim, dedik ya! Bu Aydın vilayetinde emniyet ve asayişin mefkudiyeti hakkında her ne söylerlerse hepsi yalandır, inanmayınız! Hatta Çakırca ve Çakırcalı meselesi bile yalandır. Çakırcalı denilen şaki Aydın vilayeti şairlerinin hayal hanesinde vücud bulmuş bir şahs-i mevhumdur! Ne aslı var, ne astarı! Zira hiç kabil midir ki, bir tek şaki kalksın da 3-4 arkadaşı ile koskoca bir hükümet-i meşruta mini mini bir haydutu elde edemesin?

Hiç nasıl olur ki bir çok vilayetlerin umurunu saatte iki yüz mil gider bir bad-ı sarsar süratiyle, bir hafta zarfında düzelten nazırlarımız ile mülhakat-ı asayiş ve emniyetli bir günde umum mülhakatı dolaşıvermek suretiyle temin eden valilerimiz sayesinde vilayetlerde umran ve saadetin okkası beş paraya inmesin!"

Ahali dostu, demokrat bir tenkid gazetesi olarak kendini tanıtan *Mülhakat*, Manisa mebusu İlhami Bey'in yazmış olduğu "açık mektup"a getirmiş olduğu yorumla, künyesine uygun bir tavır sergilemeye gayret göstermiş; eleştiri oklarını meşrutiyet hükümeti, nazır ve valiler olmak üzere tüm mülki yöneticilere atarak, halkın sorunlarını dile getirmede son derece sert ve alaycı bir üslup kullanmıştır.

Her şeyi eleştirmeyi, özellikle memurun tensikat işlerini araştırıp, eleştirmeyi kendine iş edinen *Mülhakat*, 14 Kasım 1909 tarih ve 74 numaralı nüshasında tensikat konusunu, tekrar gündemde tutmaya çalışmış ve 73 numaralı nüshada sert bir biçimde eleştirdiği, Mesalih-i Ecnebiye müdürü Armenak Efendi'yi yine yazmıştır. Bu yazıda, dairenin işlemediği tekrar edilirken, Armenak Efendi'nin bilgisizliği ve çok büyük gafları belgelerle ortaya konmuş ve komisyonun niçin Armenak Efendi'yi görevde tutmuş olduğunu sorduktan sonra; Armenak Efendi'nin dairesindeki defterler ile mahkemelere gönderdiği belgelerin komisyonca incelenmesini önererek, "fakat bize de haber verilsin, yoksa haftaya yine baş ağrıtmaya mecbur oluruz" şeklinde tehditkar bir cümle ile işin takipçisi olacaklarını da ısrarla vurgulamıştır.

21 Kasım 1909 tarihli 75 numaralı nüshada, tensikat işlerine ait bir haber yer almazken, konuya ilişkin farklı bir yazı vardır. O da II. Meşrutiyet sonrası İzmir'de yayımlanmaya başlayan, fakat henüz hiçbir nüshasına ulaşılamayan *Musavver-i Emel* gazetesinden alıntılanan "Tensikat" isminde bir tiyatro oyunudur. Bu tiyatroda, vilayetin bütün mülki yöneticilerine bir rol verilmiştir. Oldukça uzun bir oyun olan "Tensikat"ta, yöneticiler zayıf karakterli, kendi çıkarlarını düşünen, istibdat eğilimli, eskiyi özleyen, meşrutiyet karşıtı kişiler gibi gösterilerek, uygulamada yapılan yanlışlıklar ve adam kayırmalar gibi davranışlar oldukça eleştirel ve yöneticileri küçük düşürecek bir tarzda gösterilmiştir.

Tiyatro oyununu aynen aktaran *Mülhakat*, Amerikan tiyatrosunda sahnelenecek olan Tensikat'ın, tiyatro binası yerine, cumartesi günleri halkın yoğun olduğu İskelede oynanmasının daha uygun olacağını belirterek, sözünü yine sakınmamıştır.

Haftada bir pazar günleri çıkan *Mülhakat*'ın 76. sayısı, 23 Kasım 1909 salı günü (ki bu erken çıkışın nedeni ise, ileride işleyeceğimiz mahkeme ile ilintilidir) çıkmıştır. 76 numaralı nüshada tensikat ile ilgili çok ilginç bir yazı vardır. Bu yazı, "Vali-i Vilayet Mahmud Muhtar Beğ Efendi Hazretlerine Açık Mektub" başlığını taşımakta olup, tensikat sonrası kadro harici kalan İzmir

Müstantıklığında (sorgu hakimliği) görevli bir hâkim olan Niyazi Bey tarafından yazılmıştır.

Yazının başlangıcında, valinin kimliğinde bir güç yoğunluğu oluştuğu vurgulanmaya çalışılmıştır: "...Sizin bugün elinizde bir insanı memuriyetinden mahrum etmek için değil, hayatından, namusundan bile ayıracak kadar kuvvet vardır; yani bir memura bir şey (etmek), kadro haricine çıkarmak ve senelerce muhafaza ettiği namını kirletmek elinizdedir. Öyle iken siz insaf ediyorsunuz; yani bir derece hafif tabir ile çıkarıyorsunuz. Bu hareket, haklı bir şey olmamakla beraber insaflıca olduğunu dahi muterifim."

Niyazi Bey yazının devamında, çok iyi bir eğitim gördüğünü, uzun yıllar Avrupa'da bulunduğunu ve İzmir'deki görevi sırasında da en zor işleri çözümleyip, adalete inancının çok yüksek olup, amirlerinin ve halkın takdir ve sevgilerine mazhar olduğunu belirttikten sonra; tensikat komisyonunda büyük usulsülsüzlükler yapılıp, valinin isteği ile kadro harici bırakılıp, "gadre" uğradığını iddia ederek, vali Mahmut Muhtar Paşa'ya çok ağır suçlamalarda bulunmuştur:

"...Hakkımda reva görülen bu gadri millet nazarında etrafıyla ispat etmekteki maksadım iki olup, bunun birisi muhafazası namus-ı milletin kefaleti altındaki hukukumu ayağınızın altından kurtarmaktır; ikincisi ise, bir memur zaman-ı istibdaddan daha ziyade kaş göz gözetmek neşr ve tevzi-i adalet yerine büyük makamlardan gelecek emri infaz eylemek mecburiyetinden kurtulamamış olduğu millete göstermektir. Maa-mafih hakimiyet-i milliye ve meşrutiyetin cari olduğu bir memlekette istediğinizi yapabilmek hakkına iktidarına mâlik olabilip olamadığınızı fiilen anlamaktır.

...İzmir'de bulunduğumuz şu eyyam-ı madude zarfında huzur-ı alilerine üç defa geldim. Ve her biri bir dürlü mesuliyet-i kanuniyenin tehdidi altında seraba hilaf-ı kanun emirlerinizi telakki ettim ki, bunları kabul edemeyişim tabii idi... Hilaf-ı kanun emirler lisan-ı vilayet penahilerinden sudur etti; bendeniz de kemal-i nezaketle red etdim. Sizin bu emirlerinizin her biri nazar-ı kanunda bir memnuniyet teşkil edecek mahyayı haiz olduğu ve vazifeme doğrudan doğruya müdahale derecesinde bulunduğu halde ben size gücenmemiş, yalnız red ile iktifa etmiş olduğum meydanda iken siz ne için darıldınız? Ve ne hakla bana hilaf-ı kanun muamele teklif ettiniz?

Ve kezalik bir katilin afvı hususunda bu gün hükümet-i meşruta padişahı ile teemmülsüz hareket etmediği meydanda iken o katili zabıtaya neden tahliye ettirib ve ne sebeple tekrar eline silahını vererek nahiyeye gönderdiniz? Böyle vazifeme dikkat ve ahkam-ı kanuniyeye riayet etmekden ibaret olan bu muamelem üzerine beni kadro haricine çıkarmak için meşrutiyetin kalbine hançer saplamak kabilinden olan muameleye niçin tenezzül buyurdunuz?

Ben eminim ki ne zat-ı vilayet-penahileri ve ne de rüesa-yı memurin-i adliye bana cehalet isnad edemezsiniz; zira ben ücretle kavanin-i adliyeden ders okutduğum talebelerim arasında istinaf hükkamı dahi görmekle bir hassa-ı iftihara mâlikim. Ahlakım, namusum aleyhinde de bir şey söyleyemezsiniz.

...Vali Beğ Efendi! Zat-ı vilayet-penahilerinin hiç bir vakt bir mülkiye memuru olamayacağınızı, sizin böyle işlerde istihdamınız faide yerine zarar vereceğini bi'l-münasebe çıkan sözü inkara tenezzül etmem; fakat böyle söyler iken yine mükemmel bir kumandan olduğunuzu dahi zikr etmişdim... Bu sözüm sizi gücendirecek mahiyetde değildir; hemen doğru bir sözdür.

Bunun doğruluğunu isbata gelince: Askerden ve fakat umur-ı mülkiyeye aşina olmayan bir vali ekseriye sizin gibi karşısına çağırdığı bir müstantıka tahliyesini emr ettiği adamı müstantık bırakmaz ise, itaatsizlik etmiş sayar; vesile-i itaat-ı askeriyeyi burada da tatbik edememesini kendisi için bir hakaret add eder. Halbuki kavanin-i mülkiyeye vâkıf bir başka vali o vukuflu hasebiyle öyle izae-i hakka badi olacak bir teklifi yapmaz; ve öyle bir itaat dahi beklemez."

Niyazi Bey, son derece sert üsluplu yazısının devamında; vilayet üst düzey yöneticilerini bir çok usulsüzlükle suçladıktan sonra, tensikat komiyonunu da eleştirip; yazısını şu cümlelerle sonlandırmıştır:

"...Zevat-ı mezkure ile tensikat erkanının bir hafta içinde alt üst etdikleri müzakere neticesinde ben kadro haricine doğru yürüdüm. Serbest ifa-yı vazife etdiğim ve kanundan başka kimsenin fikrine hizmet etmediğim için mağdur oldum. Milletin namus ve hamiyetine havale-i hukuk eylerim.

Vali Beğ Efendi Hazretleri! Benim seyet-i ahvalimi ya meydana koyunuz veya adem-i liyakat ve kifayetimi isbat ediniz; yahud sizin yapdığınız muameledeki adem-i isabeti itiraf buyurunuz. Dünyada kendi hatasını itiraf eden, insanın en büyüğüdür!"

Bu uzunca yazının sonunda bir yorumda bulunma ihtiyacı gören *Mülhakat*, tensikat komiyonları ve bu konulardaki yanlışlıklara karşı yaptığı eleştirilerin bu yazı ile haklılığının ispatlandığını söylemiştir.

Ahali dostu olduğunu iddia eden *Mülhakat* gazetesinde, gerçekten halkın çıkarlarının korunması için uyarı dolu yazılar yer almıştır ki, bu yazılar genelde "açık mektup" şeklinde yayımlanmıştır. 14 Kasım 1909 tarih ve 74 numaralı nüshada, yine böyle bir yazı yer almıştır. Yazı önceki nüshada da bir açık mektubu kaleme alan Manisa mebusu İlhami Bey tarafından kaleme alınmıştır. İlhami Bey yazısında, Ege bölgesi halkının en önemli geçim kaynağı olan bağcılık üzerinde, özellikle üreticinin artık üzümlerini değerlendireceği, ispirto nizamnamesinin uygulanamadığı ve yok sayılmağa çalışıldığı üzerinde durulmuştur. İlhami Bey, "Sadrazam Paşaya" yazdığı açık mektubunda halkın çıkarlarını aşağıdaki gibi savunmaya çalışmıştır:

"İzmir vilayetinin ve be-tahsis-i daire-i intihabiyem olan Manisa sancağının menabi-i mühimme-i varidatından bulunan üzüm mahsulünün temin-i revacı için bin zahmet ve meşakkatle Bab-ı Ali'den tanzim etdirilib Meclis-i Mebusan ve Ayanca kabul ve en nihayet tasdik-i padişahiye de iktiran etdirilen ispirto nizamnamesinin kabinece kemal-i ehemmiyetle infaz ve tatbik edileceği itimadının bahşetdiği neşe ve sürur ile memleketimize avdet etmişdik. Ve zan ediyorduk ki düş-i tahammüllerine yükledilen seksen kalem verginin sıklet-i tahammülfermasıyla inleyen bi-çare ahalinin; inde'l-icab babasını, oğlunu, kardeşini, hısım akrabasını Şimalin dondurucu balkanlarına, Yemen'in öldürücü çöllerine, Afrika'nın harr ve mühlik sahralarına bir teslimiyet-i mütevekkilane ile göndermekden kaçınmayan, bir karınca gibi çalışkan, aslan gibi cesur ve fedakar, kuzu gibi muti ve cefakar tebanın bargiran teklifini şimdilik tahfif edemedik ise de hiç olmazsa üzümcülük ile kuvvet-i la-yemut tekin-i hayal edebilen üç dört yüz bin efrad-ı milletin bu nizamname sayesinde biraz yüzünü güldürebileceğiz! Fakat ne mümkün. Bizde şimdiye kadar hangi emr, hangi kanun üç günden fazla hükmünü muha faza edebilmişdir ki bu da etsin?

İşte bu zavallı ispirto nizamnamesi de bilmem nereden esen ber sarsar-ı itiraza tab-aver-i mukavemet olamayarak bir emr ile yoklara karışıvermişdir! Paşa Hazretleri! Hükümet-i mutlakada bir işaretle varın yok, yokun var olmasını anlarım; fakat mübahi olduğumuz meşrutiyetle idare olunduğunu âleme ilân eden parlemanlı bir hükümetde milletvekillerinin kabul etdiği bir kanunu hod be hod yok edivermeği doğrusu ya anlamakda mazurum!

... Paşa Hazretleri! Malum-ı devletleridir ki: Bir kanunu istenildiği şekilde yapamamak; yapıb da icra edememekden daha az hasiyetşikendir! Acaba bu kanunun tehir-i icrasına emr vermezden mukaddem şu kaide-i basiteyi olsun lütfen der-hatır buyurmadığınız mı? İzmir vilayetinde dört yüz bin nüfusun üzümcülükle geçindiğini bu kanunun yapılması ricasında bulunduğum zaman zat-ı devletlerine arz etmişdik. Acaba zat-ı devletlerini bu kanunu icradan men eden sebeb

menden dolayı bu kadar halkın galeyana gelecek hissiyat-i müteheyyicesinden daha mı çok mesuliyetvar buyuruluyor? Eğer öyle ise efkarı-ı umumiyenin ne demek olduğunun henüz hükümetce anlaşılmamış olmasını görmekle pek ziyade dilhun olacağım, paşa hazretleri!..."

İlhami Bey ilginç yazısında, halkın yanında olduğunu açık bir tavırla sergilerken, halkın devlet için nasıl tüketildiğini, yaşamının zorluklarını açık bir biçimde tespit ederken, "efkar-ı umumiye" den de büyük bir güç olarak sözetmesi ayrıca ilgi çekici bir durumdur.

1909 yılı sonbaharı, Ege bölgesinde sıkıntılı geçmektedir. Bunun en önemli nedeni, daha önce de belirttiğim gibi, bölgeyi allak bullak eden eşkıyalık olayları ve Çakırcalı çetesinin faaliyetleridir. Böylesine bir oluşumda, *Mülhakat* gazetesi de doğal olarak eşkıyalıkla ilgili haberlere yer vermiştir. 14 Kasım 1909 tarihli ve 74 numaralı nüshada, "Said Paşa ve Şekavet" başlıklı bir yazı vardır. (Bu yazıya konu olan Kara Said Paşa, II. Meşrutiyet öncesi ve Kamil Paşanın Aydın vilayeti valiliği döneminde Çakırcalı ve diğer eşkıya çetelerini elde etmek için iki kez "umum takib-i eşkıya kumandanı" olarak Ege'ye gelmiş, ikisinde de hiç bir başarı elde edemediği gibi; eşkıyalığın artışını hazırlamış ve Kamil Paşa'nın gözden düşmesi için bir takım politik oyunların içine girmiştir.[25]

Mülhakat, bu haberinde *Köylü* gazetesini kaynak göstererek; Said Paşa'nın yeniden göreve gelişinden iyi niyetle bahsederek, paşayı eşkıya takibi konusunda mahir ve cesur bir kişi olarak tanıtmış ve bu kumandanın vilayetin asayişini sağlayacağına dair inancını vurgulamıştır.

Gazetenin aynı nüshasında "İçeri İşlerimizden Eşkıyalık" başlıklı oldukça uzun bir yazıda; II. Meşrutiyet sonrası Çakırcalı'nın Binbaşı Rüstem Bey ve müfrezesinden sekiz kişiyi öldürüp yeniden dağa çıkışından başlayarak, son iki ay içerisinde gerçekleştirdiği eylemler ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve buna karşın alınan önlemler, takip işleri, yönetim tarafından başıbozuk takip çetelerinin kurulması gibi çabalar kronolojik bir biçimde anlatılmıştır.

Mülhakat gazetesi, 21 Kasım 1909 tarih ve 75 numaralı nüshasında, "Çakırcalı Münasebetiyle" başlığını taşıyan eşkıyalık konusunda çok uzun bir yazı yayımlamıştır. Bu yazının girişinde, eşkıyalık olaylarına ilişkin gazetelerde yer alan haberlerin doğruyu tam yansıtmadıkları için gazeteler eleştirildikten sonra, "Karılar Meselesi" başlıklı bir bölüm kaleme alınmıştır. Sözkonusu bölümde, Çakırcalı'nın nikahındaki üç karısının, takib-i eşkıyada görevli Çerkes Kuşcubaşı Eşref tarafından tutuklanması ve bu sırada kadınları dövdükleri anlatılmış ve takip kollarının eşkıyaya erişemeyerek, hınçlarını kadınlardan alıp; güçlerinin kadınlara yettiğini ima ederek, böylesine davrananları eleştirmiştir. Daha sonra yazıda, Çakırcalı'nın karıları hakkında bilgi verilmiş ve bunların Çakırcalı ile nasıl evlendikleri uzun uzun anlatılmıştır. 75 Numaralı *Mülhakat*'ta eşkıyalık konusunda yazılanların çoğu takip işlerinin yetersizliği, takip kollarının cahilliği ve zalimliği vurgulanarak; halka karşı olan tavırları eleştirilerek, eşkıyalığın giderilmesi için bu konuya çok dikkat edilmelidir önerisinde bulunduktan sonra, göreve yeni başlayan Kara Sait Paşa için, takipte başarılı olabileceği konusunda "ümitvar" olduğunu belirtip, bu paşanın halkın kalbinde ayrıcalıklı bir yeri olduğunu

---

[25] Bu olaylar son derece enteresan olup, oldukça çetrefillidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetkin, *a.g.t.*, s. 144-159.

vurgulayıp, "muvaffak olmasını cenab-ı hakktan temenni ederiz" cümlesiyle konuyu tamamlamıştır.

Mülhakat gazetesinin "Aydın Vilayeti Umum Takib-i Eşkıya Kumandanlığına" getirilen Kara Sait Paşa hakkındaki görüşleri iyi niyet üzerine iken; Sait Paşa'nın 24 Kasım 1909 tarihli *Ahenk* gazetesinde çıkan "Said Paşa'nın İdris Fuad Beğe Cevabı" başlıklı bir yazısı üzerine,[26] *Mülhakat* Sait Paşa ile çatışmaya girmiştir. Sait Paşa'nın *Ahenk* gazetesine böyle bir yazı yazmasının nedeni; tensikata uğrayan eski "Mesalih-i Ecnebiye" dairesi müdürü İdris Fuad Beğ'in, İstanbul'da *Tanin*, Selanik'te *Yeni Gazete* ile İzmir'de *Köylü* gazetelerinde yayımlanan "açık mektup"taki Sait Paşa'ya yönelik bazı söylemlerinden kaynaklanmıştır. Açık mektupta İdris Fuad Bey (daha önce belirtmiş olduğum gibi) 1906 yılı Eylülünde takip kumandanı olarak ikinci kez İzmir'e gelen Kara Sait Paşa'yı, dönemin valisi Kamil Paşa'nın, dönemin sadrazamı ve aynı zamanda valinin siyasal rakibi olan Ferit Paşa'nın istenci çerçevesinde gözden düşürülmesi amacıyla afta bulunan Çakırcalı'yı (ki; bu olayların art planında etnik çalışmalar da vardır; sadrazam Ferit Paşa ve Kara Sait Paşa Arnavuttur. Türkmen olan Çakırcalı ise, tam bir Arnavut düşmanı olduğundan, paşalar Çakırcalı'dan öldürmüş olduğu Arnavutların da intikamlarını almak için çaba göstermişlerdir) kışkırtıp, eşkıyalığa döndürerek vilayette asayişsizliği yeniden arttırmakla suçlamıştır. İşte bu suçlama üzerine Sait Paşa aşağıdaki yazıyı kaleme alarak, *Ahenk* gazetesinde yayımlatmıştır:

"Said Paşa'nın İdris Fuad Beğ'e Cevabı (Kuvve-i takibiye kumandanı Mir Liva Said Paşa hazretleri tarafından gönderilen şu varaka-ı cevabiyeyi bi-taraflığımız hasebiyle - aynen derc eyliyoruz.)

Kamil Paşa hafidi İdris Fuad Efendi'nin *Mülhakat* gazetesinde görülen bir makalesi münasebetiyle! Selanik'de bulunduğum esnada idi ki *Yeni Asır* gazetesi muharrirlerinden bir zat Ödemiş ve civarını yeni baştan cevelangah-ı melanet ve cinayet eyleyen şakilerin ne gibi müessirat tahtında böyle yönedin meydan-ı şekavete atılmağa cüret etdiklerini ve bunların izalesi esbabını sormağa gelmiş, ben de bu babdaki mütalaatımı beyan etmişdim.

Şübhesizdir ki Aydın vilayetine aid şekavetden bahs olununca, Kamil Paşa'nın devre-i memuriyetini hatırlamamak Aydın vilayetini tanıyanlar için kabil değildir. Bunun içindir ki o vakit bu hususa dair de bir az malumat vermiş idim. Ahiren *Mülhakat* gazetesinde İdris Fuad Efendi imzasıyla bir açık mektub gördüm; sırf bana hitab edilmiş idi. İnayet-i hakka istinaden deruhde etdiğim vezaif-i mühimme arasında bu gibi bimana, daha doğrusu hakikatı artık herkes için tayin etmiş bir mesele, hem de maziye, mazinin hatırat-ı elimesi arasında gömülmüş bir vaka münakaşasıyla onu tazelemekle vaktimi izaa etmek istemez-dim. Lakin bir defa sütun-ı ceraide intiba etmiş olan bir suale cevab vermemek -ale'l-husus sükutumun İdris Fuad efendi ve rüfeka-yı mesleği yadigarlar tarafından su-i tefsire uğradılması ihtimal-i kavisi düşünülür ise - pek doğru olamayacağından bir kaç satır karalamak mecburiyetinde bulunuyorum. Maaheza itiraf ederim ki İdris Fuad Efendi'ye cevab yazmakla mühim olan saatlerimden birini öldürmek benim için pek elimdir. Hemen şurasını da tasrihe mecburum ki cevabımın şimdiye kadar tehiri Kamil Paşa tarafından yazılacağı İdris Fuad Efendi'nin vaad ve beyan etdiği eşkıya mesaili hakkındaki izahat-ı mukteziyeye intizardan ileri geldi. Bu güne kadar bekledim maa't-teessüf hiç bir şey çıkmadı. Fakat tahminim gibi çıkdı. Allah vere de Kamil Paşa'nın bu defaki izahatı pek gecikmese yahud yine bir Mart'a! atılmasa...

İdris Fuad Efendi! Şimdi esasa gelelim: Benim öyle uzun uzadıya yazı yazmağa vaktim yokdur. Yalnız efkar-ı umumiyeyi tamamiyle tenvir

26 *Ahenk*, 24 Teşrin-i sani 1909-11 Teşrin-i sani 1325.

etmiş olmak için bu mesaili iyiden iyiye bilenlere söyleyeceğim ve onlardan lütfen alenen beyan-ı malumat etmelerini rica edeceğim.

Evvela: İttihad ve Terakki cemiyet-i muhteremesi İzmir merkezinin gerek İdris Fuad Efendi'yi ve gerek amcazadesi Kemal Beğ'i tanıdığına eminim. Binaen-aleyh eğer cemiyet-i muhtereme lütfen bu babda izahat-ı lazıme verir ise *İttihad* ve *Köylü* gazetelerinden iktibas ederek eşhad etmek istediğiniz makalelerin ne suretle yazıl-mış olduğu derhal tezahür edecekdir.

Görüyorsunuz ki bu babda sizinle hem fikirim. Mensubiyetiyle iftihar etdiğiniz cemiyet-i muhtereme ki onu her Osmanlı takdir ediyor; sizi benim kadar ve belki daha ziyade tanır, biliriz. Şu halde onun vereceği izahata her ikimizin de razı olması lazım gelir değil mi? Bir de İzmir'de icra-yı vekalet eden Feyzi beğden:

"Müstacel cevablı 40 kelime:
İstanbul'da *Serbestî* gazetesine,

Selanik'den İstanbul'a asker sevki sıhhatinin ahvalin, efkar-ı umumiyenin serian işarı müsterhamdır.

Fi 25 Nisan 325
Dava Vekili Feyzi"

İşte balaya aynen nakl etdiğim bu telgraf hakkında bir az izahat vermesini taleb etmekliğime müsaade edersiniz değil mi? İyi hatırlıyorum ki haile-i zaile esnasında Feyzi Beğ'den bu telgraf hususu sual edildiği zaman daha bir refikinizle istişhad ederek sizin emr etmiş ve sizin yazdırmış olduğunuzu ikrar ve itiraf eylemiş idi. Feyzi Beğ'in bu ifadesi evrak-ı resmiye arasında mahfuzdur. İdris Fuad Efendi, sizinle vaktimi bundan fazla gayb etmek istemem. Cemiyet-i muhteremenin bu babda vereceği izahat ve daha sair erbab-ı vukufun Kamil Paşa devrine aid yazacakları malumat ve şu telgraf meselesi sizin varakanızın 31 Mart feciasında memuriyetlerinizden niçin ve nasıl çıkarıldığınızı etrafıyla anlatacakdır zan ederim.

Mir Liva Mehmed Said"

Sait Paşa'nın yazısında görüldüğü gibi, İdris Fuad Bey'in yazısı *Mülhakat* gazetesinde yayımlanmış gibi gösterilerek; yazıda önce çok kısa olarak kendisine yönelik suçlamalara cevap veriliyormuş gibi yapıldıktan sonra, İdris Fuat Bey ve dolaylı olarak da gazete "Ahrarcı" ve "31 Martçı" olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Sait Paşa'nın bu suçlamaları, vali Mahmut Muhtar Paşa'nın daha önce belirtmiş olduğum suçlamalarıyla örtüşmekte olup, bu yazının yayımlanma tarihinde bir ilginçlik vardır ki, o da *Mülhakat* gazetesi ve İzmir'deki diğer bazı gazetelerin yargılanma tarihine denk gelmesidir. Böylesine suçlamalarla dolu bir yazının, böylesine kritik bir dönemde yayımlanması sadece bir tesadüf müydü, yoksa üst düzey bir subayın kaleminden çıkan yazı ile acaba kamuoyu ve mahkeme üyelerini etkilemek mi hedeflenmişti? Bunlar, yanıtı son derece zor sorular günümüz için.

Kara Sait Paşa'nın *Ahenk*'te yayımlanan yazısı ve yazıdaki suçlamalar üzerine *Mülhakat* gibi polemiği seven bir gazetenin sessizce bir köşede durması beklenemezdi. Nitekim 23 Kasım 1909 ve 76 sayılı *Mülhakat*'ta "Said Paşa'nın Cevabı Münasebetiye" başlığını taşıyan aşağıdaki yazı y ayımlanmıştır:

"*Köylü* ve *Ahenk* refiklerimizin geçen çarşamba nüshalarında Said Paşa tarafından mesalih-i ecnebiye müdür-i sabıkı İdris Fuad Beğ'e hitaben yazılan varaka-yı cevabiyeyi gördük.

Bu varaka-yı cevabiyenin mukaddimesinde "Kamil Paşa hafidi İdris Fuad Efendi'nin *Mülhakat* gazetesinde görülen bir makalesi münasebetiyle" denilerek, neşriyat sırf *Mülhakat*'a tahsis edilmek isteniyor.

Evvel emirde İdris Fuad Beğ'in o varakası *Mülhakat*a mahsus bir "makale" değil, İstanbul'da *Tanin* ve *Yeni Gazete*, İzmir'de de *Köylü* refikimiz gibi gazeteler tarafından neşir edilmiş bir "varaka-ı cevabiye"dir.

Said Paşa Hazretlerinin gerek Selanik ve gerek İstanbul'da geçen bunca günlerden beri mezkur gazetelerin neşriyatından haberdar olamayarak, bi'l-ahire İzmir'e gelir gelmez -

Mülhakat'ın o fıkrayı aynen nakl etdiği sütunun üzerindeki "*Yeni Gazete*'den" işaret-i nakliyesini de görmeksizin - bunun sırf *Mülhakat*a mahsus bir "makale" şeklinde tanıtmak istemesinin ve Paşa Hazretlerinin mülakat-ı malumesinde söylediği şeylerin ehemmiyetine mebni tarafından isbatı lazım geldiğini müşir *Tanin* ve *Köylü* refiklerimizin mezkur fıkra-ı cevabiye münasebetiyle yazdıkları mütalaa-ı mahsusaların da Paşa tarafından görülmemiş olmasının vech ve hikmetini anlayamadığımızdan bunda mutlaka bir maksad olduğuna hükm etdiğimiz cihetle şu satırları yazmağa mecbur olduk.

İdris Fuad Beğ lüzum görürse kendi tarafından elbette cevab verir. Bu bize aid bir şey değildir. Biz bir kaç gazete tarafından neşr edilmiş bir varaka-yı cevabiyenin sırf *Mülhakat*'a mahsus bir "makale" şeklinde ibrazı nazar-ı dikkatimizi celb etmesine mebni - Paşa Hazretlerinin verdikleri cevaba göre mütalaatımızı icabında atiyen neşr etmek üzere - şimdilik keşf-i hakikata medar olmak için menfaat-ı millet namına paşa hazretlerinden küçük bir istizahda bulunmak isteriz.

Ötedenberi dikkat gerdemizdir ki, paşa hazretlerinin hayalhanelerini bazı defalar bir mesele işgal etmekde olub bunu her fırsat zuhurunda tekrardan hali kalmıyorlar ve hatta şu son fıkra-ı cevabiyelerinde de tezkar buyuruyorlar ki, bu da İzmir'de 31 Mart vaka-ı feciası ile bunun mütecasir, fail ve müştereklerinden bahs edib durmalarıdır.

Soranz: İzmir'de 31 Mart'da ne gibi hadisat zuhur etmişdir? Bunların müsebbib ve failleri kimler imiş? Haklarında gerek Der-Saadet Divan-ı Harb-i Örfisince ve gerek İzmir Mehakim-i Nizamiyesince ne yolda mücazat terettüb edilmiş?

Millet her şeyin hakikatini anlamak istiyor. Aksi Said Paşa Hazretleri tarafından isbat edilinceye kadar, İzmir'de hiçbir hadise-i irticaiye vuku bulmadığından ve ahali-i muhteremeden hiç birinin fikr-i irtica beslemek gibi bir denaet ve melanet irtikabına muktedir bulunmadığından millet emindir.

31 Mart hadisesinde İzmir'de de der-dest ve tevkif edilerek Divan-ı Harb-i Örfiye gönderilmiş olanlardan bile hiç birinin böyle bir fiilde müdahaledar olmadıklarını tebeyyün etmesi üzerine cümlesinin de tebriye-i zimmet eylemeleri milletin bu emniyet ve kanaat-ı kamilesine en büyük bir delil teşkil etmiştir.

Buradan suret-i infisalli bir tarz-ı mahsusda telmih edilen İdris Fuad beğe gelince: Said Paşa Hazretleri bunu Ferid paşadan sormasını unutmuşlarsa bile hükümet-i meşrutamızın Dahiliye Nazırı tarafından kendisine bir mutasarrıflık vaad edildiğini olsun gazetelerde okumamışlar mıdır?

Takib-i eşkıya meselesine gelince: Gerek devr-i sabıkada ve gerek hal-i hazırda kalbimizi bir çok hatırat lime lime lebriz ve dağdar eden bu mesele-i mühimmedeki müessir-i fiiliyesine gördükten sonra Said Paşa'yı en önce ve en çok alkışlayacak olan yine biziz."

Araştırmanın girişinde, gazete ile vali Mahmut Muhtar Paşa'nın zıtlaşmasından bahsetmiştim. *Mülhakat*'ın son derece eleştirel ve polemikçi bir gazete olmasından ötürü vali, gazeteyi mahkemeye bile vermişti. Gazetenin başyazarı Selahattin Bey, daha önce de vurguladığım gibi enteresan bir kişidir. Bu kişi, *Mülhakat*'taki başyazarlığının yanısıra, *Köylü* gazetesinde de yazılar yazmıştır.

1909 sonbaharında, vilayette yaşanan bir çok sıkıntı vardı ve bu sıkıntıların meşrutiyet hükümetiyle de çözülememesi ve umutların kırılması üzerine gazeteler hükümetin İzmir'deki temsilcisi olarak gördükleri valiyi boy hedefi haline getirmişti. Gazeteler hemen hemen her konuda hiç sakınmadan en ağır eleştirileri (ancak bu eleştiriler dönemin valisi için değil ondan önce II. Meşrutiyet döneminde İzmir'de görev yapan altı valiye çok daha ağır eliştiriler yapılmıştır,[27]) yapıyorlardı. Selahattin Bey ise yazılarında, eleştirinin dozunu oldukça arttırıyor, Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın görevini yapmadığını, başarısız olduğunu vurgulaya-

27 Aydın vilayetindeki valiler sorunu ve çok ağır eleştiriler dolu yazılar için bkz. Yetkin, *a.g.t.*, ss. 165-187 ve ss. 215-222.

rak[28]; görevden alınması gerektiğini dile getiriyordu.

Asker kökenli bir vali olup, eleştirilere fazla tahammülü olmayan Mahmut Muhtar Paşa'nın eleştirilerden ötürü sinirleri iyice bozulmuştur ve "başının belası" durumuna gelen gazeteci Selahattin Bey'e dersini verecektir. Plan yapılmıştır; valinin koruma polisleri para ile Giritli bir kabadayıyı ayarlamışlar ve bu kabadayıya gazeteciyi dövdürtecek-lerdir. Plan uygulamaya konur: Selahattin Bey, Beyler sokağındaki gazete idaresine gitmek için Hükümet Konağının önünden geçerken, tutulmuş olan kabadayı, Selahattin Bey'e saldırır ve biraz döver. Ne var ki, silahsız gezmeyen Selahattin Bey, silahını çekerek, saldırganı kovalamıştır.

Olay İzmir'de büyük etki yaratmış ve kent bir kaç gün bu olayı konuşmuştur. Gelişmelerden haberdar olan ünlü "hüccav" Şair Eşref, valinin Selahattin Bey'i dövdürtme girişimi ve bu saldırı üzerine gazetecinin cesareti karşısında aşağıdaki dörtlüğü söylemekten kendini alamamıştır:

"*Dinleriz her yerde, bundan sonra at kantarları;*
Aferin ey Köylü'nün, ey Mülhakat'ın katibi,
Bir kavi el gösterib bozdun dayağın sihrini
Merd imişsin sen Selahaddin-i Eyyubi gibi!...."[29]

Böylesine gelişmelerin yaşanması, gerginliği arttırmaya başlamış ve özellikle *Mülhakat*, eleştirilerini yoğunlaştırmıştır. 21 Kasım 1909 tarihli 75 numaralı *Mülhakat*'ta, "Gazeteler ve Vali Beğ" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda, basının yasama, yürütme ve yargıdan sonraki dördüncü büyük güç olduğu ve gelişmiş ülkelerde bunun böyle algılanıp, hükümetlerin basının kamuoyu üzerindeki etkisini bilerek, onları kendilerine yardımcı görürler ve uygulamalarını o merkezde yaparlar dedikten sonra; "...Avrupa'da tahsil ve terbiye görmüş olan valimizin de matbuat hakkında beslediği fikr-i teveccüh aynı merkezdedir..." biçiminde imalı sözler sarf etmiştir.

Yazının devamında, valinin bütün resmi daireleri gazetecilere kapadığını, hiçbir haber verdirmediğini, verilen haberlerin de daire amirlerince sansüre uğratıldığı, hatta gazetelerin en ufak eleştirili yazılarının hemen dava edilmesini ve bunun için savcılığa tebligatta bulunduğu iddia edilmiş ve yazı aşağıdaki cümlelerle sona ermiştir:

"...İşte bunun üzerinedir ki şimdi gazetelerin hepsi hakkında da takibat icra ediliyor.... zan edilmesin ki gazeteler hakkında icra edilmekde olan bu takibatdan korkduğumuz için şikayet ediyoruz: Ah be ah!

Gazetelerle muhasama, ahali ile muhasamadır. En büyük kuvvetlerin bu muhasamada mahkum-ı hiç olacağı aşikardır.

Maksadımız, Mısır ve Avrupa'da perverşiyab olan valimizin matbuat hakkındaki efkar ve hissiyatını arz etmekdir.

Aşkolsun vali beğe! Tam medeniyet!..."

Basın ile vali arasında ipler artık kopmuştur. Eleştirilere dayanamayan Mahmut Muhtar Paşa, *Mülhakat* gazetesi hakkında İzmir savcılığına suç duyurusunda bulunmuştur. Savcılık ise, gazete hakkında; "hükümet-i meşruta aleyhinde tefevvühat" ve "hükümete isnad-ı acz" suçlamalarında bulunarak dava açmıştır.

Davaların açılmasının iki nedeni vardı. Bunlardan ilki ve en yakın görüneni, valiye karşı yapılan eleştiriler, ikinci ve esas neden ise, İttihat ve Terakki'nin ve onun denetimindeki hükümet ve yöneticilerin muhalefete tahammülsüzlüğü ve muhalifleri sindirme politikasından başka

28 Bu eleştiriler için bkz. Yetkin *a.g.t.*, s.217-218.

29 Yücebaş, *a.g.e.*, s.125-126.

bir şey değildi. Nitekim yazının başlangıcında, *Mülhakat*'ın vilayet yönetimince Ahrarcı, *Serbesti*'nin takipçisi, mürteci ve ihtilalci olarak tanıtılmaya çalışıldığını belirtmiştir. Ki bu tavır, İttihat ve Terakki'nin "demokratlar"ı ve "muhalifler"i sürekli bir biçimde "ihtilalci" olarak gösterek kamu vicdanında gözden düşürme ve sindirme çabasıdır.

Mülhakat'ın davası, 23 Kasım 1909 tarihinde İzmir Bidayet Ceza Mahkemesinde gerçekleştirilmiştir. Gazete, haftada bir pazar günleri yayımlanırken; mahkeme nedeniyle, davanın görüleceği gün olan 23 Kasım 1909 salı günü 76 numaralı nüshasını yayımlamıştır. Bu sayıda, "Hükümet Hem Hırsızdır! Hem Katildir!" başlığını taşıyan çok uzun bir yazı yer almıştır.

Sözkonusu yazıda, Fransa'nın özgürlükçü yazarlarından Roşfor'un Fransa'da yukarıdaki başlığı taşıyan yazısından ötürü hükümetçe mahkemeye verilişi ve yargılanması anlatılmıştır. Yazının başlangıcında, Fransa'nın o dönemdeki istibdatçı yapısı, gazetelere yapılan baskılar ve matbuat nizamnamesinin katılığı ve toplumdaki kamplaşmalar tanıtılmış ve ardından da böyle zor bir durumda cesurca yazı yazabilen Roşfor'un başına gelenler anlatılmıştır.

Roşfor yazısında özet olarak şunları vurgulamıştır: Fransa hükümeti hırsızdır. Nedeni ise, haksız yere ve zorla Tunus'u Türkler'in elinden gasbetmiştir. Katildir, çünkü; Tunus'u gaspetmek için bir çok vatan evladını oraya sevk ederek binlerce genci telef ettirmiştir. Roşfor, bu eleştirel yazısıyla Fransa hükümetini basın yoluyla suçlayarak, küçük düşürmüştür. Bu yazı üzerine hükümet ve Fransa baştan başa çalkalanmıştır. Son derece sinirlenen İçişleri Bakanı, yazar hakkında hemen suç duyurusunda bulunur. Nasıl olur da bir gazeteci, hükümeti böylesine ağır bir dille suçlar ve halkın gözünde küçük düşürür. Yazar derhal yargılanmalı, en ağır cezalara müstehak olmalı, hatta giyotine gitmelidir. Tüm Fransa halkı, mahkeme sonrası gazetecinin giyotine gideceğine kesin gözüyle bakıyordu. Roşfor'un mahkemesini ve sonucunu, *Mülhakat*'ın yayımından takip edelim:

"... (Müdde-i Umumi) Bakınız ne yapdı: Dahiliye Nazırının müzekkeresine bir eline, Roşfor'un bend-i meşhurunu da öteki eline alarak bir defa derin derin süzdü ve sordu:

- Bu Roşfor Fransız mıdır?

- Evet, Fransız ve Parislidir.

Müdde-i umumi bu cevabı aldıkdan onra elindeki evrakı kaldırıb masa üzerine atdı ve dedi ki:

- Bunda takibat-ı kanuniye icra edilecek hiç bir cihet yokdur. Zira her bir Fransız, kendi hükümetini takdir veya muahez edebilmek hakkına malikdir. Saniyen Roşfor şu tarz-ı ifadesine göre hükümetin esas ve bünyanına yani ruhuna taarruz etmeksizin çehresinin lekeli olduğunu ve bunu temizlemek icab etdiğini söylüyor. Hükümeti hırsızlık ve katillik ile itham ediyor ki Roşfor'un bunda pek ziyade hakkı vardır. Zira, aherin hukukuna müsellahan tecavüz ederek malını cebren gasb ve sirkat etmek ve bu esnada fiil-i katli de irtikab eylemek kanunen müstelzim-i mücazat bir cinayet-i uzmadır. Bu cihetden hakında takibat-ı kanuniye icra edilecek Roşfor değil, hükümet olur.

.... İşte ey muhterem kariler, müdde-i umuminin hükm ve kararı bundan ibaretdi; binaenaleyh Dahiliye Nazırının beti benzi atdı ise de meseleyi hemen ört bas etdiler!...

Fakat Müdde-i Umumi hakikaten bir Müdde-i Umumi idi. Zira asıl tedkik edilecek cihet söylenen söz ile beraber söyleyeni de tanımakta, hangi nokta-ı nazardan ve ne gibi bir fikr ve his ile söylediğini tedkik ve tayin etmektedir. Kanun denilen şey hükkam tarafından takdir ve tayin edilmeğe bırakılmış sakız veya lastik gibi bir şeydir. Bi'l-farz kanun-ı ceza "hükümet aleyhinde tefevvühatda bulunanlar bir seneden üç seneye

kadar habs edilir" diyor. Bir sene ile üç sene arasında pek çok fark vardır. Binaen-aleyh burası Müdde-i Umumi ile hükkamın takdir ve tayinine havale edilmiştir.

Gayet muhabbetli bir evlad babasının intihar edeceği sırada yetişse de elinden silahı alarak O'nu ölümden kurtarsa ve kemal-i teessür ve infialinden: "Hay Allah senin gibi evladlarını ıztırab ve matem içinde bırakmak isteyen babaların cezasını versin! Allahdan korkmadın mı be herif" diye şiddetle ve bi-hakkin tekdir etse, vay bu babasının aleyhinde söylüyor, yüzüne karşı tahkir ediyor itabıyla o silahı çocuğun göğsünę sıkmak iktiza eder mi?

Bi't-tabi etmez. Babasının ona minnetdar ve müteşekkir olması icab eder. Halbuki peder aleyhinde söylemek ve tahkir emek de dünya ve ahiretde müstelzim-i mücazatdır. Fakat o oğul bunu öyle bir fiil esnasında babasının halas-ı hayat ve ruhu için söylemişdir.

Biz de ümid ediyoruz ki, İzmir gazetelerinin efkar-ı milleti hükümet aleyhinde teheyyüc ve hükümet-i meşruta aleyhinde tefevvühatda bulunmaları na-kabil-i imkan olduğu - yazdıkları yazılar yukarıda arz etdiğimiz müdde-i umumi gibi tedkik ve tahkik ve takdir ve fikr ve hisse, hal ve nokta-ı nazarına göre tatbik edilerek tayin edilsin"

Dava günü yayımlanan *Mülhakat*, yazdığı bu yazı ile her halde mahkeme heyetini ve kamuoyunu etkilemeyi hedeflemişti. Gazete kendilerinin eleştirmekten başka hiç bir kötü niyeti olmadığını vurgulayarak, suçsuz olduklarını iddia etmişti.r Bunu yaparken de Fransa'da gerçekleşmiş bir olayı örnekleyerek, yönetimi yine eleştirmekten kendini alamamıştır.

Mülhakat'ın yargılanmasına, basın özgürlüğüne engel olunduğu gerekçesiyle, İzmir'in diğer gazetelerinden de eleştiri gelir. *Ahenk* gazetesinin ünlü köşe yazarı İdris Şinasi, mahkemenin bir kaç gün sonrasında yayımlanan "Matbuatın Tenkide Hakkı Yok mu?" başlıklı yazısında; basın halkın gözü, kulağı, hükümetin yönlendiricisidir, bu yüzden yanlışlıkları eleştirmek en doğal hakkıdır, hele meşrutiyetde bu çok daha kolay olmalıdır dedikten sonra; çıkarılan "Matbuat Nizamnamesinin" basın özgürlüğünü engellediğini, bu yüzden Meclis-i Mebusanın bu sıkıntıyı giderip, basının özgürleştirilmesini istemiştir.[30]

23 Kasım günü görülen davada, yargılamanın 6 Aralık tarihine bırakılması ve bu arada *Mülhakat*'ın gazetenin merkezinin Nazilli olduğundan yargılamanın Nazilli Bidayet Ceza Mahkemesinde yapılması gerektiğini iddia etmesi ve gazetenin ceza alamayacağının anlaşılması üzerine telaşlanan vali Mahmut Muhtar Paşa, davaya müdahele edilmesi amacıyla; Dahiliye Nezaretine 28 Kasım 1909 tarihinde "gayet müstaceldir" başlıklı bir telgraf çekmiştir:

"... (*Mülhakat*'ın) agleb-i ihtimal beraat kazanacakları istişmam ve istihbar kılınmağla İstinaf Müdde-i Umumisiyle bi'l-müzakere *Mülhakat*'ın serian kapadılması... bura mehakiminde kabil olmayacağından meselenin serian İstanbul Divan-ı Harbine tevdi olunması lüzumu tahakkuk etmiş ve Müdde-i aleyhlerin burada beraat kazanmaları veya hafif tecziyeleri pek su -i tesir hasıl edeceğinden deavinin maaa-evrak Divan-ı.Harbe nakl olunmasına dair divan-ı mezkur tarafından yarına kadar İzmir Müdde-i Umumiliğine tebligat-ı mukteziye ifası ve *Mülhakat* gazetesinin neşriyat-ı muzırra ve mündericatı Memalik-i Ecnebiyede tab olunub da duhulü taht-ı memnuiyetde olan gazetelerden daha çok muzır bulunduğundan mezkur gazetenin de hemen idareten seddi esbabının istikmali hususuna..." [31]

Gazeteyi son derece zararlı gösteren vali, bunların 31 Martçıları yargılamak için kurulan İstanbul Divan-ı Harbinde yargılanmasını ve gazetenin

---

[30] İdris Şinasi, "Matbuatın Tenkide Hakkı Yok Mu?", *Ahenk*, 28 Teşrin-i sani 1909-15.
[31] *B.O.A.*, DH. MUİ., No: 38-1/4-A.

kapatılmasını istemektedir. Gazetenin kapatılmasını gerçekleştirebilmek ve hızlandırmak amacıyla ve gazetecileri 31 Mart olaylarının işbirlikçisi göstermek çabasıyla Vilayet Tahrirat Müdürü Mehmet Sabri Bey, 28 Kasım 1909 tarihinde *Mülhakat* gazetesi ve özellikle gazetenin yazarları ve sahibinin kimliklerini tanıtan ilginç bir müzekkereyi Dahiliye Nezaretine göndermiştir:

"İzmirli Kantar Ağasızade Selahaddin Beğ: Vaktiyle Edelina isminde bir umumhaneci ile akd-ı rabıta ve mezbureden kırk lira kadar bir akçe ahz ve sirkat etdiğinden dolayı hakkında ikame-i dava olunmuş ve evrak-ı dava heyet-i ithamiyeye kadar vasıl olarak meşrutiyetin ilânı ve kable'l meşrutiyet vukuna getirilen ceraimin afva mazhariyeti yüzünden müstefid olmuşdur.

Otuz bir Mart hadise-i irtica-ı yesinde sabık umur-ı ecnebiye müdürü İdris Fuad ve dava vekili Feyzi beğlerle İran konsoloshanesinde ictima ve Der-Saadette intişar eden *Serbestî* gazetesi müstacel ve kırk kelime cevablı olarak "Selanik'ten İstanbul'a asker sevki sıhhatinin, ahvalinin efkar-ı umumiyenin serian işarı müsterhamdır" mealinde dava vekili Feyzi imzasıyla 2 Nisan 325 tarihinde telgrafname keşide etdikleri ve daime mezkur konsolatoda eczacı Hüseyin Rıfat, sabık vilayet tercümanı Mecdet (?), fotoğrafçı Sabri, Aydın mutasarrıf-ı sabıkı Neşet, *Köylü* gazetesi müdür-i mesulü Refet, *Mülhakat* sahib-i imtiyazı Ahmed Refik beğlerle birleşerek, fırka-ı Ahrarın galebesi hakkında teşebbüsat ve müzakerat icra eyledikleri ve Selahaddin beğin şebabet-i hayatının safhatı pek namusşiken bir halde güzeran ve *Mülhakat* gazetesi sahib-i imtiyazı Çingene namıyla maruf Ahmed Beğ dahi Nazilli Bidayet Mahkemesi başkitabetinde iken irtikab ve irtişasından naşi ilân-ı meşrutiyet hengamında kemal-i rezaletle memuriyetinden tard edilmiş ve "Münevver" ismindeki kerimesinin harekat-ı iffetşikenanesi İzmir ve mülhakat ahalisince meşhur ve mütevatir bulunmuşdur. Eczacı Hüseyin Rıfat, esasen hüsn-i insaniye ve islamiyeden nasibedar olamamış ahlakız ve daima meyyal-i şüriş ve ihtilal bir tabiatda olduğu ve islamiyet aleyhindeki neşriyat-ı muzırrasından naşi Memalik-i Osmaniyeye men-i idhali Meclis-i Vükelaca taht-ı karara alınan (Filibe'den) münteşir *Güneş* gazetesinde İzmirce abone tedikirine ve duhul-i intişarına hadim idüğü emniyet-i umumiye müdüriyetinin 14 Teşrin'i evvel 325 tarihli tahriratında bildirilmiş ve bundan dolayı mümaileyh ve rüfekası haklarında zabıtaca tarassudat-ı daimeden geri durulmamakda bulunmuşdur..." [32]

Vilayet Tahrirat Müdürü, Mehmet Sabri Bey müzekkeresinde *Mülhakat* gazetesinde, başyazarına, sahibine, hatta sahibinin kızına varıncaya kadar özel hayatlarına ilişkin bilgiler vererek, davaya ilginç bir boyut kazandırmıştır.

Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraf ve müzekkereler sonrasında vilayete 30 Kasım 1909 tarihli bir cevap şifresi gelir. Cevapta, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisinin mürteciler için kurulduğu, bu yüzden İzmir gazetelerinin burada yargılanamayacağı belitilmiş, şayet gazeteler İzmir'deki yargılanmalarında beraat eder ya da hafif bir ceza alırlarsa, Matbuat Kanunu'nun 23. maddesine dayanarak vilayeti tatil edebileceklerini bildirmiştir. [33]

Mülhakat'ın 6 Aralık 1909 günü gerçekleşen davasında mahkeme heyeti gazetenin Nazilli'de yargılanma istemini uygun bulmuş ve davanın Nazilli Bidayet mahkemesine devredilerek, orada sürdürülmesini kararlaştırmıştır. [34]

---

[32] *B.O.A.*, DH. MUİ., No: 2-4/39-A

[33] *B.O.A.*, DH. MUİ., No: 38-1/41-B. Gazetelerin kapatılabilmesi için Matbuat Kanunun 23. maddesi: "...hükümetçe muhafaza-ı asayiş için lüzum göründüğü halde mezkur gazete veya risale netice-i muhakemeye kadar tatil edilebilir" diyor. Bkz. *Düstur*, (Tertib-i Sani). c.I, Dersaadet, 1329, s.400. Ayrıca bu kanun, Mecmua-ı Kavanin-i Cedide-i Osmaniye, c.I, İstanbul, 1327'de de vardır.

[34] *Ahenk*, 7 Kânun-ı evvel 1909-24 Teşrin-i sani 1325.

Mahkemenin Nazilli'ye sevkedilmesi ile gazetenin hafif bir ceza alacağı ya da beraat edeceğini anlayan Mahmut Muhtar Paşa, *Mülhakat*'ın davası ile ilgilenmekten geri kalmaz. 2 Ocak 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda; yine *Mülhakat* gazetesinin davasını konu edinmiştir. Bu raporda da, *Mülhakat*, cahil halkı meşrutiyet aleyhine kışkırtan bir gazete olarak suçlanmış ve gazetenin şerrinden herkesin yıldığını belirttikten sonra, gazeteleri düzene sokma konusunda yürürlükteki matbuat kanununun yetersiz kaldığını savunarak, kanunun daha da ağırlaştırılmasını istemiştir.[35] Vali gazeteyi suçlarken, *Mülhakat* da valiyle uğraşmaktan geri kalmamıştır. Nitekim 3 Ocak 1910 tarih ve 80 numaralı gazetenin ilk sayfası yine valiye ayrılmıştır. "Mesail-i Mühimme" başlıklı yazıda, Mahmut Muhtar Paşa İzmir'e gelmiş en "müste-bid" vali olarak nitelendirilmiş ve valinin makamına giden kişilere karşı sergilediği tavır, gazetenin üslubu üzere sert bir biçimde eleştirilmiştir.

II. Meşrutiyet sonrası yayım hayatına giren *Mülhakat* gazetesi, muhalif yapısından ve eleştirel üslubundan ötürü, vilayet yönetimi ile sürekli çatışmış ve bu yüzden yargılanmıştır. Araştırma konusunda, çok sınırlı sayıda gazeteye sahip olabildiğimden, yargılamanın sonuçları hakkında başka bir bilgiye sahip değilim. Ancak şunu biliyoruz ki, gazete yayım hayatını sürdürmüştür. Nitekim, 8 Haziran 1911 tarihli bir haberde; "*Mülhakat* refikimizin badema Kırşehirli Mehmed Fevzi Beğ biraderimizin riyaset-i tahririyesinde intişar edeceğini haber aldık. Bu refik-i mesleğin muvaffakiyetini temenni eyleriz." denmektedir.[36]

Mülhakat gazetesi, II. Meşrutiyet sonrası basın özgürlüğü ile patlama yapan basının bir parçasıdır. II. Meşrutiyet'in oluşumu tüm Osmanlı ülkesinde büyük bir zevkle, umutla, hasretle karşılanmıştı. Bu hareket Abdülhamit II.'nin istibdatının sonuydu. Artık her şey güzel olacak, tüm sıkıntılar bitecekti. Ancak gözden kaçan bir şeyler vardı: Nutuklarla, yazılan-çizilenlerle sıkıntılar bitmiyordu. Osmanlı imparatorluğu tükenmişliğin pençesine düşmüştü ve 1908 hareketi de bunu gideremiyordu.

Hürriyet, özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganlarıyla yola çıkan İttihat ve Terakki, sıkıntıları gideremeyince, başlangıçtaki ilkelerinden saparak, katılaşmaya başladı. Hele 31 mart "mürteci" hakereti şeklinde gelişen karşı devrim girişimi, "devletçi-seçkinci" kitlenin, "liberal-gelenekçi" kitleden korkmasına yetmişti. Bu yüzden İttihat ve Terakki giderek baskıcı olmaya başlamış, muhalefete ve farklı seslere tahammülsüzlük göstermeye başlamıştır.

İttihat ve Terakki'nin oldukça güçlü olduğu yerlerden biri olan İzmir'de elbette İttihat ve Terakki'yi eleştiren muhalif sesler kısılacaktı. Bu konumda bulunan *Mülhakat* gazetesi, yönetime karşı eleştiri dozunu kaçırınca, ağır suçlamalarla karşı karşıya kaldı. Suçlamalar daha önce de belirttiğim gibi konjonktüre uygun söylemlerdi. Yani gazetenin Ahrar Fırkasının sözcüsü olup, *Serbesti*'nin yolunda gittiğiydi. Ne var ki *Mülhakat*'ın incelemiş olduğum beş nüshasında, mürteciliğe ilişkin en ufak bir "ima"ya bile ratlayamadım. Ve gazetede, irticaya yönelme, Ahrar'a sahip çıkma gibi bir hava da sezilememiştir.

Vali Mahmut Muhtar Paşa, *Mülhakat*'ı Prens Sabahattin'in Ahrarcısı gibi göstermişse de gazetenin 80 numaralı nüshasındaki künyesinde kullanılan

[35] *B.O.A.*, DH. MUİ., No: 2-4/39-C.

[36] *İttihad*, 8 Haziran 1911-26 Mayıs 1327.

terimler, gazete hakkında "Osmanlı Demokrat Fırkası'nın (Fırka-ı İbad)" taraftarı olduğu kanısını uyandırmıştır.

Nitekim künyede; "ahali dostu (Demokrat) tenkid gazetesi" tanımlaması yapılması ve demokrat sözcüğünün ayraç içerisinde yazılmış olması, bu iddiamızı güçlendirmektedir. Osmanlı Demokrat Fırkasının diğer adının "Fırka-ı İbad" olması ve fırkanın Manastır'daki yayın organı olan gazetenin adının "Hukuk-ı İbad" olması ve *Mülhakat*'ın künyesinin ikinci satırında "hukuk-ı ibadın müdafii" tanımının yer alması, söz konusu iddiamızı daha da kuvvetlendirmektedir.

İstanbul'daki 31 Mart olayına Osmanlı Demokrat Fırkası da destek vermiştir. Ancak bunların destekleri "şeriatçı" olduklarından değil, İttihat ve Terakki'ye muhalefetlerinden ötürüdür. Konumuz olan *Mülhakat* gazetesi ise valinin belirttiği gibi mürteci değildir. T. Z. Tunaya, Osmanlı Demokrat Fırkası için; "sınırlı da olsa, aydın ve yazar gençler grubuna dayandığı için çıkarttığı gazetelerle ve bu gazetelerde yayımlanan ateşli makalelerle kamoyunda hayli etkin olmuştur" dedikten sonra "ideolojik platformda çoğulculuk isteyen Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihat ve Terakki ile sürekli çatışmıştır, bu yüzden İttihat ve Terakki ve denetimlerindeki hükümetler, demokratları sürekli ihtilal çabası içinde göstermeye çalışmıştır, demokrat yazarlar ise ittihatçıların bu iddialarını şiddetle red etmiştir" diyor.[37]

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın yayın organları, İttihat ve Terakki tarafından sürekli kapatılmış ya da baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu uygalamaların amacı, İttihat ve Terakki'nin muhaliflere karşı uyguladığı amansız sindirme politikasıdır. İttihat ve Terakki, muhalefeti hiçbir zaman hoş karşılamamış ve muhalifleri sürekli sindirmeye çalışmıştır. İzmir'de yayımlanan *Mülhakat* gazetesinin Vali ile yaşamış olduklarını, İttihat ve Terakki'nin politikalarının İzmir uzantısı olarak nitelendirmek durumundayız. Ancak bu arada, bu yargıya varabilmek için *Mülhakat* gazetesinin çok daha fazla sayısının elimizde olmasını isterdik. Sonuç olarak, bir mahkemleşmenin gerçekleşmesi nedeniyle arşive ulaşmış bir gazeteyi tanıma olanağına kavuştuk. *Mülhakat* eleştirel, eleştirel olduğu kadar halkın yanında bulunmak için çaba göstermiş bir gazete kimliğiyle karşımıza çıkmıştır. II. Meşrutiyet sonrası yaşanan basın patlamasının İzmir uzantısı olarak Türk basın yaşamına katılan *Mülhakat*, İstanbul basınının bazıları gibi gelip geçici olmamış, eleştirel kimliğiyle varlığını - kanımca bayağı uzun - bir süre sürdürmüştür.

ملحقات

Mülhakat ***gazetesinin 80 numaralı sayısı.***

[37] Tunaya, *a.g.e.*, s.174-175.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

Fevzi Demir

İkinci Meşrutiyet Dönemi ile birlikte Türk siyasal hayatında ilk kez çok partili rejim uygulamaları başlamıştır. Meşrutiyet ortamı içinde yasallaşan siyasal faaliyetler, Omanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açık bir kıyı şehri olan İzmir'de de yoğun bir şekilde görülmeye başlamıştır.

Bu dönemde İzmir, kökü çok eskilere giden iç ve dış ticaret sayesinde imparatorluğun diğer bir çok bölgesine göre daha gelişmiş bir sosyal ve ekonomik yapıya sahipti. İzmir Sancağı XIX. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin etkisi altında bulunduğu iç ve dış dinamiklerin yönlendirmesiyle; hızla uluslaşma ve kapitalist dünya ile bütünleşme sürecine giriş olayını yaşamaktaydı.[1] Tanzimat'tan bu yana gelişen güçlü bir Türk ve azınlık basını İzmir'de canlı bir kültürel ortamın varlığını gösteriyordu. Çöküşün ve çok ulusluluğun getirdiği sorunlar ve çelişkiler İzmir'de de aydınları çözüm arayışlarına itmişti.

Bir çözüm olarak görülen meşruti rejime tekrar geçiş, diğer bölgelerde olduğu gibi İzmir'de de sevinç gösterileri ve umutla karşılanmıştı.[2] İttihat ve Terakki Cemiyeti, ihtilâli gerçekleştiren "cemiyet-i mukaddese" havası içinde İzmir'de yasallaşan ilk siyasal kuruluş olmuştur. İttihatçılar örgütlerini mahalle ve köylere kadar yaymayı başarmışlardı. Ancak siyasal hayatta İttihatçıların yalnızlığı uzun sürmeyecekti. İlk günlerde hemen hemen bütün Jön Türkleri içinde barındıran Cemiyet'ten; meşruti rejimin ülke sorunlarını çözmede karşılaştığı güçlük ve yetersizliklerin yönlendirmesiyle kopmalar başlamıştı.

Muhalefetin İzmir'de örgütlenme girişimleri İkinci Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren başlamıştır. 14 Eylül 1908'de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası İzmir'de de örgütlenmeye çalışmış; fakat 31 Mart sonrası kapatılması üzerine bu hazırlıklar sonuçsuz kalmıştır.[3]

1 Meşrutiyet Dönemi'nde İzmir'in ekonomik yapısının kısa bir değerlendirmesi için bkz. Tevfik Çavdar, "Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi'nde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir",, *Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir, 1985, s. 121-140.

2 İzmir'de Meşrutiyet sevinci için bkz. Şeniz Gündemir, *İkinci Meşrutiyet'in İlânın İzmir Basınındaki Yankıları* (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir, 1988.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi*, I, İstanbul, 1984, s.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruluncaya kadar İzmir'de örgütlenen siyasal partilerin en önemlisi Osmanlı Demokrat Fırkası'ydı.[4] İzmir'de Osmanlı Demokrat Kulübü'nü açanlar arasında Hamid Suphi ve Bezmi Nusret (Kaygusuz) da bulunuyordu. Bezmi Nusret anılarında, İttihatçıların politikalarını ilkel ve sert bulduğunu; daha hoşgörülü, onurlu ve demokratik bir idareye taraftar oluduğunu ve bu yüzden partinin kuruluşuna öncülük ettiklerini yazıyordu. Zaten bu kulüp de babasının evinde açılmıştı.[5] Ayrıca Osmanlı Demokrat Fırkası'nın yayın organı olarak *Feryad* adında haftalık bir gazete çıkarılmıştı.[6] Bezmi Nusret bir süre kulüp reisliğinde bulunduktan sonra, yerini tüccardan Eyüp Sabri Bey'e bırakarak İstanbul'a gitmiştir. Bu fırkanın İzmir örgütü ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulmasıyla dağılmış ve üyeleri yeni Fırka'ya katılmıştır.[7]

Muhalefetin İzmir'de güçlü bir şekilde sesini duyurabilmesi Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulmasıyla gerçekleştirmiştir. İstanbul'da 21 kasım 1911'de kurulan bu parti hızla taşra örgü-tünü oluşturmaya başlamıştır.[8] İzmir'de Fırka örgütünün kurulmasına Aydın Sancağı mebuslarından İsmail Sıdkı Efendi öncülük etmiştir.[9] Gayri-müslimleri de partisine kazandırmak için çalışan İsmail Sıdkı, İzmir Rum Metropolitliği'ne başvurmuş; ancak kilisenin siyasal tercihlerini şimdilik açıklamak istemediği cevabını almıştı.[10] Fırka'nın İzmir Şubesi ise partinin kuruluşundan yaklaşık bir ay sonra, 22 Aralık 1911'de törenle açılmıştır. Türkler ve azınlık temsilcilerinin de konuşma yaptığı açılışta, şube reisliğine getirilen Uşakîzâde Muammer Bey yeni fırkanın amaçlarını şu şekilde açıklıyordu:

"...Biz Kanun-u Esasi ahkâm-ı hürriyetperverânesinin tamamının tatbikine sarf-ı gayret edeceğiz. Herhangi şekilde olursa olsun ferd-i vahidin ve gerekse efrâd-ı kilisenin tahakkümünü bütün mevcudiyetimizle ortadan kaldırmaya çalışacağız. Anasır-ı muhtelife-i Osmaniye arasında İtilâfın mani'-yi takarrürü olan ve memleketin terakkiyat-ı hakikiyesine mübayin bulunan Nasyonalizm'i tesirsiz bırakmaya çalışacağız..." [11]

İtilâfçılar şube açılışı nedeniyle bir de bildiri yayınlamışlardır. Partinin kuruluş gerekçelerinin açıklandığı bu bildiride; iki seneden beri karşılaşılan felaketlerden İttihatçılar sorumlu tutuluyor ve çözümün meşruti rejimin gereklerinin yerine getirilmesinde olduğu belirtilerek, tüm unsurlara partiye katılma çağrısı yapılıyordu.[12] Fırkanın İzmir Şubesi İdare Heyeti Başkanı Uşakîzâde Muammer Bey'di. Üyeler ise; Kapanîzâde Tahir Bey, Salebcizâde Refik Bey, Tavalızâde

142-153.

4 Bu Fırka için bkz. Tunaya, *a.g.e.*, I, s. 171-178.

5 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 86-87.

6 "Sahib-i imtiyaz ve müdürü Hamid Suphi, İzmir'de Hükümet Konağı civarında Beyler Sokağı'nda, şimdilik haftada bir defa neşredilen menâfi-yi vatan ve millet için feryad eden Osmanlı gazetesidir", *Feryad*, 23 Kanun-u evvel 1909.

7 Tunaya, *a.g.e.*, I, s. 178.

8 Bu Fırka'nın kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul, 1990.

9 *Anadolu*, 25 Teşrin-i evvel 1911.

10 *Anadolu*, 10 Kanun-u evvel 1911.

11 "İzmir'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası", *Takdirat*, 23 Kanun-u evvel 1911.

12 "Hürriyet ve İtilâf Fırkası İzmir Şube Merkezi'nden", *Ahenk*, 25 Kanun-u evvel 1911. Bildiri metni için ayrıca bkz. Ek: 1. Aynı gazete üç gün süreyle fırkanın programını yayınlamıştır. Bu program için ayrıca bkz. Tunaya, *a.g.e*, I, s. 287-295.

Osman Bey, Aleksandr Kolidi Efendi, Corcioğlu Demosten Efendi, Alay Eminliği'nden mütekaid Halid Bey, merhum Mithat Paşa'nın damadı Nüzhet Bey ve Hacı Hasanzâde Doktor Edhem Bey'di.

Yine aynı gün Çorakkapı'da Uşakîzâde Muammer Bey'in başkanlığında fırkanın bir kulübü açılmıştır. İttihatçı *Anadolu* gazetesi "...irâd-ı nutuk edenler arasında Yunan tabiiyetinden Mösyö Seyzani'nin dahi mevcut..." olduğunu söylüyordu. İzmir'de Rumca yayın yapan *Armonya* gazetesi sorumlu müdürü dava vekili Kürekçibaşıoğlu Yordanaki Efendi de bir konuşma yapmıştı.[13]

İtilâfcılar partinin İzmir Şubesini açtıktan sonra çevre kaza ve sancaklarda örgütlenmeye çalışmışlardır. Aydın Şubesi 3 Şubat 1912'de açılmıştı.[14] 7 Ocak'ta İtilâfçılar Tire'de bir şube açmaya çalışıyorlardı.[15] Denizli ve Manisa'da da partinin şubeleri açılmıştı.[16]

İtilâfçılar bu örgütlenme çabalarının yanısıra; seslerini daha iyi duyurabilmek için İzmir'de *Müsâvât* adlı bir gazete çıkarmışlardır.[17] Sorumlu müdürü Tahir Efendi ve başyazarı Hafız İsmail Efendi olan *Müsâvât* gazetesi 1 Şubat 1912'den itibaren yayınlanmaya başlamıştı.[18] Hafız İsmail Efendi, daha önce İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki yayın organı olan ve yerini *Anadolu*'ya bırakan *İttihad* gazetesinin başyazarıydı.[19] Denizli'de Şirvanizâde Gıyaseddin Efendi'nin çıkardığı *Sanihat* gazetesi de İtilâfçı bir gazete olmasına karşın; *Müsâvât* bölgenin en etkin İtilâfçı gazetesi olmuştur.[20] İzmir'de çıkan diğer gazelerden anlaşıldığına göre bu gazetenin; arada kapatılmasına karşın, 31 Ağustos 1912'de 175. Numaralı sayısı yayınlanmıştı.[21] Hafız İsmail'in, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Mısır'a kaçtığı ve Babıali Baskını'ndan sonra bu gazeteye ilişkin haberlere rastlanamaması göz önünde alınırsa *Müsâvât*'ın Ocak 1913'-ten itibaren yayın hayatına son verdiği

13 *Anadolu*, 25 Kanun-u evvel 1911.

14 " Hürriyet ve İtilâf Fırkası Aydın Teşkilatı," *Teşkilat*, 22 Kanun-u sânî 1327.

15 "Tire'de İtilâfçılar", *Anadolu*, 7 Kanun-u sânî 1912.

16 Manisa şubesinin açılışı için bkz. "Millet Ne Diyor?", *Anadolu*, 16 Kanun-u evvel 1912. Denizli şubesi kurucularının Deliklicinar mevkinde de bir şube açmak için verdikleri dilekçe için bkz. Tunaya, *a.g.e.*, I, s. 310-311.

17 *Müsâvât*'ın bu dönemdeki sayılarına rastlayamadık. Ancak Fırka'nın siyasal yazgısını paşlaşan bu gazetenin Mütareke Dönemi'nde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın tekrar faaliyete geçmesi üzerine İzmir'de tekrar yayınlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. İzmir Milli Kütüphanesi'nde 26 ile 240 numaralar arasındaki sayıları bulunan aynı adlı gazetenin de İtilâfçı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; yazar kadrosu aynı olmasa da bu *Müsâvât*'ın sahibi Sadık Bey Fırkanın İzmir şubesi idare heyetine üye seçilmişti. Bkz. *Müsâvât*, 4 Kanun-u sânî 1919.

18 İttihatçı *Anadolu* gazetesi *Müsâvât*'ın çıkışını "Maateessüf" başlıklı bir yazı ile duyuruyordu. Bkz. *Anadolu*, 2 Şubat 1912. Ayrıca bu gazetenin çıkışını kutlayan bir yazı için bkz. *Teşkilat*, 5 Şubat 1912.

19 Hafız İsmail, Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra Sinop'a sürülmüş ve buradan Mısır'a kaçmıştır. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'a dönmüş, Milli Mücadele karşıtı davranışları yüzünden 1924'te hazırlanan 150'likler listesine alınmış ve 1932'de Mısır'da ölmüştür. Bkz. İsmail Soysal, *150'likler*, İstanbul, 1985, s. 63.

20 Gıyaseddin Efendi'nin İtilâf listesinden adaylığına ilişkin bir yazı için bkz. *Teşkilat*, 25 Kanun-u sânî 1912.

21 18 Ağustos 1328 tarihli 175 No. lu *Müsâvât*'ta çıkan bir habere ilişkin bir yazı için bkz. "İzah-ı Hakikat", *Ahenk*, 16 Eylül 1912.

ileri sürülebilir.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası İzmir Şubesi'nin örgütlenme çalışmaları sürerken Meclis-i Mebusan için yeni seçimlerin yapılması gündeme gelmiş ve seçim, dönemin iki güçlü partisi İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf'ın gündemlerinin temel konusu olmuştur. İzmir'de de İtilâfçıların ilk siyasal etkinliği seçimlerle ilgilenmek olmuştur.

İttihatçıların muhalefetsiz bir meclis yaratabilmek amacıyla; Kanun-u Esasî'nin 35. Maddesine ilişkin değişiklik önerilerinin reddedilmesi bahanesiyle 18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusan'ı dağıttırmaları üzerine seçim kampanyaları başlamıştı. [22] Türk demokrasi tarihinde birden fazla siyasal partinin ülke genelinde katıldığı ilk genel seçimlerde İtilâfçılar büyük ölçüde hazırlıksızdı. Buna karşın kıyasıya bir mücadelenin yaşandığı bu seçim kampanyası İzmir'de de heyecanlı, renkli ve yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir.[23]

İtilâfçılar bu seçimlerde; hükümeti elinde bulunduran veya en azından denetleyen İttihatçıların geniş olanaklara sahip örgütü ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü İttihatçılar tarihimize "Sopalı Seçim" olarak geçen bu seçimleri kazanmak için yasal olsun olmasın bütün yöntemleri kullanmışlardır.[24] İtilâfçılar İzmir'de de İttihat ve Terakki'nin sert yöntemleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

İtilâfçıların İzmir'deki en önemli propaganda aracı *Müsâvât* gazetesiydi. Doğal olarak İttihatçıların sert propagandalarından en fazla etkilenen bu gazeteydi. İtilâfçılar İttifatcılar tarafından parayla tutulmuş eli sopalı kişilerce *Müsâvât* matbaasının basıldığından, gazete dağıtıcılarının dövülerek satışın engellendiğinden ve Vali'nin olaylara seyirci kaldığından yakınıyorlardı.[25] İttihatçı Aydın Valisi Celal Bey ise *Müsâvât*'ın sorumluları hakkında dava açarak gazetenin 10 Temmuz 1912'de kapatılmasını sağlamıştı. Celal Bey'e göre bu gazete "adeta Otuzbir Mart'dan evvel *Volkan* Gazetesinin münderecâtına tanzîr..." ediyordu. [26]

İtilâfçılar broşür ve bildiriler de yayınlıyorlardı. İttihatçı *Anadolu*'da Tire'den gönderilen bir mektupta şu satırlar yer alıyordu:

"... Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın mahud beyannâmeleriyle İzmir Şubesi heyet-i idaresi azalarının esâmisini mübeyyen varaklarına bazı okuyup yazma bilmeyen ahali vergi tahsildarı tarafından ta'lik edilmiş ilân varakası zannıyla ilişmemişler ise de bilâhere mahiyeti anlaşılmakla herkes istihza ile karşılamıştır..."[27]

İtilâfçılar konferans ve geziler düzenleyerek de propaganda yapıyorlardı.[28] İzmir'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'-

[22] Bu seçimler için bizim şu tezimize bkz. Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s. 99-173.

[23] 1912 Seçimlerinin İzmir'de uygulanışına ilişkin bkz. Fevzi Demir, "İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I, 1991, s. 155-182.

[24] Tunaya, *a.g.e.*, III, s. 306-307; Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sani'den Seçmen'e*, Ankara, 1988, s. 9-13.

[25] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Dahiliye Nezareti Siyasi Evraki, (= *B.O.A.*, DH.SYS) Dosya No: 83-1/2-38. Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umumisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Mart 1328 tarihli protesto yazısı.

[26] *B.O.A.*, DH-SYS., Dosya No: 57-2/23. Aydın Vilâyeti Valisi Celal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Haziran 1328 tarihli şifre yazısı.

[27] *Anadolu*, 7 Kanun-u sânhi 1912.

[28] Manisa'ya konferans vermeye giden Hafız İsmail'in protestolarla karşılanışı için bkz. "İkinci

nın propagandacıları arasında Hafız İsmail Efendi, Uşakîzâde Muammer Bey ve eski Aydın Sancağı mebusu Sıdkı Efendi gibi eski İttihatçılar bulunuyordu. Bunların yanısıra İstanbul'dan da gelenler oluyordu. Örneğin Lütfi Fikri, Rıza Nur, Mustafa Sabri ve Yorgi Boşo propaganda için İzmir'e gelmişlerdi. Özellikle Yorgi Boşo ve Lütfi Fikri'nin İzmir'e gelişi İttihatçılarca tepkiyle karşılanmış ve olaylara neden olmuştu. [29]

İtilâfçılar propagandalarında genellikle; İttihat ve Terakki'nin izlediği yanlış ve baskıcı politikalar, anayasa değişikliğinin gerçek amaçları ve unsurlar arasında uzlaşmanın sağlanması gibi konular üzerinde duruyorlardı. Örneğin Lütfi Fikri İzmir'de Fırka Şubesinde yaptığı konuşmada; İttihat ve Terakki'nin "cemiyet-i inkılâbiye" özelliğini kaybederek sıradan bir siyasal partiye dönüştüğünden ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'-nının güçlenmesi üzerine, 35. Madde değişikliğini ortaya atarak meclisin dağıtılması yoluna gidildiğinden bahsediyordu. Lütfi Fikri İttihatçılar için; "... Bunlar Efendiler, her şeye razıdırlar, elverir ki mevki-i iktidarı kaybetmesinler, (bundan) adeta bir hükümdar-ı müstebidin hâlden korktuğu kadar korkarlar" diyordu.[30] Fırkanın İzmir Şubesi'nin açılışında yayınlanan bildiride de "Biz Osmanlılar bu memlekete ilelebed sahip olmak istersek ibtida' akvâm-ı muhtelifeden mürekkeb ailemiz içinde iyi geçinmeliyiz..." deniliyordu.[31] İtilâfçılar İttihat ve Terakki'nin İzmir örgütünü de suçluyorlardı. İstanbul'daki İtilâfçı basından *Takdirât*'ta İzmirli Selim imzalı yazıda yer alan şu satırlar ilginçtir:

"... Bu gün İzmir'in İttihad kulüblerinin efrâd-ı a'zâsı, hatta reisleri bile sırf memur, muallim ve saire ile lebalebdir. Fakat muhterem nevküşâd İtilâf kulübünde ise İzmir'in namus ve hamiyetle temeyyüz etmiş ve İzmir'in en mu'teber eşraf ve hanedânından Uşakîzâde Muammer Bey ve yine aynı evsâfa haiz Kapanîzâde Tahir ve Salebcizâde Bey ve sair zevat-ı muhtereme bulunmaktadır... İttihada gelince; haydi biraz memur olsun yalnız bir eşraf bulunsaydı kafiydi." [32]

Yine *Takdirat*'a Manisa'dan gönderilen D.Y. imzalı bir mektupta; bölgede Cemiyet'in iç yüzünün anlaşıldığı, Manisa'da dolaşan Talat (Muşkara) Bey'in intikamcı konuşmalar yaptığı, bir Rum'un itirazı üzerine kürsüyü terketmek zorunda kaldığı belirtiliyordu. [33]

İtilâfçıların toplumun geleneksel kesimlerine seslenerek oy almaya çalıştığı anlaşılıyordu. Bu nedenle İttihatçılar sıkça dinsizlikle suçlanıyordu. İttihatçı *Anadolu*'nun başyazarı Galib Bahtiyar İtilâfçıların 35. madde ile ilgili propagandalarından şu örneği aktarıyordu:

"Otuz demek Ramazan'daki otuz oruç ve beş ise bir müslimin edâsına mecbur oldukları beş vakit namaz imiş!!! İttihatçılar Otuzbeşinci maddeyi ta'dil ile oruç ve namazı kaldırmak istiyorlarmış. İşte İtilâf propagandacılarının ahaliyi ifsâd için icâd eyledikleri çare!..." [34]

Parlak İstikbâl", *Tanin*, 17 Şubat 1912.

29 "Akîm Kalmiş Bir Konferans", *Anadolu*, 5 Şubat 1912; *Ahenk*, 22 Mart 1912.

30 Bu konuşmanın metni için bkz. Tunaya, *a.g.e.*, I, s. 304-307.

31 Bildiri metni için bkz. *Ahenk*, 21 Kanun-u evvel 1911.

32 "İzmir'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası Şubesi", *Takdîrat*, 29 Kanun-u evvel 1911.

33 "Taşra Ahvâli", *Takdîrat*, 18 Kanun-u evvel 1327. Bu tür suçlamalara *Anadolu*'nun yanıtı sertti. Örneğin bkz. "Sefil ve İğrenç Bir Tecavüz", *Anadolu*, 22 Kanun-u evvel 1911.

34 Galib Bahtiyar, "Tesvilât-ı Menhûsa", *Anadolu*, 4 Nisan 1912. Benzer örnek için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, II, İstanbul, 1965, s. 475-477.

İzmir'de dini siyasete alet eden propagandaların çoğalması üzerine İzmir Müftüsü Mehmed Rahmetullah "... âmâl ve makâsıd-ı siyâsiyenin tervîcine din-i mübîn-i ahmedînin âlet ittihaz edilmesi (nin) katiyyen gayr-i caiz..." olduğunu bildiren bir bildiri yayınlamak zorunda kalmıştı.[35]

İttihat ve Terakki'ye muhalefet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile azınlık grublarını birbirine yaklaştırmıştı. Fırka programındaki yönetimde "adem-i merkeziyet" ve bireysel girişimin desteklenmesi politikası ve statükoyu korumayı vaad eden bir ekonomik sistem önerisi Rumlara ve bazı Ermeni grublarına çekici geliyordu.[36] İzmir'de de Rumların siyasal temsilcisi olan Rum Meşrutiyet Kulübü ile İtilâfçılar tam bir işbirliği içindeydiler. *Müsâvât* Rumların görüşlerini yansıtırken; İzmir Rum basınından *Estiya* ve *Nea Smirni* gibi gazeteler Fırka'yı destekliyordu. Örneğin *Anadolu, Estiya*'dan "...İtilâfçıların Rumca nüshası, müdâfaâcısı, velhâsıl yardımcısı..." diye bahsediyordu. *Anadolu*'daki aynı yazıya göre *Estiya* Lütfi Fikri ve Yorgi Boşo'nun İzmir'e gelişleri sırasında çıkan olayları şöyle anlatıyordu:

"... Lütfi Fikri Bey ve rüfekâsının Mesajeri vapuruna binmek için rıhtıma avdetlerinde beş on hamal Fikri isminde bir tulumbacının emri üzerine ve orada bulunan polislerin muvacehelerinde ıslık çalmaya ve yuha sâdâları çıkarmaya başlamışlardır. Şu kadar ki, orada bulunan bazı mutedil Müslümanlar bu tezahürât-ı mekruhîyeye karşı müdahele ederek bir takım vak'a-yı müessifenin önünü almışlardır. Rumların bir çoğu bu tezahürât-ı nefret ve istikrahın Boşo Efendi'ye karşı olduğunu zannederek kahvelerinden dışarı çıkmışlar ve tizden bıçaklar, revolverler teşhir edilmiş ise de orada bulunan ve sayıları çok az olan İttihatçılar firara kadem basmışlardır..."[37]

İtilâfçı Rum işbirliği İzmir'deki mebus seçimi sonuçlarına da yansımış; İttihat ve Terakki'nin yönlendirdiği Türklerin desteğinden yoksun kalan Fırka'nın mebus adayları şehir merkezinde sadece Rum ikinci seçmenlerin oyunu alabilmişlerdi.[38] Rumların bu desteğine karşılık İtilâfçılar İzmir'de üç Rum'u mebus listelerine almışlardı.

İtilâfçılar Ermeni örgütlerinden Hınçaksityun Cemiyeti ile işbirliği içindeydiler. Ne var ki Hınçaklar İzmir'de etkisizdi. Museviler ise İttihat ve Terakki ile birlikte hareket ediyorlardı.[39]

Mart-Nisan 1912'de yapılan seçimlerde Hürriyet ve İtilâf Fırkası başarılı olamamıştır. İzmir Sancağı'nda seçilen; 96'sı gayrımüslim ve 284'ü Türk olmak üzere toplum 380 ikinci seçmenden sadece Rumlar Fırka'nın mebus adaylarına oy vermişlerdir.[40] Seçimler sonucunda İttihat ve Terakki listesini oluşturan Musa Kazım Efendi ve Seyyit Bey Türklerden; Karolidi ve Emanualidi Efendiler Rumlardan; Nesim Mazliyah Efendi Musevilerden ve Vahan Bardizbanyan Efendi Ermenilerden mebus seçilmişlerdir.[41] Hürriyet ve İtilâf Fırkası mebus adayları ve aldıkları oylar ise şöyleydi:

Ksenefon Anastasiyadi Efendi 42 oy
Anderya Kavafaki Efendi 41 oy
Uşakîzâde Muammer Bey 39 oy

---

[35] *Anadolu*, 27 Şubat 1912.

[36] Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, (çev. Fatmagül Berktay), İstanbul, 1984, s. 112.

[37] *Anadolu*, 6 Şubat 1912.

[38] "Nesf-i İzmir Mebus İntihabâtı", *Ahenk*, 5 Nisan 1912.

[39] "Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve Ermeni Vatandaşlarımız", *Anadolu*, 5 Teşrin-i sânî 1911.

[40] Örneğin Urla'da 13'ü Rum 8'i Türk 21 müntehib-i sânî seçilmiş ve Rumlar Fırka listesine oy vermişlerdir. Bkz. *Anadolu*, 1 Nisan 1912.

Lazari İstimatiyadi Efendi 32 oy
Mithat Kemal Bey 31 oy
Hafız İsmail Efendi 16 oy.[42]

İtilâfçılar bu sonucun İttihatçıların baskı ve yolsuzluklarından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. İttihatçı *Anadolu*'nun *Müsâvât*'ın haberlerine yönelik yalanlamalarından anlaşıldığına göre İtilâfçılar; Tire'de Fırka üyesi Mehmet Efendi'nin dövülmesi[43], Hey'et-i Teftişiye üyesi İttihatçı Mordahay Levi'nin görevini kötüye kullanması[44] ve *Müsâvât*'ın basım ve dağıtımının engellenmek istenmesi gibi konulardan yakınıyorlardı.[45] İzmir'den Fırka genel merkezine çekilen telgrafda da; seçimlerde sandık başlarında eli sopalı adamların beklediği, parti üyesi yaklaşık yirmi kişinin polislerin ve jandarmaların önünde dövüldüğü, *Müsâvât* matbaasının aynı kişilerce kuşatıldığı ve "... şubemiz önünde toplanan altmış yetmiş kadar eşhâs-ı müsellehanın (Kahrolsun) sadâsıyla nümayiş icrâ' ettikleri..." belirtiliyordu.[46] İzmir Valisi İttihatçı Celal Bey'e göre seçimler olaysız geçmiş; "... yalnız İzmir'de esna-yı intihabatta bazı sandık başlarında iki kimse beyninde mücadelât-ı lisâniyeden münbais bir kaç âdi darb vukuatı..." olmuştu. Vali açıklamasını şöyle bitiriyordu:

"... Binaenaleyh isnadât-ı vâkı'anın gayr-i vârid ve hilâf-ı hakikat bulunmuş olduğu ve intihabatta düçar oldukları hezimet-i kat'iyyenin te'siriyle izhâr edilen bu gibi yaygaralarının atf-ı ehemmiyete ve daha ziyade muhavereye değeri olmadığı arz olunur..." [47]

Hafız İsmail ise *Müsâvât* bayiinin İttihatçılar tarafından bıçakla yaralandığını belirterek aşağıdaki dörtlüğü yazıyordu:

"İntihabâtın bizdeki eşkâl-i hûn - âlûduna / Nefretim mezdaddar baktıkça meşrutiyete / Lanet olsun, nerde olsam söylerim pervam yok / Böyle Cemiyet esiri müstebit hürriyeti." [48]

İtilâfçılar bir ara bu baskılardan kurtulur gibi olmuştur. Çünkü "sopalı seçim"le oluşturulan Meclis-i Mebusan İttihat ve Terakki'nin iktidarını korumasına yetmemiş ve "Halâskâr Zabitân" hareketiyle İttihatçılar "Babıâlî Baskını"na kadar iktidardan uzaklaştırılmıştır. "Büyük Kabine"nin ilk işlerinde birisi de İttihatçıların atadığı taşra yöneticilerini değiştirmek olmuştur. Bu çerçevede 18 Ağustos 1912'de Aydın Vilayeti Valiliği'ne Celal Bey'in yerine; İtilâfçı Halep Valisi Ahmet Reşit Bey atanmıştır.[49] Reşit Bey'in Vali olması üzerine sıkıntı çekme sırası İttihatçılara gelmiştir.

İttihatçı Meclis-i Mebusan'ın 4 Ağustos 1912'de dağıtılması ve yeni seçim olasılığı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'-

41 *Ahenk*, 12 Nisan 1912.

42 *Ahenk*, 12 Nisan 1912.

43 *Anadolu*, 12 Mart 1912.

44 *Anadolu*, 29 Mart 1912.

45 "İzmir İntihabâtı ve Garib Bir Beyannâme", *Anadolu*, 23 Mart 1912.

46 *B.O.A.*, *DH-SYS.*, Dosya No: 83-1/2-48.

47 *B.O.A.*, *DH-SYS.*, Dosya No: 83-1/2-48. Aydın Valisi Celal'in 3 nisan 1328 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği açıklama yazısı. *Tanin* de İzmir'deki olayları "... fırka-yı muhalifenin setr-i mağlubiyet için halkı galeyana getirerek bir mesele ihdas üzere bazı teşebbüsatta bulunmasından dolayı iki üç mahalde fevaran-ı hiddetle efrad arasında mudaraba vuku'bulmuştur..." diye yorumluyordu. Bkz. "İzmir İntihabçılarına", *Tanin*, 2 Nisan 1912.

48 Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul, 1989, s. 114 vd.

49 Ahmet Reşit Bey (H. Nazım), "Gördüklerim-Yaptıklarım", *Canlı Tarihler*, İstanbul, 1945, s. 22-23.

na yeni bir canlılık getirmiştir.[50] İzmir'de de İtilâfçılar İkiçeşmelik'te yeni bir şube açmışlar ve seçim kampanyalarına başlamışlardır.[51] İtilâfçı yazar Bekir Fahri adaylığını koymak için 20 Eylül'de İzmir'e gelmiştir.[52] Yeni İzmir Valisi Reşit Bey İtilâfçıların seçimleri kazanmasını kolaylaştırmak için çaba göstermektedir. Örneğin geçen seçimlerdeki yolsuzlukları ve yanlı tutumu gerekçe gösterilerek Belediye Reisi Valilikçe görevinden alınmış ve yerine Kantarağasızâde Ali Bey atanmıştır.[53] Bu kez İttihatçılar Vali'den yakınmaktadır.[54]

Ne var ki İtilâfçıların bu mutlu günleri uzun sürmemiştir. 23 Ocak 1913'te Babıâlî Baskını ile iktidarı yeniden ele geçiren İttihatçılar Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın siyasal etkinliklerini engellemişlerdir. Özellikle Mahmut Şevket Paşa suikasti sonrasında İtilâfçılar yine baskı ve tutuklamalara uğramışlar ve çoğu yurt dışına kaçmışlardır. Kaçanlar arasında "İzmir'de muhalefet nâmına memlekete şer' ve fesat ikâ ettiklerinden dolayı..." tutuklanıp Sinop'a sürülen Hafız İsmail de vardır.[55]

Sonuç olarak İkinci Meşrutiyet'in çoğulculuğunun tüm renkleriyle yaşandığı İzmir'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası İttihat ve Terakki'ye karşı; seçim sonuçlarına yansımasa da, etkili bir muhalefet örneği sergilemiştir. İzmir ise, bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimini sürdürmesine parelel olarak günümüz değin siyasal gelişmeleri etkileyen bir merkez olma özelliğini korumuştur.

EK:

Hürriyet ve İtilâf Fırkası İzmir Şube Merkezi'nin, Şubenin Açılışı Dolayısıyla İzmir Ahalisine Duyurulmak Üzere Yayınladığı Bildiri, *Ahenk*, 25 Kanun-u evvel 1911.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası İzmir Şube Merkezinden:

Muhterem ahâli;

Tarîk-i terakkiyâtta günden güne kat'-ı merahil edib temeddün etmiş bulunan milletlerin hakimiyeti-i milliyeyi temsil eden meşrutiyet-i idareyi tercihen te'sis etmelerindeki maksad hükümeti bir tasarruf-u şahsîden ibaret zanneden bir veya bir kaç zâtın istibdâdı altında ezilmekte olan bir hey'et-i ictimâiyeyi esaretten tahlis ile ona hakk-ı hükümdârîsini temin etmektir.

Biz Osmanlılar el-millet'ullah-ı erbâb-ı hamiyetinazîm mücâhedânesi sayesinde istibdaddan kurtulmaya muvaffak olduk. Fakat bir iki seneden beri dâhilen ve haricen uğradığımız felaket-lerin suret ve sebeb-i vuku'unu bîtarafâne tedkîk ve muhâkeme edecek olursak esasât-ı meşrutiyeti vaz've takviye edecek olan esbab ile beyn'el-anâsır hakiki bir âhenk-i imtihaz ve itilâf tesis için ittihaz edilen tedâbirin adem-i isâbetini itiraf etmek mecburiyetinde kalırız.

Dört senelik zaman-ı meşrutiyette memleketimiz ancak bir cemiyet-i siyasiyenin mevcudiyeti meşrutiyetten muntazır olan menfaâti te'min edemediği cihetle kaviyen mahsus olan ihtiyacât

[50] Birinci, *a.g.e.*, s. 179-180.

[51] "Yeni Kulüp", *Ahenk*, 29 Eylül 1912.

[52] *Ahenk*, 20 Eylül 1912.

[53] "Şehrimiz Belediye Riyaseti", *Ahenk*, 23 Eylül 1912.

[54] İzmir Belediye Reisi Edhem Bey'in yasadışı bir şekilde görevden alınışından yakınan İttihatçılar "... vali-yi mumaileyhin hukuk-u esasiyeyi millete taarruz teşkil eden harekât-ı gayr-ı kanuniyesini şiddetle protesto eyleriz." diyorlardı. *B.O.A.*, *DH-SYS.*, Dosya No: 103-1/1-17. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumusi'nin 25 Eylül 1328 tarihli Dahiliye Nezaretine yazısı.

[55] Birinci, *a.g.e.*, s. 216.

üzerine fırkamız teşekkül etmiştir ki bu sâyede müsâdeme-i efkâr vuku'a geleceği cihetle bârika-yı hakîkatin tabiatiyle inkişâf edeceği şübhesizdir. Biz Osmanlılar ancak hükümet-i meşrutamızı takviye edebilirsek bu memlekette pâyidâr olabiliriz. Meşrutiyetimizin muhafazası ise efrâd-ı milletin ve ânı idareye memur olan hükümetin Kanun-u Esâsî'ye ve bilcümle kavânîn ve nizâmâta riâyet-i tammesi ile hâsıl olur. Hukuk-u ibâdullahı siyânet için iffet ve istikâmetle ve kanun dairesinde hareket eden memurîn-i hükümete karşı hürmet ve riâyette kusur etmemek te elzemdir. Biz Osmanlılar bu memlekete ilelebet sahip olmak istersek ibtida akvâm-ı muhtelifeden mürekkep olan ailemiz içinde iyi geçinmeliyiz. Bir ailenin içindeki rekâbet-i şahsiye-i gayr-ı meşrua o ailenin mahv u perîşânına sebeb olur. Şu kitle-i muazzama-yı Osmaniye'yi teşkil eden akvâm ve anâsır cümleten bu memlekete sahip bir aile efrâdı demek olduğundan her unsur derece-i nisbetine göre Osmanlı mülkünü temeddün ve terakkiye is'âd hususunda ibrâz-ı faaliyet etmek mecburiyetindedir.

Ey İzmir ahalisi! Vatandaşlar! Cümlenizin yardımıyla yukarıda ta'dat ettiğimiz esâsât-ı meşrutiyetin takviyesi için uhdemize terettüb eden vazife-i hamiyeti ifâda kusur etmeyeceğiz. Sizlerin umûmunuzun bizlere göstereceğiniz emniyet, himmet ve gayretleriyle Kanun-u Esâsî'mizi muhâfaza edeceğiz. Bu noktada vatanperverler ayrılamazlar.

Teşkil ettiğimiz Hürriyet ve İtilâf Fırkası şube-i merkeziyyesinin teveccüüh-ü umûmiye mazhariyet ehass-ı âmâlimizdir. Şu halde nizamnâmeyi mütâlaa ve vicdanına mürâcaat ettikten sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na iltihak ve intisâb eylemek arzusunda bulunan zevatın şube-i merkeziyeyi teşkil eden a'zânın birine yahud şube hey'et-i merkeziyesine bilâkaydüşart mürâcaat eylemesi ilân olunur.

Vel minallahü't-tevfik

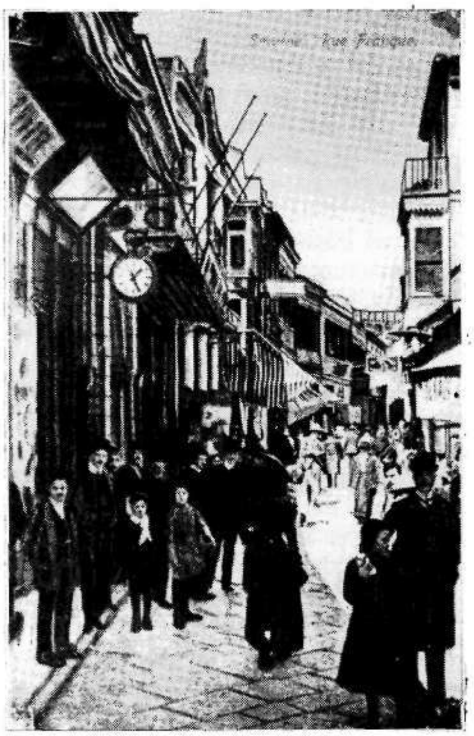

"İzmir'in en önemli sokağı ise o zamanlar "Frank Sokağı" adı ile anılırdı. Bu ismin konması sokaktaki dükkanların ve tüccarların tamamına yakınının Fransız olması idi. Sultan Caddesi diye de anılan sokağın başlama noktası Vezir Han idi. Buradan itibaren dört ayrı kısımda mütalâa edilirdi. Doğuya gittikçe değişik isimler alırdı. Bunlar sırası ile şöyle idiler: Mahmudiye, Mecidiye, Terifiye, Mesudiye. Örneğin, Mahmudiye Caddesi bugün tahminen Halit Ziya Bulvarı'na, Mesudiye Caddesi ise yine tahminen bugün Kıbrıs Şehitleri Caddesi'ne tekabül etmektedir.

Oldukça çekici vitrinleri olanbu hareketli sokak neredeyse bütün İzmir'e meydan okuyordu. Sokakta etrafe tebessümler dağıtan Fransız kadınlarına rastlanırdı. Diğer kadınlara, özellikl çarşafla dolaşan Türk kadılarına buralarda pek fazla tesadüf edilmezdi. Hıristiyan mahallelerinin merkezi görünümündeki sokağın gelişmesi İzmir'e bir Fransız Gümrüğünün yapılmasından sonra olmuştur. Hıristiyanlığın koruyucusu Fransa Kralının himayesinde kurulan Compagnie du Levant mallarını bu iskeleye boşaltmış, gümrük işlemlerini burada tamamlamış ve pazarlamasını da Frank sokağında yapmıştır. Bu sayede Osmanlı Gümrüğünden geçmesi zor olan veya geçemiyecek olan bir çok mal İzmir'e gelmiştir. Bu tarihten sonradır ki Sultan Sokağı oldukça büyük düzgün taşlarla döşenmiş ve iki tarafına geniş kaldırımlar yapılmıştır. Sokakta bir doğu ve batı karışımı hakim olmuştu. Paris ölçüsünde bir çok konfeksiyon mağazaları büyük vitrinlerin arkasına yerleştiler. Bütün Avrupa müştereken bu sokağı beslyiyordu. Manchester'in pamukluları, doğunun çok hevesli olduğu ceketler, yelekler, takım elbiseler büyük balyalar halinde Avusturyalı Terziler Sendikası tarafından ihraç ediliyordu. (...)

İşte bütün bu malların hemen hemen tümü Frank sokağı ve cıvarlarında bulunurdu. Bütün bunlara patatesin Fransa'dan, füme etlerin Avusturya ve İran'dan, peynirin Fransa ve İtalya'dan, soğanın Mısır'dan, buğdayın Odesa ve Sebastopol'dan geldiği (...) düşünülürse, o mümbit batı Anadolu hakkında çok haksızlık yapılmış olduğu ortaya çıkar. Gerçek şudur ki, bu mallar İzmir'e gelmekte fakat en fazla snob levantenler tarafından aranmakta idi..."

M. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, 1978, İzmir, s. 29-30.
Fotoğraf: *Smirni*, Interamerican, 1982.

DİLDE SADELEŞME AKIMI ve *KÖYLÜ* GAZETESİ

Zeki Arıkan

Giriş

Türklerin XI. yüzyıldan başlamak üzere Ön Asya'ya doğru ilerlemeleri Türkçenin çok geniş bir alana yayılmasına ortam hazırladı. Bu yayılma sırasında Türkçe karşılaştığı yerel dillerden ödünçlemeler yapmakla birlikte bağımsızlığını, yalınlığını koru-du. Ancak XVI. yüzyılda aşağı yukarı bütün Arap ülkelerinin Türk egemenliği-ne girmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısında derin değişikliklere yol açtı. Osmanlı Devleti giderek bir İslam-Arap kimliğine bürünmüş, Arapçanın, Farsçanın etkisi her alanda kendini göstermeye başlamıştı. Özellikle Arapça, Türkçe üzerinde çok olumsuz izler bıraktı. Türkçe zaten medresenin kapısından içeri girmemişti. Şiirde, edebiyatta, resmi yazışmalarda Türk dilinin yerini Arapça almadıysa da bunun etkisi giderek arttı. Kimi eserlerde, dil, fiiller dışında Arapça-Farsça karışımı bir niteliğe büründü. Kimi bilginler çalışmalarında Arapçayı yazı dili olarak kullandılar. Böylece Türkçe, okunması, yazılması, anlaşılması güç bir dil haline geldi. Oysa Avrupa'da Hümanizma, Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte Katolik Kilisesinin etkisi giderek azalmış, Latincenin yerini ulusal diller almaya başlamış ve bu ulusal dillere dayalı bir edebiyat ve sanat gelişmişti. Böylece Fransızca, İtalyanca, Almanca gibi diller, sosyal, ekonomik, bilimsel ve kültürel kavramları açıklayan ve özümleyen bir yapıya kavuştular.

XVIII. yüzyılda Lale devrinde Türkçenin zayıf da olsa bir sadeleşme sürecine girdiğini kabul edebiliriz. Doğunun bazı temel kaynaklarının Türkçeye çevrilmesi için bir kurul oluşturulması, ilk açılan matbaada basılan eserlerin Türkçe olması, Divan şairlerinin, başta Nedim olmak üzere şiirlerinde dilimizi özenle kullanmaları bu gelişmelerin belli başlı aşamalarını oluşturmaktadır. Dilde başlayan bu sadeleşme akımı Tanzimat döneminde daha geniş boyutlara ulaştı. O tarihten başlamak üzere ülkemizde tartışılan temel sorunların başında yer aldı. [1]

Tanzimat döneminde basın önemli

1 Köprülüzade Mehmet Fuat, *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, İstanbul 1928, s. 9-47; Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1972; E. Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 7-96.

bir gelişme gösterdi. Bir "efkar-ı umumiye" oluştu. Halkın anlayacağı bir dille yazmak, yeni çıkan gazetelerin temel kaygılarından biri olmuştur.[2] Basılı eserlerin sayısı bir önceki yüzyıla göre büyük bir artış gösterdi. Yeni bir edebiyat gündeme geldi.[3] Yeni kurulan eğitim kurumlarında öğretim dili Türkçe idi. Dönemin belli başlı yazarları - Şinasi, Namık Kemal, Münif Paşa- dil sorununu enine boyuna tartıştılar. Arap harflerinin Türkçeyi anlatmadaki yetersizliği vurgulanarak Latin harflerinin alınması dahi önerildi. Türkçeye girmiş olan Arapça, Farsça sözcükler, tamlamalar, kurallar, terimler dilin bağımsızlığını engelleyen belli başlı öğeler olarak görülüyordu. Bu bakımdan konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumu kapatmak kolay olmuyordu. Dilin sadeleşmesini ulusal bir sorun olarak gören de yok değildi. Bu nedenledir ki sadeleşme akımı giderek ulusal bir nitelik kazandı ve uluslaşmanın bağımsız bir dile kavuşmakla sağlanabileceği görüşü ağır basmaya başladı. Tartışmaların ana merkezi İstanbul'du. Ancak çok geçmeden burada yoğunlaşan tartışmaların etkisi başta İzmir ve Selanik olmak üzere diğer şehirlerde de görüldü.

Bu kısa girişten sonra, sadeleşme akımının İzmir'e yansımasını kısaca gözden geçirecek ve bu akımın sözkonusu şehirdeki en ilginç sözcülerinden biri olan *Köylü* gazetesinin rolü üzerinde duracağız.

İzmir aşağı yukarı XVI. yüzyılın ikinci yarısından beri Doğu ticaretinin en önemli çıkış noktalarından biriydi. Çeşitli milletlerden pek çok kimse buraya yerleşmiş bulunuyordu. Yerli Rum ve Ermeniler yabancı tüccarların aracısı durumundaydılar. Bir "mahşeri" andıran Yemiş Çarşısı, ceplerinde değişik ülkelerin pasaportları bulunan tüccarlar, aracılar, simsarlar, tefecilerle dolup taşıyordu. Bu "kozmopolit" şehirde yabancıların kurduğu ekonomik ve ticari üstünlük giderek kültürel bir üstünlüğe dönüşmekte geç kalmamıştır. Ancak Tanzimat döneminde İzmir'e yapılan yatırımlar olumlu sonuçlar vermiştir. İlk Türkçe kitap 1848'de basılmış, 1869'da da ilk vilayet gazetesi olan *Aydın* yayına girmiştir. Bu resmi gazeteyi *Devir* ve *İntibah* gibi özel gazeteler izlediyse de bunlar uzun ömürlü olmadı. Vilayet matbaası, resmi yayınlar dışında, uzun süre Türkçe yayınlanan kitap ve gazetelerin çıkış yeri olmuştur.[4] Ancak bütün bu çabalar İzmir'i yine de kozmopolit bir liman kenti olmaktan kurtaramıyordu. İşte İzmir'in üstüne çöken bu sisli havayı dağıtmak için birkaç zeka, kendi varlıklarının bağımsızlık duygusuyla yola çıkarak bir uyanış, bir silkinme harekeinin öncüsü oldular. Halit Ziya, Tevfik Nevzat, Bıçakçızade Hakkı gibi gençlerin başını çektiği bu eylemin özü, bu pazar yerine, bir liman şehrine ulusal bir kimlik vermek ve onu bir "vatan parçası" haline getirmekti.[5] Bu gençlerin 1884 yılında çıkardıkları küçük boyutlu *Nevruz* dergisi "vücudunun cılız, çelimsiz kalıbı içinde, ilk baş veren bir ihtiyacın tereddüt ve korkudan silkinişi idi".[6] Bunu Tevfik Nevzat'la Halit Ziya'nın çıkardığı *Hizmet* (1886), yine

[2] R. Hulusi Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat* I, İstanbul 1940, s. 859-931.

[3] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1982.

[4] Erkan Serçe, "Aydın Vilayet Matbaası", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2 (1992), s. 307-327.

[5] Ziya Somar, *Bir Adamın Bir Şehrin Tarihi İzmir'in İlk Hürriyet Şehidi Tevfik Nevzat*, İzmir 1948, s. 6.

[6] Ziya Somar, Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir, İzmir 1944, ıv. Ayrıca bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s. 117, 120, 378.

Tevfik Nevzat tarafından çıkarılan *Ahenk* (1895) gazetesiyle Bıçakçızade Hakkı'nın yayınladığı haftalık *İzmir* (1907) izlemiştir. Bu gazetelerin yayına girmesiyle İzmir'de gerçek anlamda bir fikir ve edebiyat hareketi başlamıştır.[7]

Bu gazeteler genellikle sade bir dille yazmak ilkesini benimsemişlerdir. Dil sorunu bu gazetelerin sütunlarında enine boyuna tartışılmıştır. Ancak, işin ilginç yanı, bu gazetelerden önce, İzmir'de Karidi adlı bir Rum vatandaşımızın çıkardığı Meşrutiyet yanlısı *İzmir* gazetesi, "milli bir dil"in yaratılmasının zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Çünkü:

> "Bir mülkte dillerin çokluğu umumi menfaata hizmet etmeğe imkan vermez. Bir dil konuşulan vatanda halkın menfaati gözönüne alınabilir, çünkü milliyet dil üzerinde kaim ve umumi menfaatın birleşmesi ve fikirlerde ittihadın olması bir dille konuşulmasına bağlıdır."[8]

Burada yazarın dille ulus arasındaki bağlantıyı vurgulaması son derece önemli ve dikkat çekicidir. Yazar, ortak bir dilin yaratılmasını, bütün Osmanlı uyruklarının yararına görmektedir ki bu dilde Türkçeden başka bir şey değildir.

Öte yandan A. S. Levend,[9] *Hizmet* gazetesinde basın, eğitim, hukuk, insan hakları üzerinde yazılar yazan İzmir İdadisi cebir, hikmet, tarih-i tabii dersleri okutan Mahmut Esat Efendi'nin bazı arkadaşlarıyla "imlamızın ıslahı ve lisanımızın tasfiyesi" doğrultusunda bazı adımlar attığından söz etmektedir. Ancak bu doğru olmasa gerektir. Çünkü Mahmut Esat'ın dilin sadeleşmesi ve tasfiyesi yolunda bir çabasından söz edilemez.[10] Ancak bu arada Türk dil-bilgisi açısından oldukça önemli bir eserin de İzmir'de basıldığını belirtmek gerekir. [11]

İzmir'de dil tartışmaları, dilde sadeleşme akımı, kısaca "Türkçe yazmak çığırı" giderek daha geniş boyutlara ulaştı. Edirne'den İzmir'e Mehmet Necip (Türkçü Necip)[12] gibi sürgün olarak gönderilen Mehmet Şeref'in *Ahenk* gazetesinde çıkan yazıları bu yeni dil hareketinin ilk işaretleri olarak görülmek-

---

7 Levend, *Sadeleşme*, s. 272.

8 "Bend-i mahsus: En büyük ihtiyacımız tamim-i lisan-ı millidir", *İzmir*, 21 Mart 1293.

9 *a.g.e.*, s. 273.

10 Krş. Ziya Somar, *Yakın Çağların*, s. 33-43. Ömer Faruk Huyugüzel, "İzmir'de Türkçe Yazmak Çığırı ve Necip Türkçü'nün Fikirleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, I (1982), s. 112 no 8.

11 Tahir Kenan, *Kavaid-i Lisan-ı Türki*, İzmir, 1309.

12 İbrahim Olgun, *Necip Türkçü*, Ankara 1971; Ö. Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Ankara 1988.

edir. Mehmet Şeref'in [13]*Ahenk* gazetesinde arka arkaya çıkan ve "Gençlerimizle Beraber" başlığını taşıyan yazıları İzmir'de büyük bir yankı uyandırdı. Bu yazılar elden ele dolaşıyor, "Gençlik, İzmir'in bozulmamış, tertemiz ve bir ışık, bir yol, bir amaç arayan gençliği kıpırdıyordu. Artık ülkü birliği, gönül ve dil birliği onları birbirine yaklaştırır, toplar ve yürütür. Öyle de oldu" [14].

Mehmet Şeref'in çağrısı ve o sırada *Hizmet*'i yeniden yayınlamakta olan Tevfik Nevzat'ın önerisi üzerine Mehmet Necip "Türkçe-Dilimiz" başlıklı bir yazı dizisi kaleme aldı. Bu yazılar da Mehmet Şeref'in yazılarında olduğu gibi İzmir'de geniş yankılar uyandırmakta geç kalmadı. İzmir'deki bu dil hareketini ayrıntılı olarak incelemiş olan Esat (Çınar) Türkçü Necip'in rolünü şöyle anlatmaktadır:

"Necip Bey muasır lisaniyat ilimlerini çok iyi tanıyordu. Bu vukuf ona arkadaşları arasında müstesna bir mevki ayırıyordu.

Bu mesai yalnız lisanın ıslahını istihdaf etmiyordu. Necip Bey, lisanın gökten inmiş bir müessese olmadığını çok iyi biliyordu. Lisanın ictimai hayattaki vazifelerini tamamen kavramıştı. Lisanı ıslah etmenin cemiyeti düzeltmek demek olduğunu müdrikti. Bu sebeptendir ki İzmir'deki lisan hareketi halka doğru gitmeyip, halkın dilini mihver yaparak bütün ilmi tetkikatı onun etrafında teksif etmeyi kendine en esaslı umde telakki etmişti.

Bu hareket ilmi bir Türkçülük hareketi idi. Dönemin en esaslı tezi Türk miliyetperverliği idi. Türk milletini maruz bulunduğu büyük tehlikelerden korumak endişesi idi. Bunun için de Türkü kendi diline sahip kılmak lüzumuna iman ediyordu. Türkçe istiklalini kazandıktan sonra bu lisanla millete ait her şey konuşulabilecekti"[15]

Mehmet Necip'in dil konusundaki yazılarının çevredeki etkisi büyük olmuştur. Bu hareket gittikçe yayılmış ve benimsenmiştir. İkinci Meşrutiyetten sonra "halk diliyle halk için çıkarılan, halka okumak hevesini vermek gibi hizmetleri görülen *Köylü* gazetesi de - bütün ifratlarına rağmen- aynı fikirden" kaynaklanıyordu. [16]

Köylü Gazetesi

Köylü gazetesinin dilde sadeleşme akımındaki rolünü belirtmeden önce, bu gazeteyi biraz daha yakından tanımanın gerekli olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle gazetenin çıkışı, çeşitli konulardaki tutumuyla ilgili genel bilgilerin verilmesi uygun görülmüştür.

Köylü gazetesi 8/21 Ağustos 1324 (1909) tarihinde İzmir'de yayına girdi. *Köylü* adının niçin seçildiği konusunda şu açıklama dikkatimizi çekmektedir:

"Gazete çıkarmağa başlamazdan bir kaç gün evvel çıkaracağımız gazeteye herkes gibi biz de bir ad aradık. "Köylü"- yü bizce pek çok manaları mertebeleri kendisinde toplamış olan bu kelimeyi bulduk. Ondan sonra artık onu kendimiz, kendimizi o bildik. Köylü ile karış görüş olduk. Köylüden söz açmak, onların iyiliğini gözetmek, onlar için fenalık getireceğini bildiğimiz, sandığımız şeyleri yazıp söylemekten bir an bile geri durmadık." [17]

Köylü gazetesinin ilk sayısı elimizde yoktur. Herhalde bu ilk sayıda gazetenin çıkış amacı açıklanmış olmalıdır. Fakat biz, gazetenin daha sonraki sayılarında onun amacıyla ilgili bir takım

[13] Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", *Anadolu*, 12 Mart 1934-7 Mayıs 1934.

[14] *Anadolu*, 16 Mart 1934.

[15] Esat, "İzmir'de Yeni Lisan", *Fikirler*, 1-24 (1927-1928); Somar, *Tevfik Nevzat*, 89-116.

[16] Esat, "İzmir'de Yeni Lisan", *Fikirler*, 1 (1927), 2; Ayten Turan, Ahenk Gazetesinde Çıkan "Türkçe Yazmak Çığırı" İle İlgili Tartışmalar ve Hikayeler (1900-1902), EÜ Ed Ft. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bitirme tezi, 1983.

[17] "Bir İyi Haber ve Köylüler", *Köylü*, 21 Mart 1326.

açıklamalar bulabiliyoruz. "Gazetesiz bir millet dilsiz bir insan gibidir"[18] diyen *Köylü*, amacını, programını daha sonraki yazıların birinde şöyle açıklamaktadır:

"*Köylü* hükümetin yardımcısı, millet meclisinin saf gönüllü bir işgüzarı, köylülerin arzıhalcisidir. (...)

Her gittiğimiz yerde aklımızın erdiği kadar o yerin ilerlemesi neye muhtaç ise onu söyleyeceğiz. Gazetemizde en ziyade memleketimizin yapabileceği derecede rençberlik, bağçıvanlık, hayvan beslemek gibi her türlü lazımlı malumatı bulunduracak, asıl bu yoldaki bilgilerin çoğalmasına çalışacaktır.

Köylü elinden geldiği kadar memleketimizin gidip gördüğü yerlerin tarihini, coğrafyasını, nüfusunu, ne gibi mahsul çıktığını, ne gibi makbul şeyleri bulunduğunu, göz önüne gelmemiş ne gibi antika (asar-ı antika) şeyleri olduğunu, hatta mümkün olduğu surette toprağın halini, madenlerini, her yerin ne yetiştirebileceğini hulasa her şeyi yazacaktır.

Köy mekteplerine mahsus olmak üzere ucuz fiyat ile lugat, tarih, coğrafya, hesap, Türkçe kavaidi yazı yazmak usulü gibi kitaplar neşredilecek ve *Köylü* okur yazarlarının malumat edinmeleri için ayrıca tarihler, faideli kitaplar çıkarılacak ve bir köylü kütüphanesi meydana getirilecektir.

Köylü'nün programı budur." [19]

Gazetenin imtiyaz sahibi Aydın mebusu Avukat İsmail Sıtkı[20], mesul müdürü ise Mehmet Refet idi. Gazete daha sonra Mehmet Refet'in malı olmuştur. Gazetenin ilk sayılarındaki[21] alt başlığı şöyle idi:

Cumadan başka hergün çıkar. Açık yazar. Okuyanı yormaz. Vatanın faidesine çalışır Osmanlı gazetesidir.

Ancak bu başlığın bir süre sonra aşağıdaki biçimde değiştiğini ve gazete kapanıncaya kadar bu alt başlığın olduğu gibi korunduğu görülmektedir:

Pazar irtesinden başa hergün çıkar, herşeyden yazar, doğruluktan ayrılmaz, köylü, rençber, esnaf, işçi kardaşların iyiliğine, ilerülemesine çalışır; ahali dostu Türk gazetesidir.

Gazetenin matbaa ve idarehanesi ilk çıkışta Beyler sokağında idi. Ayrıca başlığın yanında: "Açık ve sade bir lisanla yazılmış vatana faideli yazılar için sahifeleri açıktır" yazısı yer alıyordu. Ancak bu kaydın işgal sırasında kaldırıldığı, alt başlığın ise:

"İzmir'de sabahları çıkar, herşeyden yazar, esnaf, köylü, işçi kardaşların iyiliğine çalışır, ahali dostu Türk gazetesidir" biçimine dönüştürüldüğü gözden kaçmamaktadır.

Mehmet Refet bir süre sonra *Köylü*'nün yeni bir hizmeti olmak üzere *Sağdıç* gazetesini yayına soktu. *Sağdıç*, "*Köylü*'nün yoldaşı, yamağı, köylünün dert ortağı" olacak ve başlangıçta haftada bir, büyükçe kıtada dört sahife olarak çıkacaktı. Yönetim bütün köylere birer gazetenin bedava gitmesini de düşünmüş ve sözkonusu gazetenin safi gelirinden

---

[18] "Millet, Matbuat, Hükümet", *Köylü*, 14 Teşrinisani 1325, s. 377.

[19] "Köylü'nün Yazıları ve Hizmetini Büyültmesi", *Köylü*, 17 Mayıs 1325.

[20] İsmail Sıtkı, 1908 seçimlerinde Aydın milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer aldı (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstenbul 1990, s. 48). Bu fırkanın İzmir'de örgütlenmesinde önemli rol oynadı (Birinci, *a.g.e.*, s. 67). 4 Mart 1919'da kurulan Birinci Damat Ferit Paşa hükümetinde Adliye Nazırı olarak kabineye girdi. Bezmi Nusret Kaygusuz "bu işi de hakkıyla yaptı. Herkese kendisini sevdirdi ve saydırdı" (*Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 41) diyorsa da bu görüşe katılmaya olanak yoktur. Bk. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1982, I, 195, 201, 203, 240, 320, 328.

[21] *Köylü*'nün ilk sayısı elimizde yoktur. İzmir Milli Kütüphanesinde bulunan kolleksiyonlar eksik ve dağınıktır.

yüzde yirmisinin köy okullarındaki fakir çocuklara kitap parası olarak ayrılmasını uygun görmüştür [22].

Mehmet Refet'in yayın etkinliği bununla da sınırlı kalmadı. 1911 (1327) yılında *Alsancak* gazetesini çıkardı. Bu gazetenin alt başlığında "Alsancağın şan ve şerefini müdafaa eder, mavi beyaz emellerini ezer, Yunan fikirli kafaları kırar öz Osmanlı gazetesidir" yazısı okunmaktadır. Bu gazetenin asıl amacı 1911 boykotajını desteklemekti. İzmir Milli Kütüphanesinde Alsancak'ın birkaç sayısı bulunmaktadır.

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman İzmir'de *Anadolu*, *Duygu* ve *Ahenk* gazeteleri yanında *Köylü* de yayınını sürdürüyordu. *Köylü*, *Anadolu* ve *Duygu* gibi Yunan isteklerine karşı yoğun bir savaşım veriyor, yurt ve ulus çıkarlarını büyük bir cesaretle savunuyordu. Bu yüzden *Köylü* bir yandan İzmir'deki Rumca basının, diğer yandan Mütarekeden sonra yayına giren Türkçe gazetelerin (*Sulh ve Selamet*, *Müsavat*, *Hukuk-u beşer*) boy hedefi olmaktan kurtulamadı. Sık sık sansürün hışmına uğrayarak kapatıldı. Mehmet Refet, "Şu zor ve karışık günlerde vatan borcumuzu bir kat daha genişletmek ve şimdiye kadar Türk adetlerine, Türk yüksekliklerine, Türk necabetine yabancı kalmış, dilinden başka bir ağızdan tek bir söz işitmemiş olan Avrupa'ya kendimizi tanıtmak ve haklarımızı müdafaa etmek üzere" *Köylü*'yü aynı zamanda Fransızca ve İngilizce olarak yayınlamaya başladı. Bu kadar yurt ve ulus çıkarlarıyla dolu olan *Köylü* ne yazık ki İşgale yakın bir sırada Yunanlılar tarafından satın alındı ve Mehmet Refet bütün İşgal boyunca Yunan çıkarlarına hizmet etmek gafletini gösterdi. Kuva-yı Milliye, Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde yazmadığını bırakmadı. Refet'in bu yazıları Milli Mücadeleyi destekleyen basın tarafından oldukça ağır biçimde eleştiriliyordu [23]. Türk Ordusu İzmir'e girdiği zaman Mehmet Refet çoktan buradan kaçmıştı. Bakanlar Kurulunun 1.6.1340 tarihli toplantısında 150'liklerin sonuncusu olarak listeye girdi ve ancak 150'liklerin affından sonra İzmir'e dönebildi. Menekşelioğlu soyadını aldı ve birkaç yıl sonra da öldü. [24]

Köylü gazetesi, herşeyden önce, yukarıda belirtildiği gibi köylüyü eğitmek, köylüler arasında okur yazar sayısını arttırmak, halkın kültürel düzeyini yükseltmek amacını güdüyordu. Bunun için aşağıda üzerinde duracağımız gibi halk dilini yazı dili olarak büyük başarıyla kullandı. II. Meşrutiyet döneminde Ege yöresinde en fazla satılan gazete *Köylü* idi. Günlük satışı 5-6000'i buluyor, bu satış tatil ve bayram günlerinde 10.000 nüshayı geçiyordu. Gazete bu başarısını, sade dili yanında Aydın Vilayetinin belli başlı merkezlerinde muhabir bulundurması ve halkla sıkı bir iletişim içinde olmasına borçludur. Nitekim *Köylü*'nün ilk uygulamalarından biri "Kolaylık idaresi"ni kurmuş olması dikkati çekmektedir. Kolaylık idaresinin amacı taşrada oturup da İzmir'de işi olanların "işlerinin arkasını kovalamak"tı. Bu iş, düşük bir senet karşılığında yapılıyordu. Ancak *Köylü* Kolaylık idaresinin çalışma alanını giderek genişlettiği, İstanbul'da iş takibi, emlak alım satımı, sigorta işleri, her türlü

[22] *Sağdıç*'ın çıkışıyla ilgili ayrıntılı bir duyuru: *Köylü*, 2 Teşrinisani 1325, 67. Bu gazetenin çıktığını ve işgal boyunca da yayınını sürdürdüğünü biliyoruz. Ancak bu gazetenin tek bir nüshasını dahi bulamadık.

[23] *Anadolu'da Yeni Gün*, 28 Mart 1921.

[24] İlhami Soysal, *150'likler*, İstanbul, 1985 s. 19, 31, 142; Ö. S. Çoşar, *Milli Mücadele Basını* (ty), s. 257; Z. Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, 2 (1988), s. 187-200.

eşya siparişi, vatandaşların şikayetlerinin yerinde dinlenmesi gibi çok çeşitli işlere el attığı görülmektedir.[25]

Köylü gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı değildi. Ancak II. Meşrutiyetin getirdiği hava içinde sözkonusu cemiyetin fikirlerini savunmaktan geri kalmadı. İttihat ve Terakki'nin İzmir'de açtığı klüplerde gösterilen sosyal ve kültürel etkinlikler *Köylü* gazetesi tarafından sürekli desteklendi:

"İttihat ve Terakki muhterem cemiyeti tarafından açılmış olan klüplerde memleketin karına, ilerülemesine mahsus düşüncelerle uğraşmasından naşi duyduğumuz sevinci bir türlü tarif edemeyiz. Var olsun mukaddes ve muhterem cemiyet" [26]

Köylü, İttihat ve Terakki'nin savunduğu "İttihad-ı anasır" ideolojisini yürekten destekliyordu:

"İttihat ve Terakki bütün emellerini adının üzerine kurmuş idi ve kurmuştur. Bunun için en ziyade "ittihad-ı anasır" yani Türkiye'nin sahibi olan Osmanlı milletini teşkil eden bir çok anasırın birbirlerini tanımasına, birbirleriyle anlaşmasına ve birbirlerini sevmesine çalıştı." [27]

Köylü, Osmanlı ülkesinde yaşayan halkın eşit haklara sahip olması ve ortak bir vatanda birleşmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır:

"Artık şu müşterek, ortak, hepimizin malı olan bir vatan için ayrı ayrı duygularda bulunmak caiz değildir. Haklarımızda, hepimizin müsavi, bir olması ancak vatan için fikirlerimizin bir olmasıyla olabilir." [28] Çünkü, "diyoruz ki herkes kangı bir dinde ve mezhepte bulunursa bulunsun bu mülkün sahibidir. Bu memleketin her taşını toprağını muhafaza etmek ve içinde yaşayanlara saadet vermek için herkes istediği gibi yaşamalıdır, bir kahır, bir fenalık görmemelidir." [29]

Vatan sevgisi, *Köylü* gazetesinin sütunlarında kutsal ve yüce bir duygu olarak işlenmektedir. Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti için gazetenin bastırıp dağıttığı bir beyannamede şu cümleler yer alıyordu.

"Muhterem vatandaş: Kalbini yokla, orada sönmez bir ateş bulursun... Vatan gayreti, vatan muhabbeti... Sen vatanını seversin, orada doğdun, orada büyüdün, orada yaşıyorsun. Orada öl... Dünyada en büyük talihsizlik vatanını harap, o mübarek toprağı el ayağı altında çiğnenmiş görmektir... Sen ittihadı (el birliği) seversin... Terakki (ileri gitmek) istersin..."[30]

Köylü bu vatanı "Türkiye", bu üzerinde yaşayanları da Osmanlı olarak nitelemektedir...

Köylü'nün üzerinde durduğu temel konulardan biri ülkede ulusal bir ekonominin kurulması, halkın bu doğrultuda örgütlenmesi, yerli sermayenin güçlenmesi ve yabancıların ekonomik ayrıcalıklarına son verilmesidir. [31] Bütün bu konularda gazete, işe köyden başlamanın gerekli olduğu inancını taşımaktadır. Bu bakımdan ekonomi konusunda da köylülerin aydınlatılması, temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Çünkü bir "memlekette ziraat ieri gitmese o millet daima fakir kalır. Fakir bir milletin bittabi hükümeti de zayıf olur." [32] Ancak

[25] *Köylü*, 24 Teşrinisani 1324, 82; 11 Kanunievvel 1324, 97; 19 Mart 1325, 176 vd.

[26] *Köylü*, 3 Şubat 1324.

[27] "İttihad ve Terakki-Meşrutiyet, *Köylü*, 20 Temmuz 1326, 583.

[28] "Hakimiyet Meişrutiyet", *Köylü*, 20 Teşrinievvel 1324, 61.

[29] gös. y.

[30] *Köylü*, 19 Kanunuevvel 1325, 403.

[31] Bu konuda bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara 1982.

[32] Salih Zeki, "Çiftçilik Dersleri", *Köylü*, 24 Eylül 1324, 34.

bunun için köylülerin elinden tutmak, onu desteklemek, ekonomik güçünü artırmak gerekir:

"İşte köylülerimizin en büyük muhtaç olduğu bir şey vardır. O da ziraat bankalarıdır:

Köylüyü sarrafların, gaddar tüccarların elinden kurtaracak bir şey varsa odur. Köylüye yardım edin. Nasıl para kazandığını, nasıl çok vergi verdiğini görürsünüz. Vergi çoğaldı mı her şey ziyadeleşir, yol da yapılır, mektep de, asker de çıkarılır, zırhlı da..." [33]

Köylü, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal edilmesinden sonra, bu ülkenin mallarına karşı uygulanan boykotaja büyük destek verdi.[34] İzmir'deki "Boykotaj Cemiyeti"nin duyuruları sürekli olarak gazetenin sütunlarında yer alıyordu. Fakat *Köylü*, işin siyasal yönünden çok ekonomik yönüyle ilgileniyordu. Boykotaj, yeni bir ekonomi kurmamız için bize yol gösterici olabilirdi.

"Şimdi işin siyasi olan cihetini bir tarafa koyalım. Memleketimizin, sanatı, ticareti için konuşalım. Eğer Avusturya ile barışacak olursak büyük bir fırsatı elden kaçırmış olacağız. Evet çok büyük bir fırsat kaçırmış olacağız.

Bir kağıt fabrikası açalım, yalnız İzmir'deki gazetler ona kar ettirmezse zarar da ettirmez...

Selanik'te bir fes fabrikası açılıyor imiş. Oh ne ala. Fakat o fabrika yalnız bir iki vilayetteki fesleri ancak yetiştirebilir.

Sonra iplik fabrikları!

Sonra basma fabrikaları! "[35]

Yazı "bir kısım zenginlerimizi" işbaşına çağırarak devam etmekte, aksiyon ve hisse senetleri çıkarılmasını salık vermekte ve fakir halkın "dişinden tırnağından arttırdığı para ile bu hisse senetlerini" alacağını belirtmektedir.

Yazı, fabrika açmanın ülkeye ne gibi yararlar sağlayacağını teker teker açıkladıktan sonra şu cümleyle sona ermektedir:

"Haydi İslam, Rum, Ermeni, Musevi yani Osmanlı sermayedarlar, düşünücüler fırsatı kaçırmayalım."

"Harb-i iktisadi" konusunda kimi gazetelerde görülen duraksamalara da *Köylü* şu yanıtı vermektedir.

"Avusturya bizi şimdiye kadar adeta müstemleke-i iktisadiye gibi sayıyordu. Müstemleke-i iktisadiye!...

İmtiyazat-ı ecnebiyenin bize gümrükler vasıtasıyla vurduğu darbeden ziyade Avusturya'nın sanayii bizi geri bıraktı. Temelleşmiş, yerleşmiş fabrikalar bizden senelerden, asırlardan beri [parayı demeyelim pek avamca olur] çalışmanın eserini çekti aldı... Bugün Avusturya sanatı bizi o kadar geri bıraktı ki tarif kabul etmez."

Yazar, bu ekonomik savaşın kazanılması gerektiği konusunda direnmektedir:

"Bendenizce harb-i iktisadiyi men etmekten ziyade ne olursa olsun ondan istifadeyi düşünmek daha iyidir, nafidir. Millet sarsılmadıkça uyanmaz, ihtiyaç olmayınca çalışılmaz. Zarardan korkan kar edemez. Çünkü "korkan bezirgan ne kar eder ne ziyan" darb-ı meseli meşhurdur.Hakimiyet-i milliye ile geniş bir meydana atıldık. Mevcudiyet-i siyasiyemizi, mevcudiyet-i iktisadiyemizi herşeyimizi muhafaza için cesaretle yürüyelim. Yol korkunç olsa da gitmeli, dönmemeli, meydan muharebesinde gözü ileride olan Osmanlılar iktisat kavgasında da ileri bakmalı, geriye değil." [36]

Gazete bir yandan boykotaja büyük destek verirken ekonomik savaşın kazanılması gerektiği üzerinde de yazılara sık sık yer veriyordu. Selim Mizrahi, şimdiki savaşların artık ekonomik olduğunu vurgulayarak şöyle yazıyordu:

"Biz Osmanlılar vaktiyle silahları-mızla

[33] "Biraz da Kendimize Güvenelim", *Köylü*, 1 Teşrinievvel 1324, 62.

[34] Bu konuda bkz. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1996, IX, s. 215-225.

[35] *Köylü*, 6 Teşrinievvel 1324, 44.

[36] Hüseyin Emrullah, "Yine Harb-i İktisadiye Dair H. Kemal Bey'e", *Köylü*, 8 Teşrinievvel 1324, 46.

meşhur bir kavim idik. Giriştiğimiz muharebede galip, muzaffer gelir, düşmanlarımızın sonunu getirir, dünyayı titretir idik. Şimdi ise muharebe ticaret ve sanayi muharebesinden iş kavgasından ibarettir. Hangi millet ticaret ve sanayide en ileri giderse en kuvvetli o gelir. Biz de kuvvetli olmak ister isek evvelce top, tüfek, meydan muharebelerinde yaptığımız gibi- ticaret ve sanayi meydanında da galip gelmeye çalışmalı, eski şan ve şöhretimizi yerine getirmeye gayret etmeli"yiz.[37]

"Harb-i iktisadi" bağlamında yabancılara verilen ayrıcalıkların kaldırılması da gündeme gelmektedir. Meşrutiyetin en önemli görevinin bu olduğu belirtilmekte ve ulusal bir sermayenin oluşmasının yolları aranmaktadır:

"Hüdaya şükür vatan-ı mukaddesimizde meşrutiyet-i idare teessüs etti. Bu idare-i meşruadan beklenilen en birinci hizmet -vücud-ı insaniye arız olan mikroplar gibi Osmanlı hayatını tahrip eden, zaafa düşüren inhisar ve imtiyazat-ı ecnebiyenin üzerimizden ref'idir. Bu cihet temin olunup serbesti-i say ve amel ve bilhassa rekabet istihsal olunduktan sonra iş milli sermayelerle teşekkül etmiş bankaların vücuduna bir de ciddiyetle çalışmağa kalır."[38]

Yabancı kuruluşların ülke ekonomisini nasıl kemirdiğini *Köylü* sık sık dile getirmekten geri kalmamıştır. Nitekim, "Rejinin zulüm ve gadrıyla vilayetimiz rençberi büsbütün harap olamağa yüz tutmuştur."[39] Bıçakçızade ise şunları yazıyordu:

"İşte her biri, ezici, ağır bir kayaya benzeyen küçük, büyük imtiyazat-ı ecnebiye hâlâ o sine-i latifi, muazzez vatanın bağrını ezmektedir."[40]

Gazete, ekonomik savaşın kazanılması için her vilayette emniyet sandıklarının kurulmasını[41], aşar vergisinin düzeltilmesini[42], köylünün faizcinin, tefecinin elinden kurtarılmasını ve şirket kurulmasını salık vermektedir. Buradaki şirket sözünün Batıdaki (société coopérative) olduğu belirtilmekte ve bu alandaki çabalar büyük bir ilgiyle izlenmektedir.[43]

Köylü'nün üzerinde durduğu, hükümeti uyardığı ana konulardan bir de yabancılara taşınmaz mal satılmasının doğuracağı olumsuz sonuçlardır. Bu konuda çıkan bir yazıda şu açıklamalar dikkat çekicidir:

"Filhakika ecnebilerin arazi almasını devletin kabul ettiği ve Avrupa'da cin fikirli, paralı artık kendileri için memleketimizde çalışacak birşey kalmamış birçok kimseler yavaş yavaş Osmanlı ülkesine yerleşmekte ve bir danecik geçimimiz olan tarlalarımızı elimizden almakta oldukları düşünülürse bu fikri de yabana atmamak caiz değildir. Pek iyi bildiğimize göre, Şam, Beyrut, Kudüs, Halep mülhakatında bugün arazileri ellerinden alınmış, analarımızın, babalarımızın yurtlarında ecnebiler tarafından konaklar, çiftlik evleri yapılmış en azdan elli bin köylü bugün açlıktan ölmek tehlikesine düşmüştür."[44] Halkın eğitilmesi de en az ekonomik sorunlar kadar *Köylü*'yü ilgilendiriyordu. Her köye okul açılmalı, buralara yetenekli hocalar gönderilmeli ve bu iş için de gereken ödenek ayrılmalıydı.[45] Erkek

[37] Selim Mizrahi, "Para Kazanmak", *Köylü*, 8 Teşrinisani 1324, 117.

[38] "İttihat ve Terakki Cemiyetine Mensup Şehir Klübünde Ziraat Bank Ketebesinden Sezai Bey Tarafından Verilen Konferans, *Köylü*, 3 Şubat 1324, 138.

[39] *Köylü*, 3 Temmuz 1326, 570.

[40] Bıçakcızade Hakkı, "Hayat-ı Memleket ve Bulvarlar", *Köylü*, 22 Kanunuevvel 1325.

[41] Selim Mizrahi, "Emniyet Sandıkları", *Köylü*, 31 Mart 1325, 76.

[42] "En Güç İşlerimizden Aşar", *Köylü*, 17 Teşrinisani 1324, 76.

[43] "Memleketimizde Şirketler", *Köylü*, 31 Teşrinisani 1325.

[44] "Yeni Arazi Kanunundan Bir Madde ve Köylüler", *Köylü*, 11 Kanunusani 1325, 423.

[45] "Çocuklarımızın Terbiyesi", *Köylü*, 3 Şubat 1334, 138.

çocukları kadar kız çocuklarının da eğitimine büyük önem verilmesi gerekiyordu. Çünkü, "Bir kızı cahil bırakmak demek o kızı yarım yaşatmak demektir. Çünkü cahilane geçmiş ömür gerek kadında olsun gerek erkekte olsun noksan bir ömürdür." [46] *Köylü*, okuma yazma öğrenmenin her insanın hakkı olduğunu vurguladıktan sonra, bir kızın, bir kadının bu haktan yoksun bırakılamayacağını vurgulamakta ve sözü Germencik'teki bir olaya getirmektedir:

"Şu yazıları yazmaktan maksadımız Aydın'a tabi oldukça büyük yedi sekiz yüz haneli Germencik nahiyesinde bir kız mektebi açılmak istenildiği halde bunun bazı aklı kısa ağalar tarafından açtırılmamak istenildiğini işitmiş olduğumuzdandır. Acaba bu ağalar cahil kafalarıyla, maarifin kıymetini anlayan alimlerden daha ziyade mi iş anlamak iddiasındadırlar?"[47]

Köylü, eğitimin kitap ve programla da ileriye dönük olmasından yanadır:

"İnsan değirmenin su ile uğraştığı gibi zihninde yalnız bir şey evirip çevirmemelidir. Mesela mekteplerde okutulan kitapları, onları okutmak için tutulan yolları neden gelecek zamanın icabına göre değiştirmeyelim. Çocuklarımızı biz hemen kendi zamanımıza göre yetiştirmeğe çalışıyoruz. Onları neden bundan kırk, elli sene sonranın birer adamı etmeğe çalışmayalım." [48]

Köylü Gazetesinin Türkçülüğü ve Dili

Türkçü Necip, Mehmet Şeref, Tevfik Nevzat'ın girişimleriyle İzmir'de gelişen dilin sadeleşmesi akımının özünde bir Türkçülük hareketi yatıyordu. Ancak bu hareketin adı, dönemin koşulları içinde açık ve seçik olarak ortaya konmadı. Bu bakımdan Türkçülük hareketi İkinci Meşrutiyet döneminde bilimsel araştırmalarla, birtakım derneklerin kurulması ve bunların çalışmalarıyla yeni bir anlam kazandı. İzmir'in de bu bağlamda özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra giderek önem kazanmaya başladığını görüyoruz. Ancak *Köylü* gazetesinin ilk sayılarında Türkçülük hareketinin tohumlarının atıldığını söylemek pek yanlış olmasa gerektir. İç siyasete "ittihad-ı anasır"ı savunan *Köylü*'nün, zaman zaman "Türk kimliğini öne çıkaran bir tutum içinde bulunduğu da görülmektedir. Gazete, 82. sayıdan (24 Kasım 1908) bir "tefrika" başlatmıştır. Bu dizi yazısında, Osmanlı devletinin kuruluşunun bir Türk aşiretine bağlı bir olay olduğu vurgulanmaktadır:

"Biz bir Türk aşireti idik. Bundan yedi yüz sene evvel dünyanın göbeğinden Türkistan'dan geldik. Anadolu'ya ayak bastık."

Bu dizi içinde *Köylü*, sözü Osmanlı Devletinin çöküş dönemine getirerek Türklüğün içine düştüğü durumu da dile getirmektedir:

"Türklük artık ayak altına iyice alındı. Türkler bütün alemin diline düştü. Bütün alem zavallı Türklere daha ziyade hayvan gözüyle bakmağa başlarken Müslümanlık iyice ezildi." [49]

Köylü, bu aşiretten bir ulus, bir imparatorluk çıktığını sık sık vurgulamaktadır. Nüfusun artması gerektiğini dile getirirken bu konu üzerinde bir kez daha durmak gereğini duymuştur:

"Biz Türkler bundan altı yüz sene evvel asıl yurdumuz olan Asya'nın ortalarından kalkarak gün batısına yani Anadolu'ya doğru geldiğimiz vakit topu beş yüz çadır halkından ibaret bir kabile idik. Her çadır başına en çok dört erkek olsa iki bin kişi eder. İşte bu iki bin kişidir ki bu koskoca devlet ve milleti teşkil etti, meydana getirdi. Onun için Kemal Bey, pek büyük vatan edibimiz:

---

46 "Kız Mektepleri", *Köylü*, 17 Teşrinisani 1324, 76.

47 gös. yer.

48 "Bir Demek Daha İsteriz", *Köylü*, 15 Haziran 1326, 554.

49 "Köylünün Tefrikası", Köylü, 26 Teşrinisani 1324, 84.

Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten demiştir." [50]

At yarışları dolayısıyla yazılan bir yazıda da Anadolu-Orta Asya bağlantısının kurulduğu görülmektedir:

"Altı yüz sene evvel Osmanlı Türkleri zuhur edip de bu hükümet-i ulviye-i Osmaniyemizin ilk temelini kurdukları vakit her şey gibi süvariliği, süvarilik şan ve şerefini dahi bütün öteki milletlerin, kavimlerin ellerinden çekip aldılar.

Hâlâ dahi Asya-yı Vusta'da, bizim asıl yurdumuz olan büyük Orta Asya'daki Türk ve Türkmenler denebilir ki atalarından at üzerinde doğarak ömürlerini at üzerinde geçirirler ve at üzerinde ölürler.

Türk demek at demek idi." [51]

Köylü, 24 Aralık 1908'de İstanbul'da Türk Derneği'nin[52] kuruluşunu yürekten alkışladı. Gazete derneğin kuruluşuyla ilgili haberi şöyle veriyordu:

"Türklerin dillerini, eski ve yeni zamanlardaki hallerini öğrenmeğe çalışmak üzere İstanbul'da bu gibi şeyleri bilüp anlayan on beş büyük ve akıllı adamlarımızdan bir "Türk Derneği" yapılmıştır.

Bu "Türk Derneği"nin yazacağı, bildireceği şeyleri biz de alıp köylülerimize anlatmağa çalışacağız. Allah gölgesini, tevfikini üzerinden ve üzerlerimizden ayırmasın." [53]

Birkaç gün sonra, dernekle ilgili olarak daha ayrıntılı bir yazının yer aldığını görüyoruz. Bu yazı, derneğin kurucularından Bursalı Tahir Bey'e öz Türkçe yazılmış ilgi çekci bir dilekçeyi de kapsamaktadır. Bunu olduğu gibi aşağıya göçürüyoruz:

"Kendi dilimizin ileri gitmesi, Türklerin geçmiş günlerde yaptığı büyük ve yararlı şeylerin bulup toplanması için İstanbul'da Türk Derneği adıyla Binbaşı Tahir Bey'le Türkoğlu Türk olan büyük adamların bir yere toplandıklarını yazmış idik.

İzmir'de bu derneği kutlamak üzere bir kağıt elimize geçtiğinde aşağıya geçtik:

Türk Derneği Erlerinde Tahir Bey'e Sözcüğümdür!

Türk Derneği adıyla bir birikiş yapıldığını İslambol'da basılan *İkdam*'da okudum. Pek çok sevindim, yadırgı diller ile konuşmağa koyulmak yüzünden dedelerimizin dillerini unuttuk. Ne mutlu o derneğe ki bu yitiklerimizi bulacağından ötürü dedelerimizi de öteki yurtlarında sevindirecek ikincisi olduğumuz büyük birikmeyi çetin zorluklar içinde becerüp kötü ellere bile beğendirdiğine benzer. Bu ikinci birikişde de yıldırak [parlak] işler görebileceğinizi Ulu Calabımızdan dilek eder ve derneğinizi çırpınarak alkışlayıp kutlularım. Ellerinizi öperek sevginizin artıklığını dilerim." [54]

Köylü'nün verdiği bilgilere göre İzmir'de bu derneğin kuruluşunu kutlamak üzere toplantılar yapılmıştı. [55]

Öte yandan *Köylü* sade bir dille yazmanın temelinde Türklüğe hizmet etmek isteğinin yattığını da dile getirmektedir:

"*Köylü*'nün maksadı vatan sahibi olan köylere varıncaya kadar, herkese sade bir lisan ile açık bir yürekle, tam Türklükle, namusuyla şerefiyle hizmet etmektir; faideli zannettiği şeyleri köylülere öğretmektir." [56]

Sade bir dille yazmayı temel bir ilke olarak benimseyen *Köylü* gazetesi, 1911'de Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinin çıkmasından önce Arapça, Farsça tamlamalardan ve sözcüklerden arınmış, konuşma diline yakın bir yazı diliyle yazmayı başarıyla uygulamış [57] ve

[50] "Nüfusumuzun Üremesi Lazım", *Köylü*, 11 Nisan 1326, 500.

[51] "At Yarışları", *Köylü*, 2 Nisan 1326, 492.

[52] B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. M. Kıratlı), Ankara 1970, s. 347.

[53] "Türk Derneği", *Köylü*, 27 Kanunuevvel 1324, 206.

[54] "Türk Derneği", *Köylü*, 30 Kanunuevvel 1324, 209.

[55] *Köylü*, 30 Kanunuevvel 1324, 209.

[56] "Köylü'nün Yazıları ve Hizmetini Büyültmesi", *Köylü*, 17 Mayıs 1325.

[57] "Meşrutiyetin ilanından sonra da İsmail Sıtkı

bu tutumunu kapanıncaya kadar da sürdürmüştür. Bu konuda *Köylü* kendisine yöneltilen eleştirilere şu karşılığı vermektedir:

"Bazıları var ki *Köylü*müzün açık Türkçesine, sade diline itiraz etmek istiyorlar. Bu zatlar, kapalı Arapça ve Acemce kelimelerle doldurulmuş bir dil tarafını güdenlerdir. Öyle bir dil ki millet bunu hiç anlamadığı gibi bazan o zatların kendileri de anlamaz. Halbuki gazete çıkarmaktan maksat, milletin zihnini gözünü açmak, parlatmaktır. Bu da meramını anlatmakla kabildir. Bir meram ise dille anlatılır. Asıl dil işe karşıdakinin anlandığı (böyle!) dildir."[58]

Şu noktayı belirtmek gerekir. *Köylü*nün sayfalarında, daha önce *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerinde görülen, sadeleşme akımının kuramsal yönünü, bilimsel niteliğini tartışan, bunun gerekliliği üzerinde duran ayrıntılı araştırmalar pek görülmemektedir. Bu bakımdan *Köylü*ye sadeleşme akımının bir uygulama alanı olarak bakmak daha doğru olur kanısındayız.

*Köylü*nün sadeleşme yolundaki çabaları nasıl bir programa dayanıyordu? Herşeyden önce *Köylü*, Arapça ve Farsça tamlamalardan yüzde doksan arınmış bir dile öncelik vermektedir. Resmi duyuru ve ilanların dışında *Köylü*nün yazılarında Arapça ve Farsça tamlamalara pek rastlanmamaktadır. Bunun yanında *Köylü*, o tarihlerde dilimize yerleşmiş olan kimi sözlerin kesinlikle Türkçe karşılıklarını kullanmaktadır. Örneğin *Köylü*, kari demez, sürekli olarak okuyucu der. Muharrir yerine yazıcı, sermuharrir yerine başyazıcı sözlerini kullanır. İmza mahfuzdur, demiyor imza bizdedir diyor. Öte yandan *Köylü*, dilimize girmiş kökleşmiş Arapça, Farsça ve Batı kökenli sözleri kullandığı zaman çoğu kez bunların tanımını verme eğilimindedir. Bu konuda birkaç örnek verelim:

İttihat yani birleşme; hürriyet-i kelam yani söz söyleyebilmek hürriyeti; mukavele sözleşme; hürriyet-i say ve amel yani çalışma ve işleme serbestliğinin temeli; huruc-ı alessultan yani kanuna itaatsizlik; ıskat-ı cenin çocuk düşürmek... Bu örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz. Aynı biçimde Batı dillerinden Türkçeye geçen sözcükler kullanıldığı zaman da bunları tanımlamak yoluna gidilmektedir. Bununla ilgili birkaç örnek verelim. "İstatüsko: Yani şimdiki hal, bu hükümetlerin hepsi tarafından kabul olunmuş, bitmiştir." [59] Disiplin, "kül'ün cüz'e itaatı olarak" tanımlanmaktadır. Kongre sözü için ise şu tanım yapılmaktadır:

"Kongre, bir yer ahalisinden aklı erenlerin bir yere toplanıp o yerin faideleri için düşünmelerine, düşündük-leri şeyleri de yararlı kararlar altına almalarına kongre deniyor." [60]

Köylü, başka gazetelerden alıntı yaptığı zaman bu yazıları kendi söylemine uydurmak gereğini duymaktadır. Sözgelimi *Sabah* gazetesinde çıkan bir yazıyı nasıl kendi diline uydurarak aldığını yani sadeleştirdiğini şöyle açıkamaktadır:

"*Sabah* arkadaşımızın "Bütün Osmanlılara" diye yazdığı ve şimdiye kadar "Köylü'müzün yazdıklarını okşadığı makaleden bir kısmını

ve Buldanlı Veli beyler tarafından *Köylü* adı ile çıkarılan gündelik gazete de açık halk ve konuşma dilile yazmak yolunu kendine meslek yaptı. İzmir'de gündelik *Köylü* gazetesinin iki üç yıldan beri konuşma ve halk diliyle yazıp durması meydanda ve yeni bir yazı dili sayılmak lazım gelirken, Selanik'te aşağı yukarı buna benzer bir yazışa Yeni Lisan adı vermek tuhaf bir şey oldu" Mehmet Necip, "İzmir'de Türklük...", *Anadolu*, 18 Temmuz 1934.

58 "Konuşma, Yolluk ve Yolsuzluk", *Köylü*, 21 Temmuz 1326, 584.

59 *Köylü*, 22 Mart 1326, 485.

60 *Köylü*, 20 Temmuz 1326, 583.

dilimize uydurarak köylülerimizin kulaklarına ulaştırmak ve arkadaşlarımızın arzusunu yerine getirmek üzere aldık." [61]

Böylece *Köylü*, önemli gördüğü yazıları "mesleğine döndürerek" kendi sütunlarına almaktadır. Ajanslardan alınan yazılarda da aynı yönteme uyulduğunu görüyoruz. Bu tutum, yalnız gazetelerle sınırlı kalmamakta, özellikle çiftçileri ilgilendiren her türlü kuruluş ve derneklerin tüzüklerinin yayınlanmasında da kendini göstermekte ve bunlar "Köylülerimizin anlayabileceği bir surette" yazılmaktadır. Dahası *Köylü*, birtakım kuruluşların adlarını tamamen Türkçeleştirerek kullanmaktadır. Sözgelimi Mütarekede kurulup Anadolu'ya gönderilen Heyet-i Nasıha, *Köylü* gazetesinde sürekli olarak Öğütleyici Dernek biçiminde verilmektedir. Yine bu bağlamda Himaye-i Eşcar Cemiyeti'nin adı Ağaçları Koruma Cemiyeti olarak değiştirilmiş bulunmaktadır.

Köylü, gazeteye gönderilen yazıların sade, Arapça Farsça tamlamalardan uzak olması konusunda okuyucularını sık sık uyarmaktadır. Aşağıda "Rica" başlıklı bir uyarı yazısı bu konuda gazetenin tutumunu göstermeye yetmektedir:

"Gazetemizin yazılarına yardım etmek ve ahalimizin güzel güzel fikirlerini açmak için bize lütfen makaleler, mektuplar gönderen zatlara teşekkür ederiz. Bununla beraber bize gönderilen bu yazıların çoğu Köylümüzün kullandığı açık ve sade bir lisana uygun değildir. Pek kapalı yazılıyorlar. Bizim ise bunları açık dile döndermeğe, yeniden yazmağa vaktimiz yoktur. Binaenaleyh lütfen bize gönderilecek yazıların bundan böyle gaye olması ve Arabi, Farisi terkipleri kullanılmamasını tekrar rica eyleriz." [62]

Köylü, okullarımızda okutulan ders kitaplarının adlarının anlaşılmamasından dahi yakınmaktadır. Bu derslerin adlarının şaşılacak biçimde Türkçeleştirilmesini önermektedir:

"Nasıl ki yüzlerce gördüğümüz işittiğimiz (İlmü'l Arz, Kitab-ı Kainat, Kitabü'l alam, İlm-i Nücum ve Sema, Hayatü'l Hayvan, İlmi't Tıb) gibi bugün kitaphanelerimizde tozlar içinde kalan kitaplarımıza bakan olmamış bizde hiç yokmuş gibi (coğrafya), (kozmografya) diye Frenkçe bir ad takmışlar. Sanki yeni bir marifet göstermişler. Bari bunlara (Yerbilgisi), (Gökbilgisi), (Dirilik), (Yaşayış), (Sağ Esenlik) gibi öz Türkçemizden birer ad koysalardı hepimiz güzel güzel anlardık. Biz Osmanlı Türkleri şimdiye kadar az çok bilgisiz, duygusuz yaşamış değiliz." [63]

Köylü'nün sadeleşme konusunda temel kaynağı halk dili ve Türkçenin zengin ek ve kökleriyle yaratıcı gücüydü. Hemen hemen bütün başmakalelerde sık sık atasözleri ve özdeyişlere yer verildiğini görüyoruz: Rüzgar (?böyle, doğrusu su) uyur da düşman uyumaz derler. Aramızda "Ak akça karagün içindir" diye bir söz vardır, ne kadar doğru sözdür. Yalnız elin şapıtısı çıkmaz. Aramızda "Hak *sahibinin sözü toptan tüfekten daha kuvvetlidir*" diye bir söz vardır. Deveyi yardan atan bir tutam ot derler vb.. Bu örnekler çoğaltılabilir. Böylece *Köylü* sözlü kültürün verilerini büyük bir ustalıkla kullanmakta, bunları yazı dili içinde eritmektedir. [64]

Köylü'nün kullandığı, o zamana kadar yazı dilinde pek yer almayan sözcükler incelendiği zaman bunların önemli bir bölümünün yerel ağızlardan kaynaklandığı görülür. Nitekim bu tür sözcüklerin *Derleme Sözlüğü*'nde yer alması bu görüşümüzü desteklemektedir.

[61] *Köylü*, 11 Teşrinievvel 1324, 97.

[62] *Köylü*, 5 Kanunusani 1325, 428; Krş. Ö. F. Huyugüzel, *Necip Türkçü*, s. 132-133.

[63] "Mektepsiz Yaşanılmaz", *Köylü*, 28 Kanunusani 1325, 438.

[64] Şunu da belirtelim ki atasözlerimizin, özdeyişlerin yazı dilinde kullanılması *Divanü Lugati't Türk*'e kadar geri gitmekmte ve Osmanlı tarih metinleri Aşıkpaşazade'den Cevdet Paşa'ya kadar bu konuda oldukça zengin malzemeyi içermektedir.

Acınaklı, aygırı, arık, arkalanmak, azıklamak, bağlantı, bilekçe, bilişmek, çığrışma, danışık, ivecen,. ufarak, umuk, yağarlık vb. sözcükleri buna örnek olarak gösterilebilir. [65]

Öte yandan *Köylü*'nün "yeni lisan" konusunda bir başka temel kaynağı da Türk dilinin yazılı eserlerinde bulunan söz varlığıdır. Ancak XIII-XV ve hatta XVI. yüzyıl metinlerinde bol bol rastladığımız Türkçe kökenli bu sözcüklerin önemli bir bölümü zamanla yazı dilinden düşmüş, kullanılmaz olmuş ya da anlamı tamamen değişmiştir. Türk Dil Kurumu'nun büyük bir emek ürünü olan *Tarama Sözlüğü* [66] Türkçe kökenli sözcüklerin yazı dilinde geçirdiği evrimin kavranılmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Ancak, şu anda bizim açımızdan çözülmesi güç bir sorun şudur: *Köylü* bu arkaik sözcükleri kullanırken acaba hangi kaynağa ya da kaynaklara dayanıyordu? O dönemde Türk dilinin Türkçe sözcükler açısından en zengin sözlüğü Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türki*[67] başlığını taşıyan eseriydi. *Köylü*'nün kullandığı arkaik Türkçe sözcüklerden bazıları *Kamus-ı Türki*'de bulunmakta ise de hepsi bulunmamaktadır. İleride bu konuda yapılacak daha sistemli ve apyrıntılı bir araştırmanın sorunun çözümüne katkıda bulunacağına şüphe yoktur. Biz şimdilik bu sorunu ortaya koymakla yetiniyoruz. Sözün kısası alışkan, andırmak, azışmak, salt, sökenmek, sunmak, şenletmek, yönelmek, yüklü vb. başta olmak üzere daha nice eski Türkiye Türkçesinin yazı dilinde gördüğümüz sözcükleri *Köylü* gazetesi rahatlıkla, kolaylıkla kullanmıştır.

Bütün bunların yanında *Köylü*'nün günlük yazı ve konuşma dilindeki kimi sözcüklere yepyeni anlamlar yüklemesi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Nitekim İçeri işleri, iç işleri o zamanki deyimle dahiliye anlamında kullanılmaktadır. Dışarı işleri de dışişlerini yani hariciyeyi belirtmektedir. İş sözcüğünün çoğulu sorun gibi yazılmaktadır. *Köylü* hiç bir zaman Şark Meselesi demez, sürekli olarak Şark İşleri der. Birleşme ittifak karşılığıdır. Aşağıda vereceğimiz örnekler bu konuda yeterli bir fikir vermektedir.

Köylü, 14 yıl süren yayını boyunca İzmir'de yeni bir dil oluşturmak açısından büyük bir hizmet görmüştür. Gazetenin yazarlarından Akil Koyuncu tarafından çıkarılan ve Köylü Matbaası'nda basılan *Gençlik Dergisi* (ilk sayısı 11 Mayıs 1327/1911) de *Köylü*'nün dil politikasını, daha ziyade *Genç Kalemler* dergisinin paralelinde devam ettiren diğer bir İzmir dergisidir. [68]

Sonuç olarak diyebiliriz ki dilin sadeleşmesi yolunda basın önemli bir yer tutmaktadır. XIX. yüzyılda Türkiye'de önemli bir gelişme gösteren gazetecilik, sadeleşmenin en önemli araçlarından biri olmuştur. Dilde sadeleşme akımının giderek ulusalcı bir kimlik kazandığı, fakat bunun adının uzun süre konamadığı anlaşılmaktadır. Tartışmaların yoğunluk merkezi İstanbul olmakla birlikte taşranın da bu ortam içine girdiği görülmektedir. İzmir'de Mehmet Şeref, Türkçü Necip ve Tevfik Nevzat'ın başlattığı "Türkçe yazmak çığırı", II. Meşrutiyetten sonra daha bilinçli bir nitelik kazandı. *Köylü* gazetesi, bu akımın en güçlü sözcülerinden biri oldu. *Köylü*'nün bu alandaki

[65] Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara 1963-1982. Örnekler için Ek II'ye bkz.

[66] Türk Dil Kurumu, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Ankara 1963-1977.

[67] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 1317, 2 cilt.

[68] Huyugüzel, *Necip Türkçü*, s. 133.

büyük çabası ve hizmeti bilinmekle birlikte, gazete bu açıdan ayrıntılı bir çalışma konusu olmamıştır. Bunun nedeni, kanımızca, *Köylü*'nün sahibi ve sorumlu müdürü Mehmet Refet ve diğer bir yazarı Ferit'in işgali desteklemeleri, Milli Mücadeleye karşı hıyanete kadar giden bir tutum içinde bulunmalarıdır. Bu durum, gazetenin işgalden önce kültürel yaşamımızda oynadığı rolü geri plana itmiştir. Bugün elimizde pek az sayısı bulunan *Köylü*'nün var olan sayılarının bile incelenmesi bu gazetenin sadeleşme akımındaki yerini yeterince ortaya koymaktadır.

EK-I

Köylü, 21 Kanunusani 1325, 405

AÇIK MEKTUP
DİLİMİZ - TÜRKÇE

Arkadaşım merhum Şeyh Ali Beyzade
- Mehmet Necip Bey'e -

Bugün bilmeyen yoktur ki şu yüce Osmanlılık geçmişte yitirdiği dilini düzeltirse ilerleyecek, bu büyük (devleti) ortaya koyanlar ortak bir dil söylerse birbirini anlayarak yükselecektir. Dil bütün hemşehrimlerimiz arasında bir yapışkanlık gücü (kuvve-i lüsukiye) olacaktır.

Arapça dilinin bizim anadilimiz olmadığını bilmekle beraber, bu geniş ve zengin dilin Tanrı dili olduğunu düşünerek onu öğrenmek, yanlışsız söyleyip bilmek bir borçtur. Lakin Arapça, Acemce dillerinin düzenlerine kendi anadilimzi uydurarak sanki bu ikisini bilemeyince Türkçe bilinemeyeceğini ortaya sürmek doğru bir laf olamaz.

Arap, Acem dilleri ile altaik dil olan Türkçeyi karıştırmaktan ne kazandığımızı düşündüğümüz var mı?

Ötedenberi geçmiş günlerimizi iyiden iyi göz önüne alarak düşünür isek bütün Osmanlılığın altında ezildiği kötü seneleri yapan bilmezlikten başka bir şey değildi. Bilmek ise ancak okumak ile olurken dilimizin karma karışık, alabildiğine Arap Acem laflarıyla dolup gitmesi yüzünden en parlak yazı yazanlarımızın bizi yükselt mek, öğretmek için yazdıklarını bir köyün ortasında okusak... Bugün yine İstanbul'da çıkan bir gazetenin baş yazısını köylü ve kasabalı yurttaşlarımıza dinletsek Tanrı'dan bir dilimiz var sanarak "Amin" demez mi?

Şayet yazı yazmaktan beklenilen bilgiçlik ise yazıları bilenler, o ortaya (mucit) çıkabilmiş olanlar okuyacağı olduktan sonra bu devleti meydana getiren yalnız bu bilenler değildir, ötede milyonlarla Osmanlı öğrenmek için bekliyor.

Osmanlı dil öyle kuru bir laf olarak söylendiği gibi köksüz, düzensiz ve çıplak bir dil değildir. Ahmet Paşa'nın İran şairlerine bakarak ortaya çıkardığı yazılardan sonra... Büyük cündiler dört yana saldırarak Osmanlılığı genişletince şu karışık dil bir yazı dili olup kalmıştır.

At sırtından inmeyen atalarımız dilimizi düşünecek sırada değilmişler, Arap Acem lafları o kadar çoğalmış ki arpa tarlasını basan delice otu gibi Türkçeye yer kalmamıştır.

Bugün yeni düşünceler, ince duyguların Türkçenin dar ve eksik laflarıyla anlatılamayacağını öne sürenlerin de sözlerinden bir şey anlamam.

Bu dil yeni yapılacak değildir. Var imiş. Atalarımızın yanlış yola gitmeleri yüzünden yitirilmiştir. Adını bulmak, olmayanı yeniden koymak ile olmaz bir dil ıssı olacağımızı biliriz. Kaldı ki dilimizde eksik olan ancak eski ve yeni adlardır. Öteki laflar vardır. Arapça Acemce dilleri başka soy dili olduğundan onu Türkçe ile

karıştırıp alacağımız son "birleşme düzeni-kanun-ı içtima" ne göre güçlü olanın arığı ezip yitirmesidir. Türkçemiz arıktır. Bu sanki bir Yafes oğluyla bir Sam kızını evlendirerek bundan döl almak gibidir. Hangi soy kuvvetli ise arığı ezip bitirir.

İşte Macarlar. Bunların dilini göz önüne alalım. Yeni düşünceleri anlatmak için anadilini yıkmadılar. Kendilerince olmayanı yabancıdan aldılar.

Ancak aldıklarını kendi dillerinin düzenine (kaide) uydurdular. Yoksa kendi dillerini aldıkları lafın düzenlerine tutsak etmediler.

Devletimiz Rum, Türk Ermeni, Bulgar, Ulah, Arap gibi her bir ayrı ayrı soydan başka dil söyleyen yurttaşlardan türemiştir. Bunların arasında birinci birleştirici dildir. Hepimiz biliriz ki bu temiz yürekli Osmanlılar, devlet dilini öğrenmek istiyor. Ancak bu dilin öğrenilmesi içni Arap Acem laflarıyla düzenleri bunları sıkıyor. Bir türlü başaramıyor. Yüzde sekseni Osmanlıca söylüyor. Bir Osmanlı gazetesini okuyamıyor. Hükümetin buyruğunu yasasını anlayamıyor. Sonra birbirine sokulup kardaşlığını güçlendiremiyor. Her gün böyle yitirdiğimiz kardaşları saymakla tüketemeyiz.

Söz niçin söylenir? Karşısındakine düşündüğünü, duyduğunu anlatabilmek için değil mi? Bunu anlatacak Türkçe dil var. Bu da geçmişte yitirdiğimiz lafları kullana kullana, olmayanları kendi düzenlerine göre ala ala ortaya gelebilecek iken şimdi her gün Arabın, Acemin bile kullanmadığı lafları doldurmaktan şu "vasıf-ı terkbi, terkib-i izafi"lerden ne anladığımızı bir türlü anlayamıyorum.

Eğer biz bir dil sahibi olmak ve öylece ilerlemek istiyorsak (Türk Derneğini) kuran yüce düşünceli yurttaşlarımıza yalvaralım ki bu işi başarsınlar. Aradan çok geçmeyecektir ki şimdi kulaklarımıza yabancı gibi gelen bu sözler yirmi yıl sonra tatlı tatlı dokunacaktır.

Osmanlılar dillerini ancak bu yabancı lafların elinden kurtarıp da o sözleri kendi düzenlerine göre alırlarsa yüz yılda yürüyecekleri ilerlemeyi on yılda bulacaklardır.

"Edebiyat, şiir"i ise arkasından gelir. Türkçe dili ölü, düzensiz bir düşkün dili değildir. Bunu bir deneme olmak üzere yüce düşünceli yazıcılarımızdan "Ahmet Şuayip" Bey'in "Muhit-Orta" adlı şimdiki yüksek dil ile yazılmış, bir yazısını bu dile çevirdim. Yine böyle Arapça, Almanca, Fransızca, Kaani, Mevlana'dan birkaç yazıları bu dil ile yazdım.

Yazıcının düşüncelerini bitirmeden pek iyi oldu. İşte bir ufacık örneğini şuraya yazıyorum:

Kaani'den:

Gönül sanki ta göklerde parıldayan güneşin yanına çıkmak istiyor.

Bilmem niçin? Sevdiğim o kadar yükselmiş ki bu kara toprak ona dar gelmiş de benim gibi düşkünleri onun güzel yüzüne baksınlar diye koca güneşi yüzüne tutmuş. Sevdiğim doğruluktur. Ancak ona bakmak için gözümde güç var mı? Güneşe bakan göz kamaşır kalır.

Mehmet Şeref

EK - II

KÖYLÜ'NÜN SÖZ VARLIĞINDAN ÖRNEKLER

Acınaklı
Pek acınaklı bir hal geçiren maarifimizin yoluna konmasına yarayacak olan şu işini bir an evvel meydana getirilmesini görürsek son derece sevineceğiz.
Köylü, 19 Mart 1326

Açık
Sanayi mektebinin bu seneki açığı yani masrafı ile geliri arasındaki eksiklik bindokuz yüz lira imiş.

Köylü, 19 Mart 1325.

Alışkan

Harp etmek, harp aletleri tedarik etmek hususlarında Osmanlılar acemi değil belki altıyüz bu kadar yıllık alışkan bir millettir.

Köylü, 18 Mayıs 1326.

Arkalamak

İbnür-Reşid hazretlerinin arkalaması üzerine Hicazdan yola çıkmış olan hacıları sağ selamet Necef-i Eşrefe varmışlardır.

Köylü, 25 Mart 1326.

Bağışlak

Köylerde maarif biraz eksik olmakla beraber maarifin bağışlağı olan medenilikde köylüler bazan şehirlilerden ileri gider.

Köylü, 21 Mart 1326.

Bağlantı

İngiliz ve Alman birleşmesinin Şark işleriyle Boğazlar ve Basra meseleleri arasında büyük bir bağlantı vardır.

Köylü, 18 Kanunusani 1325.

Bilişmek

Geçenlerde bütün ulemamıza açık bir mektup yazmış, artık bilişüp tanışmak zamanı olduğunu yana yakıla saymış, dertlerimizi dökmüş idik.

Köylü, 4 Temmuz 1326.

Çapraşıklık

İşe çapraşıklık veren şey nedir?

Köylü, 31 Kanunusani 1325.

Danışıklı

Makaleleriyle danışıklı olarak İzmir alıcısı üzerinde kalmış olan bazı kazalar kurban derileri buraya gelmiş alıcılarına teslim olunmuş idi.

Köylü, 2 Mart 1326.

Değişim

Fakat bu yeni değişimlerin zaruri neticelerini de gözönünden ayırmak caiz değildir.

Köylü, 25 Mart 1326.

Dünya tutucu

Nüfusu en çok, memleketi en büyük cihangir yani dünya tutucu bir devlet oldu.

Köylü, 11 Nisan 1326.

Düşünücülük

Fakat biz daha iyi görücülük ve iyi düşüncülükte daha ziyade ileri gidelim.

Köylü, 25 Haziran 1326.

Eğreti

Girit eğreti meclisine azalar seçilmiş...

Köylü, 14 Mart 1326.

Güdmek

Ermeni azaları İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafını güdmektedirler.

Köylü, 1 Şubat 1324.

İçeri işleri/Dışarı işleri

Şurası malumdur ki mebusanımız yalnız içeri işlerine bakacak değil dışarı işlerine de bakacaktır.

Köylü, 30 Teşrinievvel 1324.

İletmek

Yine bir köylü harmanını savurup çıkardığı danelerden bir parçasını şehir ve kasabalardaki pazara iletüb satmak....

Köylü, 7 Temmuz 1326.

İşleklik

Politika aleminde yüz gösteren mühim ve büyük tebeddüllerden biri ve hatta en başlıcası, Yeni Osmanlılığımızın yani Meşrutiyetimizin Avrupa umumi siyasetince ve Balkan politikasınca işlekliğimizi yeni bir hale koymuş olması...

Köylü, 25 Mart 1326.

Kafa koçancısı

Memurların ahali üzerindeki halleri yine eskisi gibi; bir iş için tapucuya, kafa koçancısına [Nüfus Memuru] baş uran köylü hakarete uğruyor.

Köylü, 27 Haziran 1326.

Karışdırıcı

Aranızda karışdırıcı, gammaz ve kötü huylu adamlar varsa bunların tezviratına sakın kulak vermeyiniz.

Köylü, 19 Şubat 1325.

Kayırıcı devlet

İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya devletleri kayırıcı devletler sıfatıyla her biri bir sancağın muhafaza ve idaresini ele alarak adaya asker çıkardı.

Köylü, 6 Şubat 1325.

Kıyışdırmak

Hükümet ahaliyi çalışmağa kıyışdırmalı, çalışacak, çalıştıracak iş bulmalıdır.

Köylü, 28 Mart 1326.

Kurum

Köylerimizin, umumiyetle köylerin kuruluşuna, yapılışlarına şöyle bir göz gezdirilecek olursa hep onların kurumunda ayrı ayrı birer ve birkaçar mana görülebilir.

Köylü, 7 Temmuz 1326.

Okuma

O iki vazifede şehir ve köy mekteplerinde okunacak yeni yeni kitaplar yazdırmak, ibtidai ve rüşdi okumalarını bitirenlerin... gözü yumulu idadiye koşmamalarını emniyet altına almalıdır.

Köylü, 30 Haziran 1326.

Ortaklama

Vakıa bizde de şirket, ortaklama iş yapmak, duyguları uyanmadı değil.

Köylü, 30 Mayıs 1326.

Öğredici, öğretici

Bununla beraber içlerinde talim ve terbiye görmüş, Selanik'den gelmiş muallimleri, öğredicileri olduğu gibi...

Köylü, 20 Nisan 1326.

Örnek

Bir de zeytincilerimiz, bu iş için İtalyanları örnek tutmalıdır.

Köylü, 19 Mart 1326.

Salt

Salt temiz bir hava geniş bir nefes almak düşüncesiyle Kordon'a gidenlerimiz...

Köylü, 7 temmuz 1326.

Sapışan

Evet bu çıkmaz yola sapışanları doğru yola getirmek, zamanın ihtiyaçlarını gözettirmek için...

Köylü, 15 Haziran 1326.

Sorgulu

Bütün işleri şeriata, adalete, miletin dileğine bağlı bulunan sorgulu, hesaplı doğru hükümetimizden perişanlığınızın sebebinden derdlerinizin çarelerinden...

Köylü, 28 Teşrinievvel 1325.

Sunmak

Çünkü ne eksik ne gedik varsa onun listesini hükümete sundular.

Köylü, 7 Mart 1326.

Sürümlü

Kendini keskin akıllı göstermek zamanımızda en revaçlı, sürümlü mevadlardandır.

Köylü, 30 Kanunusani 1325.

Şenletmek

Bugün vatanın her köşesi çıplak, boş, buraları işletelim, yeşertelim, şenletelim, o kuru topraklara, öksüz çöllere bir göz gezdirince insan içi eziliyor.

Köylü, 4 Temmuz 1326.

Tamamlık

Zira her biri vazifesini aynı tamamlık aynı sağlamlık ile ve tam vaktinde yapıyor.

Köylü, 17 Haziran 1326.

Timar etmek

Fakat bunun için küçük ağaçları kesmemek usul-i dairesinde budayup timar edüp büyültmek lazımdır.

Köylü, 16 Ağustos 1325.

Toplanış

Millet meclisi azasının geçen haftaki toplanışlarından birinde mebus efendilerden bir zat rejinin, rençberlere, tütün dikicilerine karşı olan borçlarını yapmadığını ileri sürmüş, meclis işin Maliye Nazırından sorulmasına karar vermiştir.

Köylü, 20 Kanunusani 1324.

Tutum

Ahalinin o küskün gibi sanılan tutumunun bir başka sebebi daha var ki o da mebuslarını tanımamakta hatta çoğunun Millet Derneği, Milletvekili nedir bilmemekde olmasıdır.

Köylü, 20 Haziran 1326.

Tükenilmek

Kolay bulunan madenler işlenüp bayağı tükenildi.

Köylü, 21 Mart 1326.

Ufarık

İki üç vilayetin yolları hep birden birleştirilip çok sermayeli bir kumpanyaya muhtaç olunacağı yerde ayrı ayrı, parça parça, olmak üzere ufarık ufarık sermayelerle yapılabilecek derecelerde taksim edilmelidir.
Köylü, 28 Şubat 1328.

Uzlaşmak
Rejide tütüncüler uzlaşmış, tütüncüler tütün satmağa başlamışlardır.
Köylü, 31 Kanunusani 1324.

Yağarlık
Çünkü ormanların harap edilmesinden, yıl ya kuraklık gider, yahut yağarlık olur.
Köylü, 17 Teşrinisani 1324.

Yaşayış
Köylüler hürriyet-i içtimadani yani topluca yaşamaktan da bir şey öğrenmemiştir. Çünkü köylünün daima yaşayışı bir merkezde, bu yoldadır.
Köylü, 18 Kanunusani 1325.

Yoksuzluk
Hükümetin en ziyade düşündüğü cihet hazinenin yoksuzluğu, yani parasızlığıdır.
Köylü, 1 Kanunusani 1324.

Yöneltmek
Bu gibi haler ile kayırıcı devletleri Girid'in Yunanistan'a verilmesi cihetine yöneltmek mümkün değildir.
Köylü, 8 Haziran 1326.

Yüklü
Geçen gün eczahaneye bir ihtiyar kadın geldi, kızının dört aylık bir çocuğu bulunduğunu ve şimdi yine yüklü olduğundan çocuğunu düşürmek için bir ilacın verilmesini rica ve ısrar etti.
Köylü, 7 Kanunusani 1324.

"Erkeklerin çoğu mahallede yoktu, rıhtıma gitmişlerdi - rıhtım ana baba günü. Şehir boşalmış. Çeşit çeşit flamalarla, Türk ve Yunan bayraklarıyla süslü, birbiri ardı sıra bağlanmış yedi büyük mavna Kokalis'in yazlık tiyatrosu önünde denize uzanmış bir burun gibi dizilmişler. Millet mavnalara dolmuş - giriş ücreti dört para - ve Edem'den öteye iğne atsan yere düşmez. Kayık yarışlarını, bütün yarış boyunca yakından seyretmek için en güzel yer olan rıhtım, bedava. Tramvaylar zor ilerliyor. (...) Rıhtımdaki zengin evlerinde oturanlar dürbün ve teleskopla denizde neler olup bittiğini izliyorlardı. Her ev, sahibi hangi millettense onun bayrağını çekmişti: Kimi Yunan, kimisi Fransız, başkaları ise İtalyan, Hollanda, Alman - konsolosluklar da öyle. (...) Türk mahallesinden olduğu gibi Yahudi mahallesinden de az insan gelmişti. Ama, limanın fesli, altın şeritli Türk zaptiyeleri iki üç konsolos, Yunan elçisi ve bizden ileri gelenlerle ortadaki mavnanın tentesi altında sandalyelere oturmuşlardı..."

Kozmas Politis, Yitik Kentin Kırk Yılı, İzmir'in Hacı Frangu Semtinden, çev. Osman Bleda, Belge Y., İstanbul, 1992, s. 7-8.

Fotoğraf: *Smirni*, Interamerican, 1982.

İZMİR TÜRK OCAĞI (1912 - 1919)

Günver Güneş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal düşünce'nin örgütlenmesi Türkçü aydınların önayak olmasıyla önce 1908 yılında Türk Derneği ile başlamış, teşkilatlanma 1911 yılında *Türk Yurdu* dergisiyle filizlenmiş ve İttihat ve Terakki'nin paramiliter dernekleri aracılığıyla sosyal ve kültürel örgütlenme en bariz şekilde Türk Ocağı'nda sistematik bir biçime kavuşmuştur.

"Türk Ocağı Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir km. taşıdır. İlk kez Osmanlı kozmopolitik iklimi içerisinde tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımınn bilinçlendirilmesi bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenme ile, Türk Ocağı'yla gerçekleşmiştir." [1]

Türkçü fikir adamlarının girişimiyle ilk Türk Ocağı İstanbul'da 25 Mart 1912'de resmen açılmış ve çalışmalarına başlamıştır. [2]

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal örgütlenmenin saçayağı olarak görülen ocakların sayısı kısa sürede artmış 1918 yılına gelindiğinde 28'i bulmuştu. Ancak böylesine önemli bir misyonu olan Türk Ocaklarının tüm şubelerini kapsayan sağlıklı bir değerlendirilmesi yapılamamıştır. Bunda en büyük etken hiç şüphesiz böyle bir çalışmada karşılaşılacak zorluklardır. Fakat kabul etmek gerekiyor ki konuyla ilgili araştırmaların çoğunda ortaya konan sonuçlar ve yorumlar İstanbul Türk Ocağı çıkışlı ve sınırlı kalarak ona paralel bir biçimde yansıtılmıştır. Genel olarak Türk Ocakları düşünüldüğünde, taşrada bulunan şubelerin bulundukları yörenin niteliğine uygun, bazen İstanbul'dan farklı özellikler gösterdiğine tanık olmak mümkündür. İzmir Türk Ocağı bu anlamda incelenmesi gereken ilginç şubelerden biri olarak ortaya çıkar. Bizzat Türk Ocakları reisi Hamdullah Suphi tarafından İzmir Türk Ocağı en faal şubeler arasında gösterilirken, gerek özel konumu, gerek ilgi alanı ve fikir yapısıyla en az İstanbul Türk Ocağı kadar etkili olduğu belirtilir. İzmir kentinde XX. yy'ın başlarında Türkler aleyhine oluşan kozmopolit yapı düşünüldüğünde İzmir Türk Ocağı'nın varlığı daha ilginç bir durum ortaya koyacaktır.

İstanbul'daki Türkçü aydınların da İzmir üzerinde yoğunlaşması tesadüf

[1] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt, I, istanbul 1988, s. 433

[2] Yusuf Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul 1994, s. 127.

değildir. Özellikle 1912 yılında belki de Mehmet Necip (Türkçü)'ün yazdığı "İzmir ve Türkler" makalesi İzmir'de Türklerin ne kadar geri kaldığını ortaya koyduğu gibi örgütlenmesinin de ilk mesajını vermiştir.[3]

II. Meşrutiyeti takip eden günlerde İstanbul'dan sık aralıklarla ve güçlü kadrolarla yapılan ziyaretlerle kentte Türkler aleyhine oluşan ekonomik, toplumsal ve kültürel gerilik giderilmeye çalışılacaktı.

Nitekim İzmir Türk Ocağı kentteki aydınların desteğiyle Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin iktidara geldiği tarihlerde kuruluş çalışmalarını tamamlayıp, 20 Ağustos 1238 (2 Eylül 1912) tarihli ruhsatnameyle resmen faaliyete geçmiş[4] kısa süre sonra başkanlığına bu sırada paket gümrüğü başkatipliği görevini yürütmekte olan Mehmet Necip Bey, sekreterliğe de Mustafa Necati seçilmiştir.[5] İdare heyetinde Raif Nezihi ve Vasıf (Çınar) Bey de yer almıştır.[6] Kuruluş haberinin yayınlandığı gazetelerde Ocağın kültürel ve sosyal çalışmalar yapacağı ve siyasetle uzaktan yakından ilgisi olmayacağı vurgulanıyordu. Oysa siyasetin en karmaşık olduğu bir dönemde çalışmalarına başlayan Ocak, reisi Mehmet Necip'in tüm mücadelesine rağmen doğrudan olmasa da İstanbul Türk Ocağı gibi İttihat ve Terakki'nin gölgesinde faaliyetlerine başlamıştır.

Ocakla ilgili ilk yayınlar da Ocak - siyaset üzerine yapıldı. *Müsavat* gazetesinin İzmir Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki'ye katıldığı, karşılığında 200 Osmanlı lirası aldığı iddiası dönem için gerçek bir sansasyondu. Ocak bu haberi defalarca tekzip etmesine rağmen kafalardaki karışıklığı gideremedi. Sonunda ilan neşretmek zorunda kaldı.[7] İzmir Türk Ocağı'nın siyasetle ilişkilendirilmesinde bu ilk örnek olmayacak, Cumhuriyetin ilanından sonra da gerek C.H.F. gerekse S.C.F. Ocağa sızarken fazla zorluk çekmeyeceklerdi.

İzmir Türk Ocağı müstakil bir binası olmadığı için *Köylü* matbaasında bir dairede çalışmaya başlamış;[8] daha sonra 1915 yılına kadar İttihat ve Terakki Kulübü, ardından Sultani Mektebinin bir odası,[9] işgale doğru da Kemeraltında Hacı Hasan hanının pasajı kullanıldı. Konferans, temsil, sohbet ve diğer etkinlikler ise farklı binalarda tiyatro salonlarında ya da Milli kütüphanede yapılıyordu.

Kuruluşunu takip eden günlerde Ocak padişah Mehmet Reşat'a bağlılığını bildirir.[10] İlk günlerde Ocağın çalışma şekli konusunda karışıklıklar da çıkmıyor değildi. Gazetelerin ilavelerinde bütün ocaklılar toplantıya çağrılıyor, sonrasında idare heyetinin toplantıdan haberi olmadığı görülüyordu.[11]

Hocaların İzmir Türk Ocağına Tepkisi:

İzmir Türk Ocağı varlığını İzmirlilere duyurmaya çalışırken pek çok engelle karşılaştı. Aslında tepkinin gayrı Türk unsurlardan gelmesi beklenirken taassup ehli Müslüman gruplardan gelmesi ilgi çekicidir. Bunlardan Matrut

[3] *Türk Yurdu*, I (1327-1328) s. 209-211. Makaleyi Necip Türkçü'nün yazdığı konusunda bkz. Ziya Somar, İşgale Doğru İzmir'de Kültür" *Edebiyat Dostları* I/I İstanbul 1987, s.12-14.

[4] *Ahenk*, 5 eylül 1912.

[5] Ömer Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Ankara 1988, s. 40.

[6] *Ahenk*, 14 Teşrin-i Evvel 1912.

[7] *Müsavat*, 11 Eylül 1328.

[8] *Ahenk*, 25 Eylül 1912.

[9] *Anadolu*, 12 Eylül 1914.

[10] *Ahenk*, 4 Teşrin-i evvel 1912.

[11] *Ahenk*, 6 Teşrin-i evvel 1912.

Sabri Hoca Namazgâh'ta Koca Bahç'ede "... Bir takım züppeler Müslüman uhuvvetini bırakıp Türk Ocağı açmışlar. Bunların maksadı İslam arasına nifak ve şikak saçmaktır. Lanetullahi aleyhim ecmain..." diyerek bas bas bağırıp ocaklı gençlerin çalışmalarını engellemek için dini propaganda yolunu bulmuştu. Ocaklılar da kendilerini halka ısındırabilmek için kılıktan kılığa girmek zorunda kaldı. [12]

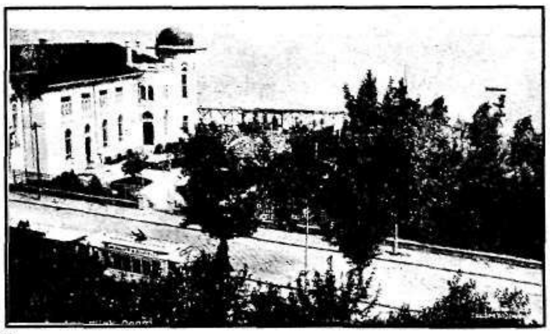

İzmir Türk Ocağı Binası [İ. P.]

İzmir Türk Ocağı ve Siyasi Destek:

Balkan felaketinin ardından yönetimi az çok elinde tutan İttihat ve Terakki kadrosu izlemekte olduğu politikanın başarısı için güçlü bir toplumsal desteğe muhtaç olduklarını anlamışlardı. [13]

Kuşkusuz bu destek Türk Ocağının tüm kadrolarından gelecek, İttihat ve Terakki de ocaklılara kapılarını ardına kadar açacaktır. Epeyce yetkileri ve siyasi nüfuzu bulunan Rahmi Bey'in İzmir'e vali olarak gelişiyle Ocağa olan destek artmış[14] İttihat ve Terakki'nin yerel yöneticileri ve katib-i mesulü Celal (Bayar) Bey'in yoğun ilgisiyle de bu destek kısa süre sonra himayeye dönüşmüştü. [15]

İzmir Türk Ocağı toplumsal örgütlerle de yakın çalışma ortamı bulmuş, I. Dünya savaşı öncesinde bir beyanname ile Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'ne iştirak ederken[16] savaş boyunca gerek Hilal-i Ahmer gerekse Donanma cemiyetiyle içiçe faaliyetlerini sürdürmüştür.

Türk Ocaklıların İzmir Seyahatı:

Ocak reisi Mehmet Necip ve Talat beylerin gayretleri sonucu İstanbul'dan davet edilen bir konferans heyeti İzmir'in kültürel yapısını 1913 yılı ortalarında derinden etkileyecek bir dizi etkinliklerde bulunmuştur. 7-14 Temmuz tarihleri arasında İzmir Türk Ocağının refakatında bir hafta süreyle kentte çeşitli incelemeler yapan heyette Ağaoğlu Ahmet, Hamdullah Suphi, Mehmet Fuat, Ali Canip, Aka Gündüz, Kazım Nami yer alıyorlardı. [17] Özellikle çeşitli konularda verilen konferanslarla dikkati çektiler. Halka açık ve kadınlara verilen konferanslara İzmirlinin ilgisi de oldukça fazla oldu. [18] Bunların yanısıra Mehmed Fuad'-

[12] *Hizmet*, 30 temmuz 1930.

[13] Feroz Ahmed, *İttihad ve Terakki*, İstanbul 1986, s.9

[14] Ahmet Mehmet Efendioğlu, *Vali Rahmi Bey ve Yaşamı*, D.E.Ü., A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İzmir 1990 s. 57.

[15] Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul 1986, s. 125.

[16] *Ahenk*, 16 Şubat 1913 Nazım. H. Polat, *Müdafaa-ı Milley Cemiyeti*, Ankara 1991 s. 88-89

[17] Kazım Nami, "İzmir Seyahatı" *Türk Yurdu*, II. yıl c. 4 No.12 1329.

[18] *Ahenk*, 2 Temmuz 1913, Ahenk, 14 Temmuz 1913.

ın "Türk'ün Duası"[19] isimli manzum tiyatrosu İttihat ve Terakki Numüne Mektebi'nde bir piyes şeklinde temsil edilmiş, ocaklıların bu kültürel gövde gösterisi kentteki Türk kesimi ve İzmir basınını uzun süre meşgul etmişti.

İzmir Türk Ocağında Sosyal ve Kültürel Faaliyetler:

Balkan Savaşı'nın şiddetle hissedildiği 1913 yılı başlarında Yunanlıların baskısı sonucu göç etmek zorunda kalan Türklere mensup Selanik Sultanisi İttihat ve Terakki mekteplerinden 25'e yakın talebe Ocağın himayesine alınmış, yiyecek ihtiyaçları ve okul masraflarının karşılanması için de Ocak bünyesinde yardım sandığı oluşturulmuştur. [20] Yine aynı tarihlerde Selanik'ten İzmir'e kaçan Hukuk talebesinin korunması, bu talebelerin isteği ile İzmir'de Hukuk Mektebi açılması girişimleri Türk Ocağının öncülüğünde başlamıştı. [21]

Diğer taraftan Tiyatro Heveskeran Cemiyeti'nin de desteğiyle Türkçe kullanma kampanyası başlatılmış, Türkçe kullanılmayan İzmir sinemalarının uyarılması, ıslık ve düdüklerle gürültü yapılması, kentteki Rumca ve Fransızca levhaların değiştirilip Türkçenin hakimiyetinin sağlanması yönünde Ocakta bir komite oluşturulmuştur. Ocak reisi Mehmet Necip Bey'in ağırlığıyla dil meselesinde de Ocak İzmir Türklüğünün simgesi haline geldi.

Hasılatı yardıma ihtiyacı olanlara bırakılmak üzere Sporting Klüp, İzmir Tiyatrosu ve Milli Kütüphane salonlarında oyunlar sahnelenmesi [23] İttihat ve Terakki'nin milli iktisat politikasının bir yansıması olarak yabancı mallara boykot uygulanması[24] Türk mahsullerinin kullanılmasının özendirilmesi, Ocak üyelerinin çalışma alanını oluşturuyordu.

I. Dünya savaşı sırasında İzmir Türk Ocağında bir tarafta İttihat ve Terakki salonunda şehitler için mevlüd okutulurken, diğer taraftan Batılı anlamda balo ve müsamerelerin verildiği esnek bir Türk-İslam-Batı sentezi tablosu ortaya çıkarılıyordu.[25]

İttihat ve Terakki kadınları da toplumsal hayat'ın içine girebilmek için ilgisini Türk Ocaklarının faaliyetlerinde yoğunlaştıracaktır. Bu anlamda kadınlara açık konferanslar verme yanında[26] sahneye çıkmaları, kadın erkek beraber iç salonda seyretmeleri, yahut nutuk dinlemeleri[27] gibi toplumsal yapı'nın yabancı oldugu ektinlikler Türk Ocağında başlamıştır.

İstanbul Türk Ocağında Feride Müfid ve Halide Edip gibi kadınların çalışmaları göz okşarken, İzmir Türk Ocağında kadınlar biraz daha geri planda kalmıştır. Bunda hiç şüphesiz kadınların Ocağa rağbet etmemesini de önemli bir etken olarak bilirtmek gerekecektir. İzmir Türk Ocağının yapısı incelendiğinde üyelerinin tamamının erkeklerden oluştugu ve bunların da eğitimciler, gazeteciler, tüccarlar, sanatçılar, edebi-

[19] F. A. Tansel, "Fuad Köprülü'nün Türk Ocaklılarla İzmir Seyahatı ve Temsil Edilen Manzum Tiyatrosu Türk'ün Duası" *Türk Kültürü*, sayı. 92, yıl. VIII, Ankara 1970, s. 516-521.

[20] *Ahenk*, 16 Kanun-u sani 1913.

[21] *Ahenk*, 4 Nisan 1913.

[22] Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 55.

[23] *Ahenk*, 15 Teşrin-i sani 1912.

[24] Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)*, D.E.Ü., A.İ.İ.T.E., yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1990, s. 76.

[25] *Ahenk*, 14 Şubat 1330.

[26] Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul 1973, s. 182-183.

[27] Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)* Ank. Üni. S.B.F., yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 1986, s. 64-65 .

yatçılar, subaylar, doktorlar, avukatlar gibi seçkinlerden oluştuğu görülür.

Spor Etkinlikleri:

Türk Ocağı bünyesinde kurulan Türk Gücü'nde iki şube oluşturulmuştur. Bu şubelerden Terbiye-i Bedeniye Kulübü vasıtasıyla İzmir'de Türkler arasında örgütlü bir şekilde spor etkinlikleri Türk Ocağıyla gerçekleşti.[28] Kentteki Türk mekteplerini ve genç talebeleri kendine çekmek isteyen Ocak İttihat ve Terakki Mektebi idare heyeti'nin de desteğiyle İzmir'deki Türk mektepleri arasında Karhane çayırında bir futbol turnuvası düzenleyecekti.[29]

Yasaklar nedeniyle tamamıyla yabancıların etkinliğinde olan spor klüpleri ve yarışmalara Türkler katılamıyorlardı. Buna rağmen İzmir'de ilk Türk kulübü olan Karşıyaka 1912 yılında kuruldu. Fakat kentteki Türkleri tamamıyla kucaklayan oluşum iki yıl sonra İzmir Türk Ocağının desteği ile Altay İdmanyurdu Kulübü'nün oluşumunda görülecekti. [30] Nitekim böyle bir oluşum için daha önce Celal (Bayar) Bey, Şükrü (Saraçoğlu) Bey, Baha Esat (Tekant) Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey, Vasıf (Çınar) Bey, Mustafa Necati'nin yaptıkları toplantıda Türklerin gerçekleştirecekleri ciddi ve organize bir kulüp fikri zaten ortaya atılmıştı.[31] 16 Ocak 1914'te resmen kurulan Çiftçi Necati, Vasıf (Çınar) Bey, Talat (Erboy) Bey, Nejat Evliyazade, Raif Nezihi, Şimendüferci Raif, Mustafa Necati'nin önemli rol oynadığı kulübün oluşumnda ilk tartışma da ismi üzerinde yoğunlaştı. Turan düşüncesini çağrıştıracak isimlerden Altay ve Ergenekon arasından çoğunlukla Altay uygun görülmüş, renkleri de Belkçika'dan yeni dönmüş olan Nejat Evliyazade'nin teklifiyle siyah-beyaz olarak belirlenmişti.[32] Altay İdmanyurdu özellikle İzmir Türk Ocağı'nın koruyuculuğu sayesinde hızlı bir gelişme gösterdi. Kulüb'ün ilk toplantı yeri I. Dünya savaşında Şark İdadisi olarak isim değiştiren St. Jozeph Fransız okulunun müdür odası oldu. Altay İdmanyurdu'nun ilk oyuncuları İbrahim, Sıhhıyeci Kenan Adnan Bey, Dr. Tahsin (Saydam) Bey, Raşit Bey, Şimendüferci Rıfat (İyison) Bey, Sabri (Süleymanoviç) Bey, Mazlum (Öksüz) Bey, Tayyareci Mazlum, Hüsnü (Uğurel) Bey, Talat (Erboy) Bey idi. Altay kuruluşundan bir yıl sonra Karşıyaka, Midilli, Trablusgarb takımlarının da katıldığı turnuvada ilk şampiyonluğunu kazandı. Ardından yıllarca önce kurulmuş olan Rum ve İngiliz takımlarına karşı kıyasıya bir mücadeleye girdi. Kazanılan her zafer İzmir'in Müslüman Türk mahallelerinde davullarla kutlandı. Aynı yıl Altay, Ermeni takımı Armenion'u yendi. Kulüp başkanı Vasıf (Çınar) Bey özellikle Rum ve Ermeni takımlarına karşı kazanılan galibiyetleri övdü. 1916-1917 sezonunda da Altay tüm yabancı-Rum takımlarını bozguna uğratarak İzmir şampiyonu oldu. İtalyan Garibaldi takımını (10-0) yenerek perişan ettiğinde İtalyan milli kahramanı Garibaldi küçük düştü diye İtalyan konsolosu Garibaldi Kulübü'nü kapattı.[33]

İttihat ve Terakki'nin, ocaklı gençler ve partinin sekreteri Celal (Bayar)

---

28 *Ahenk*, 7 Teşrin-i sani 1912.

29 *Ahenk*, 27 Mart 1913.

30 Talat Erboy hatıralarında Altay'ı İzmir Türk Ocağının, Karşıyaka'yı da Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'nin desteklediğini belirtir, *Demokrat İzmir*, 17 Ocak 1968.

31 Günver Güneş, *a.g.tez*, s. 48.

32 *Ahenk*, 26 Eylül 1330.

33 Yaşar Aksoy, *Gavur İzmir'de Gol Sesleri, İzmir Takımları Futbol ve Kültürü*, İstanbul 1993 s. 338-339.

Bey, İzmir valisi Rahmi Bey vasıtasıyla Altay'ı desteklemesi, kulube bina vermesi, bu sosyolojik gerçeği ileriye dönük bir yatırım olarak değerlendirmelerine neden olmuştu.[34] Bunun sonucu olarak ecnebiler de kulübe üye olmaya başladılar.[35] Altay, I. Dünya savaşında İzmir Türklüğünün gururu haline gelirken, 1918 yılında kulüp gençleri dağıldılar. 15 Mayıs 1919 Yunan işgaliyle kurucuları ve sporcuları halkı kışkırttıkları ve Türk Ocağı ile ilişkileri olduğu gerekçesiyle takibata uğradılar.

Sohbet ve Konferanslar:

Türk Ocaklarının en önemli faaliyetlerinden birisi düzenli olarak yürütülen konferanslarıdır. Meşrutiyetten sonra ülkede tesis etmiş ilk konferansçı cemiyet özelliği de kazanan Türk Ocaklarında 1918 kongresine kadar 500'ü aşkın konferans verildiği bilinmektedir.[36]

İzmir Türk Ocağı kuruluşundan işgal edilip kapatıldığı 1919 Mayıs'ına kadar verdiği konferans, sohbet ve temsillerle ulusal sorunlara eğilerek dönemin politik ve kültürel gelişmelerine öncülük etti.[37]

Türk Ocakları İstanbul temsilcilerinin 1913 yılında düzenledikleri İzmir seyahatinde sergiledikleri konferanslar İzmir Türk Ocağı'nın da kentte tanınmasında etkili oldu.[38] Türk Ocağı'nın girişimiyle İzmir'de ses getiren belli başlı konferanslardan bir kaçı Cevdet Efendi'nin "Vilayetimizde Türklük Fikrinin Uyanışına Dair"[39], Haydar Bey'in "Almanya'daki Maarif Teşkilatı"[40] Ocak reisi Necip Bey'in "Türklük ve Milliyet"[41] ve "Türkler'de Vataperverlik",[42] Ragıp Nurettin'in "Köycülük ve Köy Teşkilatı"[43] Enver Esat'ın "Spor ve İzcilik",[44] Şevket Bey'in "Azerbaycan Türklerinin Ahlak ve Tekamülatı"dır.[45]

Türklük fikrinden, vatan anlayışından, köycülükten, spordan, dış Türklerden, Milli iktisattan, tiyatro, sinema, güzel sanatlara kadar uzanan geniş bir yelpazede derinlik kazanan konferanslara İzmir Türk Ocağı önayak olmuştur. Önceleri perşembe daha sonraları cuma günleri Ocak binası dışında değişik salonlarda da verilen konferanslara Mustafa Necati, Vasıf (Çınar) Bey, Raif Nezihi, Haydar Rüştü de katılmışlardır. İzmir dışından gelen konukların da bu toplantılara destek verdikleri Ocakta, toplumsal yaşantıyı ilgilendiren sorunlarla, halk sağlığı ile ilgili sohbetlerle kültürel uyanışı yönlendirmeyi amaçlamışlardır.[46]

Yayınları:

Faaliyetlerini ve fikirlerini daha çok toplu hareketlerle, toplantı ve konferanslarla yürüten ve yayan Türk Ocaklarının gelecek için kalıcı olan kitap yayınına yeteri kadar yönelemediğini

[34] Yaşar Aksoy, *İzmir'de Gol Sesleri* s. 339.

[35] Bugün Alsancak semtinde yoğunlaşan Musevilerin büyük çoğunluğunun Altay taraftarı olması ilginç bir örnektir.

[36] 1918 Türk Ocağı İdare Raporu, *Türk Yurdu*, c. XIV, sayı 9, 30 Haziran 1334, s. 4247.

[37] Sabri Sürgevil, *İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası (1914-1918)*, E.Ü., Sos. Bil. Fak, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir 1984, s. 20.

[38] Kazım Nami, "İzmir Seyahatı", II. yıl c. IV, No: 21 s. 730-732-736.

[39] *Ahenk*, 8 Şubat 1330.

[40] *Anadolu*, 29 Teşrin-i evvel 1914.

[41] *Anadolu*, 9 Ocak 1915.

[42] *Anadolu*, 15 Ocak 1915.

[43] *Müsavat*, 19 Mart 1335.

[44] *Müsavat*, 26 Mart 1335.

[45] *Köylü*, 27 Mart 1335.

[46] Sabri Sürgevil, *a.g.tez*, s. 145-148.

görmekteyiz. [47]

İstanbul Türk Ocağı bile güçlü kadrosu, mali imkanlarıyla II. Meşrutiyet döneminin en kaliteli dergilerinden *Türk Yurdu*'nu başarıyla çıkarırken, ekonomik ve teknik imkansızlıklardan dolayı böyle bir deneyi İzmir'de göremiyoruz. Bildiğimiz tek yayın I. Dünya Savaşı içinde İzmir'in savunması amacıyla Vali Rahmi ve kumandanların yardımıyla çıkarılacağına karar verilen geniş bir kitaptır.[48] Yayın faaliyeti ancak Cumhuriyetin ilanından sonra *Türk Gençleri ve Fikirler* dergisi, Mustafa Rahmi'nin Pallas'tan çevirdiği *Kalmuk Türkleri* ile Ahmet Hikmet Bey'in A. Sloni den çevirdiği *Mektep ve Sinema* kitaplarıyla olgunlaşacaktır.[49] Ocağın faaliyetleri basın aracılığıyla da halka duyurulurken özellikle İzmir Türk Ocağı üyesi olan Haydar Rüştü'nün gazeteleri toplantı ve konferansları aynen yayınlayarak önemli bir işlevi yerine getirdiler.

İstanbul'la İdeolojik zıtlaşma:

Türk Ocakları içindeki aydınların tam bir fikir birliğine varamadıkları Turancılığa en büyük tepki İzmir'den geldi. Ocak reisi Mehmet Necip Bey Türklük, milliyet ve vatanperverlik konularında verdiği konferanslarda İzmir'li Türkçü gençleri Turan ütopyasına kapılmaları konusunda uyarır. Turancılığı bize yabancı, zararlı ve hayali bir ideal olarak reddeder. Ona göre Türkçülük "... Anadolu ve Rumeli Türklerine dayanan ilmi bir ideal olmalıdır..." Bu anlamda ilk defa İzmir Türk Ocağında Mehmet Necip Bey tarafından Türkçülük fikrinin bir program, bir sistem haline getirilişine tanık olmaktayız.[50]

Mehmet Necip Bey'in konuşmalarında ve konferanslarında Ziya Gökalp'i idealist Türkçülüğün reisi, hakiki bir mütefekkir olmaktan ziyade bir hayalperest, ütopik zihniyete sahip biri olarak değerlendirmesi[51] İstanbul'da tepkilere neden olmuş, Gökalp'e gönülden bağlı gençler tarafından İzmir Türk Ocağı ve Ocak reisi çeşitli gösterilerle protesto edilmiştir.[52] Bu siyasi atmosfer, ideolojik ve politik baskı bir süre sonra Mehmet Necip Bey'in Ocaktan ayrılmasına yol açmıştır. Ocaklar içinde farklı ideolojik tavrı nedeniyle merkez Türk Ocağının sıkı denetimini üzerinde hissedecek olan İzmir Türk Ocağı, Ocakta rakı içilip içilmemesi gibi garip meseleler yüzünden 1930 yılı içinde de Hamdullah Suphi'nin reaksiyonuyla karşı karşıya kalmıştır.[53]

Mütarekede İzmir Türk Ocağı:

Mütareke ve işgale kadar İzmir'le ilgili en ayrıntılı hatıralarını bildiğimiz Haydar Rüştü anılarına başlarken, işgalden önce"... İzmir Türk Ocağının kudretli ve azimkar, vatanperverane mesaisinden..." [54] söz eder.

Bu anlamda İzmir'de Yunan işgaline karşı örgütlenmenin anahtarı İzmir Türk Ocağı olacaktır.

Yeniden Yapılanma:

I. Dünya savaşının sonlarına

47 Yusuf Sarınay, *a.g.e.*, s. 163.

48 *Turan*, 12 Mayıs 1915, Tüm araştırmalara rağmen bu kitaba ulaşamadık.

49 Günver Güneş, *a.g.tez*, s. 154.

50 Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 75.

51 *Anadolu*, 16 Ocak 1915.

52 İbrahim Olgun, *Necip Türkçü*, Ankara 1971, s. 40-41.

53 Günver Güneş, İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi, *Tarih ve Toplum*, sayı 129, Eylül 1994, s. 169-174.

54 Zekir Arıkan, *Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları*, Ankara , 1991, s. 59.

doğru ilgisizlikten bir süre faaliyetlerine ara veren izmir Türk Ocağı Mondros mütarekesini takip eden günlerde kentte durumun Türkler aleyhine gelişmesi karşısında Şubat 1919'dan itibaren 190 kişiyi bulan üye sayısıyla Kemaraltı'nda Hacı Hasan hanının pasajında faaliyete başlamıştı.[55] İdare heyetinde reis Doktor Ethem, müdür ve murahhas-ı mesul Vasıf, veznedar Ahmet Naili, aza olarak Mustafa Necati ve Enver beyler bulunuyordu. Zaman zaman Haydar Rüştü ve Ragıb Nureddin Bey idare heyetinde yer alırken, Ocağın siyasete bulaşmasına tepki gösteren Mehmet Necip Bey ve bir kaç genç te ocaktan uzaklaşmıştı.

Ocağın tıpkı kuruluşundaki gibi siyasi kavgaların doruk noktasına ulaştığı bir dönemde yeniden faaliyete başlaması taraflı tarafsız pek çok yorumu da beraberinde getirmiştir. Bunların en çarpıcılarından olan Hasan Tahsin'in *Hukuk-u Beşer* Gazetesindeki "İzmir'de Türk Ocağı" makelesinde "... Ocağın kapısından girmekle şoven, mutaassıp, tereddi taraftarı olmak icab edecekse o Ocağın batmasını yaşamasına bin kere tercih ederim" diyerek[56] Ocağın açılmasından duyduğu memnuniyeti belirtmekle birlikte, Ocağın yapısı ve şekli konusundaki şüpheleri onun kapanmasını isteyecek derecede öfkeye sürüklemiştir. Osmanlı Devletinin başına gelen bütün kötülüklerin sorumlusu olarak gösterilen İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı sonunda yaylım ateşine tutulurken İtithat ve Terakki'nin sağ kolu olarak görülen Türk Ocağının bu tepkiden nasibini almaması düşünülemezdi. Ocağın yeniden faaliyete başlaması Ocağa destek ve gönül verenleri memnun ederken valiliğin, Hürriyet ve İtilafçıların, Saltanat ve işbirlikçi basının, azınlıkların, metropolithanenin ve hatta müftülüğün hışmına uğrayıp hedef durumuna geldi.[57] Bununla beraber İzmir'in Yunanlılara verileceği haberi yayıldıkça umutsuzluğa kapılan halk soluğu Türk Ocağında alıyor, ocakta faaliyetlerini daha da ciddi bir şekilde yoğunlaştırıyordu.

Türklerin örgütlenmesi ve saldırılar:

İttihatçı ve Türk ocaklılığıyla bilinen, sahibi olduğu *Anadolu* ve *Duygu* gazetelerinde Türklerin bir an önce örgütlenmeleri düşüncesini savunan Haydar Rüştü'ye önce Ocaklı gençler destek vermişler, ardından çeşitli dernek üyeleri, terhis olmuş subaylar bir araya getirilerek işgale karşı bir direniş cephesi oluşturulmak istenmişti.[58] Ocak mütarekeyle birlikte İhtiyat Zabitleri ismiyle oluşan yeni bir cemiyetle beraber çalışacağını açıklıyor,[59] diğer cemiyetlerle de ilişkilerini en ileri seviyede tutuyordu. Bu durum İzmir'deki hükümet çevrelerinde kuşkuyla izleniyor, özellikle mart ayında görevine başlayan yeni vali İzzet Paşa bu kuşkularını açıklarken ocaklıları hükümete jurnalliyor, sözle sataşmaktan geri kalmıyordu.[60]

Rumlar ise önce hakaretlerle başladıkları Türklere karşı saldırılarına, *Kozmos* gazetesi ve Rum metropolidi

55 *Köylü*, 25 Mart 1335.

56 *Hukuk-u Beşer*, 9 Mart 1335.

57 Suat Samim, "İzmir'in İşgal'inin Esrarı", *Memleket Gazetesi*, 16 Teşrin-i evvel 1927.

58 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, 1968 c.V, s. 1610.

59 Zeki Arıkan, İzmir Kasaba-Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası, *Tarih ve Toplum*, sayı. 49 yıl 1988 s. 52-56. İhtiyat Zabıtanının bir kısmının para ve iş için Türk Ocağını kullandığı konusunda bkz. *Memleket* 28 Teşrin-i evvel 1927, *Köylü* 16 Kanun-u sani 1334.

60 Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 1552.

Hrisostomos'un da katılımıyla dozu artırdıklarında karşılarında İzmir Türk Ocağını bulmuşlardı. Ocak önce yayınladığı beyanname, duvar ilanları ve protesto telgraflarıyla karşılık verdi.[61] Buna rağmen Rum saldırıları 1919 yılı başlarında şiddete dönüştü. Çayırlıbahçe'de çılgınca eğlenen Rumların polis memuru Hamza Efendi'yi şehit etmeleri Türk halkını büyük kaygı ve üzüntüye boğarken, Türk Ocağı hem şehit polis memurunun ailesine sahip çıkmış hem de yapılan cenaze törenini adeta protesto mitingine çevirmişti.[62] Mütareke sırasında birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkan Ocak o sırada birbirini yemekte olan İttihatçı ve İtilafçı gazetelerin temsilcilerini idare heyetinden Vasıf Bey'in girişimiyle biraraya getiriyor, dayanışmaya davet ediyordu.[63]

Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ve Redd-i ilhak Heyeti'nin Faaliyetleri ve İzmir Türk Ocağı:

I. Dünya savaşının sonuna doğru faaliyetleri yavaşlamış olan Ocak sekizon gencin vakit öldürmek amacıyla toplandığı gençliğe ait tartışmaları yaptığı yer olmaktan öteye geçememişti.[64] Ragıb Nureddin gibi yetenekli gençlerin Ocağa katılmasıyla İzmir Türk Ocağı geceli gündüzlü mesaisine başladı. Bunda hiç şüphesiz Yunan işgali tehlikesinin de önemi büyüktü. Rumların Frenk mahallesinde yaptıkları taşkınlıklara karşı "Biz de varız ve yaşıyoruz" Ocağın parolasıydı ve Türklerin ağzından düşmüyordu.[65]

Haydar Rüştü o tarihleri anlatırken "Ocaklılardan mürekkep heyetler neşriyat yapıyor, ecanip ile temasta bulunuyor, muhtıralar tertip ederek ecnebi mümmesillerine veriyor, ahval ve vukuat-ı siyasiyeyi takib ederek malumat istihsal ediyor, Rumların harekatını tetkik ve bunlardan neticeler istihrac ediyordu..."[66] diyerek, İzmir Türk Ocağının önemli etkinliğini vurguluyordu. Bu faaliyetler bir süre sonra sonuçlarının verdi. İzmir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ile İzmir tiyatrosu binasını kiralayarak kapalı bir miting yapılmasına Ocak heyeti karar verdi.[67] Bu kararı Vali İzzet Bey'e kabul ettirinceye kadar akla karayı seçti. İzmir tiyatrosundaki toplanmada Ocaktan Vasıf Bey'in konuşması oldukça heyecan yarattı.[68] Nitekim Ocağın kentte yaptığı propaganda sonrasında toplantıya binlerce İzmir'li katılmış ve toplantı Türk ocaklıların idaresinde gövde gösterisine dönmüştü.[69]

Türk Ocağında sık yapılan toplantıların birinde ise Mustafa Necati'nin ilk kez silahlı direnişten sözettiğini[70] bu önerinin Türk Ocağı üyelerini bile

61 Beyanname için bkz. *Hukuk-u Beşer* 3 Mayıs 1335.

62 *Müsavat*, 25 Şubat 1335, *Müsavat* 26 şubat 1335.

63 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir BAsını (3 Ekim 1918-8 Eylül 1922)* Ankara 1989, s. 25.

64 13 Mart'ta düzenlenen miting gerçekte Teceddüt Fırkasının desteği ile Türk Ocağı adı kullanılmak suretiyle kamufle edilerek dernek namına yapılmıştı. Bkz. Engin Berber, *Mütareke ve İşgal döneminde izmir Sancağı*, D.E.Ü., A.İ.İ.İT.E, yayınlanmamış doktora tezi İzmir 1993, s. 92.

65 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Anıları*, s. 60.

66 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Anıları*, s. 60.

67 Ahmet Talat Onay, *Milli Mücadele Yazıları*, Hazırlayan, Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz, İstanbul 1995 s. 50-51.

68 *Köylü*, 14 Mart 1335. Derneğin şehre yakın olması sebebiyle Türk Ocağı'nın merkez seçilmesi konusunda bkz. Engin Berber, *a.g.tez*, s. 92.

69 *Köylü*, 17 Mart 1335.

70 Zeki Arıkan, "Milli Mücadele'nin Bir Öncüsü

ürküttüğü, bunun üzerine Necati'nin Ocak yönetim kurulu üyeliğinden çekilmiş olmasın ise Ocağın faaliyetlerini giderek sertleştirmek istemesi olarak değerlendirmek gerekecektir.

Redd-i İlhak heyeti'nin oluşumunda Ocağın etkinliğinden bahsetmeden geçemeyiz. Bu heyetin İzmir'de Türk Ocağını merkez yaparak çalışması[71] Redd-i İlhak beyannamesinin hazırlanması, işgalden bir gün önce miting düzenlenmesi kararlarının alınmasında Türk ocaklılar ön planda yer aldılar. [72].

Son Toplantı ve Türk Ocağının Kapatılması:

Ocağın son toplantısı 14 Mayıs günü Ocağa mensup olmayanların da katıldığı heyecanlı ve gözyaşlı şekilde yapıldı. Bu toplantıda Yunan işgalinin tahakkuk ettiği ifade edildi. Toplantıdan önce Haydar Rüştü ve Mustafa Necati'nin yerine iki üye heyet-i idareye seçildi.[73] Sultani mektebindeki son tartışmaların ardından Musafa Necati, Moralızade Halit, Ragıb Nureddin'in kaleme aldıkları Redd-i İlhak beyannamesi basılarak diğer illere dağıtıldı. [74]

Fakat bütün bu çırpınmalar 15 Mayıs sabahı ilk Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmasını engelleyemedi.

Yunan işgaliyle birlikte İzmir'de ilk takibata uğrayanlar ise Türk ocaklılar oldu.[75] Yunan hükümetinin Türk ocaklıların kellesini getireceklere yüzbinlerce drahmi mükafat vaadettiği İzmir hastahanesindeki Rum doktorlar tarafından kulaktan kulağa fısıldanıyordu.[76] Mustafa Necati'nin tanıklığına göre Yunanlılar daha önceden varlıkları için tehlikeli gördükleri ve faaliyetlerini adım adım izledikleri Türk Ocağı'nı basıp pencerelerini kırmışlar, Ocakta buldukları evrakı, kitapları, defterleri toplamışlar, ardından Türk Ocağı üyelerini aramaya koyulmuşlardı.[77]

İzmir'le birlikte Türk Ocağı da işgal edilmiştir. Olacakları önceden sezmiş olan ocaklılar ecnebi dostları aracılığı ile bazen zor maceralı yolculuklar ardından Anadolu'nun içlerine çekildiler. Her biri bağımsızlık savaşının kıvılcımı sayılabilecek girişimlere katılarak Mustafa Kemal'in yanında yer alıp Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimleri arasında bulundular.

Mustafa Necati" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, D.E.Ü., A.İ.İ.T.E., cilt. I sayı.II, yıl. 1992 İzmir s. 61.

[71] Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, Ankara 1973, s. 26.

[72] Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s. 231. Beyannamenin halit Moralı tarafından kaleme alındığı konusunda bkz. Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları* s. 57.

[73] Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Anıları* s. 64.

[74] Nurdoğan Taşalan, *a.g.e.*, s. 227.

[75] Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Anıları* s. 80.

[76] Sukuti Tükel, *Tatlı ve Acı Hatıralar*, İzmir 1952 s. 10-15.

[77] Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Anıları*, s. 80.

İSTATİSTİKLERLE İZMİR (1917 - 1918)

Erkan Serçe

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısına kadar küçük ama önemli bir Osmanlı liman şehri konumunu koruyan İzmir, artan ticarî hacmine paralel olarak, Aydın Vilayeti'nin merkezi haline geldiği 1850'lerden itibâren hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 1877'de yaklaşık 3.000.000 m^2 alana sahip olan şehir, belediyenin 1906 yılında yaptırdığı plâna göre 13.000.000 m^2'lik bir alana yayılarak dört kattan fazla bir genişleme göstermişti. Bu rakamın 1914'te 15.000.000 m^2'ye ulaştığı tahmin edilmektedir.[1] Bu büyüme seyri içinde İzmir'in "yarı gelişmiş bir metropoliten merkez" özelliği kazandığı belirtilmekte; onu, bölge merkezi yapan fonksiyonların "bölgesel toptan ve perakende ticaret dolayısıyla bölge ölçüsünde toplama ve dağıtma faaliyetleri, bölgesel bankacılık ve malî kontrol, bölgesel sanayi ve dolayısıyla teknik ve idari hizmetlerle küçük sanayi ve tamir" işlevleri olduğu ifade edilmektedir.[2] Peki, yukarıdaki işlevlere bağlı olarak, çok farklı etnik ve dinî gruplara mekân olan İzmir nasıl bir değişime uğramıştır? Bu değişimin nüfus yapısı üzerindeki etkisi nedir? Yerel yönetim yapısı nasıl bir farklılaşma geçirmiştir? Kültür-sanat hayatının etkilenimi ne düzeydedir? Birbirinden farklı cemaatlerin iç yaşayışları ve diğer cemaatlerle ilişkileri nasıldır? Örnekleri arttırabilecek tüm bu sorulara bugün, İzmir'in yakın dönem geçmişiyle ilgilenen, anlamaya çalışan araştırmacılar tarafından cevap aranmaktadır.

Ancak tam bu noktada araştırmacıları birtakım sorunlar beklemektedir. İzmir hakkında yukarıdaki sorulara yanıt vermemizi kolaylaştıracak en önemli unsur, şehrin kendisi büyük ölçüde mevcut değildir. Bir yandan hızlı şehirleşmenin yarattığı tahribat, diğer yandan hiç eksik olmayan yangınlar geçmişe ait izlerin çoğunu süpürüp yok etmiştir. Özellikle 1922 yangınının, şehrin en önemli merkezlerini de içine alan 2/3'lük bölümünü ortadan kaldırdığı bilinmektedir. Öyle ki, 1939'da İzmir şehrinin imar plânı hazırlanırken, muhafazası gereken "cami, mescit, han, hamam, sebil ve izerlerden sayılan duvar, burç ve mahzenler gibi abidenin" sayısı

---

1 Hüseyin Rıfat, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir 1914, s. 65.

2 Mübeccel Belik Kıray, *Örgütleşemeyen Kent, İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Ankara 1972, s. 56, 59.

sadece otuz altı olarak belirlenmişti.[3]

Yangınlar sadece şehrin fiziksel yapısını tahrip etmekle kalmamıştır, sonuncusu 1974'te, tarihî vilayet konağının yanmasında olduğu gibi, çok değerli yazılı kayıtları da beraberinde götürmüştür. Devlet arşivlerinde yer alan belgelerin de büyük ölçüde tasnif edilmemiş olması, araştırmacıları diğer kaynaklara yönelmek zorunda bırakmaktadır. Nitekim İzmir'i konu alan araştırmalarda çoğunlukla seahatname, elçilik raporu, anı, gazete, yıllık ve istatistik gibi kaynakların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Seyahatnamelerin öznelliği herkesin malumudur.[4] Özellikle nüfus hakkında verdikleri bilgiler son derece kafa karıştırıcıdır. Anılar, gözlemler ve benzeri türdeki eserler de zihinde aynı oranda yanılsamalar yaratabilir. Hele, bu anılar bir de yok olmuş bir şehir üzerine üretiliyorsa, duyguların nerede başladığı, gerçeğin nerede bittiği kolay kolay kestirilmez. Cumhuriyet belediyeciliğini ön plana çıkarmaya çalışan Ulvi Olgaç, 1939'da yayımladığı kitabında, kendisinin tanık olduğu Osmanlı İzmir'ini anlatığı on dokuz sayfa boyunca düzensizlikten, bakımsızlıktan, eksikliklerden banseder.[5] Aynı yıllarda yayımlanmış ve yine Omanlı İzmir'ini aktaran bir başka anlatıma göre ise şehir "tamamen ihtiyaca göre tertip ve tanzim olunmuş ve en sehil bir surette bunları karşılayacak bir manzara arz etmekte"dir.[6] İnsan bu satırların aynı şehri anlattığına inanmakta güçlük çekiyor. Peki gözlem ve tasvir yetenekleri ile okuyucularını cezbeden edebiyatçılara ne demeli? Uzun yıllar sonra İzmir'i ziyaret eden Halit Ziya, yangın sonrası İzmir'ini "geleceğin vaadleriyle dolu yepyeni çağdaş bir kent" olarak selamlarken[7], 1922'de terketmek zorunda kaldığı İzmir'i, 1950'de yeniden görebilme fırsatını bulan ünlü Yunan ozanı Seferis, izlenimlerini "Eski İzmir'den sadece şehrin kenarları ve koca bir delik kalmış, bu deliği de şimdi ağaçlar, kulübeler, beton yapılar ve insanı umutsuzca Chirico'nun açık ağızlı caddelerine götüren bulvarlarla yamamaya çalışıyorlar" biçiminde dile getirmektedir.[8] Galiba İzmir'i anlamak tüm bu "öznel" değerlendirmeleri dikkate almazdan önce, "yok olan"ı tespit etmekten geçiyor.

Tam bu noktada, salnameler (yıllıklar) ve istatistiki veriler ayrı bir önem kazanıyor. 1879-1908 (Hicri 1296-1326) arasında, başta mektupçu olmak üzere vilayet görevlileri tarafından hazırlanıp yayınlanan Aydın Vilayeti'ne ait 25 adet salname, ait oldukları yıllara ilişkin son derece önemli bilgiler içermektedir. Bu salnameleri kısa bir makalede değerlendirmeye tabi tutan Özen Ergenç'in de belirttiği gibi, salnamelerdeki "veriler incelendiğinde ve birbirleriyle karşılaştırıldığında belli bir ölçüde tahmine dayandıkları ve bu nedenle tam anlamıyla gerçeği yansıtmadıkları izlenimi vermelerine"[9] rağmen,

---

[3] *İzmir Şehri İmar Plânı Raporu*, İzmir 1939, s.6-7.

[4] Bu konuda bkz. R. Kabbani *Avrupa'nın Doğu İmajı*, çev. S. Tuncer, İst., 1993 ve T. Hentch; *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, çev. A. Bora, İstanbul, 1996.

[5] Ulvi Olgaç, *Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu*, İzmir 1939.

[6] Memduh Say, *Ijiyen Bakımından İzmir Şehri*, İzmir, 1941, s. 53.

[7] Halit Ziya Uşaklıgil, *İzmir Hikayeleri (Anısal Öyküler)*, Düzenleyen: Ş. Kutlu, İstanbul 1991, s.16.

[8] Seferis, *-Profil-*, Haz. ve Çev., Ç. Çapan, İstanbul 1955, s. 219.

[9] Özer Ergenç, "Salnamelerde İzmir", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir*

şehrin çeşitli yönleri hakkında bir fikir yaratabilmektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, Aydın Vilayeti salnameleri 1908 yılında kesilmekte ve sonrası için rêsmî yayın konusunda bir sıkıntı başlamaktadır. Bu sıkıntıyı az da olsa hafifleten kaynakların başında istatistikler gelmektedir.

İstatistikî veriler derleme ve yayınlama konusunda 1910'larda artan ilgi çerçevesinde, 1915 yılının hemen başlarında, Aydın Vilayeti yönetiminin bünyesinde İstatistik Müdüriyeti kurulmuştur. Düzenlenen talimatnamede[10], görevi "Aydın Vilayeti'ne ait resmî ve gayr-ı resmî bilumum muamelat-ı ihsaîyenin kayıt ve tespiti" şeklinde belirlenen müdüriyet, ihtiyacı olan bilgileri, dörde tasnif edilmiş kaynak gruplarından sağlayacaktı: 1- Bütün nafıa kurumları, resmî ve özel okullar, hastaneler ve kütüphaneler, 2- Sanayi müesseseleri, fabrikalar, ticarethaneler, şirketler, sendikalar, şimendüfer işletmeleri, vapur şirket ve acentaları, imalathaneler ve matbaalar, 3- İlmî ve siyasî cemiyetler ile dinsel kurumlar (metropolithaneler, murahhashaneler, hahamhaneler ve bunlara bağlı şubeler), 4- Tüm resmî kurumlar ve belediyeler.

Müdüriyet, tüm bu kurumlara, istatistikî veriye dönüştürmek istediği konulara göre düzenlenmiş, matbu talepnameler gönderecek, gerçeğe uygun bir biçimde doldurulduktan sonra, bu talepnameler müdüriyete iade edilecekti. Talimatnameye göre, adı geçen kurumlar talep edilen bilgileri vermekle zorunlu tutuldukları gibi, buna uymayanların cezalandırılacağı da belirtilmişti.

1 Mart 1331 (1915) tarihinde yürürlüğe giren bu talimatname uyarınca çalışmalarına başlayan müdüriyet, ilk ürününü 1333 (1917)'te verdi; *1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki* başlığını taşıyan bu istatistik, 1917 yılının ilk on ayı içinde Aydın Vilayeti dahilinde meydana gelen doğum ve ölüm olaylarını istatistikî veriler halinde sunuyordu. Ardından 1335 (1919) yılında *Emlak-ı Emiriye Mebani-i Umumiye ve Hususiye İstatistiki*'ni yayınladı. Bu istatistikte de 1918 sonu itibariyle Aydın Vilayeti dahilinde bulunan bütün binaların ayrıntılı dökümü yapılmaktaydı. İşgal yıllarında başkaca bir çalışmasına rastlayamadığımız müdüriyet, işgalin hemen ardından bir istatitik daha hazırladı; *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiki* başlığı ile yayınlanan ve yaklaşık 600 sayfayı bulan bu istatistik, İzmir şehrinin 1923 yılındaki iktisadî, toplumsal ve kültürel durumu hakkında son derece önemli veriler içermekteydi. Üç yıl aradan sonra, 1926'da başlayan istatistik/yıllık yayını 1938 yılına kadar devam etti. Bizim burada tanıtmaya çalışacağımız istatistikler, müdüriyet tarafından hazırlanan ve büyük ölçüde birbirini tamamlar nitelikteki ilk iki istatistiktir.

Üzerinde duracağımız ilk istatistik *1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki.* [11] Otuz sayfadan oluşan istatistik, Aydın Vilayeti'nde 1337 (1917) senesinin ilk on ayında meydana gelen nüfus hareketlerini ele alıyor. Girişte, İstatistik Müdürü İhsan Mustafa, nüfus hareketlerinden ne anlaşılması gerektiğini açıklıyor; "nüfusun ve bunu terkip eden efradın bir an-ı muayyende adeden tavsifine 'hareket-i nüfus' denilmektedir. Harekat-ı nüfusa tesir eden esbab; dahili ve harici olmak üzere iki kasım olup kısm-ı hariciye muhaceret, kısm-ı

Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1986, s. 147.

10 *Aydın Vilayeti İstatistik Talimatı*, İzmir 1331.

11 Bu İstatistik *Başbakanlık Arşivi DH.İ.UM* 19-10/1-26'da kayıtlıdır. Ayrıca İzmir Milli Kütüphane'de de bir nüshası bulunmaktadır.

dahiliyi de tevellüdat ve vefeyat teşkil eder." İstatistikte tevellüdat ve vefeyata ait verilerin sunulduğunu belirten İhsan Mustafa, verilerin nüfus idaresinden elde edildiğini ifade ettikten sonra, her sene bu istatistikleri yayınlama niyetinde olduklarını eklemektedir.

İstatististikte, Aydın Vilayeti'nde on ay zarfında meydana gelen doğum ve ölüm sayısı, ölüm nedenleri, bunların vilayet dahilinde yaşayan etnik ve dinî gruplara dağılımı, genel nüfusa oranı cetvel ve grafikler halinde gösterilmektedir. Bu haliyle bile son derece önemli bilgiler sunan istatistikin asıl ilginç yönü, 1917 senesinde yapıldığı bilinen ancak bazı kaba rakamları dışında tamamı bugüne kadar bilinmeyen, Aydın Vilayeti'nin nüfus sayımına ait sonuçları ayrıntılı olarak vermesidir.[12]

Bilindiği gibi, İzmir nüfusunun ve bu nüfusun etnik yapısının birbirine oranının belirlenmesi her zaman tartışmalı bir sorun oluşturmuştur. Çeşitli dönemlere ait salnameler, seyyahların verdikleri tahmini rakamlar, yabancı misyoner ve elçiliklerinin hazırladıkları raporlar İzmir'in nüfusu ile ilgili oldukça değerli veriler içermekle birlikte, bu verilerde ilk göze çarpan özellik birbirleri arasındaki tutarsızlıktır.[13] Bu tutarsızlıklarda siyasî ve ekonomik çıkar kaygıları rol oynadığı gibi, özellikle adalar ile Batı Anadolu kıyı yerleşimleri arasındaki yer değiştirmeler ve XIX. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı ertesine kadar süregelen göç dalgaları gibi gelişmelerin de etkisi bulunmaktadır.

Nitekim, 1914 yılına ait Osmanlı resmî nüfus istatistikine göre İzmir'in nüfusu, sancak düzeyinde 639.657 olarak verilirken[14], aynı yıla ait İstanbul'da basılmış Fransızca bir yıllık bu nüfusu 500.000 olarak vermektedir.[15] Etnik dağılım konusundaki farklılık çok daha hayret vericidir; İzmir sancağında resmî

[12] Bu istatistikte yer alan verilere değinen *Köylü* gazetesi, Aydın Vilayeti'ni oluşturan İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli sancaklarındaki Türk ve Rum toplam nüfuslarını vermiştir (21 Teşrin-i sani 1918). M. İbnü'l-Cemal Ragıb tarafından "En son istatistikler mucibince Aydın Vilayeti'nin taksimat-ı mülkiyesi vechile mekatib ve maabid ve nüfus-ı umumiyesini itimad-bahş rakamlarla" başlığı ile "Harb-ı Umuminin hitamından (Limni)de Mondros Limanında Agamemnon zırhlısında 30 Teşrin-i evvel 1334/1918 tarihinde imza edilen mütareke-i meşumenin imzlandığı tarihteki vaziyeti irae eder" diyerek yapılmış ve İzmir Milli Kütüphane'ye hediye edilmiş harita/çizelge de rakamlarını *Smyrne Turque*'den, dolayısıyla bu istatistikten almıştır. Ancak Cemal Ragıp da yalnızca Türk ve Rum nüfusu vermekte, diğerlerini milel-i muhtelif başlığıyla göstermektedir. Cemal Ragıp, Müslüman ve Rumlar'a ait mektep ve mabetlerle ilgili sayıları da 1337 mebani istatistikinden almıştır; fakat tüm Hıristiyan topluluklara ait olarak verilen mektep ve mabet sayılarını tamamen Rumlar'a maletmiştir. Bu harita/çizelgenin tanıtımı için bkz. Necmi Ülker, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayeti'nin Nüfusuna Dair Bir Belge", E.Ü.Edb.Fak., *Tarih İncelemeleri Dergisi* V/1990, 23-29.

[13] Çeşitli seyatnamelerden alınan İzmir nüfusuna ait rakamlar için bkz., R. Beyru, *18. ve 19. yüzyıllarda İzmir*, İzmir 1973; T. Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974; Ç. Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978.

[14] Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Charactaristics*, London 1985, s.174; Stanford J. Shaw, "Ottoman Population Movement During the Last Years of the Empire 1885-1914: Some Prelimininary Remarks", *The Journal of Ottoman Studies* I, İstanbul 1980, s.200.

[15] *Annuaire Oriental* (Salname-i Şarkî), Constantinopolis, 1914, s. 1624.

istatistiğe göre 378.894 Müslüman-Türk'e karşılık, 217.686 Ortodoks-Rum bulunurken, Fransızca yıllığa göre 120.000 Türk'e karşılık, 320.000 Yunanlı yaşamaktadır. ABD İzmir Konsolosluğu verilerine göre ise savaş öncesi İzmir nüfusu 400.000 dolayındadır. Bunun 165.000'i Türk, 40.000'i Yunanitan uyruğunda olmak üzere 155.000'i Rum'dur.[16]

Nüfus, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ne olursa olsun, savaş içinde büyük bir değişim geçirmiştir.[17] Batı Anadolu sahillerinde, adalara yakın yerleşim yerlerinde yaşayan Rum ahali, Osmanlı yönetimi tarafından göçe zorlanmış, Bergama, Foça, Çeşme ve Karaburun'da tek bir Rum bile kalmamıştır. Ancak bu tehcir, yabancı temsilcilerin gözü önünde bulunan Merkez Kaza İzmir ve Urla gibi yerlerde uygulanamamıştır.

Sözünü ettiğimiz 1917 İstatistiki'nin dayandığı nüfus sayımı, bu tehcir işleminin hemen ardından yapılmıştı. Mütareke döneminde, Türkler ile Rumlar arasında İzmir'de nüfus çoğunluğunun kime ait olduğu konusundaki çatışmada, Türk tarafının savunduğu veriler bu nüfus sayımına dayanıyordu. Nitekim Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Kanun-ı evvel 1335 (1919) tarihli bir yazıda, "mikdarat-ı katiyemiz ve bilhassa İzmir'in taliinin katiyetle tayini için, Yunanlıların zaman kazanmasına çalışıldığı ve bu vakitten bil-istifade İzmir ve havalisinde muhacirinin terk ettikleri mevakie Rum muhacir getirerek ekseriyet temin etmek istedikleri istihbarattan anlaşılmakta ve vekayi dahi bunu müeyyed bulunmaktadır.

Buna karşı hükümet-i seniyyemizce şimdiden teşebbüsat olunması ve ahiren Dahiliye Nezareti celilesince Aydın'dan celp olunup mebani, ahali vesaire hakkında tanzim edilmiş olan iki kıta resmî istatistikin Fransızca'ya tercüme edilerek her tarafa neşri muvafık-ı mütalaa" olunduğu ifade edilmektedir.[18]

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti tarafndan, İzmir'in Türklüğünü kanıtlamak amacıyla hazılanmış propaganda kitabı, *Smyrne Turque*'de nüfusa ait veriler de - İzmir merkez kazasında, siyasî kaygı nedeniyle olabileceğini tahmin ettiğimiz bir oynama dışında - yine bu sayımın sonuçlarına dayanıyordu.[19] Hatta bu sayımdan yola çıkılarak, nüfusun vilayet üzerinde dağılımını gösteren bir de harita hazırlanmıştı.[20] Rum basınının "kızıl istatistik" diyerek karşı çıktığı [21] bu nüfus istatistikine göre Aydın Vilayeti'nin genel ve İzmir Sancağı'nın ayrıntılı nüfus dökümü Tablo 1 ve 2'den izlenebilir.

İzmir merkez kazası için istatistikte göze çarpan ilk özellik, Türk ve Rum nüfusun birbirlerine yakınlıklardır. Nitekim Celal Bayar da anılarında bu durumu ifade etmektedir. [22] Ancak, Rum nüfusu 1914 yılına ait verilerle karşılaştırıldığında 20.000'den fazla bir artış

16 "General Information", *Smyrna Social Survey*, 1921 (yayımlanmamış), s 1.

17 Aydın Vilayeti nüfusu hakkında genel bir değerlendirme için bkz., Sabri Sürgevil, "Tanzimattan Cumhuriyete Batı Anadolu Bölgesinin Nüfusu Hakkında Bazı Düşünceler", *Tanzimat'ın, 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1992, s. 63-85.

18 *BOA.DH.İ.UM.*, 19-10/1-26.

19 *Smyrne Turque*, Publication de la Societs de Defense Droits Ottoman-Smyrne, 1919, s. 17.

20 *BOA.* Harita Katoloğu, 503a.

21 "Kızıl İstatistik", *Köylü*, 18 Teşrin-i sani 1334 (1918).

22 Celal Bayar, *Ben de Yazdım* V, İstanbul, 1967, s. 1618.

gözlenmektedir ki bu, tehcir işlemi uygulanan çevre kazalardan göç etmiş Rum nüfusun bir kısmının İzmir'e gelmesi ile açıklanabilir.

İstatistikte, önceki nüfus verilerine göre dikkati çeken bir başka husus, "diğer" başlığı altında verien yabancı uyrukluların sayısındaki düşüklüktür. Salnamelerde nüfusla ilgili bilgilere bakılacak olursa, İzmir'de 50-60.000 civarında ecnebi hiç eksik olmuyordu, 1323 (1905) yılında yayımlanan *Nevsal-i İktisat*'a göre 30.000 Katolik Avrupalı, 25.000 de Rum bulunuyordu.[23] 1914'te Hüseyin Rıfat, İzmir'de en az 70.000 yabancının yaşadığında ısrar ettiğini yazmakta; bunun 16.000'inin İtalyan 45.000'inin Yunanlı olduğunu belirtmekteydi.[24] ABD Konsolosluğu'nun verilerine göre ise, İzmir'de 60.000 yabancı uyruklu vardı ve bunların 40.000'i Yunanlı, 10.000'i İtalyan, 3.000'i Fransız, 2.000'i İngiliz, 200'ü Amerikalı'ydı.[25] Ancak İstatistikte de görüldüğü gibi, savaş nedeniyle yabancı uyrukluların çoğu İzmir'i terketmek zorunda kalmıştı. 1917'de yabancı uyrukluların sayısı, tüm sancak düzeyinde sadece 3146 idi. Bu konuda son olarak Mütarekenin imzalanmasıyla beraber nüfus yapısının bir kez daha değiştiğini ekleyelim; Amerikalılar'ın hazırladığı rapora göre ateşkesin hemen ardından 100.000 Yunanlı İzmir'e gelmiştir.[26]

Hakkında bilgi vereceğimiz diğer istatistik, *Emlak-ı Emiriye Mebani-i Umumiye ve Hususiye İstatistiki* adıyla 1919 yılında yayımlanmıştır.[27] "Mukaddeme"sinde İstatistik Müdürü İhsan Mustafa, istatistikin düzenlenmesinde izlenen yolu ve amacı şu cümlelerle aktarmaktadır; "Dahil-i vilayette mevcut emlak-ı emiriye, mebani-i umumiye ve hususiye hakkındaki istatistikin derkar olan lüzum ve ehemmiyetine ve müsakkafat komisyonları vasıtasıyla icra edilen tahrir-i emlak muamelatının, oldukça yakın bir zamana ait olmakla beraber tahsilat şubelerince de kuyud-u muntazamaya tabi bulunmasına binaen vergi idarelerinden istihsal-i malumat edilmek suretiyle 1334 senesi gayesinde vilayetimizde tahakkuk eden emlak ve mebani-i umumiyeyi müşir işbu istatistik tertip edilmek ve vergi müdüriyetince de bade't-tedkik muvafık ve mutabık bulunduğu tastiken beyan olunmuştur."

Yukarıda da belirtildiği gibi istatistik, 1334 (1918) senesi sonunda, Aydın Vilayeti'ni oluşturan İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli sancaklarıyla bunlara bağlı otuz altı kazada bulunan emlakın dökümünü sunmaktadır. Var olan binalar istatitikte üçe tasnif edilmiştir; birinci grupta hükümetin malı olup resmî amaçlarlarla kullanılmakta olan binalar, ikinci grupta dinsel cemaatlerin dinî ve eğitim-öğretim ile ilgili binaları ve üçüncü grupta da vergiye tabi diğer tüm binalar ve bunların etnik/dinsel topluluklara dağılımı verilmektedir (Tablo 2). Bu verilerin İzmir kazasına ait olan kısmı Tablo 4, 5 ve 6'dan izlenebilir.

Tabloların çeşitli yönlerden incelenmesi ve daha öncelere ait verilerle karşılaştırılması, şehrin büyüme seyri hakkında genel bir fikir verebilir.

1908'e kadar yayımlanan salnamelerde, belli bir standart gözetilmeksizin

[23] Cevad Sami ve Hüsnü, *1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, İzmir, 1323.

[24] H. Rıfat, *Ticaret Rehberi*, s. 34.

[25] "General Information", *Smyrna Social Survey*, s. 1.

[26] Aynı yerde.

[27] *BOA.DH.I.UM.*, 19-10/1-26, İzmir Milli Kütüphane'de de bir nüsha bulunmaktadır.

İzmir şehrinde bulunan binaların dökümü yapılmıştır. Bunlardan pek çoğu birbirini tekrarlayan bilgiler vermelerine karşın, bazıları da oldukça ayrıntıya girebilmektedir. Aydın Vilayeti'nin ilk salnamesi olan 1296 (1879) senesi salnamesine göre, şehir dahilinde 23 minareli cami, 41 mescit, 19 mamur medrese, 9 teke, 4285 dükkan, kahvehane, fırın, 2727 depozite mağazası, 515 büyük meyhane, gazino ve tiyatro, 22 hamam, 24 un değirmeni, 52 yağhane, sabunhane, debbağhane, 29 pamuklu ve ipek imaline mahsus fabrika 16992 hane mevcuttur.[28] Çeşitli yıllara ait bazı salnamelerdeki veriler tablo 7'de gösterilmektedir. 1914 yılı için Hüseyin Rıfat tarafından yayınlanan *Ticaret Rehberi* de verdiği bilgilerle İzmir'i tasvir etmemizi kolaylaştırmaktadır. Buna göre; İzmir şehrinde 64.000 civarında bina bulunmaktadır. Bunların "en çoğunu haneler, ikinci derecede mağaza ve dükkanlar, üçüncü derecede hanlar, kahvehane ve gazinolar, pek azı simit, pide ve katmer olmak üzere 258 kadar fırın, 56 kadar hamam, 17 deniz banyosu, 120 raddesinde fabrika" oluşturmaktadır. Ayrıca 43 cami, 47 mescit ve 14 tekke, 40 kadar kilise (otuzdan ziyadesi Rum-Ortodoks, ikisi Ermeni Ortodoks geri kalanı Katolik ve Protestan kiliseleridir), 15 Havra, 150'den fazla mektep, 8 medrese, 25 ferhane, 15 hastane, 20 kulüp, 16 konsoloshane, 1 metropolithane, 557 kahvehane, 269 meyhane, 30 gazino, 57 otel, 81 eczahane, 8 postahane, 55 büyük şirket ticarethanesi, 35 matbaa, 9 banka, 99 han, 5 gazoz imalathanesi, 4 bira fabrikası bulunduğunu ekleyen Hüseyin Rıfat, İzmir'de icrayı sanat eden esnaf hakkında da şu sayıları vermektedir: 1008 bakkal, 65 koyun, 11 keçi, 138 sığır kasabı, 11 musevi kasabı, 17 canavar kasabı, 105 terzi, 306 kunduracı, 349 perukar, 236 bahçıvan, 78 şekerci, 118 marangoz, 39 tuhafiyeci, 12 bıçakçı, 67 tenekeci, 3 tuğlacı, 31 attar, 9 süpürgeci, 39 lokanta, 181 aşçı, 10 susam yağhanesi, 22 helvacı, 8 paçacı, 43 sütçü, 35 yorgancı, 21 nalbant, 66 demirci, 13 semerci, 24 köseleci, 29 dökümhane, 41 tahmis, 36 depozito, 1 maden deposu, 36 araba langarı, 61 keresteci, 17 taşçı ve 7 araba imalathanesi.[29]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1919 yılında yayımlanan istatistikin tüm bu sayısal verilerden ayrılan iki temel farkı bulunmaktadır. Öncelikle, tüm Aydın Vilayeti'ni kapsayan istatistik, bu konuda çok az bilgi sahibi olduğumuz, merkez kaza dışında İzmir Sancağı'nın diğer kazaları ile Manisa, Aydın ve Denizli sancakları hakkında - görebildiğim kadarıyla - en ayrıntılı kaynaktır. İkinci önemli özelliği de mevcut binaların, cemaatlere hangi oranda ait olduğunu ortaya koymasıdır. Buna göre, Aydın Vilayetinin bütününde mevcut 503.887 adet binanın, resmî ve dinî binalar dışında, 384.718'i Müslümanlar'a 86.192'si Rumlar'a, 13.812'si Ecnebiler'e, 7.455'i Ermeniler'e ve 3.18'i Museviler'e aittir. O dönemde Yunanlılar ile Türkler arasında çatışma konusu olan İzmir kazasında ise mevcut 72.914 binanın, yine resmî ve dinî binalar dışında, 31.799'u Müslümanlar'a, 19.239'u Rumlar'a, 13.694'ü Ecnebiler'e 4.946'sı Ermeniler'e ve 2.641'i Museviler'e ait görülmektedir. Bu durumun gerek Meclis-i Mebusan ve gerekse Mahalli seçimlere doğrudan etki yaptığını hatırlatalım. Osmanlı Devleti'nde seçim sistemine göre, seçmen olabilmek için

28 *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 Hicri Senesi, s. 74.

29 H. Rıfat, *Ticaret Rehberi*, s. 19-20.

pek çok şartın yerine getirilmesi gereğinin yanısıra, sahip olunan emlak üzerinden devlete belli bir miktar vergi ödeme zorunluluğu bulunuyordu. Nitekim 1919 yılında yapılan belediye seçimleri, İzmir'in Yunanlılığını kanıtlamaya çalışan Rumlar tarafından, nüfus oranlarında büyük bir fark olmamasına rağmen, boykot edilecektir. Çünkü yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı gibi, mülkiyet oranına göre Türk seçmen sayısı çok daha fazladır.

İstatistikte göze çarpan bir diğer ilginç husus, 1908 öncesine göre, sanayi sıfatı altında değerlendirilebilecek işletme sayısındaki artış ve bu alanda Türkler'in boy göstermeye başlamasıdır. Bu anlamda istatistik İttihat ve Terakki'-nin uygulamaya çalıştığı "Milli İktisat" politikasının İzmir'de vardığı son noktayı gösterir. Ancak bu işletmeler, Hüseyin Rıfat'ın belirttiği gibi, "fabrika dediğimize bakıp da bunlardan herbirinin içinde binlerce amele çalışır müessesat-ı muazzamadan add ve telakki edilmemelidir. Böyle fabrika ancak reji idaresinde mevcuttur. Kısm-ı azamı hakkında imalathane tabirinin istimali daha caizdir."[30] Nitekim 1920 yılında İzmir'de bu tür işletmelerde çalışanların sayılarını gösteren Tablo 8'den de izlenebileceği gibi, pek çoğunda çalışan sayısı, ortalama on kişiyi geçmemektedir.

Sancak	İslam	Musevi	Ermeni	Rum	Ecnebi	Toplam
İzmir	406068	28600	15215	151091	3146	604120
Manisa	398339	3883	4477	46882	264	453845
Aydın	239530	4214	945	32738	194	277621
Denizli	248025	53	557	3203	7	251845
Toplam	1291962	36750	21194	233914	3611	1587431

Tablo 1 1917 Yılı Başında Aydın Vilayeti ve Sancakları Nüfusu.

[30] H. Rıfat, *Ticaret Rehberi*, s. 19.

Kaza	Nüfus İslam	Musevi	Ermeni	Rum	Ecnebi	Toplam
İzmir	102599	24574	11900	94787	2754	236614
Ödemiş	74869	31	1738	6423	-	83061
Tire	39108	1912	-	3348	99	44467
Bayındır	23249	11	275	3676	-	27211
Bergama	70012	773	1011	-	-	717796
Çeşme	7985	197	-	-	-	8182
Menemen	22769	428	140	4089	51	27477
Foçateyn	8147	69	-	-	-	8216
Nif	19948	29	21	4765	242	25005
Urla	9516	431	40	22383	-	32370
Karaburun	8784	-	-	-	-	8784
Seferihisar	7892	-	11	2620	-	10523
Kuşadası	11190	145	79	9000	-	20414
TOPLAM	406068	28600	15215	151091	3146	604120

Tablo 2 1917 Yılı Başında İzmir Sancağı ve Kazaları Nüfusu.

Sancak	Hükümet Binaları	Cemaate ait	Vergiye Tabi Olan Binalar İslam	Musevi	Ermeni	Rum	Ecnebi	Toplam
İzmir	2054	602	231612	3213	5763	61844	13706	218798
Manisa	1520	133	117585	424	1224	14027	29	134942
Aydın	1216	97	58765	281	313	10004	70	70746
Denizli	1158	11	76752	-	155	318	7	78401
TOPLAM	5948	843	384718	3918	7455	86192	13812	502887

Tablo 3 1918 Yılında Aydın Vilayeti ve Sanaklarında Mevcut Binaların Sayısal Dökümü

Hükümet Konağı	4
Kışla	3
Askeri Depo	1
Jandarma Karakolu	27
Polis Karakolu	20
Belediye Dairesi	5
Hastane	3
Posta ve Telgrafhane	1
Liman Dairesi	1
Karantina	1
Fener	1
Balıkhane	1
Gümrük	1
Cephanelik	1
Ziraat Bankası	1
Duyun-ı Umumiye Dairesi	1
Klazoman Tahaffuzhanesi	1
Hapishane	1

Tablo 4
1918 Yılı Sonunda Hükümetin Kullanımında Olan Binalar (Hükümetin kira suretinde kullanımında olan binalar dahil değildir.)

İslam	Cami	130
	Mescit	59
	Medrese	27
	Tekke	11
	Ziyaretgah	1
	Darü'l-muallimin	1
	Dar'ül-muallimat	1
	Sultanî	3
	tali	15
	ibtidai	62
	tali	5
	ibtidai	5
	Sanayi Mektebi	1
	Dar'ül-eytam	-
	Kütüphane	1

Musevi	Sinagog	9
	Ziyaretgah	-
	zükur	10
	inas	2
	Hastahane	2
	Dar'ül-eytam	-
	Umumi kütüphane	-
Hıristiyan	Kilise	85
	Manastır	1
	Ziyaretgah	2
	zükur	52
	inas	25
	Hastahane	7
	Dar'ül-eytam	4
	Umumi Kütüphane	-

Tablo 5 1918 Yılında Cemaatlerie ait Mektep ve Mabetler

Binanın Türü	İslam	Musevi	Ermeni	Rum	Ecnebi	TOPLAM
Hane	21050	1503	3167	11383	7663	46765
Bekar Odası	322	78	50	123	68	641
Otel ve Ferhane	43	4	11	14	10	82
Yahudihane	87	16	-	3	-	106
Rumhane	39	1	8	22	12	82
Han	93	3	8	12	5	161
Mağaza	754	168	272	771	379	2344
Depo	76	13	19	129	151	388
Yazıhane	57	9	26	57	56	205
Ferhane	5	1	12	14	30	62
Langar	40	2	9	13	22	86
Kulüp	3	-	-	-	1	4
Tiyatro	2	-	-	3	4	9
Sinema	3	2	-	8	4	17
Kahvehane	227	11	38	157	62	495
Gazino	6	2	1	17	17	43
Meyhane	29	11	14	94	78	226
Koltuk	12	3	22	60	16	113
Eczahane	17	4	4	22	21	68
Dükkan	4515	491	569	2053	1311	7939
Lokanta	17	2	8	31	7	65
Fırın	137	15	9	106	62	329
Matbaa	3	-	2	10	2	17
Banka	-	-	2	4	2	8
Hamam	29	3	3	6	3	44
Deniz Banyosu	6	-	-	2	4	12
Ilıca	1	-	-	-	-	1
İtfaiye	-	-	-	-	2	2
Sabunhane	3	-	-	4	3	10
Yağhane	35	-	1	22	9	67
Debbağhane	89	-	4	7	5	105
Salhhane	4	-	-	3	-	7
Çamaşırhane	6	-	-	-	-	6
Rakı Fabrikası	-	-	-	22	20	42
Bira Fabrikası	-	-	-	-	2	2
Buz Fabrikası	-	-	-	1	1	2
Un Fabrikası	4	-	-	9	7	20
Makarna Fabrikası	1	-	2	1	4	8
Helva Fabrikası	1	-	-	3	1	5
Şeker Fabrikası	11	-	-	-	3	14
Pamuk Çekir. Fab.	-	-	-	-	1	1
İplik Fabrikası-	-	-	-	-	1	1
İmalat-ı Nesciye	-	-	1	2	4	7
Kereste Fabrikası	3	-	1	4	5	13
Demir Fabrikası	2	-	1	5	9	17
Teneke İmalathanesi	-	-	-	-	1	1
Pirene Fabrikası	-	-	-	1	1	2
Gliserin Fabrikası	-	-	-	1	-	1
Havagazı	-	-	-	-	1	1
Kiremithane	10	1	-	18	2	31
Su Değirmeni	30	-	-	9	5	44
Şimendüfer Mavakıfı	-	-	-	-	20	20
Şimendüfer Tamirh.	-	-	-	-	2	2
Tersane	3	-	-	1	-	4

Araba Ahırı	47	-	4	65	11	127
Hayvan Damı	143	3	8	296	34	453
Çayır Damı	212	-	-	-	-	212
Sergi Mahalli	96	-	-	35	-	131
Lonca	1	-	-	-	-	1
Samanlık	132	-	-	34	1	167
Sebze Bahçesi	420	4	31	514	188	1157
Kule	597	2	10	452	80	1141
Arsa	2371	289	628	2658	1281	7227
Vesaire	5	1	1	-	-	7
TOPLAM	31799	2641	4946	19239	13694	72319

Tablo 6 1918 Yılında İzmir Kazasında Mevcut Emlakın Ait Olduğu Dinsel/Etnik Topluluklara Göre Sayısal Dökümü.

Büyük Yangından Hemen Sonra 1. Kordon
***Halide Edib Adıvar,* The Turkish Ordeal, *Londra 1928* [İ. P.]**

EMLAKIN TÜRÜ	1886/7	1895/6	1908
Hükümet Konağı	1	1	1
Kışla	1	1	1
Depo	1	1	1
Jandarma Karakolhanesi	18	18	31
Polis Karakolhanesi	7	-	-
Askeri Karakolhane	-	2	4
Belediye Dairesi	1	-	-
Hastahane	8	8	10
Posta ve Telgrafhane	2	-	-
Liman Dairesi	1	-	-
Fener	1	-	-
Balıkhane	1	-	-
Gümrük	1	-	-
Cephanelik	3	2	-
Hapshane	1	1	1
Cami	22	24	53
Mescit	46	47	51
Medrese	15	15	15
Tekke	11	11	15
Türbe	6	6	7
Kilise	20	22	35
Metropolithane	2	-	-
Havra	11	16	17
Kütüphane	6	6	8
Sanayi Mektebi	1	1	1
Mekatib	63	-	88
İdadi	1	-	-
Hane	16523	22100	26925
Otel	20	25	38
Rumhane	51	-	-
Yahudhane	79	135	141
Ferhane	26	-	-
Kulüp	3	-	-
Han	143	150	168
Mağaza	5360	-	-
Dükkan	2534	1800	20252
Langar	28	-	-
Tiyatro	2	2	7
Kahvehane	449	482	713
Gazino	35	40	71
Lokanta	27	30	55
Fırın	251	270	437
Matbaa	-	20	39
Hamam	34	36	39
Ark Fabrikası	245	255	241
Sabunhane	9	-	-
Yağhane	27	-	-
Muhtelif Fabrika	-	30	31
Debbağhane	3	-	-
Bira Fabrikası	3	-	-
Un Fabrikası	5	-	-
Kereste Fabrikası	5	-	-
Mumhane	1	-	-
Basmahane	11	-	-

Kiremithane	4	-	-
Şerbethane	-	-	9
İspitalya	1	-	-
Değirmen	57	58	63
Şimendüfer İstasyonu	4	4	3
Koltuk	962	-	-
Araba ahırı	7	-	-
Hayvan Damı	156	-	-
Baraka	45	-	-
Kule	561	-	-
Lonca	2	-	-
Salhhane	1	-	-
TOPLAM	27918	41839	49586

Tablo 7 Salnamelere (1304, 1313, 1326 Hicri) göre İzmir Şehrinde Mevcut Emlakın Sayısal Dökümü.

***Rum Mahallesi 1894 E. Kauder,* Reisebilder dus Persien Türkesten und der Türkei, *Breslau 1900* [İ. P.]**

İşkolu	İşlt. Sayısı	Erkek Çalışan	Kadın Çalışan	Çocuk Çalışan	TOPLAM
Mağaza	2344	8934	3266	1200	13400
Sinema	17	48	3	-	51
Kahvehane	495	2029	311	89	2429
Birahane	43	101	23	5	129
Meyhane	226	600	25	43	668
Eczahane	67	134	9	9	152
Dükkan	8939	2040	4690	2420	9150
Lokanta	65	255	11	13	279
Fırın	329	454	-	204	658
Matbaa	27	160	20	2	182
Banka	8	105	25	15	145
Hamam	44	33	23	15	71
Deniz Banyosu	12	20	-	4	24
Sabun Fabrikası	13	101	-	-	101
Zeytinyağı Fab.	60	180	-	-	180
Debbağhane	15	195	-	17	212
Mezbaha	7	14	-	-	14
Çamaşırhane	16	25	38	-	63
Bira Fabrikası	1	20	-	-	20
Şarap Fabrikası	33	142	-	-	142
Rakı Fabrikası	24	222	-	-	222
Buz Fabrikası	2	4	-	-	4
Un Değirmeni	20	97	-	-	97
Makarna Fabrikası	8	36	-	8	44
Şekerci	35	129	45	117	291
Helva Fabrikası	9	95	29	13	137
Pamuk Çekir. Fab.	1	-	-	-	-
İplik Fabrikası	-	-	-	-	-
Şal Üreticisi	10	26	130	30	186
Pamuk. Kumaş Üret.	7	109	348	133	590
Kereste Fabrikası	50	100	-	-	100
Demir Fabrikası	17	46	-	4	50
Demirci	350	515	-	210	725
Gliserin Fabrikası	1	16	-	3	19
Su Fabrikası	1	150	-	-	150
Yağ Fabrikası	1	150	-	-	150
Gaz Fabrikası	1	280	-	-	280
Kiremit Fabrikası	31	202	-	10	212
Kağıt Kutu Fabrikası	12	75	34	56	165
Sokak Çöpçüsü	-	37	137	-	174
TOPLAM	14074	24039	13529	6856	44424

Tablo 8 1920 Yılında İzmir'de Mevcut İşkollarında Çalışanların Sayısal Dökümü
Kaynak: G. C. Stearns, "Industrial Conditions", *Smyrna Social Survey*, s. 3-4.

İzmir Saat Kulesi

"Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü nedeniyle 1901 yılında Bahriye Mirlivası Sait Paşa tarafından yaptırılmıştı. Yapımı bittikten sonra törenle açılan ve ilk "gong" vuruşu alkışlarla karşılanan Saat Kulesi, ilk yedi yılı boyunca adeta Abdülhamid yönetiminin de bir simgesi gibi İzmir'i süslemişti.

Ne var ki, 1908 Meşrutiyet'i üstüne kent özgürlük sevinciyle kendinden geçince, gösteriler sırasında birkaç kişi Saat Kulesini de taşa tutmaya başlamıştı. Giderek istibdatla özdeşleştirilmek istenen Saat Kulesi, balyoz, çekiç ve kancalarla yıkılma girişimiyle karşılaşacaktı.

Olay, ancak bir görevlinin tabancısını çekip havaya kurşun sıkmaya başlamasıyla durdurulabilmişti.

Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, 1986, s. 88

İZMİR'DE ÇİFTÇİ MÜBADİLLER

Tülay Alim Baran

Göç sorunu hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın, hem göçü yaşayanlar için hem de onları yerleştirmekle yükümlü olan devlet için hiç de kolay değildir. Bu hassas dönemin olabildiğince kolay atlatılabilmesi, toplumsal uzlaşmanın kısa bir süre içersinde hem sosyal ve hem de ekonomik anlamda gerçekleştirilebilmesi, çok iyi düzenlenmiş bir iskan siyasetini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak her iskân döneminin senelerce devam eden tartışmalarla uzaması ve kolaylıkla çözüme kavuşturulamaması, iskânın uygulamada hiç hesapta olmayan yan sorunları çok çabuk üretebilmesi, iyi iskân siyasetinin hangisi olduğu konusunda şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her dönemde farklı sorunlar göçün temel sorunu olarak belirmesine rağmen ana unsur, herkesin mesleği, yeteneği ve yetiştiği yer dikkate alınarak yerleştirilmemesinde toplanmaktadır. Bunun iskân konusuna çözüm kazandıran temel anahtar durumunda olduğu yaşanmış göç olaylarına bakılarak rahatlıkla söylenebilir.

İnceleme konumuz olan İzmir, 1923 sonrasında mübadeleye bağlı olarak ortaya çıkan göç sorununu, senelerce devam edecek tartışmalarla ve çözümden uzak ardı arkası gelmeyen önerilerle yaşamıştır. İzmir için bu dönem diğer yerlerden farklı olarak gelişmiştir. Çünkü İzmir'de yerleşmeyi bekleyen mübadillerin yanısıra 1922 İzmir yangını dolayısıyla evi yanan ve kendilerine "Harikzede" denilen mağdurlar, mesken buhranı dolayısıyla ev bulamayan memurlar, iskân alanları İzmir olmadığı halde bu karışıklıktan yararlanarak İzmir'e gelen hak sahibi olmayan insanlar iskânın önemli parçalarını oluşturuyorlardı. Diğer taraftan İzmir 1923 sonrasında toplumsal yapısını ve o yapının ifadesi olan sanatını, kültürünü, yaşam tarzını ve yerleşim düzenini farklılaştırıyor adeta kabuk değiştiriyordu. Herkesin kaybettiği veya bıraktığı malı ölçüsünde kendisine mal verilmesi, insanların ve malların değiş tokuşu olarak basit bir şekilde düşünülmüşse de mübadelenin bu kadar kolay olmadığı çok kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır.

Kurtarılmış olan Anadolu'da sayılamayacak kadar bir nüfus kendilerine barınacak bir yer bulmaksızın dolaşıp duruyordu. M. Venizelos'un kendi ağzıyla söylediği gibi Rum göçmenleri Yunanistan'daki müslümanların evlerinde barınabilme olanağını bulurken, yüzbinlerce Türk evsiz-barksız

olan kütleyi daha da büyütecek bir şekilde Türkiye'ye gelmek için Yunanistan'da bulunan evlerini bırakıp çıkmak zorunda kalacaktır.[1]

Genelde Türkiye'de ve İzmir'de en çok tartışılacak şeylerin başında işte bu sorun, yani Türkiye'deki ve Yunanistan'daki malların durumu, dolayısıyla hangi tarafın daha mağdur olduğu konusu geliyordu.

Tartışmaların başlangıcında, Mübadele İmar ve İskân Vekili İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey Meclis'te "... Rumeli'de muhtelit mübadele heyetine verilmiş yüz yirmi bin tane beyanname vardır ki bunlar tetkik olunmak üzeredir. Ancak, hükümet namına resmen sarih bir şekilde bizim memlekette olan Rumların bıraktığı emvalin kıymeti şudur ve Rumeli'deki dindaşlarımızın bıraktığı emvalin kıymeti şudur diyebilecek bir mevkide değilim. Ancak sureti umumiyede ve sureti hususiyede edinebildiğim bazı mütalaat ve malumat vardır ki bunların kat'i olmadığını ifade etmekle beraber arz edebilirim ki herhalde Rumeli'den gelecek zevatın memleketlerinde terk ettikleri mallar buradaki Rumların terk ettikleri maldan daha kıymetlidir ve kıymet itibariyle daha çoktur...." [2] demekte ve net bir bilgi sunamadığı gerekçesiyle de eliştirilmektedir.

1923'e kadar geçen on yılda Türkiye 4 milyon civarında nüfus kaybına uğradı. Bu kaybın ekonomik etkisi, çoğunluğunu 18 ile 50 yaş arasındaki erkeklerin teşkil ettiği savaş zayiatı nedeniyle daha da büyük oldu. Savaşın sonlarında İzmir'deki 391 sanayi kuruluşundan 344'ünün sahibi ve işleticisi Rum nüfusundandı.[3]

Bu konu ile ilgili olarak başvurduğumuz 1339 senesi istatistiğine göre gayrimüslim erkeklerin meslek ve sanat itibariyle durumunda tarım dışı alanlardan olanlar en önemli grubu oluşturmaktadır.[4]

Mübadelenin gerçekleştiği ülke olan Yunanistan'da Birinci Dünya savaşından önce nüfus 5.000.000 iken savaştan sonra bu 6.200.000'e çıkmıştır ki bu nüfusun meslek zümreleri açısından yüzde oranına baktığımızda en büyük grubu %49.6 ile ziraat kesiminde olanlar oluşturmakta ve onu %15.7 ile sanayi izlemektedir.[5]

Türkiye'yi terkeden Rumların önemli bir kısmını tarım dışı kesimden olanlar oluşturmakta idi. 1928 Yunanistan sayımlarına göre Türkiye'den göç eden ve ankete cevap veren 880.000 Rum'un 250.000'i tarım sektöründen geliyordu. Bunların büyük çoğunluğu tahıl yetiştiricileriydi. Tütün üreticileri ise ikinci sırayı almaktadır. 1926'da Yunanistan'da bağcılık, mültecilerin gelmesiyle birlikte büyük önem kazanmıştır. Tütün ve kuru üzümün Türkiye'nin 1923'le 1929 arasındaki ihracatının %40'a yakın bir kısmını oluşturuğu düşünülürse, bu ürünlerin üretiminde uzamanlaşmış bir nüfusun komşu ülkeye gitmesiyle doğan ihracat rekabetinin önem boyutu somut olarak kavranabilir.[6]

Üzüm üretimi 1914 yılından önce İzmir'de en yüksek 62.500 olarak gerçek-

---

1 Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Takım I. Cilt I. Ankara, 1969, s. 121.

2 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt 8/1. Devre II, İçtima II, s. 792.

3 Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi içinde Türkiye, 1923-1929*, Ankara, 1982, s. 38,39.

4 *İzmir Vilayeti Muhtelif İstatistiği 1339*, s.155.

5 *İstatistik Yıllığı*, İkinci Cilt, Ankara, 1929, s. 274, 278.

6 Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 43,61 Bu konuda ayrıca bkz. *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, Ankara, 1951.

leşmişken savaşın sonunda 25.900'e düşmüş ve 1923 yılında 36.608 olarak gerçekleşmiştir. İncir ise 28.292 ile 1910 yılında yüksek bir rakama ulaşmış, 1918'de 17.600'e düşmüş ve 1923'de 20.480 olarak gerçekleşmiştir.[7]

Gerek savaş zayiatı nedeniyle nüfusun azalmasının gerekse yurtdışına olan göçlerin etkisiyle tarımda bir işgücü azalmasının olduğu ortadadır. Yeni Türkiye savaş ekonomisi devralmanın beraberinde getirdiği sıkıntılarla uğraşırken, ekonomideki bu daralmanın ortadan kaldırılmasında gidenlerin yerine gelmekte olan nüfusun büyük önem taşıyacağına inanıyordu.

Anadolu'da nüfusun azlığı ve ekilmemiş arazinin genişliği kapitalizmi geliştirecek bir toprak reformu için elverişli bir ortam yaratmıyordu. Atatürk, 1923'deki bir basın toplantısında; "Hakikaten nüfusumuz arazimize göre pek azdır. Hariçten muhacir getireceğiz, insan kuvveti yerine makina kuvveti ikame edeceğiz" diyordu. Bu dönemde ekime elverişli 231.5 milyon dönüm arazinin sadece 43.6 milyon dönümü ekilebilmektedir.[8]

Rumeli'de kalan islam ahali mübadele suretiyle anavatana getirilirken, yalnızca bunların düşman zulmünden kurtarılması değil, aynı zamanda gayrimüslimlerin gitmesiyle oluşan boşluğu Türklerle doldurmak amacı da güdülmüştür. Bu çok büyük güçlüklere yol açağı için Türk nüfusunu arttırarak bir nüfus siyasetinin de belirlenmesi gerekiyordu. Bu boş kalan toprakların sahipsiz olarak kabul edilmesine de engel olacaktı.[9]

İsmet İnönü Manisa'da muhacirler ve iskân meselesine değinirken benzer düşünceyi ifade etmiştir. "... Şüphe yok ki memleket ihtiyaç ve ızdırap içindedir. Bununla beraber yeni gelenlere bu muhiti yadırgatmamak, kolaylık göstermek vazifedir. Biz memleket haricinde bulunan ve daima anavatana kavuşmayı tahayyül eden arkadaşlarımızın arzularını teşvik ve teşcih ediyoruz. Boş bina harab olur bu bina doldurulacaktır. Bugün gelen muhacirlerden başka Türkiye haricinde ne kadar vatandaşımız ve kardeşlerimiz varsa onları kâmilen memleketimize getirmek için yedd-i iktidarımızda olan suhuletleri ve vesait-i kudreti sarf edeceğiz..."[10]

Gelen muhacirlerin hem insan hem de işgücü sorununa çözüm olacağına kesin gözü ile bakılıyordu. Gelenlerin meslekleri ve bu mesleklere uygun yerleşim bu nedenle çok büyük bir önem taşıyordu.

İzmir'e gelen göçmenlerin ezici bir çoğunlukla çiftçi ya da rehçber olarak adlandırılan toprağa bağlı insanlardan oluştuğunu görüyoruz. 1329-1331 yılları arasında kaydedilmiş olan insanların çoğu "Zirai" kelimesi ile ifade edilirken 1338'de "Rençber" olarak adlandırılmışlar 1340'da ise çiftçiler, amelelerin arkasından gelen en kalabalık grubu oluşturmuşlardır.[11]

---

7 *İstatistik Yıllığı*, İkinci Cilt, Ankara, 1929, s. 130.

	Üzüm	İncir
1924	49.280	29.450
1925	30.000	22.500
1926	35.500	27.200
1927	48.000	28.500

olarak gittikçe artan bir grafik çizmeye başlamıştır.

8 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Ankara, 1971, s. 96.

9 *Anadolu*, 28 Temmuz 1340.

10 *Anadolu*, 17 Temmuz 1340.

11 Göçmenlerle ilgili bilgiler İzmir Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivinde bulunan defterlerden elde edinilmiştir. Araştırmalarımız esnasın-

Bu meslek grubunu takip eden en yakın meslek grubu ise memurlardır. Doktor, Polis, Postacı, Dava Vekili, Emval-i Metruke Memuru, Bay ve Bayan öğretmenler, Belediye katibi, Adliye memuru, Tercüman v.b gibi memurların yanısıra Kahveci, Terzi, Saraç, Oduncu, Şoför, Fırıncı, Marangoz, Kayıkçı, Kunduracı gibi serbest meslek sahibi insanları görüyoruz.[12]

Gelen göçmenlerin çoğunlukla ziraatla uğraşan insanlardan meydana gelmiş olması bu dönemde Türkiye nüfusu ile ilgili olarak yapılan istatistikleri de etkilemiştir.

İlk nüfus sayımının yapıldığı yıl olan 1927 yılında genel Türkiye nüfusu 13.648.000 olup bu nüfusun içindeki köy nüfusunun oranı %75.8' dir.[13]

İzmir merkezde bulunan 132.516 kişiden 129.898 kişi ziraatla uğraşmaktadır ki bu sanayi ve ticaretle uğraşanlara bakarak en yüksek rakamı oluşturmaktadır.[14]

Ülkede işlenmeyi bekleyen toprak ile insan gücü arasındaki orantısızlık ve gelenlerin bir tarım ülkesi olan Türkiye'de işe yarayabilecek birer meslek sahibi olarak gelmiş olmaları ilk mübadilerin ardından çiftçilikle ilgili bir dizi kanun ve düzenlemenin çıkarılmasını zorunlu hale getirmişti.

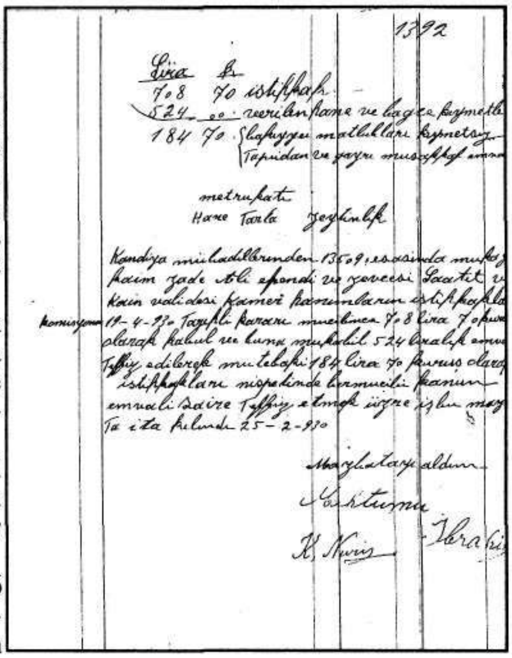
1392
Lira Ku.
708 70 istihkakı
524 00 verilen hane ve bağçe kıymetle
184 70
metrukatı
Hane Tarla Zeytinlik
Kandiya mübadillerinden 13509 ... kaim zade Ali efendi ve zevcesi ... validesi Kamer hanımların istihkakları
komisyonun 19-4-930 tarihli kararı mucibince 708 lira 70 kuruş olarak kabul ve buna mukabil 524 liralık emval tefviz edilerek mütebaki 184 lira 70 kuruş olarak istihkakları nispetinde ... kanun emvali saire tefviz etmek üzere işbu mazbata ita kılındı 25-2-930

Belge 1: ***Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi (İzmir) Mazbata Defteri 1930***

Bu kanunlar içerisinde ilk olarak 1341 senesinde çıkarılan Bütçe Kanununun 25. maddesinin hükümlerini sayabiliriz. Bu maddenin A fıkrasına göre; toprağa muhtaç ziraat erbabına elde mevcut milli arazi bedeli on senede taksitle alınmak ve her haneye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte azami ikiyüz dönümü geçmemek üzere kıymet takdiri suretiyle dağıtılacak ve satılığa çıkarılacaktı. 1934 senesine kadar ancak bu suretle madde halinde bütçe kanunlarına konmuş olan bu hüküm o sene 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 56. maddesiyle daimileştirilmiştir.

14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskan Kanununa dışardan gelecek göçmenlerle içerideki göçebelerin topra-

---

da bulduğumuz ve bu döneme ait olan derece değerli defterlerin bulunduğu bu arşiv göçmenlerle ilgili çalışmaları basına bağlı kalmaktan kurtaracaktır. Bu vesile ile bu arşivi ilgililerin dikkatine sunmak mutluluk vericidir.

12 *K.H.İ.M.A. İskan Esas Defteri* Merkez 12001-15055.

13 *1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye*, Ankara, 1983.

14 *Devlet Salnamesi 1926-1927*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi s.60, 64-65. Sanayi ile uğraşanlar 24.162, Ticaretle uğraşanlar 22.289 ve Serbest meslek sahibi ise 3.203 kişidir.

ğa bağlanarak üretici bir hale getirilmesi, iç kolonizasyon ve milli kültürün yayılması için bir taraftan diğer tarafa göç ettirilecek olanların topraklandırılması için, devlete ait bulunan veya kamulaştırma yoluyla elde edilecek olan toprakların dağıtılması hususlarına ait hükümler konulmuş bulunuyordu.

"İskân; bir aileye nüfus ve ihtiyaca göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza veya bu gibi yapı veya yapı yeri ve sermaye, çitçilere de ayrıca yeteri kadar toprakla çift hayvanı, alet ve edavatı, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır" diyen İskân Kanunu [15] Devletin tarımla uğraşanların durumlarını iyileştirmek üzere aldığı dizi kararların en geniş ifadesidir. Devletin bu konudaki titizliği, ekilmesi gereken alanların çokluğundan ve ekonominin buna duyduğu ihtiyaçtan olduğu kadar, gelen göçmenlerin büyük bir çoğunluğu çiftçi olması ve bir an evvel üretici duruma getirilmesi zorunluluğundan da kaynaklanıyordu.

Bu amaçla Ziraat Bankası, göçmenlerin üretici hale gelebilmeleri için Donatım ve Çevirme (işletme) kredisi adında krediler veriyordu. Donatım kredisi; çiftçinin işletmesinin demirbaşını sağlayacak olan vasıtalar için 5 yıl vadeyle verilen kredi olup, çevirme kredisi de çiftçinin toprağını işletmesine elverişli girdiler (Tohumluk, Suni gübre gibi) sağlayabilmek amacıyla yapılan ve en çok bir yıl süreyle borçlanma anlamına geliyordu. [16]

Ziraat Bankasınca satın-alım merkezlerindeki depolarda bulunan buğdaylardan muhacirlere ve kuraklık gören veya dolu, sel gibi âfetlere uğrayan çiftçilere mal olduğu fiyatla verilmek üzere Vekiller Heyeti kararıyla bir milyon liralık kadarı borçlanma yoluyla ve iki yıl vade ile tohumluk ve yemeklik verilmiştir. [17]

Eğer o yılın ürünü çiftçinin borcunu ödeyemezse Vekiller Heyeti kararıyla bu borç geri bırakılabiliyordu. Geçen yıllarda bu şekilde verilen tohumluklar da bu hesaba geçirilip tahsilleri bu kanuna göre yapılabiliyor, bu buğdaylardan tahsil edilenler yine muhaccirlere, kuraklık ve afet gören çiftçilere dağıtılabiliyordu. Bütün işlemler ise harçsız ve pulsuz olarak yapılıyordu. [18]

Göçmenlere 1923-1934 yılları arasında 7,612,359 ve 1934-1950 yılları arasında da 26.093.382 oranında tohumluk dağıtılmıştır. Tarımla geçinen 242 bin göçmen ailesine bu devre içinde verilen tohumluk 43 bin tonu geçmiştir. Bu da aile başına 180 kilo tohumluk demektir. [19]

Devlet aldığı bir dizi kararla çiftçi ailelerini bir an evvel üretici hale getirmeye ve onların iş üretmek suretiyle toplumla olan kaynaşma süresini azaltmaya gayret etmiştir. Öncelikli olarak onları kolay ödemelerle toprak sahibi yapmaya çalıştığını görüyoruz.

1923 ile 1924 yılları arasında mübadillere ki 99.709 hane ve 380.143 nüfus ediyorlardı, 4.482. 567 dönüm

[15] Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler I, İstanbul, 1980, s.453,454. İskân kanunu için bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 15, Ankara, 1934.

[16] Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin iskanı (1923-1961)*, Ankara, 1962, s. 58.

[17] *Düstur*, Üçüncü Tertip Cilt 16 Ankara, 1955, s: 333. Bu sözü edilen 1 milyon lira daha sonra iki milyon 250 bine çıkarılmıştır. Bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 17, Ankara, 1955, s. 262.

[18] *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 16, Ankara, 1955, s.333.

[19] Cevat Geray, *a.g.e.*, s. 58.

arazi, 98.606 dönüm bağ, 160.300 dönüm bahçe, muhacir ve mültecilere 1.450.280 dönüm arazi, 58.814 dönüm bağ ve 8359 dönüm bahçe, toprağa muhtaç yerli çiftçilere ise 731.450 dönüm arazi dağıtılmıştır. Bunun arazi olarak tutarı 6.787.234 dönüm, bağ olarak 157.420 dönüm ve bahçe olarak da 168.859 dönümdür.

1934 tarihinden 1938 mayıs sonuna kadar dağıtılan arazi ise 1.676.292 lira kıymetindeydi. Muhacir ve mültecilere 1.151.690 dekar, nakledilen şahıslara 149.021 dekar, topraklı veya az topraklı yerli çiftçilere 1.517.235 dekar, göçebelere 129.388 dekar arazi verilmiştir.[20]

Mübadillere arazi verilmesinde gelirken bıraktıkları malların miktarı önemli bir rol oynuyordu. Ancak bunun tam olarak tesbitinin yapılması çok zor olduğu için, kayıtlara ulaşılamadığı takdirde sözlü beyanatlara veya hemşehrilerinin bu konudaki açıklamalarına, yaklaşık değer biçmelerine dayalı bilgilere başvuruluyordu.[21]

İşlemlerin tamamlanmasında büyük yeri olan tefviz defterlerinde kişinin nereli olduğu, nerede oturduğu, muhaceretinin neden olduğu ve istedikleri hakkında bilgiler yer alıyordu. Memleketinde bıraktığını söylediği mallar ve bu malların toplam değeri, Emval-i Metruke Memuru, Maliye Memuru ve Tedkik Komisyonu Başkanı tarafından inceleniyor ve toplam istihkak ile istediği malın değerine bakılarak ne kadar liralık ve istihkakla malın kendisine verileceğine karar veriliyordu.[22]

Mübadilin bıraktığını belirttiği mallar içerisinde tarlaların, bahçelerin, bağların yanısıra şadırvan, kabristan, kuleli türbe gibi son derece ilginç mallar da göze çarpmaktadır.

Bırakılan ağaçların sayısının da titizlikle belirtildiğini görüyoruz.[23] Bu ağaçların doğru olarak ifade edilmesi bile büyük önem taşıyordu. Kararlar verilirken yapılan araştırmalar sonucunda bilgilerin doğru olup olmadığına bakılıyor, yanlış olarak kaydedilmiş ağaçların çeşidi veya dükkan olarak görülen yerlerin aslında ahır olduğunun anlaşılması üzerine gerekli düzeltmelere gidiliyordu.[24]

Bütün bu çalışmalar yapılırken yani, bir taraftan Yunanistan'da bırakılmış olan malların tesbiti yapılıp ona göre mübadillere mal verilmeye çalışılırken diğer taraftan toprakla uğraşan çiftçilere üretime geçmelerini kolaylaştıracak yardımcı unsurlar konusunda da destek

---

[20] Ömer Lütfü Barkan, *a.g.e.*, s. 455.

[21] *KH. İ.M.A. İcar ve Tefviz Kararları Defteri* (1925-1926)'da alan örneklerden birinde bu konu ile ilgili şöyle bir açıklama bulunmaktadır: Langaza mübadilinin memleketinde terk ettiği emvalinden bir bab hane ile sekiz kıta tarlaya memleketi ahalisinden on kişi tarafından tarlalarına iki yüz elli bir lira kıymet takdir edilmiş ve bu kıymetin fahiş olunmasından elli bir lirasının tenzili ile iki yüz lira kabul edilmiş ve buna mukabil İsmet Paşa'da Birinci Yüksek sokağında 35 numaralı hanenin harabiyetine mebni mütehassıs tarafından keşfen takdir edilmiş yüz yirmi lira kıymetle tefviz ve icarına karar verildi.

[22] Bu konu ile ilgili olarak *K.H.İ.M.A. Mazbata Defterleri*nde yer alan 1930 yılına ait bir örnek ek Belge 1'de sunulmuştur.

[23] *K.H.İ.M.A. Tefyiz Defteri* (Bu defterde 1927, 28, 29 yılında hakkında karar verilmiş çeşitli mübadillerin kayıtları mevcuttur). Karantina Aziziye sokağında oturan bir mübadil 331 mandalin, 28 portakal, 84 limon, 68 turunç, 13 asma, 24 nar, 91'de eşcar-ı müsmire (meyve ağaçları) 37 zeytin, 3 hurma, 64 muhtelif eşcar-ı müsmire bıraktığını beyan etmiştir.

[24] *K.H.İ.M.A.* 1932 senesine ait Karar Defteri, Karar No: 13.

veriliyordu.

1923-1933 yılları arasında göçmenlere bu amaçla 12 adet traktör, 22.994 çift hayvanı, 20 araba, 2 tırmık, 27 pulluk, 20 çayır makinası ve 5 orak makinası, 1934-1950 yılları arasında ise 39.378 çift hayvanı, 1861 araba, 34.055 pulluk dağıtılmıştır. 1923-1960 yılları arasında 242 bin çiftçi göçmen ailesinin %31'ine pulluk dağıtılmıştır. [25] Devletin çiftçilere üretimde yardımcı olması amacıyla verdiği bu araçların yanısıra göçmenlerin gelirken yanlarında getirdikleri hayvanlar da önemlidir.

Bu konuda tek bir örnek vermek gerekirse 1340 yılında Selanik'ten gelenlerin yanlarında getirdikleri canlı malları gösteren deftere göre bu deftere kaydedilmiş 9493 nüfus beraberinde inek, merkep, öküz, deve ve buzağı, keçi, koyun, köpek getirmişti. Bunların içerisinde keçi ve koyun sayı itibariyle başta gelirken onu inek izlemektedir. [26]

Görüldüğü üzere binek hayvanlarından ziyade, etinden ve sütünden yararlanılan hayvanlar tercih edilmiştir. Bu oranın ileriki yıllarda da değişmeden artarak gittiğini görüyoruz. [27]

Çiftçilere üretim aracı olarak aile başına bir çift öküz veya beş yaşından yukarı bir tek at veya kısrak veya katır veya bir çift eşek ve bunları bir yıl idare edecek ot, saman, yem veya bedeli, bir demir sapanı, bir tırmık, iki tekerlekli bir araba (veya iki aileye dört tekerlekli bir araba) bir boyunduruk veya koşum takımı, iki çapa, bir kazma, iki kürek, iki paya, bir döğen, iki orak, bir tırpan ve nüfus başına onar dönüm ekmeğe kafi tohum veriliyordu. Yeterli tahsisat olmadığı takdirde tercihan koşum hayvanı verileceği ve bunun dişi olmasının muhacirin isteğine bağlı olduğu kanun tarafından belirtilmişti. Hiç tahsisat olmadığı takdirde muhtaç olanlara Köy, Belediye ve Özel İdare bütçelerinden birer tek öküz veya eşek bulunarak ortaklaşa çiftçilik yapmalarının sağlanması gerekiyordu. Bu yardımların derecesi, miktarı ve şekli Vali ve Kaymakamların takdirine bırakılırken, çiftçilerin Ziraat Bankasına borçlandırılarak ziraat aleti ve koşum hayvanı almalarına da olanak tanınmıştır. [28]

Başından beri ifade ettiğimiz gibi gelen mübadillerin çoğunlukla çiftçi olması, onların şimdiye kadar yetiştikleri koşullarda alıştıkları işleri yaparak Türkiye'de istihdam edilmelerini gerektiriyordu. Bu aslında iki yönlü bir yaklaşımın kaçınılmaz sonucu olarak görülebilir. Böylece hem devlet onları benzer bir ortamda barındırmak suretiyle daha çabuk üretici olmalarını sağlayacak ve yükünü azaltacak, hem de bu insanlar yepyeni bir ortamda daha az sıkıntı ile yerleşirken iskânın vazgeçilmez bir parçası olan imar sorununa da çözüm getirecekti. Her yerleşen ve kendisine ekmesi için toprak verilen aile o bölgeyi aynı zamanda imar edecekti.

Bazı yerlerde muhacirlere verilen zeytinlik, incirlik, fındıklık, portakallık gibi yerlerin imar edilmemesinden dolayı bakımsızlığa itildiği ve hatta kesilerek çarşılarda satıldığı şeklindeki haberler çıkmış ve bunun şiddetle cezalandırılma-

---

25 Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilme-si", *Amme İdaresi Dergisi*, 3/4, 1970, s. 27, 28.

26 *K.H.İ.M.A.*, 1340 Tarihli Canlı Malları Gösteren Defter.

27 Bu konuda *İstatistik Yıllığı (1923-1934) İzmir*, 1936'da 1931-1934 yılları arasında İzmir vilayetindeki hayvan sayısı verilirken koyun keçi ve sığırın hayvanlar arasında en başta bulunduğu kaydedilmiştir, s. 83.

28 *K.H.İ.M. İskan Kanunları*, s. 65.

sı istenmiş [29] üç ekim döneminde imar etmeyenlerden verilen toprağın geri alınacağı ve iskân gören çiftçiler ve sanatkârların en az ikişer dekar bağ ve meyvalık yapmak mecburiyetinde olduğu ilan edilmiştir. [30]

1934 yılında alınan bir kararla da verilmiş olan arazi, bağ ve her çeşit bahçe verilenlerin sanatlarına uygun olmasa bile sekiz on seneden beri imar etmeleri dolayısıyla artık tapuya bağlanmaları kararlaştırılmıştır. [31]

Böylece mesleği çiftçilik olan mübadiller, çok uzun bir zamana yayılmış olsa bile aradan geçen süre içerisinde devletin kendilerine sağladığı olanaklar ölçüsünde yeni bir toplumla kaynaşma sürecini tamamlamış görünüyorlardı. İzmir'de sorunlarına çözüm bekleyen grup sayısı birden fazla olduğu için, ve bunların her birinin çözümü bir diğerine bağlı son derece karışık bir durumda bulunduğu için tek başına mübadillerle ilgili olarak çıkarılan bir düzenlemenin etkisi pek olmamıştır. Ancak insana duyulan ihtiyaç ve ekilebilir alanların boş olması, imarın en önemli devlet sorunu olarak belirmesi, çiftçi mübadillerin bir an evvel yerleştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Belge: 2

İzmir Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi, İcar ve Tefviz Kararları Defteri (1925-1926)

14/7/1926

Buca'da Kızılçullu'da At koşusu civarında Rum metrukatından ismi meçhul eşhas-ı mütegayyibeden metruk on dönüm bağın Drama mübadillerinden Rahime hanıma ve keza aynı mevkide Pandali oğlu Nikoloki'ye aid altı dönüm bağın da Priştine'li Said oğlu Kazım'a tevzi ve tahsis olunduğu tevzi defterinin tedkikinde görülmüş ise de muhassisialeyhleri bu bağları imar ve ihya etmedikleri anlaşılmasına binaen bilahare Ziraat memurlarından Halil bey zevcesi Sakız'lı Zehra hanıma tahsis ve tevzi olunduğu cereyan-ı muameleden anlaşılmıştır. Filhakika işbu bağların muhassisialeyhlerinden istirdadı gayrı-ı caiz ise de muahharen tahsisi icra kılınan Zehra hanım dahi işbu iki kıta bağa külli mesarif ihtiyar ederek imar ve ihya etmekde olduğu tebeyyün etmiş ve mahsulatın idrakinden sonra evvelki muhassislerine verilmekle ve mumaileyha Zehra hanımın tarih-i işgalinden mahsulatın idrak-ı muhassisi olmaları Rahime hanımla Kazım'a icara verilmek üzere muamele ifası muvaffık görülerek olveçhile muamele ifası karargir oldu.

---

29 *Hizmet*, 16 Kânun-ı Sani 1927. Bu konu ile ilgili Bkz. Belge: 2.

30 *Anadolu*, 18 Eylül 1934.

31 *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 16, Ankara, 1955, s. 51.

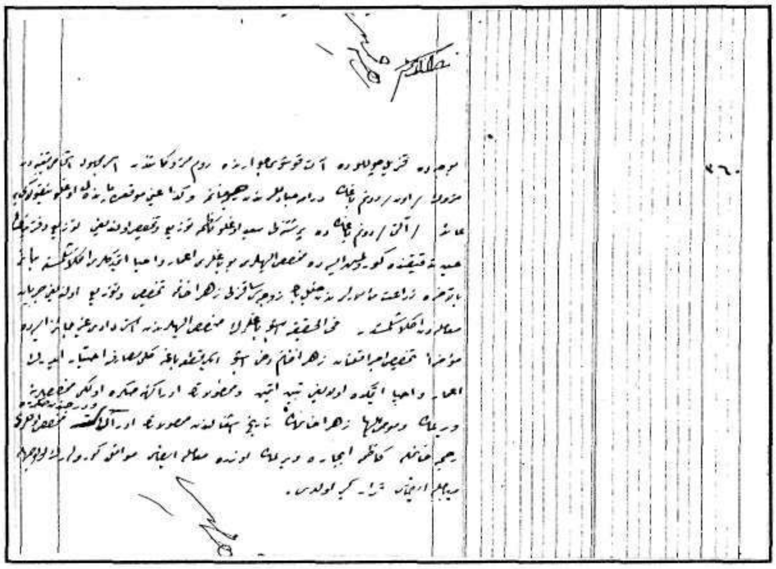

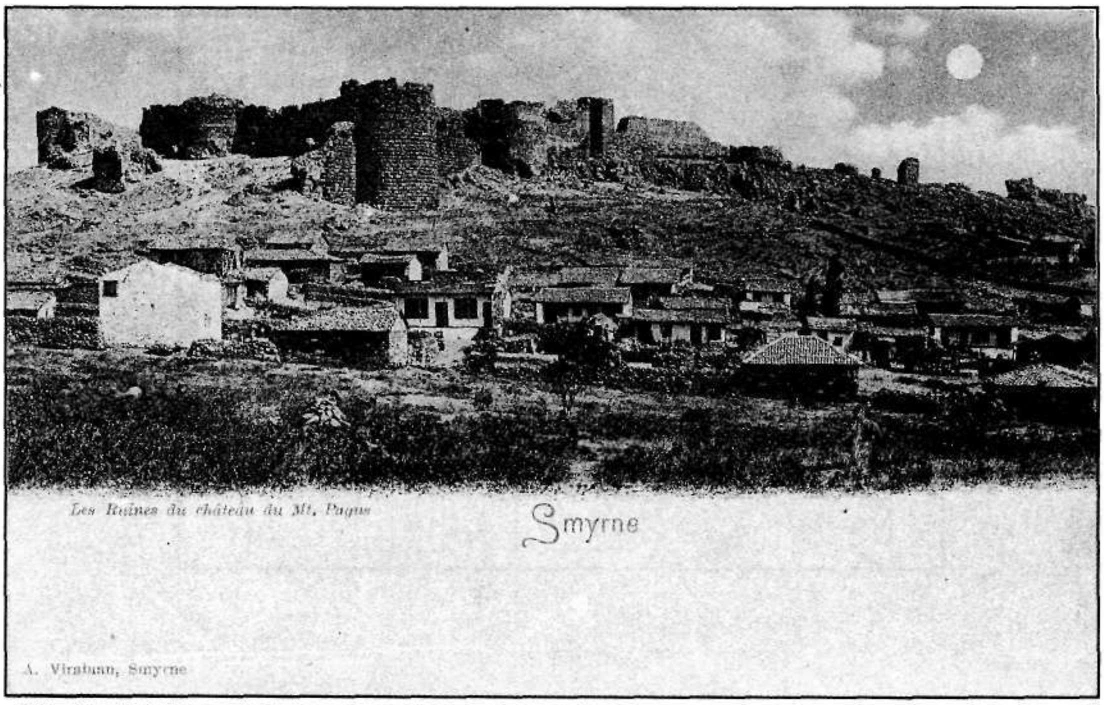
Les Ruines du château du Mt. Pagus
Smyrne
A. Virabuan, Smyrne

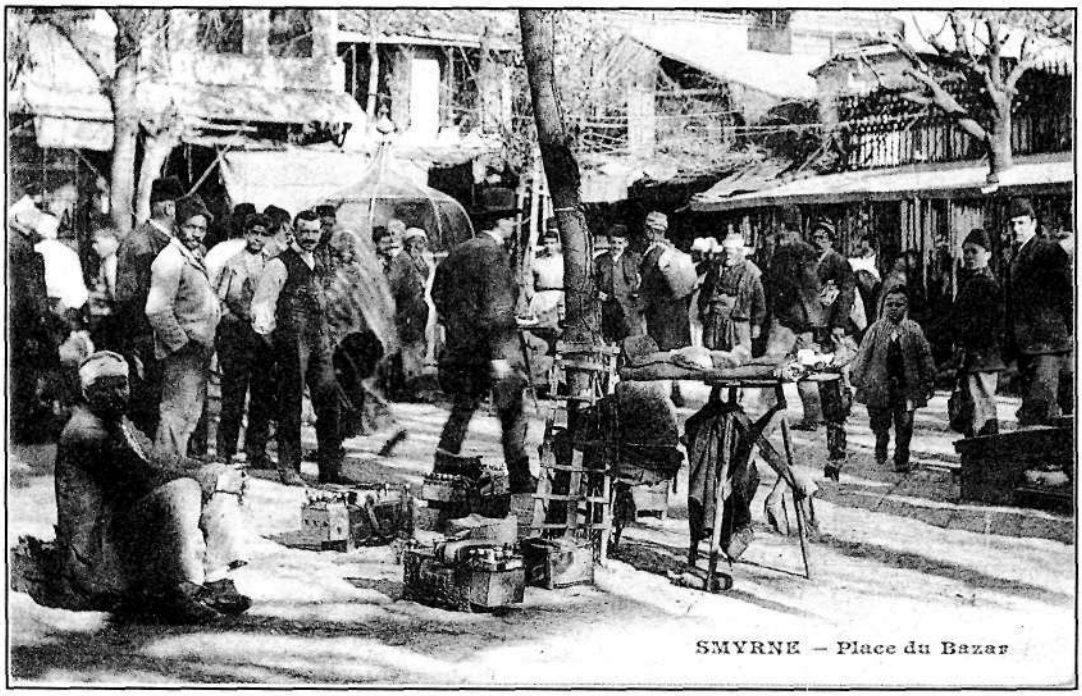
SMYRNE – Place du Bazar

HÂFIZ İSMAİL HAKKI'NIN (İZMİRLİ) TERACİM-İ AHVÂLİ

Ali Birinci

Son devinde yetişen ünlü din âlimlerinden İsmail Hakkı İzmirli'nin (İzmir, 1868-Ankara, 31 Ocak 1946) Başbakanlık Arşivinde Sicil-i Ahvâl Defteri'nde (C. 100, S. 225) bulunan sicili şimdiye kadar hakkında yazılan her iki kitapta[1] da kullanılmamıştır. İrtihâlinin 50. yıldönümü vesilesiyle 25 Temmuz 1900 tarihine kadar gelen hâl tercümesini, herhangi bir başka bilgi ilâvesinde bulunmaksızın, aynen neşrediyoruz.[2]

Hâfız İsmail Hakkı Efendi[3] Merhum Hasan Efendi'nin oğlu olarak 1285'de (Hicri 1. günü 24 Nisan 1868), İzmir'de dünyaya geldi.[4]

Küçük yaşta Kur'an-ı Azimüşsan'ı hıfz eylemiş ve bundan ötürü de Hâfız İsmail Hakkı olarak tanınmıştır. İzmir'de okuduğu rüştiyeden aliyyülâlâ derece ve birincilikle mezun olduktan sonra[5] tahsil için İstanbul'a gelerek Darü'l-muallimin-i Âliye'nin Edebiyat şubesinden aliyülâlâ derece ile (15 Ağustos 1894) mezun oldu. Bu meyanda Ulûm-u Arabiyeyi de ikmâl ederek Bayezid ve Fatih dersiâmlarından Hâfız Mehmed Hulüsi [6] ve Merhum Hoca Şakir Efendi'den icazetnâme aldı.

Türkçe, Arapça ve Farsça konuşup yazıyor ve Fransızca'ya ise âşina bulunuyordu. Arapça isagoci risâlesine şerh olmak üzere *Miyarü'l-ulum* adıyla yazdığı kitabı (İstanbul, 1315, 9771 s.) 13 Kasım 1897 (1 Teşrin-i sâni 1313) tarih ve 439 numaralı resmi ruhsatla bastırılmıştır ve ilk eseridir.

İsmail Hakkı, 24 Ağustos 1891'de on mecidiye maaşla İzmir'de Namazgâh Mekteb-i İbtidaiyesi imlâ muallimliği ile meslek hayatına ilk adımını atmış ise de 4 Kasım'da bu vazifesinden istifa ederek 26 Kasım'da 100 Kuruş maaşlı İzmir

---

[1] Oğlu Celâleddin İzmirli tarafından verilen bilgiler daha sonra yazılanların da başlıca mehazını teşhil etmiştir: *İzmirli İsmail Hakkı*, İstanbul, 1946, 47 s., Hilmi Kitabevi; İkinci kitap ölümünün 50. senesinde basılmıştır: Sabri Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli (1868-1946)*, Ankara, 1996, 158 s., Kültür Bakanlığı Yayını.

[2] Ali Çankaya, (*Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-1969, c II. s. 1000-1007) İ. Hakkı'nın eserlerinin listesini vermektedir.

[3] Sicil-i Ahvâlde bu isimle zikrediliyor.

[4] Malî karşılığı olarak 1283 denmekte ise de bir yanlışlık olduğu açıktır.

[5] Mekteb için yazılan semt adı Kıratre'dir. İzmirli (*age.*, s.5) Kıratlı olduğunu bildiriyor.

[6] Hayatı için: Ebül'ulâ Mardin (Önsöz ve ekler: İsmet Sungurbey), *Huzûr Dersleri*, İstanbul, 1966, c. II-III, s. 238-240, 927.

Mekteb-i İdadisi imam vekâletine sülüsan (üçte iki) maaşla seçilmiş ise de bir müddet sonra, Maarif Dairesi tarafından, ilk vazifesine iade edilmesi üzerine 13 Aralık 1891'de[8] bu memuriyetinden ayrılmak zorunda kaldı. Bu arada idadinin Akaid-i Devriye derslerini fahri olarak vermişti. 11 Mart 1892 tarihinde, tahsil için İstanbul'a gitmek üzere, muallimliğinin bu ilk devresine hâtime çekerek İzmir'den ebediyen, mesleğinden muvakkaten ayrıldı.

Mezuniyetinden kısa bir müddet sonra, bu defa İstanbul'da, mesleğe dönen İ.Hakkı, Mekteb-i Mülkiye'nin Arapça muallimliğine tayin olundu (16 Aralık 1894).[9] 18 Ekim 1896'da, irade-i seniye ile Mekteb-i Mülkiye'de kurulan Aşiret Mektebi'nin Arapça ve Akaid muallimlikleri de uhdesine ilâve edildi.[10] Bir ay sonra 19 Kasım'da Fransızca ve Arapça kitapların muayene memurluğuna tayin edildi. [11] 13 Eylül 1897'de Aşiret Mektebinde derse girdiği sınıf-ı mahsusun lâgvı üzerine buradan aldığı maaş kesilmiştir. Aynı senenin 20 Kasım'da Mekteb-i Mülkiye'de Arapça Muallimi Şakir Efendi'ye; 7 Mayıs 1998'den itibaren de Akaid Muallimi Cemal Efendi'ye vekâlet etmeye başlamıştır.[12]

Sicil-i Ahval Defterinde İzmirli İsmail Hakkı Efendi

25 Temmuz 1900 tarihinde Maarif Nezaretine bağlı Encümen-i Teftiş ve Muayene'deki müşavirliği ile Mülkiye'deki Arapça muallimliği ile yine Arapça ve Akaid derslerine vekâlet vazifeleri devam ediyordu.

Bu arada kendisi dördüncü rütbeden Mecidi nişanına (14 Aralık 1897) ve Sahn-ı Bursa ruus-u hümayununa nail olmuştu (2 Şubat 1898).

[7] İstanbullu Hâfız Ahmet Şâkir Efendi Sultan Selim Camii'nde ders okutuyordu (Mardin, *age*., s. 154).

[8] Sicilinde idadiden ayrıldığı tarih 28 Şubat 1307, İstanbul'a gitmek için muallimlikten ayrıldığı tarih Kânun-ı evvel 1307 olarak verilmektedir, ki tarihlerde takdim-tehir yapıldığı açıktır.

[9] Maaşı önce 400 kuruş; 23 Temmuz 1896'da 450 kuruş oldu.

[10] 450 kuruş ek maaş verildi.

[11] Bu memuriyetteki 250 kuruşluk maaş, 13 Mart 1898'de 225 kuruşa; Mekteb-i Mülkiye'deki Aşiret Mektebi'nin 450 kuruşluk maaşı 405 kuruşa indirildi.

[12] Her iki vekâletine karşılık ayrı ayrı yan maaşlarını (360'ar kuruş) almıştır. 2 Haziran 1898'de Encümen-i Teftiş ve Muayene memurluğu maaşı 600 kuruşa yükseltildi.

HARF DEVRİMİNDEN 1950'YE İZMİR'DE YAYINCILIK VE FİKİR HAYATI

Serap Taşdemir

Giriş

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Latin harfleri temeline dayalı yeni Türk alfabesi 3. 11. 1928 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 30 Aralık 1928 günü gazeteler son kez eski harflerle yayımlanmıştır. Yasasının 5. maddesi '1929 Ocak ayı başından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir' demektedir.

Meral Alpay Arap harflerinden Latin harflerine geçişin basımevlerine etkisini şöyle belirtiyor: "1928'den sonra Türkiye'de kitap basan basımevi sayısında hızlı bir artış olmuştur. Oysa harf devriminden olumsuz yönde etkilenmesi gereken en büyük kitlenin basımevi sahipleri ve basımevlerinde çalışan işçiler olması gerekirdi. Çünkü ellerindeki mallar birdenbire işe yaramaz duruma gelecek, dizgiciler yeni yazıyı öğrenme durumunda kalacaktı. Ancak devrimin uygulanışı geniş bir zaman içine yerleştirildiği için, basımevleri bir yandan eldeki eski yazılı kitapların basımını tamamlarken, bir yandan da yeni yazılı kitapları basmaya hazırlanmıştır.

Beraberinde getirdiği örgün ve yaygın eğitim seferberliği devrimden hemen sonra yayın hayatında o güne kadar görülmemiş bir canlılığı doğurmuştur. Çünkü devrimin asıl amacı tüm nüfusu okur-yazar yapmak, yönetenler ile yönetilenler arasında dolaysız bir iletişim kurmaktı." [1]

Meral Alpay'ın aksine Arslan Kaynardağ 'Yayın Dünyamız' adlı yazısında bu sürecin - en azından başlangıçta - çok zor geçtiğini belirtir. [2]

1934 Basma Yazı ve Eserleri Derleme Kanunu, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in önderliğinde ilk yayın kongresinin toplanması, Milli Eğitim yayınları yanında Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Üniversiteler ile Halkevlerinin yayın faaliyetleri, yayın dünyasının canlanmasına katkıda bulundu.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi yayıncılığımıza yeni olanaklar getirdi. Tek parti döneminden çok partili hayata geçişle yeni toplumsal ve siyasal konulara yönelme olanağı doğdu. Ayrıca kağıt

---

[1] Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphaneler Açısından Önemi*, Ankara, 1981, s. 127.

[2] Arslan Kaynardağ, 'Yayın Dünyası', *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul, 1982, s, 2825.

sağlamak ve matbaa makinesi getirmek kolaylaştı. Basımevlerinin sayısı arttı.[3]

İzmir'de Matbaacılığın İlk Dönemleri

İzmir, Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli limanlarından biri olarak Batılı tüccarlar ve gayrimüslimler açısından oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Bu ayrıcalık giderek kültürel üstünlüğe dönüştü.[4] Matbaacılığın İzmir'e gelişi, Osmanlı devletinin diğer önemli merkezlerinde olduğu gibi Yahudiler aracılığıyla oldu. A. Galante'nin belirttiğine göre 1646'da ve belki daha önce İzmir'de ilk matbaa açılmıştı.[5] İzmir'de bulunan bundan sonraki matbaacılık çalışmalarına ait bilgiler XIX. yüzyıla aittir. Yabancılara ait ilk matbaalarda Fransızlar başı çekmektedir. Bir diğer matbaa Amerikan Misyoner Matbaası'dır.[6] İzmir'da yaşayan azınlıkların da bu dönemde kendi matbaaları olduğu biliniyor. Buna karşın Türkçe kitap basımı oldukça geç başladı. İzmir'de yayın faaliyetinin hızlanması, Vilayet Matbaası'nın kitap basabilecek düzeye gelmesiyle oldu. Azınlıkların ve yabancıların üstünlükleri 1908 yılına kadar sürdü. Bu tarihte durumun dengelenmesinden sonra, 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasıyla basın ve matbaacılık alanıdaki üstünlük tamamen Türklerin eline geçti. Yayıncılık faaliyeti hızlandı, kitap sayısında büyük artış meydana geldi.[7]

Harf Devriminden Sonra İzmir'de Matbaalar ve Kitapçılık

Matbaacılık bu dönemde kârlı bir yatırım alanı haline geldi. Harf devrimiyle birlikte kitap talebinde meydana gelen artışa paralel olarak matbaa sayısında da büyük artış olmuştur. Dönem içinde (1928-1950) kitap basan 79 matbaa tesbit edilmiştir. Saptanan bu matbaalarda, daktilo ile yazılanları da eklersek toplam 1795 adet kitap basılmıştır. Basılan gazete ve dergiler bu sayının dışındadır.[8]

1937 Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu'nda İzmir'in matbaa bakımından İstanbul'dan sonra Türkiye'nin önde gelen ikinci şehri olduğu, İstanbul'a yakın kuvvette bir matbuat hayatı bulunduğu belirtiliyor.[9] Bunlardan önemli birkaç tanesi hakkında bilgi verirsek:

Hafız Ali Matbaası 1923'ten sonra hayli gelişmiş, 1926 yılında İzmir'in en güçlü matbaası haline gelmiştir. 1926 istatistiklerine göre, 1922'de kurulan Hafız Ali Matbaası, Sandıkçılar içinde bulunuyordu ve 16 beygirgücü motorla çalışıyordu.

Hafız Ali Matbaası adı altında dö-

---

3 Arslan Kaynardağ, 'Yayıncılığımızın Dünü, Bugünü, Yarını', *İkinci Türk Yayın Kongresi 24-27 Ocak 1975*, c 1, *Bildiriler*, Ankara, 1987, s. 104-105.

4 Zeki Arkıan, 'Bir İzmir Tarihçisi: Ziya Somar', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sayı 3 (1993), s. 245.

5 A. Galante, *Türkler ve Yahudiler*, 2. bsm., İstanbul, 1947, s. 100.

6 Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989.

7 Erken Serçe, *İzmir'de Kitapçılık: Başlangıcından Harf Devrimine*, Dokuz Eylül Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi E., yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990, s. 12-16.

8 Basılan kitap, gazete ve dergilerin listesi için bkz. Serap Taşdemir, *İzmir'de Kitapçılık: Harf Devriminden 1950 Yılına*, Dokuz Eylül Ü., A. İ. İ. T. E. yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1994, s. 31-106.

9 *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu*, İzmir, 1937, s. 295.

nem içinde toplam 29 kitap basan matbaa, 1928-1935 yılında devamlı kitap basmış, kısa bir ara verdikten sonra 1939 yılında bir adet daha kitap basmıştır. Bu tarihte, 18. 8. 1939, **İzmir Basımevi** olarak adını değiştirerek 1950 yılı sonuna kadar 13 kitap daha basmıştır.

Bilgi Matbaası bir anonim şirket olarak 12 Şubat 1925 tarihinde 100.000.-TL sermaye ile kurulmuştur. Oldukça iddialı bir şekilde ortaya çıkan bu matbaa, Macaristan'dan matbaa ustası bile getirtmiştir. Bilgi Matbaası 1980'li yıllarda kapanmıştır. Kuruluş aşamasındaki iddiasını korumayı başaran Bilgi Matbaası, 253 adet kitap basarak, dönem içinde en çok kitap basan matbaa olmayı başarmıştır. Özellikle 1932 yılından itibaren istikrarlı bir yayın hayatı olan matbaada - her alanı olduğu gibi yayıncılık dünyasını da etkileyen - II. Dünya Savaşı yıllarında düşüş olmuş, 1950 yılında ancak üç kitap basmıştır.

Merkezi İstanbul'da bulunan **Abajoli Matbaası**, 1878'de kurulmuştu. Cumhuriyet dönemine kadar İzmir Frenk Mahallesinde kitapçılık yapan Abaloji, Cumhuriyetle birlikte bu faaliyetine matbaacılığı da eklemiştir. Eski yazı olarak sadece bir kitap basan matbaanın gelişmesi daha çok harf devrimi sonrasında olmuştur. Dönem içinde toplam 17 kitap basan Abeloji Matbaası bugün de varlığını sürdürmektedir. [10] Basılan eserlerin çoğu yabancı dildedir. Düzenli aralıklarla kitap basmamıştır. Örneğin 1930 yılında 1 adet, 1935 yılında 1 adet, 1937'de 5 adet, 1938'de 4 adet, 1941'de 2 adet, uzun bir aradan sonra 1950 yılında 1 adet ve üzerinde tarih bulunmayan 3 adet kitap basmıştır.

Demiryolları Basımevi 1941-1950 yılları arasında çalışmalarını sürdürmüş ve toplam 182 kitap basmıştır. Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmeleri Müdürlüğü'ne ait her tür belge ve çalışmayla teknik bilgiyi kitap ve risale olarak basmıştır. Dönem içinde en çok kitap basan ikinci matbaadır.

İlk olarak 1938 yılında kitap bastığı saptanan **Kültür Matbaası**, Kemeraltı'nda 846. Sokak'ta bulunuyordu. Basılan kitaplar içinde Ş. Nihat İyriboz'un yazdığı kitaplar çoğunluğu oluşturur. Konusu genelde Ege Bölgesi'nde yetişen tarım ürünleri olan bu kitaplar, bölgenin tarım hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. 1938 yılından itibaren 53 adet kitap basılan matbaada, gazete ve dergi de basılmıştır. Kültür Matbaası da günümüzde varlığını sürdürmektedir.

İncelenen dönem içinde görülmüştür ki ilk birkaç yılkı durgunluk ve/veya alışma süresi atlatıldıktan sonra 1930'lu yıllarda yayın hayatında önemli atılımlar kaydedilmiş, bu durum uzun süre devam etmiş, ancak II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki yokluk yıllarında yayın hayatı olumsuz yönde etkilenmiş ve bunun doğal sonucu olarak kitap basımında bir düşüş olmuştur. [11]

Dönem içinde İzmir'de basılan kitapları incelediğimizde 1928 yılından başlayarak en çok edebiyat, uygulamalı bilimler (özellikle tıp ve ziraat) ve toplum bilimleri konularında kitap basıldığı saptanmıştır. Bunları tarih kitapları izlemektedir:

Genel konular	45
Felsefe grubu	37
Din	42
Sosyal bilimler	260
Dilbilim	24
Teorik bilimler	36
Uygulamalı bilimler	263

[10] Erkan Serçe, *a,g, tez*, s. 83.

[11] 1928-1950 arası İzmir'de kitap basan matbaalar ve yıllara göre tam liste için bkz. S. Taşdemir, *a. g. tez*, s. 106-108. .

Güzel sanatlar, eğlence	21
Edebiyat	273
Tarih	186
Risale	608
Toplam	1795.

Genel Konular: Dönem içinde yalnız Ş. Nihat İyriboz'un hazırladığı bir tarım ansiklopedisi basılmıştır. Diğer eserler bibliyografya, okul yıllıkları, vb türündendir.

Felsefe Grubu: Felsefe konusunda 21'i çeviri olmak üzere toplam 37 adet kitap basılmıştır. İzmir'de bu konuda M. Rahmi Balaban'ın ve Ali Rıza Ülgener'in çalışmaları görülmektedir. Rahmi Balaban'ın genelde felsefe olmak üzere birçok eseri vardır. [12] Yalnızca felsefe konusunda 13 çevirisi bulunur. Ali Rıza Ülgener ise Jean Jacques Rousseau'nun *Emil Yahut Terbiye* adlı kitabını Türkçemize kazandırmıştır. İzmir'de felsefe konusunda yapılan çalışmalar kitapla sınırlı kalmamış, başta *Fikirler Dergisi* olmak üzere süreli yayınlar da yer almıştır. Bu konuda yapılan yayınlarda 1940 yılından sonra azalma görülür.

Din Kitapları: Dönem içinde üç adedi eski yazı olmak üzere 42 adet kitap basılmıştır. Eserlerin çoğunu namaz sureleri ve dualar oluşturur. 1946 yılına kadar senede genelde 1-2 adet kitap basılırken bu yıldan itibaren artış olmuş, senede 6 kitaba kadar çıkmıştır. Bu artışta çok partili hayata geçiş dönemi olmasının da etkisi olabilir. Dini yayınlar daha çok Doğanlar ve Zafer matbaalarında basılmıştır.

Sosyal Bilimler: Bu konuda en çok ulaşımla ilgili kitaplar basılmıştır. Ulaşım dışında kanun ve yönetmelikler de önemli bir yer tutar. Yine İzmir ili ve köyleriyle ilgili Beş Yıllık Kültür ve Kalkınma Programları basılmıştır. 1946 yılına kadar ders kitabı ve yardımcı kitap basımı büyük ölçüde devlet tarafından yapıldığı için bu türde fazla kitaba rastlanmamıştır.

Dilbilim: Genelde alfabe ve yabancı dil öğretimi konusunda olmak üzere toplam 24 adet kitap basılmıştır. İlk yıllarda basılan yabancı dil kitapları Fransızca öğretimiyle ilgiliyken, 40'lı yıllardan sonra Almanca ve özellikle İngilizce olarak yön değiştirmiştir.

Teorik Bilimler: Genellikle matematik, fizik, kimya, biyoloji konusunda ders kitapları ile yardımcı kitaplar 1941 yılından sonra basılmıştır. Daha önceki yıllarda bu konuda yayınlanmış eser yoktur.

Uygulamalı Bilimler: Edebi eserlerden sonra en çok yayın bu dalda yapılmıştır. Çoğunluk tıp ve ziraat konusundadır. Sağlıkla ilgili konuların çoğunu üniversitelerde yapılan ihtisas tezleri oluşturur. Tarımla ilgili yayınları incelediğimizde daha çok ekonomiye yönelik oldukları görülmektedir. Köylüyü bilinçlendirmek, böylece kalkınmasına katkıda bulunma politikası izlenmiştir diyebiliriz. Özellikle Nihat iyriboz ve Adil Yergök bu konuda önemli çalışmalar yapmışlardır. Yayınlarının konusu Ege Bölgesi'ndeki hayvancılık ve tarım ürünleridir.

Güzel Sanatlar ve Eğlence: Dönem içinde en az kitap yayınlanan konudur. Türkiye genelinde de aynı durum söz konusudur.

Edebiyat: 5 adedi çeviridir. Çeviriler dışındaki eserler dönem içinde Türkiye genelinde ün yapmış edebiyatcılara ait olmayıp, İzmir ve çevresinde yetişmiş şair ve yazarlarımızın kitaplarıdır. İstanbul ve Ankara kadar olmasa da İz-

[12] Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Mustafa Şahin - Semiha Kalyoncu Şahin, *Mustafa Rahmi Balaban: Hayatı, Eserleri, Mektupları ve Düşünceleri*, İzmir, 1995.

mir'de de canlı bir edebiyat ve kültür ortamı olmuştur.

Tarih: Tarih alanında da İzmir ve çevresinin tarihiyle ilgili yayınlar yapılmıştır. Bunda İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti ve bu cemiyetin başkanı Vali Kazım Dirik'in önemli katkıları ve çalışmaları olmuştur.

Risaleler: Bu kitapçıkları incelediğimizde İzmir şehrinin ticaret ve ekonomik hayatı ile ilgili veriler ortaya çıkmaktadır. Basılan çalışma raporları, talimatnameler, umumi nizamnameler vb incelenerek İzmir'de hangi alanda, ne gibi kurumların kaç yıl ve nasıl hizmet verdiklerini ortaya çıkarmak mümkün olacaktır.

Çevirilere gelince, 1928-1950 yılları arasında 53 adet çeviri kitap basılmıştır. Bu çevirilerin büyük bir bölümü 1934 yılına kadar yapılmıştır (17 kitap). Konulara göre sıralandığında psikoloji-felsefe 21 adet, tarih 6, dilbilim 5, edebiyat 5, kooperatifcilik 4, demiryolları 3, sosyal bilimler 3, elektrik 2, din konusunda 1 adet çeviri kitap basılmıştır.

Çeviri eserler konusunda öncelik günün gereklerini karşılayacak alanlara verilmiştir.

Dönem içinde İzmir'de incelenen matbaa ve basımevlerinin bir özelliği de konulara göre (tıp, edebiyat, tarım, vb) uzmanlaşmaya gitmeleridir. Bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Başlıca Gazete ve Dergiler

Osmanlı döneminde Anadolu'da ilk özel gazetenin yayınlandığı kent olan İzmir, düşünce yaşamında yaptığı katkılarla da ünlüydü. Ancak Yunan işgali İzmir'de başlayan, giderek canlanan ulusal kültürümüzün gelişmesine büyük bir darbe indirdi. Cumhuriyet döneminde bu ün sürmüş ve izmirli düşünce, edebiyat, sanat adamları kendilerinden olumlu biçimde söz ettirebilmişlerdir. [13] İzmir kültür hayatına damgasını vurmuş olan *Yeni Asır*, *Anadolu*, *Hizmet*, vb gazeteler yayınlarını sürdürdükleri gibi, yeni çıkan gazeteler de şehrin kültürel gelişmesine büyük bir canlılık getirdiler. 1934 yılında yayınlanan *İzmir Rehberi*'nde yer alış biçimleriyle dönemin gazeteleri şunlardır:

Yeni Asır, 1895 yılında yayına başlamıştır. Sahipleri Ali Şevket ve ismail Hakkı beylerdir. İdare ve matbaası Gazi Bulvarı'ndadır. Siyasi, bitaraf gazetedir. Bir nüshası beş kuruştur.

Anadolu Gazetesi, 1911 yılında yayına başlamıştır. [14] 1926'da el değiştirerek tekrar yayın hayatına girmiş ve sahibinin vefatı üzerine 1952'de kapanmıştır. Gazetenin sahibi zamanın milletvekillerinden Haydar Rüştü Öktem Bey'di.[15] Matbaası kendisine aitti ve İkinci Beyler Sokağı'ndaydı. Bu gazete siyasi olup Cumhuriyet Halk Fırkası'nın fikirlerini neşreder. Bir hüshası beş kuruştur.

İzmir Postası, 1923 senesinde yayına başlamıştır. Sahibi Halil Raşit Bey'dir. Nüshası 100 paradır.

Milli Birlik, 1934 senesinde yayına başlamıştır.

Halkın Sesi, sahibi Mehmet Sırrı [Sanlı] Bey'dir. İdarehanesi Beyler Sokağı'ndadır. Nüshası 60 paradır. 1932 yılında yayın hayatına başlamış ve 1955 yılında kapanmıştır. Bu gazete kapandıktan sonra Dinç Bilgin tarafından ekonomi ağırlıklı *Rapor* gazetesi yayına sokulmuştur. [16]

[13] Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İzmir, 1986, s. 228.

[14] *İzmir Rehberi*, İstanbul, 1934, s. 264.

[15] *İzmir İl Yıllığı 1994*, İzmir, 1994. s. 264.

[16] *İzmir İl yıllığı*, s. 265.

Lövan Fransızca olarak her gün çıkar, sahibi Mişel Efendi'dir.

Hizmet, Halil Rıfat Paşa'nın valiliği sırasında İzmir'de resmi olmayan bir gazete yayınlanması fikri ortaya atıldı. Bunun sonucu *Hizmet* gazetesi 5 Kasım 1886'da yayınlanmaya başladı. İdarehanesi Kemeraltı Caddesi'nde olan gazetenin ilk sayısını Halit Ziya ve Tevfik Nevzat çıkardılar.[17]

İzmir'de bir büyük gazete de 1945 yılında kurulan *İzmir* gazetesidir. Sahibi Bülent Üstündağ idi. Bu gazete el değiştirerek *Demokrat İzmir* adıyla yayın hayatını 1969 yılına kadar sürdürdü. Bunun dışında bir büyük gazete de *Ticaret* gazetesiydi. Süha Sükuti Tükel'in sahibi bulunduğu bu gazete 1942 yılında 57/ 80'in dörtte biri ebadında, bir yıl sonra büyük ebatta ve dört sahife olarak her gün yayınlanmıştır. Ticari ve siyasi ağırlıklı *Ticaret* gazetesi yayınını sürdürmektedir.

Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Türkçe ve Fransızca olarak ayda bir defa çıkarılır. Ticaret, sanayi ve iktisattan bahseder.

Kültür, mecmua halinde 15 günde bir çıkarılır. Sahibi A. Hikmet Bey'dir. Milli kültürün yayılmasında ve yükselmesine çalışır. Gayet kıymetli ve ciddi yazılarla çıkar.

Fikirler, sahibi A. Hikmet Bey'dir. 15 günde bir çıkarılır. Sonradan *İzmir Halkevi Dergisi*'ne dönüşmüştür.

İstatistik Yıllığı, Vilayet İstatistik Müdürlüğü tarafından vilayetin her sahadaki istatistiklerini havi olarak her sene neşredilir, 3000 sahife kadardır. Bu kitap resmi makamata, vekaletlere, matbuata, vilayetlere ve konsoloshanelere meccanen dağıtılır.

[17] Serçe, *a.g.tez*, s. 22; Z. Arıkan, *a.g.e.*, s. 105-106.

Fen ve Sanat, tesis tarihi 1330 (1914)'dür. Ayda bir çıkar. Fabrikacı, işçi, sanayi gazetedir. İdaresi Yemiş Çarşısı Cezair Hanı'ndadır.

1943 yılında gazeteci Besim Akimsar ve Rıza Hiti tarafından *Kovan* dergisi yayınlanmaya başlandı. 1950'de kapandı. Ayrıca Abdurrahman Tamer haftalık *Hakikat* gazetesini, Özdemir Atalan haftalık *Turizm* ve Dündar Soyer ve Selami Seyran 1953 yılında *Sabah Postası*'nı yayınladılar.

1950 İzmir basın hayatının atılım yılı oldu. Türk basını tipo ve rotatif devriyle büyük canlılık mazandı. 1950 yılından sonra İzmir'de bir çok biçim ve ebatta dergi, gazete, kitap yayınlandı ve zamanın değerli yazar ve çevirmenleri buralarda çalıştı.[18]

Fikir Hayatına Katkıda Bulunan Dernekler

Edebiyatcılar Derneği: 1930'lara gelindiğinde İzmirli edebiyatçı ve yazarlar bir dernek çatısı altında birleşip derlenmeye karar vermişlerdi. *Hizmet* gazetesinin geniş bir yayınla desteklediği bu derneğin başkanlığına İzmir'in en sevilen edebiyatcısı Tokadizade Şekip getiriliyordu. Kurucuları şunlardı: *Hizmet* gazetesi sahibi Zeynel Besim Sun, Orhan Rahmi Gökçe, Ferit Ragıp, İrfan Konur, Haşim Nezihi, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Hüseyin Avni Ozan, Avukat Bedri İlhan, Asım Kültür, Süleyman Sıddık, Hasene Nalan, Tevfik Nevzat'ın kızı Benal Nevzat, Celal Enver, Adnan Bilget.[19]

[18] *İzmir İl Yıllığı*, s. 265.

[19] Bu edebiyatcıları tanıtan eserler için bkz. İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2. c., İstanbul, 1930; Cihat Gökçek, *Antoloji, İzmir Hikayecileri*, İzmir, 1945; Hüseyin Avni Ozan, *İzmir Şairleri Antolojisi*, İzmir, 1934.

Kısa sürede gelişerek İzmir'de başarılı edebiyat çalışmaları yapan İzmir Edebiyat Derneği, yazık k Tokadizade Şekip'in oğlu Nasır'ın ölümüne dayanamayıp aynı gün intihar etmesiyle çok fazla yaşamamış ve kapanmıştı. Derneğin bir araya getirdiği edebiyatcı ve yazarlarsa, kentin düşün yaşamında etkili olmayı sürdürecektir.[20]

İzmir Halkevi: 19 Şubat 1932'de açılan 14 merkez arasında İzmir Halkevi de vardır. Günümüzde İzmir Devlet Tiyatrosu olarak kullanılan yer Halkevine ayrılmıştır. Bu yer aynı zamanda Türk Ocağı binasıydı.[21]

Halkevi şubelerinin sayısı dokuzdur; İzmir Halkevi dokuz şubenin tamamını aynı anda açarak faaliyete başlamıştır. Güzel Sanatlar Kolu kırk kişilik bir (senfonik) orkestra kurabilmiş, muhtelif konserler vermiş, muziki geceleri düzenlemiş ve resim sergisi açmıştır.

Spor kolunda federe olan kulüplere tahsis edilen Şehir Stadından başka, federe olmayan kulüpler için de bir halk stadı açılmış; Halk Dershaneleri Kolu, İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerini metod halinde öğretmeye çalışmış; Kütüphane ve Neşriyat Kolu, memleketin metruk bir haldeki cami kütüphanelerinin istifadeye değer eserlerini muntazam bir şekle sokmuş, kendi gayretleriyle 500 yeni kitap satın almış; eski ve yeni eserleri tamamen ciltleterek çeşitli lisanları içeren 2722 mevcutlu bir kütüphane meydana getirmiştir.[22]

İzmir'in kültür hayatında iz bırakan bir diğer dernek **İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhipler Cemiyeti**'dir. "Tarihi eserlerin ve kadim şehirler bakayasının çokluğu itibarıyla Ege mıntıkası ve bilhassa İzmir Vilayeti mühim bir mevki işgal etmektedir... İzmir Vailisi Kazım Paşa'nın himmet [23] ve riyaseti altında bu cemiyet 1927 senesi Şubatının on beşinci günü teşekkül etmiş ve işe başlamıştır... şurada burada dağınık şekilde duran kıymetli eski eserler ve heykeller toplattırılarak, bugünkü İzmir Arkeoloji Müzesi meydana gelmiştir." [24]

Dernek, *Nizamname*'sini hazırlayıp bastırdıktan sonra yayın faaliyetinde de bulunmuştur. İlk kitabı *İzmir Asar-ı Atika Müzesi Rehberi*'dir. Tarih alanında *Bergama Tarihi ve Rehberi, İzmir Hakkında Tetkikat, Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler,* [25] ayrıca İzmir'i ziyaret edecek yerli ve yabancı turist ve bilimadamları için *İzmir Rehberi* bastırılmıştır. Müzedeki eserlerin bilimsel sınıflaması yapılarak bir rehber oluşturuldu. 22 kitap yayınlayan dernek genellikle arkeolojiye ağırlık verdi. Kazım Dirik Paşa'nın İzmir'den ayrılıp Trakya Genel Valisi olması üzerine derneğin çalışmalarını İzmir Halkevi ve daha sonra Ege Turizm Derneği sürdürdü. Ancak, hiçbir çalışma Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti'nin ilk yılarındaki coşkuya ulaşamadı.[26]

Sonuç ve Değerlendirme

Dönem içinde İzmir'de yayınlanan kitaplar saptanırken hem *Türkiye Bibli-*

---

20 Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s. 228-229.

21 Yaşar Akyol, *İzmir Halkevi (1932-1951)*, Dokuz Eylül Ü., A.İ.İ. T. E., yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1993, s. 1-2.

22 *İzmir Rehberi*, s. 187-188; İzmir Halkevi'nin 1928-1950 yılları arasında dergiler dışındaki kitap ve broşürleri için bkz. s. 125.

23 Mahmut Ankara, İsmail Gün, *Kazım Dirik, Asker - İdareci - Halk Eğitimcisi*, İzmir, 1971, s. 49.

24 *İzmir Rehberi*, s. 125.

25 Mahmut Şakiroğlu, 'Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları II', *Tarih ve Toplum*, sayı 38 (1987), s. 166-167.

26 Yaşar Aksoy, *Halikarnas Kasırgası*, İstanbul, 1984, s. 58.

yografyası hem *İzmir Milli Kütüphane Demirbaş Defterleri* taranmıştır. Bu tarama sonunda bazı kitapların *Türkiye Bibliyografyası*'na girmediği, burada yer alan bazı yayınlarınsa - derleme kütüphanesi olmasına rağmen - İzmir Milli Kütüphane'de olmadığı görülmüştür. Bu durum ne yazık ki bugün de geçerliliğini korumaktadır.

1928-1950 arası İzmir'da basılan kitap sayısı 1795'tir. Başlangıçtan harf devrimine kadar basılan kitap sayısı Prof. Dr. Ö. Faruk Huyugüzel'e göre 487, Erkan Serçe'ye göre ise 450'ye yakındır.[27] Bu artış, kültür hayatımızda görülen zenginleşmenin göstergesidir.

[27] 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış *Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, Haz. Ö. Faruk Huyugüzel, İzmir, 1996; Erkan Serçe, *a.g. tez.*

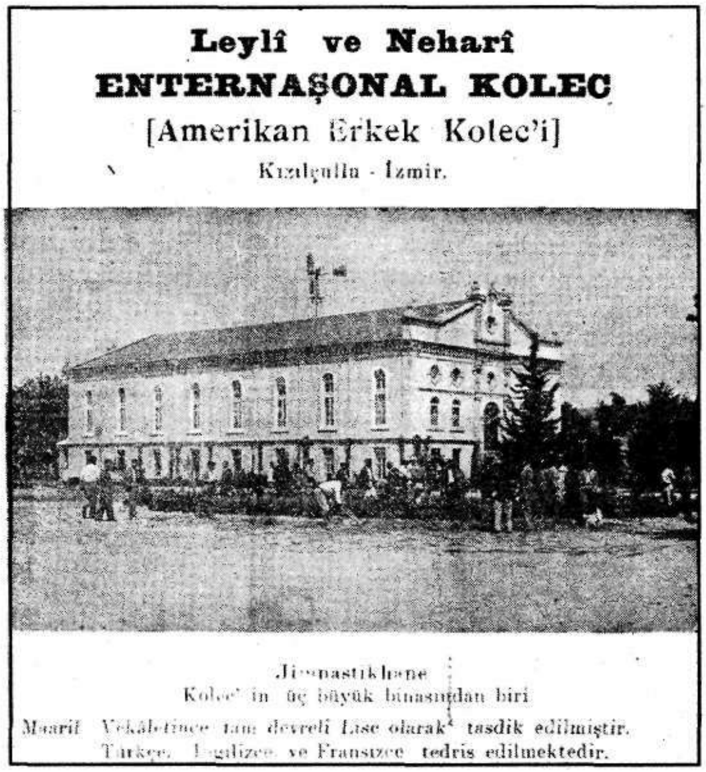

"Güzel Panayır 9 Eylül 1933" ***dergisinden bir ilan: No: 1, Bilgi Matbaası, İzmir***

İZMİR İŞÇİ-ESNAF KURUMLARI BİRLİĞİ YARDIM TALİMATNAMELERİ (1935-1936)

M. Bülent Varlık

I. İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nin Kuruluşu

Gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse 1950'lere kadar Türkiye'nin İstanbul'dan sonra en önemli ticaret ve aynı zamanda sanayi merkezlerinden birisi olan İzmir, bu ekonomik yapısından ötürü çeşitli sektörlerde geçici veya sürekli çalışan çok sayıda işçiyi barındıran bir kent niteliğini de taşımaktadır.[1]

İzmir'de bulunan işçilerin 1908'-den sonra sahip oldukları örgütlenme geleneği ve zaman zaman yaptıkları eylemler[2], siyasal iktidarı oluşturan blokların, yörede bulunan işçi sınıfına karşı özel bir politika izlemesine, salt İzmir'e özgü uygulamalara girişmelerine neden olmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1930'lu yılların başında İzmir'de bulunan işçi ve esnaf kuruluşlarını denetim altına almak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede, mevcut işçi ve esnaf örgütleri üzerindeki CHF denetimi artırılmış, aynı ya da benzer alanda faaliyet gösteren bazı dernekler birleştirilmiş[3], bazıları CHF'sının ilkelerine paralel hükümler içeren yeni bir nizamname ile yeni bir biçime sokulmuş; 2.Aralık.1932'de, 1923 yılında kurulmuş olan Emekçiler Derneği'nin adı İzmir Sanayi İşçileri Birliği olarak değiştirilmiş ve iplik, şayak, meyan kökü, palamut ve yağ fabrikalarında çalışan işçiler CHF denetimine alınmıştır.[4] Bu arada, işçi ve esnaf kuruluşlarının Fırka himayesinde bulunduğu

---

1 1908-1941 döneminde İzmir işçi sınıfının sayısal büyüklüğü ile ilgili olarak genel bilgi için bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir'de İşçi Sınıfının Maddi Varlığı", *Tarih Çevresi*, No: 15, Mart/Nisan-1995, ss: 15-19.

2 Örgütlenme ve eylemlere bir örnek olmak üzere bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir'de Tütün İşçilerinin Örgütleri (1910-1953), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVIII, No: 170, Ağustos-1994, ss: 35-42 ve M. Bülent Varlık; "1934 Yılında Bir Grev", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVI, No: 143, Mayıs-1992,s:31.

3 Kısa bilgi için bkz: Lütfü Erişçi; *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul-1951, s: 22.

4 Geniş bilgi için bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir Sanayi İşçileri Birliği (1932), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVII, No: 155, Mayıs-1993, ss: 35-40.

açıklanmış ve Fırka içinde "İş Bürosu" ve "CHF Esnaf ve İşçi Birlikleri Teşekkülleri Bürosu" kurulmuştur.

1934 yılı ortalarında da işçi ve esnaf kuruluşlarının tam anlamı ile Parti denetimi altına alınması amacıyla yeni bir çalışmaya başlanmıştır.[5] Yapılan çalışmalar sonucu Aralık 1934 başında İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından bir bildiri yayınlanarak, İzmir'deki tüm işçi ve esnaflar, işverenler de dahil olmak üzere "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği" (İzİEKB) çatısı altında toplanmışlardır.[6] Bildiri ile İzmir'de bulunan işçi ve esnafların kendileri ile ilgili kuruluşlara üye olmalarının zorunlu bulunduğu, işçi ve esnafa üyelik kartları [cüzdanı] verileceği, her üyenin aidat ödemesi gerektiği, aykırı davrananların cezalandırılacağı açıklanmıştır. Bildiride, 32 kuruluş oluşturulduğu, çeşitli işlerde çalışan işçi ve esnafların hangi kuruluşlar altında toplanacağı da belirlenmiştir. Devletçi iktisat politikasının egemen olduğu bir dönemde oluşturulan, 1935 yılında fiilen işlerlik kazanan, 1936 yılında ilk nizamnamesi yayınlanan ve İzmir Ticaret Odası'nın denetiminde varlığını 1947 yılına kadar sürdürdüğünü tahmin ettiğimiz İzİEKB, cumhuriyet döneminde oldukça yaygın olarak görünen "sarı sendika"ların öncüsü olarak nitelendirilebilir.

1935 sonunda İzİEKB çatısı altında 17,359'u işçi ve 6,622'si esnaf olmak üzere 23,981 emekçi toplanmıştır. Yine aynı tarihte yaklaşık olarak 6,000 işçi ile 3,500 esnafın henüz Kurum'a üye olmadığı belirtilmiştir.[7] Kapanışına kadar geçen süre içinde, kesin bir veri olmamakla birlikte İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği altında örgütlenen işçi ve esnafların sayısı 25,000-35,000 arasındadır ve bu kitlenin önemli bir bölümünü işçiler oluşturmaktadır.

II. İzİEKB Yardım Talimatnamesi

İzmir'de bulunan işçi ve esnafların bir merkezden yönetilmeye karar verilmesinden sonra, 1935 yılının ilk aylarında İzİEKB'ne katılması öngörülen kuruluşlar yeni yönetimlerini belirlemiş, seçilen bu yönetimler 13.Mart.1935 tarihinde yaptıkları "umumi kongre"de İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu'nu oluşturmuştur. Genel Büro'nun kuruluşu İzmir Ticaret Odası tarafından 24 Nisan 1935 tarihinde onaylanmıştır. Bağımsız derneklerden İzİEKB'nin hukuken oluşturulmasına kadar geçen ara dönemi dolduran Genel Büro'nun amacı, nizamnamesinde; "İzmir esnaf ve işçisini meslekî alâkaları ve devlet yasaları çerçevesi dahilinde yürütmek ve bilhassa aralarında içtimaî ve sıhhî yardımları genişletmekle beraber iktisadî esaslar dairesinde yükselmelerini ve milletin ana varlığı içinde kendi varlıklarına ve rejime her veçhile bağlı ve faydalı kılmaktan ibarettir" olarak belirlenmiştir[8]. Genel Büro'nun

[5] "İzmir"deki Esnaf ve İşçi Teşekkülleri Takviye Edilecekler-Fırka Reisi Avni Bey Dün Bir Hasbihal Yaptı", *Anadolu*, 2.Ağustos.1934.

[6] İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği hakkında kısa bilgi ve bildirinin özeti için için bkz: Kemal Sülker; *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul-1955, ss: 31-33. 11.Aralık.1934 tarihinde Mektupçuluk Kalemi Umumi 59394, Hususi 1760 numara ile yayınlanan Valilik bildirisinin tam metni için bkz: *Anadolu*, 13.Kanunuevvel.1934 ve M. Bülent Varlık; "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Üzerine Bir Belge", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVIII, No: 167, Mayıs-1994, ss: 14-17.

[7] *CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu/Genel Büro Yayımı Sayı: 1*, Dereli Basımevi, İzmir-1935, s: 14.

[8] *CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu/Genel Büro Yayımı Sayı: 1*, s: 26.

nizamnamesinde bütçenin % 65-70'inin içtimaî ve sıhhî yardıma ayrılması öngörülmüş, konu ile ilgili olarak "Sağlık ve İçtimaî Yardım" başlığı altında yapılan düzenlemede;

"1. İçtimaî yardımlar: Ölüm, doğum, yatak hastalığında nakdî muavenet, sünnet ve çocuk giydirme gibi hallerdir.

2. Sıhhî yardımlar: Gerek dispanserde ve gerekse hariçte kombine edilmiş doktor ve mütehassıslar tarafından muayene ve tedavi, verem kampı, kaplıca, ameliyat, tahlil ve rontgen gibileridir.

3. Bu her iki kısımdan meccanen yardım görebilmek: Cüzdanını almış ve aidatını günü gününe vermiş muhtac-ı muavenet olduğu Büro'ca tesbit edilen esnaf ve bilhassa işçilerdir.

4. Muhtac-ı muavenet olmıyanların da yalnız dispanserde muayenesi ücretsiz yapılır ve fakat edviye [ilaçlar] nısf [yarı] bedelle temin olunur.

5. Muhtac-ı muavenet olanların bakımiyle mükellef oldukları efrad-ı aileleri doğum ve hastalık gibi hadiselerde muayene ve doğurtulmaları dispanserce meccanen görülürse de edviyesi dispanser haricindeki eczahanelerden temin edildiği takdirde nısf ücrete tabidir.

A. Ölümde: 5-10 liraya kadar techiz, tekfin.

B. Doğumda: İşçi kadının çalışamayacağına göre 5-10 liraya kadar nakdî yardım.

C. Yatak hastalığında 5-10 liraya kadar cüzdan sahibine nakdî yardım.

D. Senede bir defa 500 erkek ve kız çocuğun giydirilmesi.

E. Yüz kadar çocuğun sünnet ve giydirilmesi.

F. Evlenmelerde azamî oniki ayda ödenmek üzere taksitle münasip miktarda avans vermek.

G. Esnafın fevkalâde zaruretleri karşısında oniki ayda ödenmek üzere münasip avans verilmesi gibi hallerdir".

tanımları yapılmış ve yardım miktarları belirlenmiştir. [9]

İzİEKB'nin, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İdare Heyeti'nin 17.Mart. 1936 tarihli toplantısında[10] kabul edilen ve önemli değişiklikler yapılmadan 1941 yılına kadar geçerliliğini koruyan Ana Tüzüğü'nün 26., 27. ve 28. maddeleri üyelere yapılacak yardımları kapsamaktadır. 26. madde ile "umumi bütçe dahilinde a. Sosyal yardımlar, b. Sağlık yardımları, c. Meslekî yardımlar, ç. Kaza sigortası" adı altında yardım yapılabileceği belirlenmiştir. 27. maddede, "Bu yardımların hudut ve şekli bütçe vaziyetine göre Daimiğ Heyet'çe takdir edilerek yapılacak talimatname ile kestirilir. Bu talimatname Merkez Heyeti'nce ve Tecim Odası'nca tasdik ve tasvib olunduktan sonra neşir ve tamim edilerek tatbik olunur. Yardım, taahhüdatını ödemiş üyeye yapılır" hükmü yer almaktadır. 28. maddede de bütçenin % 55'inin yardımlara ayrılacağı belirlenmektedir.[11]

Söz konusu maddeler dikkate alınarak hazırlanan ve muhtemelen 1936 yılı baharında yayınlanan yardım talimatnamesi şöyledir:

C.H.P İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnamesi

Ana nizamnamenin 26. maddesinin A ve B fıkralarında gösterilen sosyal ve sağlık yardımları[nın] şimdilik

9 *CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu/Genel Büro Yayımı Sayı: 1*, s: 28.

10 *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Heyeti Zabıt Defteri*, Toplantı No: 286, ss: 366-372.

11 *İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Ana Tüzüğü*, Ticaret Basımevi, İzmir-1936, ss: 13-15.

kimlere, ne suretle ve ne miktarda yapılacağına dair yine sözü edilen nizamnamenin. 27. maddesine dayanılarak daimiğ heyetçe hazırlanan ve merkez heyetince tashih ve tasvip olunan talimat maddeleri aşağıya sıralanmıştır.

1. Doğumda:

A. Cüzdan sahibi üyelerimizden gebe olanlar ebelerimiz vasıtasile doğurtturulur. Bunlardan fakrühali tesbit edilenlere birer kundak takımı verilmekle beraber 5 lira da para yardımı yapılır.

B. Cüzdan sahibi üyelerimizden karılarından gebe olanları doğurtulur. Bunlardan fakrühalleri tesbit edilenlere birer kundak takımı da verilir. Bunlara para yardımı yapılamaz. Kundak takımı istemiyenlere takımın bedeline mukabil 3 lira para verilmesinde mahzur yoktur.

2. Ölümde:

A. Cüzdan sahibi üyelerimizden birinin ölümünde bu ölünün kaldırılması için teçhiz ve tekfin masrafı olarak 10 lira bu masrafı yapan şahsa vesika ile tesbit edilerek verilir veyahut Birlik tarafından meccanen kaldırılması temin edilir. Birlik tarafından meccanen kaldırılması temin edildiği takdirde yalnız teçhiz ve tekfin masrafı için bu masrafı yapan şahsa vesika ile tesbit edilerek 5 lira verilir.

B. Cüzdan sahibi üyelerimizin bakmakla mükellef oldukları karı, koca ve çocuklarından biri öldüğü takdirde Birlik marifetile meccanen kaldırılması hususunun teminine çalışılmakla beraber cüzdan sahibine 5 lira para yardımı da yapılır.

3. Hastalıklarda:

A. Cüzdan sahibi üyelerimizin hastalıklarında tedavileri için her türlü sağlık tedbirleri alınır. İlaçları bakım evinden veya hariçteki eczanelerden temin edilir. Boğaz, burun, kulak ve göz gibi hastalıkları icabında mütehassıslarına tedavi ettirilir. Çıkması icab eden dişleri çıkarttırılır. Pansumana ihtiyaçları olanların pansumanları yaptırılır. Hastaneye yatırılmaları icab ediyorsa bu husus temin edilir.

B. Bunlardan çalışamıyacak derecede hasta bulunanların istirahat ve tedavi müddeti üç günden fazla olup bir haftayı geçmiyenlere doktor raporile tesbit edilmek şartile 3 ve bir haftadan ziyade olanlara 5 lira para yardımı yapılır. Bu para yardımlarının mecmuu bir yıl içinde 15 lirayı geçemez.

C. Cüzdan sahibi üyelerimizin bakımile mükellef oldukları karı, koca, ana, baba, bekâr ve dul kardeş ve çocuklarından birisinin hastalıklarında tedavileri için her türlü sağlık tedbirleri alınır. İlaçları dispanserimizden veya hariçteki eczanelerden temin edilir. Hariçten hususi doktorlar tarafından Birlik'in malûmatı olmaksızın verilen reçeteler Birlik'çe nazarı itibara alınmaz. Pansuman ihtiyaçları olanların pansumanları yapılır. Bunlardan hastaneye yatırılmaları icab edenler olursa parasız yatırılmaları için yol gösterilir. Derhal hastaneye yatırılması fennen elzem görüldüğü takdirde yatırılması hususu temin edilir. Her ne suretle olursa olsun bunlara para yardımı yapılamaz.

Ç. Verem oldukları taayyün eden cüzdan sahibi üyelerimizle bunların bakımile mükellef oldukları aile efradının sanatoryuma yatırılmaları için Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Bakanlığı [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı] nezdinde teşebbüsatta bulunulur. Bunlardan sanatoryuma yatırılması temin edilenlerin yol biletlerinin Belediyeden parasız teminine çalışılır. Yol biletleri bu suretle parasız temin edilemiyen cüzdan sahibi üyelerimizin para ile biletleri temin edilir ve sanatoryuma yatmak için lâzım olan malzeme dahi

satın alınarak verilir.

D. Cüzdan sahibi üyelerimizden ihtiyaçları doktor raporile tesbit edilenler, sıraları geldikçe Yamanlar Kampına ve ılıcalara berayı tedavi ve istirahat gönderilirler.

4. Rontgen tedavisine doktor raporile lüzum gösterilen cüzdan sahibi üyelerimizin bu ihtiyaçları da temin edilir.

5. 1., 2. ve 3. maddelerde yazılı para yardımlarile 4. maddede ki rontgen tedavisinin yapılması ve dışardaki eczanelerden hastalara ilâç verilmesi, mutlaka yardım kısmı âmirinin imzasını taşıyan evrak ve reçetelere istinad eder. Bir de hastaneye yatırılacak veya hariçteki doktorlar tarafından tedavi edilecek hastalara aid yazılarla idare âmirliğinden geçmesi icab eden bütün kâğıtlar mutlaka yardım kısmı âmirliğinden geçer. 3. maddenin Ç ve D fıkralarında sözü edilen yardımlar da yardım kısmı âmirinin imzasını taşıyan kâğıtlara dayanır.

6. 5. madde dışında kalan diğer sıhhî yardımlar doğrudan doğruya salâhiyetli memurlarımız tarafından yapılır.

7. Her sene Cumhuriyet bayramında işçi ve esnaftan fakir olanların çocukları, 500'den aşağı olmamak üzere baştan aşağı giydirilir. Bu giydirme keyfiyeti Daimiğ Heyet'in vereceği karar hükümleri dairesinde başarılır. Bu yardımların yardım kısmında kaydedilerek muamelesi yapılır.

8. Bu talimatta sözü edilmeyen diğer müteferrik yardımlar bir iş için 15 lirayı geçmemek üzere, Daimiğ Heyet'in kararile yapılır. Bir iş için 15 lirayı geçerse Daimiğ Heyet'çe verilen kararın Merkez Heyeti'ne tasdik ettirildikten sonra tatbiki gerekir. Bu yardımlar da yardım kısmında kaydedilerek muamelesi tekemmül ettirilir.

9. Kendi suñ'u taksiri olmaksızın işi başında bir kazaya uğrıyarak çalışamıyacak derecede sakatlanan cüzdan sahibi üyelerimize kaza sigortası sandığının ihdasına kadar Daimiğ Heyet'in kararile ayda 15 lirayı geçmemek üzere aydan aya bir miktar para yardımı yapılır. Bu gibilerin her hangi bir işte çalışıp maişetini temin edebilecek vaziyete gelip gelmediğinin her üç ayda bir doktor raporile tesbit ettirilmesi gerekir. Bunlardan maişetini temin edebilecek kadar iyileşenlerin aylık para yardımları kesilir.

10. Bir senelik aidatından 3-4 aylık aidatını her nasılsa vermemiş bulunan cüzdan sahibi üyelerimizle yukardaki maddelerde tasrih edilen ailesi efradının doktor muayenesi, doğurtma işleri yapılarak ilâçları temin edilirse de aidatını günü gününe ödememiş bulunanlara hiç bir suretle para yardımı yapılamaz.[12]

III. İlk Uygulamalar

Bir yandan 1930 Dünya Buhranı'nın ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesi, öte yandan, işçi sınıfının taleplerinin kısmen karşılanması ve denetim altına alınması ve bir ölçüde bastırılması ve aynı zamanda çalışanların kendilerini fiziki olarak yeniden üretebilmeleri amaçlarına yönelik olarak 1930'lu yılların başında CHF, gerek ülke genelinde, gerekse İzmir özelinde işçi ve esnafların yaşam standartlarını sınırlı da olsa iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların başında sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin geliştirilmesi gel-

12 *CHF İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnamesi*, Ticaret Basımevi, İzmir-[1936], ss:1-18.

mektedir[13].

İzİEKB'nin bütçesinin önemli bir bölümünün sağlık ve sosyal yardımlar için ayrılmasının öngörülmesi de bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. İzmir işçi ve esnaflarının zorunlu olarak örgütlenmelerinin daha başında bir dispanser kurulmuş ve eczane açılmıştır. [14] Ayrıca, Yamanlar semtinde Veremle Mücadele Cemiyeti'nin açmış olduğu kamp ile Balçova ılıcalarına hasta olan işçiler gönderilmiştir.[15] Bazı işyerlerinde Kızılay'ın da katkıları ile aşevi açılarak ucuz yemek çıkarılması sağlanmıştır.[16]

İzİEKB'nin 1936 başında yapılan kongresinde bir yıl içinde 11.800 kişiye çeşitli yardımlarda bulunulduğu açıklanmıştır. [17] 1935 yılında aylık ortalaması 700-800 lira civarında olan yardım tutarı, 1936 yılında 1,800 liraya yükselmiştir.[18]

---

[13] Dönemin İzmir basınında bu yönde yapılan ve yapılması gereken işlere yönelik çok sayıda haber, makale yer almaktadır. Bunlara birkaç örnek olarak bkz: "İşçiler İçin Revir Açılacaktır", *Anadolu*, 19.Temmuz.1934, "Fabrikalarda İşçilerimizin Sıhhati Korunacaktır", *Anadolu*, 20.Eylül.1934 ve H. Ocaklıoğlu; "İşçilerimizi Korumağa Borçluyuz", *Yeni Asır*, 2.Ocak.1935.

[14] "Esnaf ve İşçi Birlikleri Bürosu Çok Yakında Merasimle Açılacaktır", *Yeni Asır*, 14.Şubat. 1935. Söz konusu dispanser 9.Mayıs.1935 tarihinde faaliyete geçmiştir bkz: *Yeni Asır*, 8.Mayıs.1935. Ocak-Ağustos 1935 döneminde yapılan sağlık yardımları ile ilgili geniş ve detaylı bilgi için bkz: *CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu/Genel Büro Yayımı Sayı: 1*, ss: 16-19. 1937 yılı ortalarında işçilerden dispanser için para alınmaması kararlaştırılmıştır. Konu ile ilgili olarak bkz: "İşçilerden Dispanser Parası Alınmayacak", *Anadolu*, 23.Haziran.1937. Ancak, yine aynı tarihlerde geçici işçi niteliğinde olan tütün işçilerinin haftada 5 kuruş dispanser parası ödemesi uygulamasının devam etmesi de uygun görülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak da bkz: "Esnaf Birlikleri Yeni Kararlar Vermiş ve İdare Heyetini Seçmiştir", *Anadolu*, 25.Temmuz.1937. [Bu arada belirtilmesi gerekir ki, İzmir'de bir işçi hastanesi kurulması yönünde yapılan çalışmalar bir makale oluşturacak düzeydedir. Konu ile ilgili olarak 1930'larda başlıyan çalışmalar İzİEKB döneminde de devam etmiş, bütün bu süreç boyunca gerek işçilerden, gerekse işverenlerden sağlanan paranın belirli bir büyüklüğe ulaşmasından sonra, 1944 yılında Hüseyin Kavalalı başkanlığında İzmir İşçi Sağlığını Koruma Cemiyeti kurulmuş ve hastane yapımının gerçekleştirilmesi için gerekli çalışmalar bu dernek tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Cemiyetin amacı ana nizamnamenin ilk maddesinde "İzmir vilayeti dahilinde iş kanunu hükümlerine tabi olsun veya olmasın muhtelif iş yerlerinde çalışan işçilerin ve aileleri efradının sağlığını korumak için gerekli tedbirleri almak, teşebbüs ve faaliyetlerde bulunmak, hastane, dispanser, sanatoryum, prevantoryum, kreş gibi lüzumlu tesisleri kurmak ve işletmektir" olarak belirlenmiştir. Nisan 1945 tarihinde 25 yataklı bir hastane kurulması için yoğun çalışmalara başlanmış, Eylül 1945 başında İzİEKB'ne ait dispanserin de hastane bünyesine katılması kararlaştırılmış ve nihayet İzmir işçi hastanesi 9.Eylül.1945 tarihinde faaliyete geçmiştir. Konu ile ilgili olarak bkz: "Kavuştuğumuz Eser: İşçi Hastanesi", *Anadolu*, 11.Eylül.1945].

[15] Konu ile ilgili çok sayıdaki habere örnek olarak bkz: "Yamanlar Kampına Fakirler Parasız Olarak Kabul Edilecek", *Yeni Asır*, 2.Temmuz. 1936 ve "İşçiler Balçova Ilıcalarında: Birlik, Varlıksız İşçileri Himaye Ediyor", *Yeni Asır*, 16.Temmuz.1936.

[16] "İşçilere 5 Kuruşa Yemek ve Ekmek Verilecek", *Yeni Asır*, 29.Teşrinievvel.1936 ve "Hilaliahmerimizin Çok Güzel Bir Eseri",*Yeni Asır*, 5.Şubat.1937.

[17] "İşçi Federasyonu Kongresi", *Yeni Asır*, 2.Şubat.1936.

[18] "İşçi Birliklerinin Yardımı", *Yeni Asır*, 27.Mayıs.1936.

IV. Sonuç Yerine

İzİEKB, kuruluşu, gelişimi ve uygulamaları ile sosyal politika tarihimizin çok özgün bir noktasını oluşturmaktadır. Kuruluş, özellikle sağlık alanında, hangi amaçla olursa olsun, yaptığı yardımlar ile önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Konunun, özellikle İzmirli tarihçiler tarafından İzİEKB'ni oluşturan ve bir kısmı, farklı isimler altında olsa da, bugün de devam eden dernekler temel alınarak, yerel basının detaylı olarak gözden geçirilmesiyle ve özellikle "sözlü tarih çalışması" yapılarak kapsamlı olarak incelenmesinin, Türkiye işçi sınıfı ve sosyal politika tarihinin kavranmasına yarar sağlayacağı inancındayız. Bizim şimdiye değin yaptığımız çalışmaların konuya sadece bir "giriş" olarak değerlendirilebileceği, 1935 ve 1936 yıllarına ait iki yardım talimatnamesinin metinlerinin yayınlanmasının "mozaik"in sadece iki taşını ortaya koyduğu, ancak, bütün bir mozaikin de tek tek o küçük taşların yerine konması ile ortaya çıkabileceği bir gerçektir.

CHP İzmir İşçi Esnaf Kurumları Birliği bir törende [Ömer Türkoğlu arşivi]

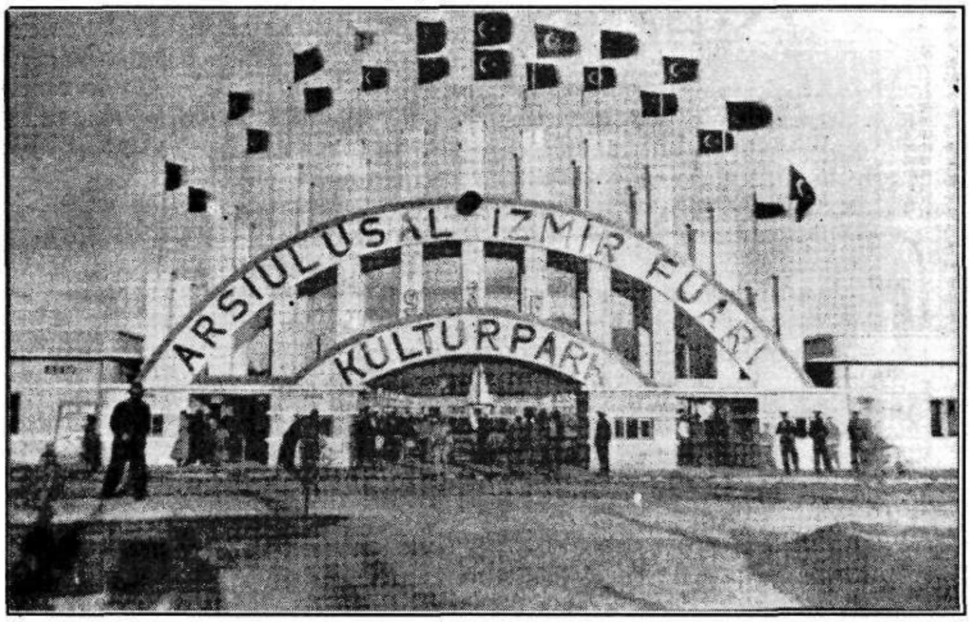
ARSIULUSAL İZMİR FUARI
KULTURPARK

KÜLTÜRPARK
İZMİR ENTERNASYONAL FUARI

TÜRK-İŞ'İN İZMİR GENEL GREVİ (1975)

Yıldırım Koç

I. Genel Grevi Oluşturan Ortam

TÜRK-İŞ'in 16 Haziran 1975 günü gerçekleştirdiği "İzmir Genel Grev"i veya "Emeğe Saygı Direnişi", çeşitli etmenlere bağlı olarak oluştu. Bunların en önemlileri, kıdem tazminatı konusundaki gelişmeler, memurlaştırma çabaları ve işverenlerin saldırı lokavtlarıydı.

14 Ekim 1973 genel seçimlerinden önce hemen hemen tüm siyasi partiler kıdem tazminatının 15 günden 30 güne çıkarılması konusunda söz vermişti. Bu konu CHP-MSP Koalisyon Hükümeti programında da yer almış ve hazırlanan tasarı Meclis'e sunulmuştu. Tasarıda, kıdem tazminatına hak kazanmak için gerekli çalışma süresi de üç yıldan bir yıla indiriliyordu. Tasarı önce Millet Meclisi Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonu'nda görüşülmüş ve işçi lehine çok önemli bir değişiklikle 30 Mayıs 1974 günü Millet Meclisi'ne sunulmuştu. Bu ekleme, işçinin kendi isteğiyle işten ayrılması durumunda çalışılan her yıl için 10 günlük ücret tutarında bir kıdem tazminatı ödeneceğine ilişkindi. Ancak 7 Haziran 1974 günü Millet Meclisi Bütçe Plan Komisyonu'nda bu ekleme çıkarıldı. Daha sonra, Kıbrıs olayları ve hükümet bunalımları nedeniyle bu tasarı gündemden çıktı. Demirel Hükümeti'nin kurulmasından sonra, işverenlerin yoğun baskıları karşısında, tasarı Bütçe Plan Komisyonu'na geri alındı. İşverenler ise, yapılacak değişiklikte, o tarihe kadarki kıdem karşılığında 15 günlük, tasarının yasalaşması sonrasındaki süre için ise 30 günlük kıdem tazminatı istiyorlardı. Ayrıca, kıdem tazminatına bir tavan getirilmesini, tazminatın sigorta şirketlerine sigortalanabilmesini ve kıdem tazminatı fonunun oluşturulmasını talep ediyorlardı.[1]

Memurlaştırma girişimleri de önemli bir tehditti. TÜRK-İŞ, 28 Mayıs - 5 Haziran 1973 günleri toplanan 9. Genel Kurulunda, memurlaştırma girişimleri karşısında genel greve başvuracağını ilan etmişti. Ayrıca, "devlet memurlarının özgür sendikalar saflarında birleşebilme, toplu pazarlık ve grev yapabilme özgürlükleri tanınmalıdır," deniliyordu.[2]

---

1 TÜRK-İŞ, *Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Raporu*, Haziran 1975, Ankara, 1975, s.234-253.

2 TÜRK-İŞ Genel Başkanı Halil Tunç'un Basın Toplantısı, 6.2.1975, s.7; *TÜRK-İŞ Haber Bülteni*, 14.2.1975, s.2.

"Ekonomik ve sosyal ilke ve hedeflerde bütünleşen Türk İşçi Hareketi'nin siyasal alanda bütünleşmesi yolları" 1975 yılında düzenlenen işçi kurultaylarında tüm yönleriyle tartışılıyordu.[3]

İşverenlerin kurduğu Hür Teşebbüs Konseyi ve arkasından başlatılan saldırı lokavtları da önemli bir tehdit oluşturuyordu. İzmir ve Turgutlu'da 14 Mayıs 1975 günü 22 işyerinde ve 31.5.1975 günü de 1 işyerinde lokavt başlatılmıştı. Bu lokavtlar ancak 28 Haziran 1975 günü sona erdi.

TÜRK-İŞ, yeni Genel Başkan Halil Tunç döneminde işçi kurultaylarına başladı. 1975 yılı Mart ayında Ankara'da düzenlenen Birinci İşçi Kurultayı'ndan sonra, 3-4 Mayıs 1975 günleri Diyarbakır'da, 10-11 Mayıs 1975 günleri Samsun'da, 31 Mayıs - 1 Haziran 1975 günleri Sivas'ta ve 7-8 Haziran 1975 günleri de Eskişehir'de İşçi Kurultayları düzenledi.

Diğer taraftan, DİSK'in 5. Olağan Genel Kurulu'ndan sonra DİSK'in kitle eylemleri başlamıştı. Genel-İş Sendikası'nın da TÜRK-İŞ'ten ayrılması gündemdeydi. Nitekim bu ayrılma 1975 yılı Ağustos ayında gerçekleşti.

II. Genel Grev Öncesi

A. TÜRK-İŞ'in Tavrı

TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu ile bağlı Sendikaların Genel Başkanları 11 Haziran 1975 günü İzmir'de bir olağanüstü toplantı yapmaya karar verdiler. Halil Tunç'un bu konuda 10 Haziran 1975 günlü açıklaması şöyleydi[4]:

"İşverenlerin son zamanlarda işçilere ve sendikalara karşı giriştikleri saldırı, İzmir toplantısının belli başlı konularından biridir. Bu arada, kıdem tazminatı tasarısını kuşa çevirmek isteyen tutuma da İzmir toplantısı gerekli cevabı verecektir. Türk işçisi haklarını almada gösterdiği çabanın da üstünde, haklarını korumada kararlıdır. Gerek işverenlerin işçileri sindirmek için giriştikleri saldırı lokavtları, gerekse işverenlerin telkini ile Parlamentonun kıdem tazminatında işçi aleyhine hüküm getirme eğilimleri başarıya ulaşamayacaktır. Bu arada işçiyi memur yapma zihniyetine karşı da Türk işçisi gerekli cevabı verecektir."

Halil Tunç 11Haziran 1975 günkü toplantıyı açarken yaptığı konuşmada bir süre önce tekstil işkolunda ve o günlerde de toprak sanayii işyerlerinde uygulanan lokavtlara değindi ve "gelecekte toplu iş sözleşmeleri yapılırken bu tür davranışlarla karşılaşılacağından endişe duyulduğunu," söyledi.[5]

Halil Tunç şunları söyledi[6]:

"Saat 06'dan 14'e kadar devam edecek bu uyarı direnişinde, İzmir'de hayat duracaktır. Ölü defni ve itfaiyenin haricinde hiçbir hizmet yapılmayacaktır... 1975 Türkiye'sinde çağdışı kalması gereken lokavt yasadışı olmalı ve son günlerde işverenlerce yoğunlaştırılan saldırı lokavtları durdurulmalıdır. İşçi-memur ayırımına, işçi yararına bir çözüm yolu getirilmelidir. Dernekler Kanunu da değiştirilmelidir. Asgari ücretten vergi alınmamalıdır. Kıdem tazminatı Meclis Komisyonunca kabul edilen şekliyle değil, TÜRK-İŞ'in önerdiği bir biçimde olmalıdır. Kıdem tazminatlarının bir fonda toplanması, işçi kesiminde kuşkuyla karşılanmaktadır. İşçi emekli aylıkları, günün koşullarına göre ayarlanmalıdır. Belediyelerde çalı-

[3] *TÜRK-İŞ Haber Bülteni*, 31.5.1975, s.1.

[4] *TÜRK-İŞ Haber Bülteni*, 10.6.1975.

[5] *Milliyet*, 12.6.1975.

[6] *Cumhuriyet* ve *Milliyet*, 13.6.1975.

şan işçilerin aylıkları zamanında ödenmeli ve bu işçilerin sosyal hakları da verilmelidir... Yarım günlük greve İzmir'deki bütün işçiler katılacaktır. İşçiler işyerlerine gelecek ve tezgah başında işlerini bırakacaklardır. Direniş sırasında gösteri ve toplantı olmayacak, tam bir disiplin içinde hareket edilecektir. İzmirlinin yarım gün hayatının durmasıyla karşılaşacağı güçlüklere anlayış göstereceğini tahmin ederim."

Halil Tunç, uyarı eyleminin "salt işçi çıkarını kapsayan egoist bir girişim olmadığını," belirtti ve "bu direnişimiz, ulusal çıkarları da kapsamaktadır," dedi.

Halil Tunç, isteklerin kısa zamanda çözümlenmemesi durumunda, bu uyarı direnişinin Türkiye çapında genel greve dönüşeceğini söyledi:

"Gerekli ilgiyi göstermeyen zihniyete karşı uyarı direnişini kararlaştırdık. İlgililer yine eski tutumlarında devam ederlerse, ülke çapında genel greve gidilecektir. İşveren bir taraftan işçi kıyımını sürdürürken, diğer taraftan da toplu iş sözleşmelerini ihlal edip, çalışanı işinden atıp, yerine sıradan işçi almaktadır. İşçilerin özlemini çektikleri konuların çözümü için yapılan İzmir Uyarı Direnişi dikkate alınmazsa, Türkiye çapında genel greve gideceğiz."

Bu tarihte yürürlükte olan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'na göre bu nitelikteki bir eylem yasadışıydı. Böylesine bir kanundışı grev durumunda, işveren, bu greve katılanları tazminatsız olarak işten çıkarabiliyordu. Ayrıca, bu grev nedeniyle işverenin uğrayacağı zarar da greve karar veren işçi kuruluşu tarafından karşılanacaktı (275/29). Kanundışı grev, devletin, il özel idarelerinin veya belediyelerin bir karar almasını veya alınmış bir kararın değiştirilmesini veya kaldırılmasını veya bunları protesto etmek için yapılıyorsa, bu greve karar verenler veya katılanlar veya devam edenler ve bu yolda propaganda yapanlar, altı aydan az olmamak üzere hapis cezasına ve beşyüz liradan az olmamak üzere ağır para cezasına çarptırılacaktı. Suçun tekrarı halinde bu cezaların iki katı uygulanacaktı (275/55).

Genel grev ilk olarak Genel Başkanın bir kararı biçiminde açıklandı.

İzmir'de "TÜRK-İŞ Genel Başkanı Halil Tunç" imzasıyla işçilere dağıtılan bildiride şöyle deniliyordu[7]:

"İşçi Arkadaş,

"Türkiye'nin en büyük işçi kuruluşu olan TÜRK-İŞ işçilerin daha iyi yaşantılarını ve tüm ulusun çıkarlarını korumak ve kollamak amacı ile sizlerin desteğine güvenerek yeni bir hareketin içine girmek zorunda bırakılmıştır.

""Topluluğumuzun içinde bulunduğu bunalımları en kısa sürede çözümlemek, bütün yetkili ve ilgililer ile hükümet edenleri, Parlamentoyu uyarmak ve işçi haklarına karşı girişilen tecavüzleri önlemek için İzmir'de bir uyarı direnişine geçecektir.

"Uyarı direnişimizin geniş kapsamlı gerekçesi aşağıda belirtilmiştir.

1) Siyasi partilerimizin ve Parlamentomuzun kısır çekişmelere son vererek ülke çıkarları etrafında birleşmelerini sağlamak.
2) TÜRK-İŞ'in toplum ve işçi yararına olan 24 temel ilkesinin uygulanmasını temin için gereken yasaların çıkarılmasını sağlamak.
3) Ulusal bağımsızlığımızın korunmasında etken olacak olan Ulusal Harb Sanayiinin işçilerimizin de katkısıyla bir an önce kurulmasını sağlamak.
4) İşçi haklarına saygılı olmayanları

[7] *TÜRK-İŞ Bildirisi.*

uyarmak ve Türk işçisinin haklarına sahip çıkma bilincinin zirvesine ulaştığını bir kere daha duyurmak.

5) Saldırı lokavtlarının son bulmasını, çağdışı lokavtın yasalardan çıkartılmasını sağlamak.

6) Tarım ve Orman İş Yasasının süratle yasalaştırılmasını, Tarım ve Orman İşçilerinin sosyal güvenliğe kavuşmasını sağlamak.

7) İşsizlik sigortasını gerçekleştirmek.

8) Ülkenin ve işçisinin sayısız sorunlarına çözüm getirecek tasarı ve teklifler Parlamento komisyonlarında beklerkên Parlamenterlerimizin aylıklarına zam yapan yasayı süratle geçirmelerini KINAMAK.

9) Adil vergi reformunu sağlamak.

10) İşçi-memur ayrımına kesin çözüm getirmek.

11) Sıkıyönetimlerin grevleri durdurmasının, işverenin yararına olduğunu ve işçiyi ezdiğini belirtmek.

12) Sendikalar aleyhine olan Dernekler Yasası ile iş hayatını işçiler aleyhine kısıtlayıcı bütün yasaları değiştirmek.

13) Petrol ve madenlerimizin millileştirilmesini sağlamak.

14) İşçinin sendikasını seçebilmesi için referandum müessesesinin yasalaştırılmasını temin etmek.

15) Belediyelerimizi mali olanaklara kavuşturmak, halk hizmetinde daha etkin olabilmesini temin etmek, bu hizmetlerde çalışanların ücretleriyle diğer haklarını zamanında almalarını sağlamak.

16) Memurların eskiden olduğu gibi yeniden sendika kurmalarına yasal olanak sağlamak.

17) İşverenlerin işçileri keyfi işten çıkarmalarına son vermek.

18) İşsizliği azaltıcı tedbirlere EVET, lüks yatırım harcamalarına HAYIR demek.

19) İşçi emekli maaşlarına yapılan çok cüz'i artışların yetersizliğini belirtmek, günün koşullarına göre ayarlanmasını sağlamak.

20) İşçi kıdem tazminatlarının işverenlerin tekeline terk edilmesini ve devlet hazinesinin işveren lehine yağma edilmesini önlemek.

21) Temel ilkelerimizden olan ücrette adaleti sağlamak.

22) Asgari ücretlerin günün koşullarına göre ayarlanması ve asgari ücretten hiçbir şekilde vergi kesilmemesini sağlamak.

23) İşçi kıdem tazminatlarının işveren yararına bir fonda toplanmasına hayır demek için,

"16 Haziran 1975 Pazartesi günü saat 06 ile 14:00 arasında işimizin başında oturup, çalışmıyarak uyarı direnişinde bulunacağız.

"Alınteri ve göznuru ile yurt kalkınmasının en önemli unsuru olan vatansever Türk İşçisi çok çetin olan bu sınavı başarı ile verecektir.

"Türk İşçisi bir kere daha uyarı direnişi ile büyük bir sendikacılık bilincine sahip olduğunu ıspat edecektir.

"TÜRK-İŞ Teşkilatı, tam dayanışma ve disiplin içinde gerçekleştireceği bu hareket ile tarihine yeni bir sayfa ekliyecektir.

"Bütün İzmir İşçilerini ve Sendika Yöneticilerini bu büyük sınavı da başarıyla vereceklerinden emin olarak şimdiden kutluyorum.

"Değerli İzmir İşçisi,

"Senin üst kuruluşun olan TÜRK-İŞ, BÜYÜK TÜRK ULUSUNUN VE İŞÇİNİN DAİMA HİZMETİNDEDİR VE HİZMETİNDE OLACAKTIR.

"Birbuçuk milyon işçiyi temsil eden TÜRK-İŞ adına sana ve ailene mutluluklar diler, saygılar sunarım."

Halil Tunç, 13 Haziran 1975 günü işverenlerin eleştirilerini yanıtladı. Tunç

şunları söyledi[8]:

"Özel teşebbüsün, her türlü eleştirinin yasaklandığı, düşüncenin ve haklı direnişlerin suç sayıldığı, basının baskı altında tutulduğu, toplumun susturulduğu ve bütün halkın egemen çevrelerin çıkarlarına tevekkülen hizmet ettiği bir rejimin özlemini çektiği açıkça ortadadır. Özel teşebbüs, sultasını ancak böyle bir rejimde sürdürebileceğini düşünmekte, davranışlarıyla da bu özlemini açığa koymaktadır... İşverenler, işçi haklarına saygıyı öğrendikleri ve bu haklara karşı bir davraniş içine girmedikleri gün, ülkemizde çalışma barışı sağlanabilir... 16 Haziran günü yapacağımız uyarı direnişini, geçmişteki 16 haziran olayları ile irtibatlandıranları, Türk işçisi Pazartesi günü utandıracaktır."

Halil Tunç, 14 Haziran 1975 günü düzenlediği basın toplantısında da şunları belirtti[9]:

"Tek bir arkadaşımızın burnu kanadığında, yahut da işinden çıkarıldığında işte o zaman hırçınlaşacağız. O zaman sertleşeceğz. Onlara o zaman anladıkları lisanda cevap vereceğiz. Bir işçi girişimi oldu mu, sorunu hemen bir rejim tartışısı içine sokuyorlar. Onların istediği rejim bellidir. Hep onların istedikleri olacak. Basın susacak. İşçiler onlara çalışacak. Herkes onların kölesi olacak. Ülkedeki herkes onlara çalışacak. Bilinçlenmeye başlayan işçi ve Türk halkı artık onların istediği rejime dur diyebilecek düzeye gelmiştir. Hiç bir arkadaşımızı işten atamazlar. Güçleri buna yetmez...

"İşçiler olarak istediğimiz her hakda olduğu gibi, Türk halkının çıkarlarını, ülkemiz insanlarının çıkarlarını amaçlıyor isteklerimiz."

8 *Milliyet*, 14.6.1975.

9 *Cumhuriyet*, 15.6.1975.

TÜRK-İŞ'in bu eyleminin ilginç bir yanı, TÜRK-İŞ'in bu eyleme, eylem öncesinde ve sonrasında resmen sahip çıkmasıdır. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Halil Tunç'un eylem öncesinde dağıtılan ve yukarıda tam metni verilen bildirisinde eylem açıkça savunulmaktadır. Halil Tunç, 26 Haziran 1975 tarihinde TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu toplantısını açarken yaptığı konuşmada da bu tavrını sürdürmüştür. TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu'nun 26-30 Haziran 1975 günleri yapılan toplantısının sonunda kamuoyuna açıklanan Bildiride de şöyle denilmektedir[10]:

10 *TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu Bildirisi (26-30 Haziran 1975)*, s.7. Halil Tunç'un ve TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu'nun bu tavrı son derece önemlidir. DİSK, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ne karşı 16-20 Eylül 1976 tarihlerinde uyguladığı genel direnişte tümüyle farklı bir tavır almış, eylemin sorumluluğunu üstlenmemiştir. DİSK Yönetim Kurulu ve Başkanlar Konseyi'nin ortak kararında şöyle deniliyordu (*DİSK Ajansı*, No.976/202, 16.9.1976): "Bu iktidarın Anayasal ve demokratik yoldan düşürülmesine ve halktan yana bir iktidarın kurulmasına kadar tüm ülkede GENEL YAS ilanı, Anayasal ve demokratik haklarını, DİSK'in 'tabanın söz ve karar sahibi olma' ilkesi içinde kullanabilmesi açısından işçi üyelerimizin serbest bırakılması, örgütümüzün bulunduğu merkezlerde her gün genellikle öğleden sonraları DİSK tarafından sessiz matem yürüyüşleri veya mitingler düzenlenmesi... kararlaştırılmıştır." DİSK yetkili organlarının eylemi bitirme kararı da şöyleydi (*DİSK Ajansı*, No.976/205, 21.9.1976): Yeni karar, "GENEL YAS"ın ve 16 Eylül kararının aynen kalması, ancak "tabandaki üye kardeşlerimizin, DİSK'in 'tabanın söz ve karar sahibi olma' ilkesi içinde karar vermek suretiyle uygulamakta ve kullanmakta oldukları Anayasal ve demokratik hakkın bu gün için tavır koyma hedefine ulaşmış olması nedeniyle, şimdilik, aynı temel ilke içinde bu kararlarını yeniden görüşmeleri ve yeniden bir

"İzmir'deki genel uyarı direnişi, TÜRK-İŞ ve ona bağlı kuruluşların büyük bir başarısıdır. Bu direnişi, işçiler, sendikacılar ve TÜRK-İŞ elbirliği ile düzenlemiştir. Elbirliği ile uygulamış ve el birliği ile başarıya ulaşmıştır... Direniş öncesi ve sonrası işveren çevreleri ile sağ basının TÜRK-İŞ Genel Başkanına karşı yönelttikleri çirkin itham ve eleştirileri de görüşen Yönetim Kurulumuz, bu konuda TÜRK-İŞ Genel Başkanı ve İcra Kurulunun tutumunu onaylamış ve kamuoyuna açıklanan görüşlerine aynen katılmıştır."

B. DİSK'in Tavrı

DİSK ve Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler TÜRK-İŞ'in İzmir eylemine karşı olumsuz bir tavır takındı ve ciddi suçlamalarda bulundu[11]:

"Genel grev, işçi sınıfının bilimi doğrultusunda ve daha ziyade siyasal iktidara karşı bir hareket tarzı, eylem şeklidir. Yoksa, sayın Halil Tunç'un belirttiği bir takım istekler için genel grev yapılamaz. TÜRK-İŞ'in yapacağı hareket, pek genel grev konusunu kapsamamaktadır. Bir genel grev, örneğin, siyasal iktidarın, hükümetin istifası için ancak ortaya konabilir. TÜRK-İŞ eğer böyle bir nedenle bu hareketi koysaydı ortaya, ki biz bunun böyle olmasını dilerdik, kuşkusuz desteklerdik. Ancak TÜRK-İŞ'in böylesine ortaya koyduğu eylem, ancak bir oyun, bir aldatmacadır bizim açımızdan, TÜRK-İŞ ve Halil Tunç, tabanının kaydığını, özellikle DİSK'e bağlı devrimci sendikalara kaydığını gördükçe ne yaptığını, ne yapacağını bilemez bir hale gelmiştir. Bunun telaşı içersindedirler ve bu nedenle böylesine bir aldatmacaya girişmişlerdir."

DİSK'in bu olumsuz tavrına karşın, DİSK'e bağlı Türkiye Gıda-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Nebioğlu, 16 Haziran 1975 günü yaptığı yazılı açıklamada, İzmir genel grevine çok açık bir destek verdi. Nebioğlu'nun açıklaması şöyleydi[12]:

"Bugün İzmir'de TÜRK-İŞ tarafından uygulanmakta olan süreli bölgesel genel grevin Anayasa dışı olduğunu söylemek gülünç bir iddiadır. Demokrasi yeniden icad edilecek bir yönetim şekli değildir. Demokratik kurumlardan birisidir, genel grev. TÜRK-İŞ bu demokratik davranış içindedir ve bu davranışa karşı çıkılmaz. Karşı çıkanlar olabilir. Onlar bu çağ içinde sadece gülünç olurlar. TÜRK-İŞ'in bu grevle amaçladığı hususlar, Batı halklarının çoktan kazandıkları haklardır. Türkiye'mizde hala bu haklar için mücadele etmek gerekiyorsa, bunda hepimizin kabahati vardır... Bugün 15-16 Haziran olaylarının 5. yıldönümünde TÜRK-İŞ ve onun kararları ile demokratik hak ve özgürlükler için direnenleri saygı ile karşılıyoruz."

C. Meslek Örgütlerinin, Demokratik Kitle Örgütlerinin, Siyasi Partilerin ve Bazı Gazetecilerin Tavrı

İzmir Baro Başkanı Cengiz İlhan eyleme destek verdi. Cengiz İlhan, 8 saatlik uyarı direnişine Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu açısından bakılmaması ve bu kanunun hükümlerine uymadığını ileri sürerek, kanunsuz grev sonucuna varılmaması gerektiğini belirtti ve "bu , işçilerin

karar vermeleri gereği doğrultusunda uyarılmalarına karar verilmiştir."

11 *Cumhuriyet*, 15.6.1975.

12 *Cumhuriyet*, 17.6.1975, *Halkın Sesi*, No. 11, 24 Haziran 1975, s.12..

Anayasa'dan doğan haklarını, cebir ve şiddet yoluna başvurmadıkları sürece, kullanmalarına engel olan bir durum değildir," dedi.[13]

Dönemin ünlü bir gazetecisi olan Abdi İpekçi ise, Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan yazısında TÜRK-İŞ'in eylemine karşı çıktı. İpekçi'nin yazısı şöyleydi[14]:

"Şimdiye kadar özel grev hakkını kötüye kullanıp soysuzlaştırmayan işçi liderleri, genel grev yetkisine daha büyük titizlik ve sorumluluk duygusuyla sahip çıkacaklardır. Ne var ki, bu hakkı, yasalaşmadan kullanmaya kalkışmak, yasa dışı bir davranıştır. Böyle bir davranış, özündeki istek haklı olsa dahi, uygun karşılanamaz."

DİSK bu eyleme karşı çıkarken ve DİSK'e bağlı sendikaların üyeleri bu eyleme katılmazken, DİSK'in 1975 yılı Mayıs ayındaki 5. Genel Kurulda yapılan seçimler sonrasında yönetimde hakimiyet kuran Türkiye Komünist Partisi bu eylemi destekliyordu. TKP Merkez Komitesi, 17 Haziran 1975 günü İzmir'de dağıtılan bildirisinde şunları söylüyordu[15]:

"İzmir bölgesinde genel uyarı grevi, işçi sınıfının büyük bir başarısıdır. Bu grevi, işçiler, sendikacılar elbirliği ile örgütlediler, elbirliği ile uyguladılar, elbirliği ile başarıya ulaştırdılar.

"İzmir grevi bir uyarıydı. Bunun arkası gelecektir. İşçi sınıfının kararı, istekleri yerine getirilmezse yurt ölçüsünde genel greve gitmektir. Enflasyonu durdurmak, pahalılığı önlemek, lokavtları yasaklamak, sendikal haklara yapılan saldırıları durdurmak, bütün emekçilere, memurlara, teknik elemanlara, öğretmenlere sendika kurma hakkını tanımak, göçleri durduracak köklü tedbirler almak gibi somut günlük istemler kısa zamanda yerine getirilmezse, işçi sınıfı yurt ölçüsünde genel grevi uygulayacaktır. İşçi sınıfının sendikal, politik birliği bundan ötürü zorunluktur."

TKP'nin resmi yayın organı *Atılım*'da da İzmir Genel Eylemi, DİSK'in eyleme katılmamasına değinilmeyerek, TÜRK-İŞ'in yukarıda belirtilen amaçları gözardı edilerek ve hayalde "yüzlerce grev komitesi" yaratılarak, şöyle değerlendiriliyordu[16]:

"Türkiye işçi sınıfı emperyalist köleliğe, işbirlikçi burjuvazinin halkımıza dayattığı gerici-faşist karması hükümete karşı savaşta başarılı sınavlar veriyor. İzmir'de 70 bin işçi genel uyarı direnişine katıldı. Grev, TÜRK-İŞ yöneticilerinin dar ve çıkar amaçlı sınırlarını aştı. Yığınsal bir eyleme dönüştü.

"Uyarı grevinin başarıya ulaştıran, fabrikalarda, büro ve işletmelerde kurulan yüzlerce grev komiteleri oldu. Sendika ayırımı yapmadan direnişe katılan işçiler bilinçli disiplinli davrandılar. Bu heybetli çıkışıyla, Türkiye işçi sınıfı, Anayurdun politik yaşamına sürekli etki yapan güç olduğunu bir kez daha ispatladı. Bütün ülke çapında genel grev uygulayacak güçte olduğunu gösterdi.

"TKP, İzmir genel uyarı grevini destekledi. Bu grevle elde edilen kazanımları daha da genişletmek için savaşıyor...

"İşçi düşmanı bu hükümet, böylesi bir zorbalıkla, genel uyarı greviyle kurulan yüzlerce grev komitelerini ortadan kaldırmak, bu komitelerin

13 *Milliyet*, 15.6.1975.

14 *Milliyet*, 14.6.1975.

15 *TKP Merkez Komitesi'nin 17 Haziran 1975 tarihli bildirisi* (2 sayfa, çoğaltma).

16 *Atılım* (TKP Merkez Komitesi Organı), Temmuz 1975.

fabrikalarda, tüm yurt çapında savaş komitelerine, işçi konseylerine dönüşmelerini, bunların ulusal demokratik cepheye temel taşı olmalarını engellemek istiyor.

"Bu ortamda işçi sınıfına, sendikalara daha büyük sorumluluklar düşüyor. Sendikal savaşımı bir dilim ekmeğe bağlamak dar bir görüştür. Bunu politik savaşla sıkı sıkıya örmek zorunluktur. Grev komitelerini işçi hareketini, sendikaları birbirine kenetleyen sürekli örgütler biçimine sokmak sorunu çözüm bekliyor. Bugünkü savaşın özü, içeriği politiktir. İşçi sınıfının savaşları bu doğrultudadır."

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) Genel Başkanı Ahmet Kaçmaz, TÜRK-İŞ'in eylemini şöyle destekledi[17]:

"Bu eylem gerçekte işçi sınıfımızın demokratik mücadelesinin vardığı ileri düzeyin sayısız yansımalarından birisidir. TÜRK-İŞ'in düzenlemeye karar verdiği bu eylem gerçekte tabandan gelen büyük potansiyelin dayattığı bir direniştir."

Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanı Behice Boran da, yaptığı açıklamada, "Anayasamızda grev hakkının sınırsız olduğunu, oysa grev konusunda pek çok kısıtlayıcı unsurlar bulunduğunu," belirtti. Türkiye İşçi Partisi'nin çizgisindeki *Yürüyüş Dergisi*'nde genel grev sonrasında şu değerlendirme yapılıyordu[18]:

"Bu, Türkiye'deki ilk 'genel grev.' Daha doğrusu, genel greve en çok benzeyen ilk eylem... Bütün bunlar, meseleye dar sendikal rekabet açısından bakarak, İzmir grevini sarıya boyatmamalı. İzmir grevi, işçi sınıfı hareketinde önemli bir adım. Ne amaçla ve kimin tarafından girişildiği bir yana, genel grev hakkının elde edilmesi yolunda kazanılan önemli bir mevzi."

Sosyalist Parti (SP) Merkez Yürütme Komitesi eylemi açıkça destekledi. Genel Başkan Mehmet Ali Aybar yaptığı açıklamada şunları söyledi[19]:

"Grev hakkının serbest kullanılması, işçi sınıfının en önemli müadele araçlarından biridir. Bu yoldaki girişimleri Sosyalist Parti olarak destekliyoruz."

Doğu Perinçek'in önderliğini yaptığı siyasal çizgi tarafından yayınlanan *Halkın Sesi Dergisi* de eylemi destekliyordu[20]:

"16 Haziran'da yetmiş bin işçinin İzmir'de yaptıkları grev, işçi sınıfımızın gücünü bir kere daha ortaya koydu. İzmir'de hayat sekiz saat için durdu. TÜRK-İŞ böyle bir direnişi örgütlemek ve uygulamakla olumlu bir iş yaptı... 'Uyarı direnişi', tamamen haklı taleplere dayanmaktadır ve işçi sınıfımızla birlikte bütün halkın yararınadır... DİSK, İzmir'deki direniş karşısında rekabetçi bir tutuma kapıldı... Mücadelenin talepleri haklıdır. Onbinlerce işçi harekete geçmiştir. Böyle bir direnişi, sendikalar arası rekabet düşüncesiyle karşıya almak, DİSK'i TÜRK-İŞ'ten daha geri noktalara götürür. DİSK'in yurt çapında genel grev istemesi olumlu bir şey. Fakat İzmir çapında bir grevi dahi desteklemeye yan çizmek, bu isteğin ne dereceye kadar samimi olduğu konusunda şüphe uyandırıyor. Bir eyleme, daha ileri ve daha kapsamlı bir eylemi savunarak karşı çıkmak daima pasifizmin kılıfı olmuştur."

D. Hükümetin Tavrı

Başbakan Süleyman Demirel, 13

17 *Milliyet*, 16.6.1975.

18 *Yürüyüş*, No.11, 24 Haziran 1975, s. 6.

19 *Cumhuriyet*, 16.6.1975.

20 *Halkın Sesi*, No.11, 24 Haziran 1975, s.12.

Haziran 1975 günü yaptığı açıklamada, TÜRK-İŞ'in eyleminin "kanunsuz" olduğunu ileri sürdü[21].

Çalışma Bakanı Ahmet Tevfik Paksu da, "TÜRK-İŞ'in Ege bölgesindeki grev ve lokavtların yaygınlaşması nedeniyle İzmir'de uygulayacağı bir günlük genel uyarı direnişinin kanunlara aykırı" olduğunu ileri sürdü ve "mevcut kanun ve sözleşmelere aykırı hareket edenler, doğacak neticelere katlanmak mecburiyetindedirler," dedi.[22]

Çimse-İş İzmir grevi... [Ö. Türkoğlu]

E. İşverenlerin Tavrı

İşverenlerin tepkileri de hemen başladı. TİSK Yönetim Kurulu Başkan Vekili Refik Baydur, TÜRK-İŞ'in eyleminin kanunsuz olduğunu iddia etti ve, Başbakan Demirel'e çektği telgrafta, "hukukun ve devlet otoritesinin derhal harekete geçirilmesini" istedi.[23]

TİSK Genel Başkanı Halit Narin ise, 13 Haziran 1975 günü yaptığı açıklamasında, söylemini sertleştirdi[24]:

"Devlete ve rejime karşı çıkmak anlamına gelen bir genel greve, idare organlarının ve rejim sorumlularının sessiz kalacağını tahmin etmiyoruz... Kanun dışı olayların devlet otoritesi tarafından önceden müdahale edilerek kesin olarak önlenmesi şarttır... Genel grevi amaçlayanlar, demokratik rejimi değiştirmeyi ve devleti yıkmayı düşünenlerdir. İkinci bir 16 Haziran olayı ile *işçi ihtilalinin yeni bir provasını* bu sefer TÜRK-İŞ yapmak istemektedir... Bu kanunsuz uygulamaya geçilmesi halinde işverenler kanuni haklarını kullanarak cevap vereceklerdir."

İzmir eyleminden doğrudan etkilenecek olan Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan da, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere ilgili tüm yerlere başvurduklarını söyledi.[25]

TİSK Başkan Vekili Refik Baydur, 14 Haziran günü yaptığı açıklamada, genel greve katılan işçilerin çalışmadıkları süreye ait ücretlerinin kesileceğini, ayrıca hafta tatili ücretlerinin de İş Yasası gereği ödenmeyeceğini söyledi, iş akitlerinin ihbarsız ve tazminatsız feshedilebileceğini bildirdi ve "kanunsuz hareketlere katılması yüzünden işçilerin bu müeyyidelerden biriyle her an karşılaşabileceklerini düşünerek suç işlemekten kaçınacaklarını ve kendi huzurları demek olan işyeri huzurunu bozmayacaklarını ümit etmekteyiz," dedi.[26]

TİSK Başkan Vekili Refik Baydur tazminat davasını da gündeme getirdi[27]:

"İşyerlerimizin ve ülkemizin bu davranışya uğrayacağı maddi ve manevi zararlar da bu kanunsuz greve karar verenler ve uygulayanlardan ayrıca istenebilir."

[21] *Cumhuriyet*, 14.6.1975.
[22] *Milliyet*, 16.6.1975.
[23] *Milliyet*, 13.6.1975.
[24] *Milliyet*, 14.6.1975.
[25] *Cumhuriyet*, 14.6.1975.
[26] *Cumhuriyet*, 15.6.1975.
[27] *Milliyet*, 15.6.1975.

TİSK 15 Haziran 1975 günü İzmir gazetelerinde yayınlanan ilanlarda işçileri uyardı: İlan metni şöyleydi[28]:

"İşçi arkadaş, 16 Haziran Pazartesi günü İzmir'de yapılacağı TÜRK-İŞ tarafından ilan edilen davranış bir genel grevdir ve kanunlarımıza göre suçtur.

"Kanunsuz böyle bir greve karar verenler, teşvik edenler ve bu greve katılanlar Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'na göre suç işlemiş olurlar.

"İşçi arkadaş, kanunsuz harekete katılman sebebiyle yasal müeyyidelerle karşılaşabileceğini düşünerek suç işlemekten kaçınacağını ve işyerlerindeki çalışma huzurunu bozmayacağını ümit ediyoruz."

16 Haziran Emeğe Saygı direnişinin gerçekleşmesinin ardından, İzmirli işadamları, 18 Haziran 1975 günü bu direnişi protesto etmek amacıyla bir sessiz yürüyüş yaptılar ve Cumhuriyet Alanına giderek, "devlete, kanunlara ve vatandaşlara saygı istiyoruz, saygısızları kınıyoruz" yazılı bir çelenk bıraktılar. [29]

III. 16 Haziran 1975 İzmir Genel Grevi

TÜRK-İŞ tarafından 16 Haziran 1975 Pazartesi günü İzmir'de gerçekleştirilen bölgesel genel grev veya "Emeğe Saygı Direnişi", TÜRK-İŞ Genel Başkanı Halil Tunç'un İzmir kentine elektrik veren ESHOT'ta şalteri indirmesiyle başladı. Şalterin bulunduğu yere basın mensupları alınmadı. H.Tunç, şalterin indirilmesi sonrasında şu açıklamayı yaptı:

"Grevimizin uygulanılmasına başlanılmıştır. Güvenlik tedbirleri bakımından hiç bir yabancının fabrikaya girmesine ben müsaade etmedim... Türk işçisi dayanışmanın en güzel örneğini gösterdi. İşçi, hakkını dayanışma içerisinde almanın bilincine ulaşmıştır."

Halil Tunç daha sonra genel greve katılan otobüs ve troleybüs işçilerinin bulunduğu depoya gitti.

TÜRK-İŞ'e bağlı 24 mahalli sendika ve şube bu eyleme katıldı. İzmir'de elektriğin kesilmesiyle birlikte kent susuz ve elektriksiz kaldı. İzmir radyosu da yayınına ara verdi. Belediye otobüsleri, vapurlar ve banliyö trenleri durduğundan, kent-içi ulaştırma dolmuş ve özel araçlarla sağlandı. TCDD'nin vagon ve lokomotifleri hangarlardan çıkarılmadı. THY'nin İzmir-İstanbul ve İzmr-Ankara seferleri de iptal edildi. Hastanelere acil olaylar dışında hasta alınmadı. Ancak hastalara yemek çıktı ve bakımları yapıldı. Doktorlara ise yemek çıkarılmadı. Büyük Efes Oteli'nde çalışanlar da 8 saatlik işbırakımına katıldılar. Bu nedenle TİSK Başkan Vekili Refik Baydur'un basın toplantısı bu otelde yapılamadı. Fabrikalarda üretim büyük ölçüde durdu.

TİSK Başkan Vekili Refik Baydur düzenlediği basın toplantısında şunları söyledi[30]:

"Bugün, İzmir'de uygulanan genel grev, Türk tarihine utanç verecek bir kanunsuzluk hareketi olarak geçecektir. Yasalarımıza göre yapılan bir tayinle Parlamento dokunulmazlığını kazanan br kimsenin yasalara saygısızlığı ucuz kahramanlık haline getirmesi, tüm şehri ve şehirlileri ışıktan ve sudan mahrum bırakması sorumsuzca bir davranış örneğidir. Hiçbir yasal hakkı olmadan yasaları çiğneyerek devlet otoritesini hiçe sayan, fakat Parlamentoya ve onun mensuplarına yine onun tanıdığı doku-

[28] *Milliyet*, 16.6.1975.

[29] *Cumhuriyet* ve *Milliyet*, 19.6.1975.

[30] *Cumhuriyet*, 17.6.1975.

nulmazlık hakkından istifade ederek, yeminine, dolayısiyle milletine verdiği söze ihanet eden bir kimse, temsil ettiği kitleye saadet değil, ancak üzüntü ve sıkıntı getirebilir. Böyle bir davranışı yapan TÜRK-İŞ Başkanını, yargı organları takip edemiyorsa, milletin kanunlara saygısı kalmayacaktır."

TİSK Başkan Vekili Refik Baydur, düzenlediği basın toplantısında, "devlet otoritesini görev yapmaya" çağırdı. Baydur, Vali Orhan Erbuğ ve Belediye Başkanı İhsan Alyanak'ı sorumsuzluk ve görevlerini yapmamakla suçladı, direniş için yardımcı olduklarını öne sürdü.

İzmir Valisi Orhan Erbuğ ise, uyarı direnişinin yasadışı olduğu gerekçesiyle adli mercilere başvurulması halinde, gerekli yasal işlemlere gidileceğini bildirdi. Direniş sırasında herhangi bir olay olmadı.

Halil Tunç, 600 işyerinde hareketin aynı anda başlayıp aynı anda bittiğini, 70 bin işçinin eyleme katıldığını ileri sürdü.

TÜRK-İŞ'e bağlı olmayan işçiler ise çalışmayı sürdürdüler. DİSK'e bağlı işletmelerdeki işçiler çalıştılar. Örneğin, 1604 işçinin çalıştığı MATAş Metalurji Fabrikasında işçiler greve katılmadı, ancak elektrik kesintisi nedeniyle çalışma başka alanlara kaydırıldı.

Bornova'nın AP'li Belediye Başkanı Naşit Kılıç, belediye işçilerinin direnişe katılmalarını önlemek amacıyla, belediye otobüslerine toplum polisi bindirdi ve Bornova ile İzmir arasında ulaşımı sağladı. TÜRK-İŞ "bir olay çıkmasını önlemek amacıyla" bu müdahaleye ses çıkarmadı.

Ege Bölgesi Sanayi Odası eylem sonrasında 16 Haziran 1975 genel greviyle ilgili bir anket düzenledi. Bu anketin sonuçları bir süre sonra yayınlandı.[31] Bu anketin sonuçlarına göre, İzmir'de imalat sanayiinde işveren sendikalarına üye 90 işletmede 24.300 işçi çalışıyordu. İzmir'de imalat sanayiinde çalışan tüm işçilerin sayısı ise 70 bindi. İmalat sanayiindeki 70 bin işçinin 36 bini sendika üyesiydi, 34 bini sendikasızdı. Sendikalı işçilerin 30 bini TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalara, 4.576'sı DİSK'e bağlı sendikalara ve 1361'i de bağımsız sendikalara üyeydi.

Yalnızca imalat sanayiini kapsayan anketin sonuçlarına göre, 216 şirketin elektriği kesilirken, 17 şirketin elektriği kesilmedi. 4 şirketin elektriği 11:20'de geldi. 233 şirketin 203'ünde üretim durdu, ancak bakım ve temizlik işleri yapıldı. 30 şirkette ise hiç çalışma yapılmadı. İzmir'de imalat sanayiinde çalışan 70 bin işçinin 15.907'si genel greve tam olarak katıldı. 54.093 işçi ise bakım ve temizlik işleri yaptı. Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın tahminine göre, "İzmir'de TÜRK-İŞ'e bağlı işçilerin % 49'u greve katılmadı." Anket sonuçlarına göre, genel grevden kaynaklanan üretim kaybı 17,5 milyon lira oldu. Üretim yapılmamasına karşın 5,7 milyon lira ücret ödendi. Bu nedenle, sanayiciler, bölgesel genel grev nedeniyle toplam kayıplarının 23,1 milyon lira olduğu ileri sürdüler.

TİSK Genel Başkanı Halit Narin, genel grevi Patrona Halil isyanına benzetti ve İzmir Valisinin görevden alınmasını, Halil Tunç'un dokunulmazlığının kaldırılmasını istedi.[32]

Adana Sanayi Odası ve Türkiye Sanayi Odaları Başkanlık divanı Başkanı Sakıp Sabancı da, Halil Tunç'u kanundışı genel grev yapmakla ve işçi-

---

[31] Bu anketin sonuçları, TÜRK-İŞ'in 19.12.1975 gün ve 75/5788-29 sayılı genelgesi ekindedir.

[32] *Milliyet* ve *Cumhuriyet*, 20.6.1975.

leri buna zorlamakla suçladı.[33]

Halil Tunç, 26 Haziran 1975 günü TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu toplantısını açarken yaptığı konuşmada bu eylemi şöyle değerlendirdi [34]:

"Türk İşçi Hareketi, İzmir'de uyguladığı eylem biçimi ile yakmamış, yıkmamış, devlet kuvvetlerine karşı işçileri kışkırtmamış, yasa sınırları içinde kalmış ve bazı gerçeklerin çıkarcı, egemen çevrelerin gözleri önüne serilmesinde yardımcı olmuş. Elektrik kesilmesi nedeniyle yapılan suçlamalar düzeyde kalmağa mahkumdur. İzmir'de sekiz saat süre ile hayatın durması sadece elektrikle olmamıştır. Otobüsler, trenler, vapurlar ve diğer hizmet işlemleri hep elektrikle mi yapılır? İşverenleri şaşkına çeviren ve çileden çıkaran gerçek de budur. Tam bir dayanışma ve disiplin şuuru içinde hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması için yapılan bir takım girişimlere en etkili cevabı veren İzmirli işçi kardeşlerime, sendikacılara ve İzmir halkına huzurlarınızda bir kez daha minnet ve şükranlarımı arzetmek istiyorum."

Genel grevden sonra, İzmir Valisi, işverenlerin talebi üzerine, görevinden alındı. İzmir Emniyet Müdürü de, gelen baskılara dayanamayarak, görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

IV. Genel Grevin Sonuçları

Genel grev nedeniyle basına yansıyan bir işten çıkarma olmadı. Genel grev sonrasında 200 dolayında kişinin ifadeleri alındı. Daha sonra, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Türkiye Kimya Sanayii İşverenler Sendikası, İzmir Basma Fabrikası A.ş. ve İzmir Pamuk Mensucatı T.A.Ş.'nin başvurusu üzerine, İzmir 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nde 133 sanık hakkında dava açıldı.

Dava 18 Mayıs 1977 günü karara bağlandı. 36 sanık, grev yasağı kapsamındaki bir işyerinde grev yaptıkları için, altışar ay hapse ve 500'er lira ağır para cezasına çarptırıldı. Hapis cezaları bir günü 20 liradan ağır para cezasına çevrildi. Ertuğrul Bulmamiş, Faruk Akarkarasu, Kazım Baykutalp, Çetin Göçer, Turan Laçin, Faruk Barut, Ali Demirkan, Orhan Saldıran ve İ.Ethem Ezgü, sekizer ay hapse ve onbiner lira ağır para cezasına çarptırıldı. Ancak bu cezalar tecil edildi. Bir sanık, altı ay süre ile hapse ve 500 lira ağır para cezasına çarptırıldı. Onun hapis cezası da para cezasına çevrildi. Diğer sanıklar ise beraat etti.[35]

16 Haziran 1975 İzmir Genel Grevi veya Emeğe Saygı Direnişi, ne yazık ki, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihinde hakettiği yeri alamadı, gerektiği gibi incelenmedi ve değerlendirilmedi.

33 *Son Havadis*, 22.6.1975.

34 *TÜRK-İŞ Genel Başkanı Halil Tunç'un 26.6.1975 Günlü Yönetim Kurulunu Açış Konuşması*, Ankara, 1975, s. 3.

35 TİSK, *İşveren*, Ağustos 1977, s.13-16.

EVRAK-I METRUKE

HÜSEYİN SAMİ BEY'İN HAYATI VE ANKARA'DAKİ AJANLIK YILLARI

Ömer Türkoğlu

II. Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği, başta temel ihtiyaç maddeleri olmak üzere bir çok malın ve hizmetin karneye bağlandığı, karaborsanın hüküm sürdüğü ve Tek Parti Yönetimi'ne karşı yavaştan ve derinden de olsa bir takım muhalif seslerin çıkmaya başladığı 1940'lı yıllar... Devletin haberalma ve emniyet birimleri bir yandan yabancı ajan ve istihbaratçılarla uğraşırken, diğer yandan en az onlar kadar önemli olduğunu düşündükleri bir soruya cevap arıyorlar: Dünya'da ve ülke içerisinde olan bitene karşı vatandaşın tepkisinin ne olduğu, olaylar hakkında vatandaş-ların ne konuşup ne düşündükleri sorusu.

Devletin haberalma birimlerinin böyle bir soruya cevap bulabilmek ihtiyacı bizce iki sebepten kaynaklanmaktadır: Birincisi ülkenin içinden geçtiği olağanüstü süreçte vatandaşların etnik, dinsel ve ideolojik etkileşimlerden ve "propagandalardan" uzak durmasını sağlayacak yapıyı hazırlamak, ikincisi ise buna bağlı olarak rejime karşı ciddi bir tehdit oluşturabileceğini düşündüğü yerli unsurları tespit edebilmektir.[1] Bunun yolu ise halktan birilerinin tabanda olan biteni ve olası rejim karşıtı unsurların faaliyetlerini tespit ederek raporlar halinde ilgili birime iletmesiyle mümkün olabilecektir.

Bir rastlantı sonucu yeniden kağıt

[1] Bu uygulama Cumhuriyet dönemi, özellikle de Tek Parti Dönemi için yeni bir şey değildir. Bu dönemde C.H.P.'nin mahalle, köy ve semt ocaklarına kadar uzanan örgütlenme ağı sayesinde hem mevcut ideoloji halka çabuk ve kolay bir şekilde benimsetilmeye çalışılmış hem de yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı bir çeşit sivil istihbarat ve haberalma örgütü kurulmuştur. Nitekim geleceğe yönelik önemli politikaların belirlendiği C.H.P'nin 1931 yılı kongresinin hemen sonrasında kaleme alınan Recep Peker imzalı bir yazıya göre "... *Vilayet, kaza, nahiye ve ilah... İdare Heyetleri'nin çalışmalarında takip etmeleri faydalı olan iş bölümü...*" belirlenmiş, buna göre de "*A Grubu*"na bağlı "*Üçüncü Büro*" "*Fırkamızdan başka cemiyetlerin ve fırkaların vazifelerini tetkik ve takip*"le görevlendirilmiştir. Bu yazıya göre sözkonusu büro; " ... *her mahaldeki muhalif cereyanların dikkatle takibi...*" işini üstlenecek, "*Milli olmayan cemiyetler ve Türk'ten başka unsurların yaptıkları birlikler ve bunların maksatları ve faaliyetleri üzerinde itinalı bir görme ve işitme faaliyeti yapılacak*"tır. Ancak büro bu işi " ... *açık tezahürlerle değil, saklı ve kendisini hissetirmeyen bir surette tanzim etme*" durumundadır. (*Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliği'nin F. Teşkilatına Umumî Tebligatı*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933, Cilt:1, s. 17, 18 ve 19.

olmak üzere Seka'ya gitmek üzereyken elimize geçen bir tomar kağıt; 1941-1947 yılları arası Ankara'da haber alma ve bilgi toplama görevini üstlenerek amirlerine raporlar gönderen Hüseyin Sami Bey'in bu göreviyle ilgili belgeleri ve yaşamına dair bilgileri bize ulaştırdı.[2] Elimizdeki belgeler incelendiğinde ve aşağıda da görüleceği üzere Hüseyin Sami Bey'in polislik mesleğine girdiği tarihten emekli oluncaya değin gerek Osmanlı coğrafyasının gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinin bir çok şehrinde görev yaptığı, emekli olduktan sonra da bazı sivil iş yerlerinde çalışıyor görünmesine rağmen (örneğin Sümerbank 'ta) emniyet adına bilgi toplayarak istihbarat çalışmalarında bulunduğu anlaşılıyor. Yine belgelerden çıkarılabilecek bir diğer sonuç ta Hüseyin Sami Bey'i meslek hayatı boyunca görev yaptığı yerlerin hemen hepsinde savaşların, isyanların ve kritik görevlerin beklediği ve bu görevleri yaparken sert karakteri, asi ruhu ve İttihatçı görüşleri yüzünden[3] amirlerinin çoğuyla geçinememiş olmasıdır.

Hüseyin Sami Bey resmi kayıtlara göre 1298 (1881) kendi notlarına göre ise 1296 (1879) yılında Girit'in Hanya şehrinde doğdu. Girit'in ünlü ailelerinden Subaşı Ömerakis ailesinin mensubudur. Ailesiyle birlikte Anadolu'ya göç ettikten sonra Girit'te yarım kalan öğrenimini Maraş ve Adana'da tamamladı ve ilk devlet memurluğuna 1904 yılında Cebel-i bereket Tahrirat Müdür Vekili olarak başladı. Ne var ki liva idare meclisindeki bir tartışmanın sonunda saraya jurnal edilmesiyle mutassarıfla birlikte Kozan'a sürüldü.Bu olaydan sonra İstanbul'a, akrabalarının yanına geldi ve onların yardımıyla 1905 yılında polislik mesleğine girdi. İlk işi olan Galata Pasaport Salonunda iki sene görev yaptıktan sonra yine akrabalarının yardımıyla ve *"Rumca lisânına aşina olduğu"* için Yanya Vilayeti Preveze Livası'na polis komiseri olarak atandı. Burada iken Meşrutiyet'in ilanını Mutasarrıf Hüsamettin Bey'e bildirme işini üstlendi. Bundan sonra 1909'da İzmir'de, 1910'da Trablusgarp'ta ve 1911'de Tokat'ta polis komiserliği yaptı. İzmir'de iken eşkiya Çakıcı'nın takibinde ve mürteci Derviş Vahdeti'nin yakalanmasında, Trablusgarp'ta da Osmanlı-İtalyan savaşı sırasında erzak ve cephane taşıyan Derne taşıt gemisinin abluka altındaki Trablusgarp'a sokulmasında aktif olarak yer aldı.[4] Hüseyin Sami Bey daha sonraları tuttuğu notlarında bu olayı şöyle anlatacaktır: *"... silah ve malzeme-i harbiye ile yola çıkmış bulunan "Derne" şilebinin İtalya donanması muhasara hattını nasıl yarıp limana girebileceği düşünülüyordu. "Derne" şilebimizin kaptanı Girit Türklerinden ümmi bir zat idi. Bu şilep henüz yeni alınmış olduğundan bacasındaki Alman markaları daha silinmemiş idi. Kaptan*

[2] Toplam 41 adet rapor, yaşamına ait çoğu el yazısı ve Osmanlıca olan kişisel notlar ve belgelerden oluşan evrakların tasnifi bittikten sonra kitap halinde yayımlanması düşünülmektedir.

[3] Hüseyin Sami Bey'e Preveze'de görev yaptığı sıralarda Meşrutiyet'in ilanını Mutasarrıf Hüsamettin Bey'e bildirme işinin verilmesi, keza aşağıda da görüleceği gibi Eskişehir'de bulunduğu sıralarda Hürriyet ve İtilaf Partisi Müfettişlerinden Şehsuvarzade Osman Bey'in kendisini Dahiliye Vekâletine şikayet etmesi bizi bu düşünceye yönlendirmiştir.

[4] "Daha önceden (22 Eylül 1911 günü) İstanbul'dan yola çıkmış olan Derne taşıt gemisi, bu ablukadan bir gün sonra (26 Eylül 1911 günü) adeta ablukayı yararak Trablusgarp limanına girmeyi başarmıştı. Bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), Genelkurmay ATASE Yay., Seri No: 5, Ankara, 1981. s. 124.

gemiye bir Alman bandırası çektirdi ve İtalyan donanmasının arasından geçerken mürur müsaadesi istedi. Limanda üç saatten fazla kalmamak şartıyla mürur müsaadesi verildi. Ve bu desise ile limana giren şilebin boşaltılması ve malzeme-i harbiyenin emin yerlere nakli vazifesi toplanmış bulunan heyet tarafından bana tevdî edilmişti. Mevcut polis ve jandarma kuvvetleri ile halkı zorla tahliye işlerine sevk eylemiş ve bütün limandaki mavna, sandal, kayık ne var ise tahsis edilmiş ve hatta vapur ile iskele arasında kayıkları yanyana bağlamak suretiyle bir iskele vücuda getirilerek alınan tertibatla vapurun bütün hamûlesi iki saat içinde tamamen karaya çıkarılarak ve dahile de sevki temin edildikten sonra vapur liman içinde bulunduğu yerde yatırıl mıştı"

Tokat'ta da bazı isyanların bastırılmasında görev alan Hüseyin Sami Bey 1912 yılında İstanbul'a oradan da tekrar İzmir'e tayin edildi ve daha İzmir'e yerleşmeden bu sefer de Basra'ya görevli olarak gönderildi. Burada başgösteren Seyyit Talip isyanının bastırılmasının ardından hemen hemen birer yıl aralıklarla ve sırasıyla Bağdat, Kayseri, Karesi (Balıkesir), Bursa ve Edirne'de görev yaptı. Ve 1918 yılında Eskişehir Polis Merkez Memurluğu'na tayin edildi. Eskişehir'de demiryollarını korumakla görevli İngiliz askerî yetkilileri ile Rum ve Ermenilerden oluşan azınlık ileri gelenleriyle ters düştü.

Eskişehir'de yaşanan bir takım olayların hemen sonrasında, kendi ifadesiyle *"Hürriyet ve İtilaf Fırkası Müfettişlerinden Şehsuvarzade Hacı Osman'ın Dahiliye Nezâretine gön derdiği jurnal"* sonucu Bitlis Polis Müdürlüğü'ne tayin edildi. Ancak Bitlis'e gitmedi ve o sırada Eskişehir'in Kalkanlı köyünde bulunan Ali Fuat Cebesoy'un birliklerine katıldı.[5] [6] Bu arada da bir müddet Eskişehir'de yayımlanan *Azm ü Emel* Gazetesi'nin sorumlu müdürlüğünü yaptı.[7] Bir müddet sonra da Ankara hükümeti tarafından Pontus İsyanı'nı bastırmak üzere Samsun'a gönderildi. Daha sonraları buradaki ilk gününü şöyle anlatacaktır:[8] *"Havza'dan sonra yollar Rum eşkiyasının tehdidi altında, Kavak nahiyesinden sonra ise tehlikeli idi. Buralardan gizli gizli gece yarısı Samsun'a vardım. Mutasarrıf İbrahim Bey namında korkak bir zat idi. Ovadaki Türk köyleri Rum eşkiyası tarafından ateşe verilmiş ve alevleri semalara yükseltmiş idi. Yunan Donanması projektörleriyle Samsun'u*

---

[5] Hüseyin Sami Bey çok sonraları Milli Mücadele sırasındaki çalışmalarını emekliliğine saydırmak için uzun yıllar mücadele etmiş, bu konudaki mağduriyetinin giderilmesi için defalarca Emniyet Genel Müdürlüğü ile yazışmış hatta TBMM'ye ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e dilekçeler yazmış ama hep olumsuz cevap almyştyr.

[6] Ali Fuat Cebesoy'un Milli Mücadele anılarını anlattığı kitabında (*Milli Mücadele Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953) Hüseyin Sami Bey'in ismine rastlayamadık . Ancak Cebesoy'un Nafıa Vekili olduğu 1941 yılında kendisine iş bulması için müraacat eden Hüseyin Sami Bey'e referans olarak yine dönemin Milli Müdafaa Vekili Ali Rıza (Artunkal)a yazdığı mektupta yazdıkları Hüseyin Sami Bey'in Eskişehir'deki faaliyetlerini doğrular niteliktedir.

[7] *Azm ü Emel*, Haftalık Gazete, Eskişehir, Sahibi: Kenan Turgud, Müdir-i mes'ul: H. Sami. Gazetenin Hüseyin Sami Bey'in tayin edildiği Bitlis'e gitmeyerek müstafî sayıldığı zaman rastlaması, keza gazetenin ilgili bölümünde "H. Sami" ibaresinin bulunması ve evraklar arasında, Hüseyin Sami Bey'in kendi el yazısıyla yazılı ve üzerinde **"Milli Mücadele'de Eskişehir'de mes'ul-i müdiri bulunmuş olduğum Azm ü Emel gazetesinin bir nüshası"** yazılı bir zarfın bulunmuş olması bu tespitimizi doğrulamaktadır. Gazetenin en az 16 sayı çıktığı bilinmektedir.

[8] Evrakları arasında bulunan Osmanlıca bir dilekçe müsveddesinden.

tehdit ediyordu. Polis karakolları kapanmış ve pois memur ve komiserleri hükümette (ve) *dairelerde toplanmış idi. Emniyet ve asayiş tamamen kalmamış, Rumlar 'zito' sadalarıyla hükümet havlisine girmiş nümayiş yapıyorlardı. Bir de laterna ile Yunan marşı çalıyorlardı. Polis dairesine girerek kendimi bildirdim ve 'Bu ne hal?' diye sordum. Mutasarrıfı görmeye mahal kalmadan hükümet havlisindeki nümayişi dağıtmak emrini verdim ve bizzat öne geçerek cemm-i gafir halindeki Rumları dağıttıktan sonra laternayı parçaladım. Ve elde edebildiğim beş mütecasiri de tevkif ettim."*

Hüseyin Sami Bey Samsun'daki Pontus hareketinin bastırılmasında aktif olarak yer almasına ve Metropolithane'nin aranmasından olayların sorumlularının tutuklanmasına kadar bir çok önemli olayın birinci derecede şahidi olmasına rağmen kendisinin de bilmediği bir sebepten dolayı Samsun'daki görevinden azl edilmiştir.

Bundan sonra ise Diyarbakır'da, Kars'ta, İçel'de, Kırşehir'de ve Kütahya'da görev yapan Hüseyin Sami Bey 1935 yılında emekli olur.

Ancak emekli olmasına rağmen emniyetle ilişkisini kesmez. Biga Arazi ve Tahrir Komisyon Reisliği, Milli Emlak Müdürlüğü ve Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikası gibi iş yerlerde çalışıyor olmasına (ya da öyle görünmesine) rağmen emniyet hesabına bir takım faaliyetlerde bulunur. Örneğin resmi evraklarda 19.8.1937 - 31.5.1939 yılları arasında Arazi ve Tahrir Müfettişi olarak görülürken, 26.1.1939 tarihli ve 250/c.3 sayılı Hatay Devleti Seyahat Varakasında da Hatay Devleti tabiyetinde, Kilise Mahallesi Belediye ittisalinde oturan bir emekli memur olarak görülür. Aslında gerçek ne biri ne diğeridir: Gerçekte O Hatay'da Türkiye devleti için haber toplayan bir ajandan başka birisi değildir.

* *
*

Hüseyin Sami Bey'in Emniyet hesabına Ankara'da haber topladığı yıllara ait elimizdeki raporların bütününde iki temel nokta dikkatimizi çekiyor: Birincisi; halkın dünya savaşına, Sovyetler Birliği'nin savaşın son dönemlerinde ve savaş sonrasında Türkiye ile ilişkilerine ve savaş sonrası temellenen yeni dünya düzeni gibi dış politika konularına bakışı, ikincisi ise; iç politik gelişmelere yönelik demokrasiye geçiş süreci, yeni kurulan partilere bakış açısı ile karaborsayla mücadele gibi konular. Bunların yanısıra kendisine göre marjinal görünen bireylere yönelik tespit ve yorumlara da raporlarda rastlamak mümkün. Örneğin 5.7.1944 tarihli raporda İstanbul'dan Ankara'ya gelerek yerleşen bir kişi hakkında şunlar yazılıdır: " *Maltepe Yayla sokak no: 12 Barkın apartmanının sahibi sabık Samsun mebusu Ruşeni Barkın bundan bir kaç ay evvel Ankara'yı terk ederek İstanbul'a nakl-i hane etmiştir. Bu apartmanında kendi şahsi ikametine tahsis etmiş olduğu 7 nolu dairesini bir senelik peşin icarla ve içindeki mefruşat ve mobilyasını yedi bin küsür lira gibi fahiş bir fiyatla ve peşin fiyatla İstanbul'dan getirdiği bir yabancıya satmış olduğu haber alınmıştır.*

Bu şahıs evvela dairesinin kapısına talik ettiği bir kartvizite ismini (İlyazar) ve sanatını (Bariton) göstermiş bilahare bu kartviziti kaldırmış olduğu görülmüştür. Bu şahıs apartmanın diğer daire komşularıyla temastan çekinmekte ve ayda birkaç defa

İstanbul'a gidip gelmekte ve daima otomobille gezerek külliyetli para sarfettiği görülmüştür. Ahvalinin ve hüviyetinin tahkiki için Ankara Emniyet Müdürlüğü kısm-ı siyasi şube müdürü Hamdi'ye şifahen malumat verdiğimi saygı ile arz ederim."

Raporların büyük bir bölümünü "Baykan", bir kaç tanesini ise "251" kod adıyla yazan Hüseyin Sami Bey'e bir kere de "W" imzasıyla Emniyet'ten bir mektup gelmiş. Bu arada raporların dışında Emniyet'e bir mektup yazan Hüseyin Sami Bey, üç aydır bankadaki hesabına para yatırılmadığını, bu yüzden de aşırı müzayaka içinde bulunduğunu belirtiyor.

* *
*

Emniyet'e verdiği raporlarından ikisini sunduğumuz Hüseyin Sami Bey sıra dışı yaşamıyla bir dönemin polis ve "ajanlık" mesleğine ilginç bir örnek teşkil ederken raporlarıyla da 40'lı yılların Ankara'sının tanıklığını yapmaktadır.

Emniyet Genel Müdürlüğü Yüksek Katına

31/10/1946
Ankara

Bu ayda Ankara Şehri muhitindeki her sınıf halkımızla yaptığım temaslarda elde edilen haberler:

1)- Demokrat parti bu ayda Hayat pahalılığını dilden dile dolaştıra_ rak mensupları tarafından şurada burada aleyhte propagandalar yaratmakta ve İ_ kinci Dünya harbinin başlangıcındanberi kazançları yalnız maaşa dayanan ufak ve orta derecelerdeki memurlarımızla emekli Devlet memurları ve bir işle iştigalden âciz ve ya kimsesiz bulunan halk zümreleri arasında maişetlerini teminden çektik leri zorluktan doğan dertleşme mahiyetindeki d dikodular dahi bu propagandaları takviye ederek aleyhte bir cereyan uyandırılmakta olduğu müşahede edilmiştir.

2)-Ankarada tessüs ederek Birleşmiş Milletlere dahi bildirilen "İnsan haklarını ve Ana hüriyetlerini sağlama ve koruma Türk grupu "nun mevcudiyetine rağmen İstanbulda Demokrat parti mümessili Kenan Öner in yazıhanesinde teşekkül eden "İnsan haklarını koruma cemiyeti"halkımızın her sınıfı arasında manalı ve şüpheli bir teşekkül mahiyetinde karşılanmıştır.

Bu cemiyetin müessisleri arasında Komonist olarak tanınmış Bulunan Ze_ keriya Sertel in katılımış bulunması ve Tevfik Rüştü Aras ın dahi Ankarada Mare_ şal Fevzi Çakmakla temasa geçtikten sonra birlikte İstanbula seyahatlarını müte- teakip bu Cemiyeti tesis etmiş olmaları ve Demokrt partiyi temsil eden Kenan Ö_

nerin de bu cemiyetin içtimalarına yazıhanesini tahsis ve kendisinin de işti_ rak etmiş bulunması havadisleri, halkımız arasında türlü türlü tefsirlere yol aç mış ve çalkalanan münakaşalarda bilhassa Mareşal Fevzi Çakmak ın bu tarzı ha_ reketi her sahada tenkid edilmekte olduğu görülmüştür.

Bu hadiseden başka Mareşal Fevzi Çakmak ın İzmire ve Demokrat Parti lideri Celâl Bayar la beraber Trakya havalisindeki seyahatlerinde dahi halkımı za hayat pahallılığını propaganda ederek aleyhte beyanatta bulunduklarına dair sızmakta bulunan havadisler dahi halkımız arasında münakaşa edilirken ekseri_ yetle bu tarzı hareketin bir maksadı mahsus için tertiplenmiş olduğu kanaatla_

2

rı teslim edilmekte ve Hükûmetçe alınan mali ve iktisadi tedbirlerin aleyhine matuf bir manavra telekki edilmektedir.

3)- Nakil vasıtalarında vesair maddeler üzerinde Hükûmetçe ya_ pılan tarife zamları üzerine hayat pahalılığının bir kat daha artaca- ğı yolunda halkımız arasında endişeli dedikodukar işidilmektedir.

Bu dedikodular en ziyade darlık çeken halk zümreleri arasında çalkalanmaktadır.

Malî ve Ekonomik tedbirlerden anlayan halkımızın münevver züm_ releri ise Hükûmetin bu şekildeki kararından eyi neticeler ve mütevazın, ahenkli bir refahın vücut bulacağına kani olarak aleyhteki bu de_ dikoduları her müsahebede tenkid ettikleri görülmüştür.

Bu ayda kayde değer başka bir haber alınamadığı saygı ile ar_ zolunur.

BAYKAN

-ANKARA
30 / II /1946

Emniyet Genel Müdürlüğü Yüksek Katına

Bu ayda Ankara şehri dahilinde her sınıf halkımızla yaptığım temaslar_dan elde edilen haberler :

1)- Gelirleri yalnız maaşa bağlı bulunan ufak ve vasat derecedeki Devlet memurları ve emekliler arasında bu ayda dahi hayat pahalılığından şikâyetler ve dertleşmeler hemen her sahada çalkalanmaktadır.

Bilhassa meyve ve sebzeler üzerinde belediyece konulan narha esnafın riayet etmedikleri ve müteharrik etiketler kulanarak bu husustaki mürakabenin de Belediye zabıtası tarafından lâikiyle yapılmadığından fiyatların alabildiğine yükseltildiği ileri sürülmektedir.Diğer gıda maddelerini perakende satan bakkal esnafına da bir fiyat mürakabesi konulması temennileri halkımız arasında işidilmiştir.

Sebzeci ,bakkal ve bunlara mümasil esnaf arasında ise hissedilecek de_recede bir para darlığından bahsedilmekte ve alış verişlerin bu yüzden durgun gittiği söylenmektedir.

Kış mevsimi hasebiyle bu ayda halkımkzın ihtiyaçlarına dayanan pazen, ve buna mümasil pamuklu ve yünlü mensucatın Sümerbank Yerli Mallar pazar_larından piyasaya intikal ettikten sonra ekserisi Opera meydanında ayak ticareti yapan ve belli başlı bir ticaret yerleri olmayan ve mahalleleri dolaşarak eskicilik yapan bir takım kimselerin eliyle kara borsaya intikal ederek patiskanın Bir metresini 7.-(yedi) liraya ve pazenlerin metre_sini 4.-(Dört) Liraya kadar pek fahiş fiyatlarla el altından sttıkları ve bu gibi piyasayı altüst eden seyyar satıcılarınin hiç bir murakebeye ve kontrola tâbi tutulmadıkları yolunda halkımoz arasında dertleşmeler işidilmektedir.

2)-Bilhassa aile sohbetlerinde dilden dile dolaşan ve hangisi hakikat veya mübalagalı ve yahut uydurma olduğu anlaşılamayan bir sürü zabıta vak'aları anlatılarakbunların takipsiz kaldığı ve geceleri sokağa çıkmak tehlikeli olduğu ve Ankara zabıtasının gevşek ve lâkayt bulunduğu yolun_

Sayfa 2

dedikodular alabildiğine çalkalanmakta olduğu ve Maltepe civarlarında ve askerî kışlalarına kadar uzanan açık arsalardan gece yarıların_dan sonra dahi asker lerin şehre inerek gidip geldikleri ve bu vaziyete askerî inzibat daireleriyle kışla ve garnizon komutanlarının alâkasız davrandıkları söylenmektedir.

Bu söylentiler arasında Emniyetsizlik telkin eden zabıta hadiselerinin matbuatla halkımıza neden ilân edilmediği dahi tenkid edilmekte_dir.

3)- Temini maişette zorluk çeken bir kısım halkımızdan doğan dertleşmelerle yukarıda izah edilen ve halkın dedikodularından ibaret bu_lunan konuşmalar ; Demokrat Partisi mahfilleri ve mensupları ile muhalif gazeteler tarafından vesile ittihaz edilerek şumullu bir propaganda ma_hiyetine sokulmakta ve aleyhte bu suretle uyandırılmış bulunan kötü cere_yanlar bu ayda dahi kuvvetini muhafaza ettiği müşahede edilmektedir.

4)-Gerek Şark ve gerekse Balkanlardaki hudutlarımıza yakın yerlerde cereyan eden ve Rusyanın teşviklerine dayanan asayişsizlik ve emniyeti selbedici hadiseler halkımızın hemen umumu tarafından önemle takip edilmektedir.

Halkımızın bu mevzu üzerindeki konuşmalarında Rus tehditletine karşı Hükûmetimizin almakta bulunduğu tedbirlerle harici siyaseti şükranla karşılanmakta ve Yurdumuzun müdafaası için Hükûmetimizle mütesanid bir bağlılık ve fedakârlık hisleri her sahada izhar edilmekte olduğu görülmekte_dir.

Başbakanımızın Trakyayı ve Genel kurmay başkanımızın Şark cephelerini teftişe gitmiş olmaları havadisi halkımız arasında şayi olmuş olup Hükûmetimizin bu hareketi kuvvetli bir emniyet telkin ettiği görülmüştür.

Bu ayda Ankarada kayde değer başka bir haber alınamadığını saygı_la arzeylerim

(251)